

Życie, śmierć i zbawienie

Inskrypcje kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu
w świetle rękopisu z 1649 roku

Oprac. J. Gołaszewski
A. Górski

Wrocław 2016

www.wydawnictwo-eternum.pl

recenzent:

dr hab. Wojciech Krawczuk

Skład, projekt okładki: Wydawnictwo Eternum

Redakcja techniczna: Michał Dalidowicz

Tłumaczenie z j. niemieckiego: Adam Górski, Katarzyna Trychoń-Cieślak

Tłumaczenia z j. łacińskiego: Paweł Madejski

Fotografie: Ryszard Bacmaga, Adam Górski, Remigiusz Kazimierczak

© Copyright by Archiwum Państwowe we Wrocławiu

Publikacja dofinansowana przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych

ISBN 978-83-7795-010-4

Spis treści

Słowo wstępne.....	5
Einführung.....	12
Wprowadzenie	17
Einleitung.....	24
Kościół św. Elżbiety – pomnik architektury i sztuki śląskiej. Rys historyczno-architektoniczny.....	32
Inskrypcje kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu na podstawie rękopisu z 1649 roku.....	50
Indeks osobowy.....	239
Bibliografia.....	247
Ilustracje	253

Słowo wstępne

Kościół św. Elżbiety, stojący w samym środku Wrocławia, przy narożu Rynku, swą wertykalną architekturę podkreśla wysoką wieżą, która aż do lat dziewięćdziesiątych XX wieku nie miała sobie równych w mieście. Jeszcze wcześniej, do 1529 r., kiedy jej szpiczasty hełm sięgał ponad 130 m, wieża należała do najwyższych w Europie. Niestety wichura powaliła potężną iglicę, którą zastąpiono niższym renesansowym hełmem istniejącym do dzisiaj. Bazylika św. Elżbiety była do czasu Reformacji, drugą obok kościoła Marii Magdaleny farą śródmiejską. Centralne położenie świątyni i jej wysoka wieża zwróciły uwagę Moritza Sadebecka, wielkiego kartografa śląskiego, który iglicę hełmu wyznaczył jako punkt *O*, a zarazem przecięcia się osi siatki kartograficznej pierwszego nowoczesnego wielosekcyjnego planu trygonometrycznego Wrocławia, wykonanego w latach 1856-1860 w skali 1:1000¹.

Od zakończenia II wojny światowej świątynia jest kościołem Garnizonowym. W czasie walk o Festung Breslau w 1945 r. kościół ominęły bomby i pociski artyleryjskie, niestety świątynia nie ustrzegła się tragicznych pożarów. Te miały miejsce w 1960 i 1975 oraz najgroźniejszy w 1976 roku, kiedy niemal w całości ogień strawił wyposażenie świątyni włącznie ze słynnymi organami Englera, a poważnemu uszkodzeniu uległy także wówczas sklepienie i ściany magistralne. Od lat osiemdziesiątych trwają prace remontowe i konserwatorskie i z każdym rokiem kościół nabiera blasku, a wraz z gotyckim ratuszem jest najcenniejszym zabytkiem architektury historycznego centrum Wrocławia.

W swych długich ponad siedmiowiekowych dziejach kościoła, katastrofy szczęśliwie ominęły archiwalia związane ze świątynią, te w wielkiej obfitości pieczęlowicie przechowywane są w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Składają się na nie: przebogaty zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych zachowanych od połowy XIII do niemal końca XIX w., zbiór ksiąg oraz olbrzymi zasób aktowy. Pośród ksiąg jest jedna szczególna, zawierająca powstałe w XVII w. odpisy inskrypcji wyrytych na płytach epitafijnych wmurowanych w ściany elżbietańskiej świątyni, dla upamiętnienia sławnych, bogatych albo bogobożnych mieszkańców Wrocławia i Śląska. Księga zachowała się wraz z indeksem osób upamiętnionych. Zbawienny palec boży ochronił to niezwykle dzieło, dotychczas prawie zupełnie nieznane.

¹ August Kramer, *Die Entwicklung und der Wirkungskreis des Breslauer Stadtvermessungsamtes*, [w:] *Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau*, H. 9, 1939, s. 5-74; Halina Okólska, *Dzieje Samorządu Wrocławia w XIX wieku*, Wrocław 2002; Roman Wytyczak, *Wśród starych planów Wrocławia*, „Rocznik Wrocławski”, T. 7: 2001, s. 333-349.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu podobnych cymeliów przechowuje wyjątkowo dużo, należy však do największych archiwów państwowych w Polsce. Jeżeli wziąć pod uwagę wielkość zasobu, szczególnie dokumentów, pieczęci i kartografików Archiwum wrocławskie plasuje się w gronie najważniejszych instytucji tego rodzaju w Europie. Szacunek musi budzić także metryka powołania instytucji. Archiwum powstało w 1811 r. a tym samym należy do najstarszych w Polsce i Europie Środkowej i Wschodniej. Zdob historyczny odzwierciedla ponad ośmiowiekową spuściznę kulturową Śląska i ościennych obszarów, a jeśli uwzględnić dokumenty wystawiane przez papieży, cesarzy, królów, książąt i biskupów – archiwalia są świadectwem rangi i znaczenia Wrocławia i jego kontaktów ze światem.

Archiwum nie powstało jako odrębna instytucja, nie powstało też od razu, był to raczej proces, długi i nader skomplikowany. Inicjatywa zorganizowania archiwum została niejako sprowokowana wydaniem 30 października 1810 r. przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma III tzw. Edyktu sekularyzacyjnego², na mocy którego uległy likwidacji klasztory i fundacje. Ten bezprecedensowy akt niemal z dnia na dzień zniweczył stan ukształtowany przez ponad siedem stuleci: bracia zakonna musiała opuścić szacowne mury klasztorów, budynki natomiast przeszły na skarb państwa i wkrótce miały zostać sprzedane. Tym samym pojawił się problem zabezpieczenia ogromnych zbiorów bibliotecznych, muzealnych i archiwalnych, którego skala przerosła pierwotne oczekiwania. Wówczas to zrodził się projekt utworzenia w ramach Biblioteki Centralnej³ powstającej wraz z nowo założonym Uniwersytetem Wrocławskim centralnego archiwum, które przejęłoby dokumenty z klasztorów. Inicjatorem był niemiecki historyk, językoznawca i etnograf Johann Gustav Gottlieb Büsching. Archiwum zorganizowane pośpiesznie, borykało się przez dłuższy czas z ciasnotą i niedoborem kadry. A jednak przezwyciężyło trudności, stając się załącznikiem późniejszej nowoczesnej instytucji. W wyniku kolejnych przekształceń, najpierw jako Królewskie Akademickie Archiwum Prowincjonalne⁴, w 1835 r. zmieniło nazwę na Archiwum Prowincji Śląskiej⁵, kiedy przeszło pod nadzór prowincji, aż do roku 1867 r., gdy jako Archiwum Państwowe we Wrocławiu⁶ włączone zostało do ogólnopruskiej sieci archiwów państwowych, stając się instytucją administracji rządowej (królewskiej). Wielkim wyzwaniem było pozyskanie siedziby, odpowiedniej dla przechowywania ogromnych, szybko rozrastających się jego zbiorów. Pierwotnie Archiwum mieściło się w gmachu skasowanego Klasztoru Kanoników Regularnych na Piasku, a od 1847 r. znalazło gościnę

² Hauptkommission für die Einziehung der geistlichen Güter in Schlesien.

³ Schlesischen Zentralbibliothek und Kunstsammlung.

⁴ Das Schlesische Akademische Provinzial Archiv zu Breslau.

⁵ Das Schlesische Provinzial-Archiv.

⁶ Königliches Staats-Archiv in Breslau.

w części budynku Stanów Śląskich przy ul. Krupniczej⁷. Dokładnie dwadzieścia lat później Archiwum otrzymało własną siedzibę zlokalizowaną na rogu obecnych ulic Piłsudskiego i Kołłątaja. Niestety już po kilkunastu latach okazała się ona za mała dla szybko powiększających się zbiorów archiwalnych. Ponownie zaszła konieczność pozyskania znacznie większego obiektu. Kilkuletnie starania dyrektora Otto Meinardusa przyniosły rezultat, bowiem już w 1906 r. Archiwum przeniosło się do nowego budynku przy ówczesnej Tiergartenstrasse 13, obecnie ul. Marii Skłodowskiej - Curie. Był to wówczas jeden z najnowocześniejszych gmachów archiwalnych w Niemczech, a jego rangę podnosiła lokalizacja w elitarnej dzielnicy Wrocławia, zwanej naukową lub akademicką.

W swych długich dziejach najbardziej dramatyczne chwile przeżywało Archiwum w czasie II wojny światowej. Pośpiesznie ewakuowane zbiory uległy znacznemu zniszczeniu; nie mniej bolesną stratą była zagłada siedziby Archiwum podczas oblężenia twierdzy w 1945 r., kiedy to w wyniku rozkazu gauleitera Karla Hanke, na mocy którego w samym centrum Wrocławia, w gęsto zabudowanej dzielnicy miało powstać lotnisko. Gmach archiwum został wyburzony aż do poziomu gruntu.

Po zakończeniu działań wojennych, już w nowej rzeczywistości państwowej i ustrojowej Archiwum powstało na nowo. Działania zabezpieczające archiwalia zachowane z pożogi wojennej podjęto niemal nazajutrz po przybyciu do Wrocławia pierwszych archiwistów, głównie ze Lwowa⁸. Archiwum Państwowe we Wrocławiu zostało powołane na mocy zarządzenia ministra Oświaty z dnia 17 grudnia 1946 r.⁹, w rzeczywistości jednak rozpoczęło działalność już 1 listopada 1945 r.¹⁰. Należy podkreślić przychylną postawę władz lokalnych Wrocławia, które przydzieliły na potrzeby nowo tworzonego Archiwum dwa budynki: jeden przy ul. Pomorskiej (wcześniej Gdyńskiej) nr 2¹¹ oraz drugi przy ul. Więziennej (wcześniej Stockgasse) nr 6, mieszczący dawniej więzienie miejskie¹². W kolejnych latach instytucja systematycznie powiększała zakres swoich kompetencji i realizowanych zadań. Obok odzyskiwania archiwaliów dawnego Staatsarchiv Breslau, w tym za pośrednictwem rewindykacji z ówczesnych ZSRR, NRD i Czechosłowacji, oraz w formie darów, Archiwum przejmowało materiały polskich aktotwórców. Opieką i nadzorem archiwalnym objęto setki instytucji i zakładów pracy. W miarę możliwości podejmowano

⁷ Obecnie w tym miejscu stoi gmach Narodowego Forum Muzycznego.

⁸ Podstawę prawną do przejęcia przez państwo polskie archiwaliów niemieckich stanowiła Uchwała Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 1947 r. o przejmowaniu przez państwową służbę archiwalną archiwów i akt niemieckich na Ziemiach Odzyskanych i obszarze b.W.M. Gdańska.

⁹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 17 grudnia 1946 r. o utworzeniu Archiwum Państwowego we Wrocławiu.

¹⁰ Plany i sprawozdania z działalności WAP oraz archiwów terenowych 1954 -1956, sygn. I/71, s. 29.

¹¹ Gmach wybudowany ok. 1936 r. był do końca wojny siedzibą Urzędu Pracy (Arbeitsamt).

¹² Budynek przy ul. Więziennej poddany został remontowi w latach 1946-19.

współpracę z instytucjami naukowymi, przede wszystkim z Uniwersytetem Wrocławskim.

Dzisiaj Archiwum Państwowe we Wrocławiu pełni rolę wiodącą na Dolnym Śląsku, w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego, jakim są źródła archiwalne. Dotyczy to sprawowania pieczy nad zasobem historycznym, zgromadzonym i troskliwie przechowywanym w Archiwum, jak również dokumentacji powstającej na tzw. przedpolu archiwalnym. Stosownie do tego stale wzrasta rola i znaczenie nadzoru archiwalnego, czuwającego nad powiększającym się zasobem. To szczególnie ważna funkcja Archiwum, zwłaszcza w dobie szybko następujących przemian własnościowych i strukturalnych. Wrocławskie Archiwum nie pozostaje w tyle za intensywnym rozwojem nowoczesnych technologii tele-informatycznych, które stwarzają zupełnie nową jakość w zakresie zarządzania i udostępniania informacji. Od kilkunastu lat nieprzerwanie trwa proces wdrażania nowych technologii teleinformatycznych. Stale rozszerza się oferta na polu edukacji i popularyzacji zasobu Archiwum, realizowana w formie lekcji archiwalnych, prelekcji, pokazów oraz wystaw archiwaliów. Te ostatnie są udostępniane wszystkim zainteresowanym na sposób tradycyjny - w gablotach i antyramach, ale także internetowo. Archiwum prezentuje swoje zbiory również poza siedzibą, w tzw. przestrzeni publicznej, wychodząc naprzeciw oczekiwaniom współczesnych odbiorców, wszak to coraz bardziej popularna forma promocji instytucji. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można założyć, że w najbliższej przyszłości taki sposób prezentacji zbiorów archiwalnych będzie dominujący.

Niniejsza praca daje czytelnikowi dogłębny opis rękopisu wraz z jego krytycznym rozbiorem. Autorzy mają także na względzie uchronienie przed zapomnieniem osób wyrytych na płytach epitafijnych, jak i fundatorów epitafiów. Poświęcamy zatem tę książkę jednym i drugim. Książka ukazuje się w roku szczególnym, gdy Wrocław dzierży dumnie miano Europejskiej Stolicy Kultury. Mamy skromną nadzieję, że publikacja złoży się na to wielkie przedsięwzięcie, jakim jest organizacja Festiwalu Europejskiej Stolicy Kultury – Wrocław '2016

Kościół pw. św. Elżbiety we Wrocławiu należy do najcenniejszych zabytków sztuki sakralnej na Śląsku. Trzynawowa bazylika z pięciokondygnacyjną wieżą została ufundowana przez Bolesława III i służyła jako kościół farny miejscowemu patrycjatowi. Zachowane wewnątrz płyty nagrobne i epitafia, są dowodem aspiracji i ambicji miejscowych elit.

Niniejsza publikacja stanowi pierwszą edycję rękopisu powstałego w XVII wieku i zachowanego w zbiorach Archiwum Państwowego we Wrocławiu¹³. Zawiera on 224 strony odpisu inskrypcji z kościoła pw. św. Elżbiety wraz z indeksem osób upamiętnionych. Zgodnie z ówczesną modą oddaje układ

¹³ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, *Księgi Miasta Wrocławia*, sygn. 3988.

graficzny tekstu oraz w sposób symboliczny zaznacza ważniejsze elementy zdobień. Ramy chronologiczne pracy są zgodne z latami zgonów zamieszczonymi w inskrypcjach i mieszczą się w latach 1500-1599. Brak strony tytułowej, jednak forma liternictwa zastosowana przez autora, niezgodna z liternictwem na samych płytach nagrobnych wskazuje na czas powstania zgodny z owymi ramami, a więc wiek XVII.

Oprawiona w pergamin i zapisana na papierze księga o formacie 220 x 190mm została spisana jedną ręką, pismem starannym, choć nie pozbawionym poprawek. Sporządzony i umieszczony na końcu indeks może wskazywać, iż w założeniu księga miała mieć także charakter użytkowy, pozwalający w szybki sposób odnaleźć poszukiwany tekst lub osobę. Układ inskrypcji nie jest układem chronologicznym, a raczej topograficznym, przy czym autor nie zachowuje konsekwencji. W kilku miejscach oprócz inskrypcji epitafijnych wymienia płyty nagrobne znajdujące się w podłodze lub wskazuje miejsce pochówku ciała, posługując się przy tym numeracją, która zapewne był stosowana na podstawie ówczesnego spisu¹⁴. Według dopisku na pierwszej stronie kopia owej książki znajduje się w bibliotece Berlińskiej¹⁵. Druga kopia znajduje się we wrocławskiej bibliotece uniwersyteckiej, została sporządzona ok 1800 roku i zawiera dodatkowo rysunki większości wymienionych w oryginale herbów¹⁶.

Autor rękopisu zdecydował się na upamiętnienie poprzez spisanie inskrypcji z płyt epitafijnych znajdujących się na ścianach i filarach nawy głównej oraz naw bocznych oraz niektórych płyt nagrobnych znajdujących się w posadzce. Kolejność zamieszczonych inskrypcji jest zgodna niejako z „kierunkiem zwiedzania”, od wejścia południowego autor skierował się w prawą stronę i obszedł cały kościół dookoła po czym wyszedł na zewnątrz i powtórzył czynność. Porównanie inskrypcji z zachowanych artefaktów pozwala stwierdzić, iż autor nie przykładął większej wagi do układu wersu, skupiając się na oddaniu treści. Przepisane inskrypcje opatrzył komentarzem odnośnie materiału, koloru inskrypcji, elementów heraldycznych oraz, przede wszystkim, programu samego epitafium. Wszystkie te elementy stanowiły dodatek, bowiem autor skupił swoją uwagę przede wszystkim na napisach, choć dopuszczał się wprowadzania poprawek do oryginalnego tekstu, poprawiając drobne błędy czy też uzupełniając inskrypcje o brakujące litery, czasami nawet rozwiązując skróty. Jednocześnie nie zaznaczał w swoim tekście ligatur i enklaw, a czasami, zapewne z pośpiechu,

¹⁴ W zasobie Archiwum Państwowego we Wrocławiu w zespole: Księgi Miasta Wrocławia pod sygnaturą 3987, znajduje się spis pochówków z kościoła św. Elżbiety (*Elisabethkirche Verzeichnis der Leichensteine*) z lat 1579-1673. Edycja tego rękopisu planowana jest na rok 2017.

¹⁵ Dopisek brzmi: Von diesem Buch befindet sich in der Königlichen Bibliothek zu Berlin (Nr. 81, L. I Mscr. boruss. quart. 86.) eine Abschrift unter dem titel: Beschreibung der Denkmäler in der St. Elisabet Kirche zu Breslau vom Jahren 1649.

¹⁶ Ch. F. Paritius, *Monumenta et Inscriptiones, Pars tertia*, Breslau 1800, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, R 2801, mf 9281.

wprowadzał własne skróty. Komentując sam rodzaj pisma ogranicza się tylko sporadycznie do określeń: „stare pismo” oznaczające majuskułę i minuskułę gotycką.

Praca w jednym miejscu wydaje się niedokończona, choć zawiera skorowidz nazwisk. Na stronie 107 tekst się urywa. Pozostaje wolna strona 107 i 108. Tekst tam zapisany w tłumaczeniu brzmi: *Tutaj i na następnej stronie przedstawione zostaną z IV dużej kaplicy, znajdującej się obok Sacratio, to co jest do zobaczenia, a więc epitafium....* trudno znaleźć odpowiedź dlaczego fragment ten pozostał nieuzupełniony. W innych miejscach autor dokładał strony by zachować zgodność opisu, np. po stronie 56 znalazły się dodatkowe cztery strony z numeracją od 56a do 56d. Całość kończy się nie tylko wspomnianym indeksem osobowym ale także wykazem stosowanych skrótów, co wskazuje na dobry warsztat autora jak i użytkowe przeznaczenie rękopisu.

Niniejsza publikacja została przygotowana w oparciu o zasady edycyjne zastosowane w serii wydawniczej *Corpus inscriptionum Poloniae*, stanowiącej obraz najnowszych ustaleń w zakresie edytorstwa źródeł epigraficznych. Oryginalny układ jak i sposób opisu powoduje, że rękopis jest miejscami mało przejrzysty, stąd decyzja autorów o ingerencji w pierwotny układ tekstu. Inskrypcjom nadano układ chronologiczny oraz stały schemat opisu oparty o rękopis, co ułatwi odbiór współczesnym czytelnikom, natomiast dla osób zainteresowanych pierwotnym wyglądem tekstu, przygotowano skany oryginału.

Zastosowany układ katalogu:

1. Numeracja bieżąca, miejscowość i data powstania płyty lub pomnika.
2. Określenie typu zabytku i osoby.
3. Materiał, z którego został wykonany, kształt.
4. Opis pola inskrypcyjnego i samej inskrypcji, wymiary artefaktu, język, rodzaj pisma, wymiary liter.
5. Tekst inskrypcji.
6. Tłumaczenie.
7. Przypisy.
8. Literatura dotycząca danego artefaktu.

Objaśnienie do zastosowanych form edycji katalogu:

() – w nawiasie półokrągłym zaznaczony jest tekst rozwinięty przez wydawcę;

[---] – oznacza ubytek tekstu, którego długości nie można określić;

[...] – oznacza uzupełniony lub zaginiony tekst. Długość tego tekstu jest określana ilością kropek, przy czym jedna kropka odpowiada jednej literze lub cyfrze;

<...> – lakuna, pozostawione miejsce na późniejsze uzupełnienie inskrypcji;

AE – podkreślenie oznacza ligaturę lub enklawę;

- a) – przypis literowy dotyczy uwag odnośnie edycji samego tekstu;
- 1) – przypis cyfrowy dotyczy wszystkich innych wyjaśnień związanych z tekstem.

Dodano materiał zdjęciowy jak i tłumaczenia na język polski, w celu przybliżenia prezentowanego materiału osobom zainteresowanym historią, a nie zajmującym się nią na co dzień i nie władającym biegle językiem niemieckim i łacińskim. W formie przypisów zamieszczono także aparat epigraficzny, zawierający komentarz na temat liternictwa oraz formy pisma. Nie zdecydowano się na analizę z zakresu historii sztuki, bowiem zdaniem autorów wymienione tutaj artefakty zasługują na odrębną monografię z tego zakresu dokonaną przez specjalistów. Do publikacji dołączono indeks (przygotowany przez Michała Dalidowicza) i płytę zawierającą skany całego, oryginalnego rękopisu. W ocenie autorów powinien on znaleźć swoje miejsce w obiegu nakowym i stać się podstawą do dalszych badań i kolejnych publikacji z zakresu kultury funeralnej Wrocławia.

Powstanie takiej publikacji nie jest w obecnych czasach możliwe bez wsparcia grona życzliwych osób, którym przyjętym, miłym zwyczajem można w tym miejscu podziękować.

Autorzy bardzo serdecznie dziękują za pomoc w prowadzeniu badań parafii pw. św. Elżbiety we Wrocławiu, a za sfinansowanie publikacji niniejszej książki Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych.

Osobne podziękowania składamy na ręce naszych tłumaczy: z języka niemieckiego: Pani Katarzyny-Trychoń Cieślak i z języka łacińskiego oraz greckiego Pana dra Pawła Madejskiego z Uniwersytetu Marii Skłodowskiej-Curie w Lublinie, który jest też autorem części przypisów.

Serdeczne podziękowania należą się Pani Marzenie Dziedzińskiej z archiwum Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu za udostępnienie materiałów i życzliwość, oraz Panom: Remigiuszowi Kazimierczakowi i Ryszardowi Bacmadze z Archiwum Państwowego we Wrocławiu, za czas poświęcony na przygotowanie materiału zdjęciowego.

Na koniec dziękujemy Panu Doktorowi Wojciechowi Krawczukowi, Dyrektorowi Archiwum Narodowego w Krakowie za życzliwe i merytoryczne uwagi do powstałej publikacji.

Nie mamy wątpliwości, że realizowana od lat polityka popularyzacji zasobów archiwalnych w Polsce jest słuszna, przynosi konstruktywne rezultaty i wyrażamy nadzieję, że będzie kontynuowana.

Janusz Gołaszewski, Adam Górski

Einführung

Die vertikale Architektur der mitten im Stadtzentrum von Wrocław, am altstädtischen Ring befindlichen Elisabethkirche unterstreicht der hohe Kirchturm, der bis in die Neunzigerjahre des 20. Jahrhunderts der höchste Bau der Stadt war. Noch früher, bis 1529, als sein spitzer Helm über 130 m hoch war, gehörte der Turm zu den höchsten in ganz Europa. Leider ist der mächtige Turm einem heftigen Sturm erlegen. Er wurde durch einen neuen, im Stil der Renaissance ersetzt, der bis heute existiert. Die Basilika der hl. Elisabeth war neben der Maria-Magdalena-Kirche bis zur Reformation die zweite innenstädtische Pfarrkirche. Die zentrale Lage der Kirche und der hohe Turm veranlassten Moritz Sadebeck, den großen schlesischen Kartografen, die Spitze des Turmhelms als Punkt O und zugleich als Schnittpunkt des kartografischen Netzes des ersten, aus mehreren Sektionen bestehenden trigonometrischen Stadtplans von Breslau zu bestimmen. Der Stadtplan entstand 1856-1860 im Maßstab 1:1000¹⁷.

Nach dem 2. Weltkrieg wurde die Kirche dem Militärordinariat der Römisch-Katholischen Kirche als Garnisonskirche übergeben. Diese Funktion hat sie bis heute inne. 1945, während der Kämpfe um die Festung Breslau, wurde die Kirche weder durch Bomben, noch durch Artilleriebeschuss beschädigt, leider fiel sie jedoch 1960 und 1975 sowie 1976 tragischen Bränden zum Opfer. Bei dem verheerenden Brand von 1976 wurde fast die gesamte Inneneinrichtung der Kirche zerstört, darunter die berühmte Engler-Orgel, stark beschädigt wurden ebenfalls das Kreuzrippengewölbe und die Hauptwände. Die Sanierungs- und Restaurierungsarbeiten dauern seit den Achtzigerjahren an und die Kirche wird von Jahr zu Jahr prächtiger. Zusammen mit dem gotischen Rathaus gehört sie zu den wertvollsten Baudenkmälern im historischen Zentrum Wrocław.

In der über siebenhundert Jahre langen Geschichte der Kirche sind die reichhaltigen Archivbestände des Gotteshauses glücklicherweise von Katastrophen verschont geblieben und werden sehr sorgfältig im Staatsarchiv von Wrocław aufbewahrt. Sie umfassen eine sehr reiche Sammlung von Pergament- und Papierdokumenten aus der Zeit von Mitte des 13. bis beinahe zum Ende des 19. Jahrhunderts, eine Büchersammlung und einen enorm großen Aktenbestand. Unter den Folianten befindet sich ein ganz besonderer Foliant. Er enthält im 17. Jh. entstandene Abschriften von Epitaphplatten, die in die Mauern der Elisabethkirche

¹⁷ August Kramer, *Die Entwicklung und der Wirkungskreis des Breslauer Stadtvermessungsamtes*, [in:] *Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau*, H. 9, 1939, S. 5-74; Halina Okólska, *Dzieje Samorządu Wrocławia w XIX wieku* [Die Geschichte der Breslauer Stadtverwaltung], Wrocław 2002; Roman Wytyczak, *Wśród starych planów Wrocławia* [Ehemalige Stadtpläne von Breslau], „Rocznik Wrocławski”, Bd. 7: 2001, S. 333-349.

eingemauert wurden, um berühmter, vermögender oder gottesfürchtiger Bürger Wroclaws und Schlesiens zu gedenken. Das erhaltene Werk enthält ebenfalls das Register der gewürdigten Persönlichkeiten. Der rettende Finger Gottes hat dieses einmalige, bislang fast völlig unbekannte Werk vor der Zerstörung bewahrt.

Das Staatsarchiv von Wrocław verwahrt außergewöhnlich viele solche Zimelien, es gehört ja auch zu den größten Staatsarchiven in Polen. Wenn man also die Fülle der Bestände, insbesondere die Anzahl der Dokumente, Siegel und kartografischer Werke berücksichtigt, gehört das Staatsarchiv von Wrocław zu den wichtigsten derartigen Einrichtungen in ganz Europa. Zu würdigen ist ebenfalls die Gründungsurkunde dieser Einrichtung. Das Archiv entstand 1811 und gehört damit zu den ältesten Archiven in Polen und in Mitteleuropa. Die historischen Bestände widerspiegeln das über achthundert Jahre alte Kulturerbe Schlesiens und seiner Nachbargebiete und – wenn man die von Päpsten, Kaisern, Königen, Fürsten, Herzögen und Bischöfen ausgestellten Urkunden berücksichtigt – sind die Archivbestände ein Zeugnis des Rangs und der Bedeutung von Wrocław und eine Bestätigung seiner weltweiten Kontakte.

Das Archiv entstand nicht als eine separate Institution, es entstand auch nicht auf Anhieb, es war vielmehr ein langwieriger und äußerst komplizierter Prozess. Die Initiative der Organisierung des Archivs wurde eigentlich durch den am 30. Oktober 1810 vom preußischen König Friedrich Wilhelm III. erlassenen Säkularisationsedikt¹⁸ provoziert, kraft welchem Klöster- und Kirchengüter eingezogen wurden. Dieser präzedenzlose Akt hat beinahe innerhalb eines Tages den über sieben Jahrhunderte bestehenden Zustand zunichte gemacht: die Ordensbrüder mussten die Klöster verlassen, die Klosterbauten wurden Staatseigentum und sollen demnächst veräußert werden. Damit entstand die mit erheblichen Problemen verknüpfte Notwendigkeit der Sicherung der immensen Bibliotheks-, Museen- und Archivbestände, deren Maßstab über die ursprünglichen Erwartungen hinausging. So entstand das Projekt, im Rahmen der Zentralbibliothek¹⁹, die mit der neu gegründeten Breslauer Universität entstand, ein zentrales Archiv anzulegen, das die Dokumente aus den Klöstern übernehmen würde. Die Idee dazu stammte von dem deutschen Historiker, Sprachwissenschaftler und Ethnografen, Johann Gustav Gottlieb Büsching. Das in Eile organisierte Archiv hatte über längere Zeit mit Raumenge und Personalmangel zu kämpfen. Und trotzdem überwand es diese Schwierigkeiten und wurde zum Ansatz der späteren, modernen Institution. Infolge weiterer Umgestaltungen änderte das zunächst Königliche Schlesische Akademische Provinzial-Archiv zu Breslau²⁰ 1835, als es unter die Herrschaft der Provinz

¹⁸ Hauptkommission für die Einziehung der geistlichen Güter in Schlesien.

¹⁹ Schlesische Zentralbibliothek und Kunstsammlung.

²⁰ Das Schlesische Akademische Provinzial-Archiv zu Breslau.

Schlesien kam, seinen Namen und hieß nun Schlesiendes Provinzial-Archiv²¹. Dieser Zustand dauerte bis 1867 an, als es als Königliches Staatsarchiv in Breslau²² dem gesamtpreußischen Netz der Staatsarchive angeschlossen und zu einer Institution der (königlichen) Staatsverwaltung wurde. Eine große Herausforderung war die Gewinnung einer Unterbringung, die die riesigen, schnell zunehmenden Sammlungen fassen würde. Ursprünglich befand sich das Archiv im Gebäude des geschlossenen Klosters des Ordens der Regularkanoniker auf der Sandinsel und ab 1847 wurde es in einem Teil des Gebäudes der Schlesienden Staaten in der Straße Krupnicza²³ untergebracht. Genau zwanzig Jahre später erhielt das Archiv einen eigenen Sitz an der Ecke der heutigen Straßen Piłsudskiego und Kołłątaja. Leider erwies sich der Bau bereits nach etwa zehn Jahren als zu klein für die schnell anwachsenden Bestände und es musste erneut unbedingt Ausschau nach einem bedeutend größeren Gebäude erfolgen. Die mehrjährigen Bemühungen des Leiters, Otto Meinardus lohnten sich, denn das Archiv siedelte bereits 1906 in seinen neuen Sitz in der damaligen Tiergartenstrasse 13 (heute ul. Marii Skłodowskiej – Curie) um. Es war für die damalige Zeit eines der modernsten Archivgebäude in Deutschland und die Bedeutung des Archivs unterstrich auch seine Lage im elitären Stadtviertel Breslaus, das als wissenschaftlicher bzw. akademischer Stadtbezirk galt.

Die dramatischsten Augenblicke in seiner langen Geschichte erlebte das Archiv im 2. Weltkrieg. Die in Eile evakuierten Sammlungen erlitten erhebliche Zerstörungen, ein nicht weniger schmerzlicher Verlust war die Vernichtung des Sitzes des Archivs bei der Belagerung der Festung 1945, als das Gebäude dem Befehl des Gauleiters Karl Hanke zum Opfer fiel, nach welchem im direkten, dicht bebauten Zentrum Breslaus ein Flughafen entstehen sollte. Der Bau wurde dem Erdboden gleichgemacht.

Nach Beendigung der Kriegshandlungen – bereits unter den neuen Bedingungen der Staats- und Gesellschaftsordnung – wurde das Archiv neu gegründet. Maßnahmen zur Sicherung der Archivbestände, die den Krieg überlebt haben, wurden eigentlich am nächsten Tag nach der Anreise der ersten Archivare in Wrocław ergriffen. Die meisten Archivare kamen aus Lwów²⁴. Das Staatsarchiv in Wrocław wurde kraft Anordnung des Bildungsministers am 17. Dezember 1946 gegründet²⁵, seine Tätigkeit nahm es jedoch bereits am 1. November 1945²⁶ auf.

²¹ Das Schlesiendes Provinzial-Archiv.

²² Königliches Staatsarchiv in Breslau.

²³ Heute befindet sich dort das Gebäude des Nationalen Musikforums.

²⁴ Die rechtliche Grundlage für die Übernahme der ehemaligen deutschen Archivbestände durch den polnischen Staat war der Beschluss des Ministerrates vom 10. April 1947 und über die Übernahme der ehemaligen deutschen Archive und Urkunden auf den Wiedergewonnenen Gebieten und auf dem Gebiet der Stadt Danzig durch die staatlichen Archivdienste.

²⁵ Anordnung des Bildungsministers vom 17. Dezember 1946 über die Bildung des Staatsarchivs in Wrocław.

Zu unterstreichen ist das große Entgegenkommen der Lokalverwaltung von Wrocław, die dem neu entstehenden Archiv zwei Gebäude zuerkannte – eines in der Straße Pomorska (früher Gdynńska) Nr. 2²⁷ und das zweite in der Straße Więzienna (frühere Stockgasse) Nr. 6, wo früher das Stadtgefängnis untergebracht war²⁸. In den Folgejahren hat die Einrichtung ihren Kompetenz- und Aufgabenbereich systematisch erweitert. Neben der Zurückgewinnung der Archivbestände des ehemaligen Staatsarchivs Breslau, unter anderem durch Zurückforderung aus der damaligen UdSSR, DDR und Tschechoslowakei gewann das Archiv seine Bestände auch aus Schenkungen und übernahm Materialien polnischer Urkundenschöpfer. Unter die Betreuung und Aufsicht des Archivs wurden hunderte Einrichtungen und Betriebe gestellt. Je nach Möglichkeit wurde Zusammenarbeit mit wissenschaftlichen Einrichtungen, vor allem mit der Universität Wrocław aufgenommen.

Heute übt das Staatsarchiv in Wrocław die führende Rolle auf dem Gebiet des Schutzes des Nationalerbes in Form von Archivquellen in Niederschlesien aus. Es betreut die im Archiv gesammelten und sorgfältig aufbewahrten Bestände und befasst sich auch mit Unterlagen, die im sog. Archivvorfeld entstehen. Dementsprechend wachsen ständig auch die Rolle und die Bedeutung der Archivaufsicht, die die ständig zunehmenden Bestände überwachen. Das ist eine besonders wichtige Funktion des Archivs, insbesondere heute, wo sich die Eigentumsverhältnisse und strukturelle Gegebenheiten schnell ändern. Das Wrocławer Archiv kann auch durchaus der intensiven Entwicklung der modernen teleinformatischen Technologien, die zu einer völlig neuen Qualität auf dem Gebiet des Informationsmanagements und -zugriffs Schritt halten. Seit über zehn Jahren wird ununterbrochen neue Computersoftware eingeführt. Ständig erweitert wird auch das Angebot im Bereich der Bildung und Popularisierung der Archivbestände, das in Form von Archivunterricht, Vorträgen, Darstellungen und Ausstellungen der Archivbestände abgewickelt wird. Die letzteren erfolgen nicht nur auf traditionelle Weise, in Vitrinen und Antirahmen, sondern auch im Internet. Das Archiv präsentiert seine Sammlungen auch außerhalb seines Sitzes, im sog. öffentlichen Raum. Dadurch kommt es den Bedürfnissen der heutigen Empfänger entgegen, außerdem ist es eine immer populärer werdende Form der Werbung. Man kann mit großer Wahrscheinlichkeit annehmen, dass diese Präsentationsweise der Archivbestände in nächster Zukunft vorherrschend wird.

Die vorliegende Arbeit liefert dem Leser eine tiefgründige Beschreibung des Manuskripts samt dessen kritischer Bewertung. Die Autoren verfolgen dabei

²⁶ *Plany i sprawozdania z działalności WAP oraz archiwów terenowych 1954 -1956* [Pläne und Berichte über die Tätigkeit des Staatsarchivs in Wrocław und der regionalen Archive 1954-1956, Zeichen I/71, S. 29.

²⁷ Im 1936 entstandenen Gebäude war bis zum Kriegsende das Arbeitsamt untergebracht.

²⁸ Das Gebäude in der Straße Więzienna wurde von 1946-1949 saniert.

auch das Ziel, diejenigen Personen, deren Namen auf den Epitaphen stehen und die Stifter der Epitaphe vor dem Vergessen zu bewahren. Das Buch widmen wir also sowohl den Gewürdigten als auch den Stiftern. Das Buch erscheint zu einem besonderen Zeitpunkt, als Wrocław den stolzen Namen der Europäischen Kulturhauptstadt trägt. Wir hegen die bescheidene Hoffnung, dass die Veröffentlichung zur Bereicherung des großen Vorhabens und damit zur Organisation des Festivals Europäische Kulturhauptstadt – Wrocław '2016 beitragen wird.

Janusz Gołaszewski, Adam Górski

Wprowadzenie

Wynalezienie pisma dało ludziom możliwość przesyłania informacji w czasie i przestrzeni. Bardzo szybko pojawiła się potrzeba upamiętniania wydarzeń i idei dla przyszłych pokoleń. Pomniki i płyty epitafijne zachowały się do naszych czasów już z epoki starożytnej. W Odrodzeniu powstały pierwsze katalogi zawierające inwentarze zachowanych artefaktów tego typu, ale nauka zajmująca się takimi napisami pojawiła się dopiero w XX wieku

Epigrafika – jako nauka pomocnicza historii zajmuje się inwentaryzacją, odczytem i interpretacją napisów (inskrypcji) wykonanych w materiale twardym (kamień, metal, brąz, drewno itp.). Prowadząc tego typu prace szybko można dostrzec wzajemne przenikanie się i uzupełnianie wyników badań terenowych i archiwalnych. Inskrypcje znajdują odbicie w materiałach archiwalnych (miękkich) i odwrotnie.

Pojęcie epigrafiki, jako dyscypliny pomocniczej historii, zajmujący się pismem monumentalnym na grunt polskiej nauki wprowadził jednak dopiero w latach 70-tych XX wieku Józef Szymański²⁹. Już wówczas dostrzegano wielki potencjał badawczy tej nauki i potrzebę dokonania inwentaryzacji tego typu źródeł.

W ciągu ostatniego ćwierćwiecza, nastąpił rozwój takich badań. Rozpoczęto prace nad serią wydawniczą *Corpus inscriptionum Poloniae*, w której swój wkład w badania epigraficzne wniosło kilka ośrodków naukowych z całej Polski³⁰; a wkrótce

²⁹ J. Szymański, Problemy i możliwości polskiej epigrafiki, [w:] *Materiały na drugą konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii. Katowice-Wisła, 26-29 V 1973*, t. 2, Katowice 1973, s. 63.

³⁰ *Corpus inscriptionum Poloniae*, T. I: *Województwo kieleckie*, pod red. J. Szymańskiego, Z. 1: *miasto Kielce i powiat kielecki*, wyd. B. Trelińska, Kielce 1975; Z. 2: *Jędrzejów i region jędrzejowski*, wyd.: B. Trelińska, Kielce 1978; Z. 3: *Busko-Zdrój i region*, wyd.: U. Zgorzeliska, Kielce 1980; Z. 4: *Miechów i Pińczów wraz z regionem*, wyd.: B. Trelińska, Kielce 1983; Z. 5: *Włoszczowa, końskie i Ostrowiec Świętokrzyski z regionami*, wyd. M. Janik, Kielce 1986; T. II: *Województwo sieradzkie*, pod red.: R. Rosina, wyd. A. Szymczak, J. Szymczak, Warszawa-Łódź 1981; T. III: *Województwo miejskie łódzkie*, pod red.: R. Rosina, wyd. A. Szymczak i J. Szymczak, Warszawa – Łódź 1982; T. IV: *Województwo wrocławskie*, Z. 1: *Kujawy Brzeskie*, wyd. A. Mietz, J. Pakulski, Wrocław – Toruń 1985; Z. 2: *Ziemia Dobrzyńska*, wyd. A. Mietz, J. Pakulski, Wrocław – Toruń 1987; Z. 2: *Suplement*, oprac. A. Mietz, Rypin 1995; T. V: *Województwo skierniewickie*, pod red.: R. Rosina, Z. 1: *Skierniewice i region*, wyd.: A. Szymczakowa, Warszawa- Łódź 1991; Z. 2: *Miasto Łowicz*, wyd.: J. Szymczak, Warszawa-Łódź 1987; T. VI: *Województwo piotrkowskie*, wyd. J. Szymczak, Łódź – Piotrków Trybunalski 1993; T. VII: *Województwo radomskie*, pod red. Z. Guldona, Z. 1: *Radom i Ilża wraz z powiatem*, wyd.: W. Kowalski, Warszawa 1992; T. VIII: *Województwo krakowskie*, pod red. Z. Perzanowskiego, Kraków 1989; Z. 1: *Katedra krakowska na Wawelu*, pod red. R. M. Zawadzkiego, wyd. A. Perzanowska, Kraków 2002; Z. 2: *Bazylika mariacka w Krakowie*, wyd. Z. Piech, Kraków 1987; Z. 6: *Kazimierz i Stradom*, wyd.: Z. Wohlfeld, *Nasza Przyszłość*, t. 72, 1989; T. IX: *województwo olsztyńskie*, Z. 1: *Lubawa i okolice*, wyd. J. Wenta i J. Wroniszewski, Toruń 1995; T. X: *województwo lubuskie*, pod red. J. Zdenki, Z. 1 *Inskrypcje powiatu międzyrzeckiego do 1815 roku*, wyd. M. Tureczek Toruń 2006, Z. 2 *Powiat wschowski*, wyd. A. Górski, P. Karp, Toruń 2006, Z. 3 *Powiat świebodziński*,

pojawiło się kilkanaście wydawnictw źródłowych niezwiązanych bezpośrednio z CiP³¹. Do najważniejszych można na pewno zaliczyć serię Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie pod red. Wojciecha Drelicharza. W przedmowie do tomu pierwszego autor dokonał podsumowania stanu badań nad polską epigrafiką i zestawiania stosownej literatury³².

Wydana w 1992 roku *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych* określa jako przedmiot badań zawarty w Corpusie – inskrypcje powstałe na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej³³. Powoduje to powstanie pewnej enklawy nieobjętej badaniami, mianowicie terenów, które po 1945 roku ponownie weszły w skład państwa polskiego, a wcześniej przez kilkadziesiąt lat znajdowały się poza jego granicami. Pewną propozycję rozwiązania tego problemu wysunął Wojciech Krawczuk z Uniwersytetu Jagiellońskiego, wydając inskrypcje lapidarium w Koźuchowie pod tytułem *Niemieckie inskrypcje w Polsce*³⁴. Z propozycją podjęcia badań w tej dziedzinie wystąpił prof. Joachim Zdrenka. Powołano do życia przy Uniwersytecie Zielonogórskim pierwszą w Polsce Pracownię Epigraficzną.

Za początek badań nad inskrypcjami nowożytnymi na terenie Polski uznać należy klasyczne już dzieło Szymona Starowolskiego z roku 1655³⁵. Autor zebrał w nim niemal dwa tysiące inskrypcji, choć dziś wiemy, że przynajmniej kilka z nich nie tylko nie spełnia norm edycyjnych współczesnej epigrafiki, ale także powinna zostać poddana krytyce historycznej³⁶.

Dużo większą spuściznę pozostawił wiek XIX, a zwłaszcza jego druga połowa. Zagadnienia epigraficzne pojawiły się w pracach historyków sztuki: F.M. Sobieszczańskiego³⁷ i K. Stronczyńskiego³⁸, a także w drobniejszych publikacjach

wyd. M. Tureczek, Toruń 2009, Z. 4 *Powiat nowosolski: lapidaria w Bytomiu Odrzańskim i Koźuchowie*, wyd. A. Górski, Toruń 2009, Z. 5 *Powiat zielonogórski* wyd. A. Górski, P. Karp, Toruń 2012, Z. 6 *Powiat nowosolski*, wyd. A. Górski, Toruń 2013, Z. 7 *Miasto i powiat Gorzów Wielkopolski*, Toruń 2015.

³¹ Do najważniejszych należą niewątpliwie: *Corpus inscriptionum Rudensium*, oprac. J. Szymczak i A. Szymczak, Katowice 1996; *Niemieckie inskrypcje w Polsce, t. I Koźuchów (Freystadt). Epitafia z murów i kaplic starego cmentarza ewangelickiego*, oprac. W. Krawczuk, Koźuchów-Kraków 1999; *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, pod red. W. Drelicharza, t. 1 *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005, t. 2, *Dawne województwo podolskie*, oprac. P. Kuliszewicz, Kraków 2005; *Inskrypcje polskich grobów na cmentarzach Podola*, pod red. W. Drelicharza, Kraków 2004;

³² patrz W. Drelicharz, Przedmowa [w:] *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, red. W. Drelicharz; *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, oprac. A. Biedrzycka, t. 1, Kraków 2005, s. 7-38.

³³ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*, oprac. J. Szymański, B. Trelińska, Lublin 1992, s. 1.

³⁴ *Niemieckie inskrypcje w Polsce. Dolny Śląsk, t. 1, Koźuchów*, opr. Wojciech Krawczuk, Koźuchów – Kraków 1999.

³⁵ S. Starovolscius, *Monumenta Sarmatorum viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655.

³⁶ Na istniejące w tym dziele błędy zwrócił uwagę już w 1973 r. prof. J. Szymański. Patrz: J. Szymański, Problemy i możliwości polskiej epigrafiki, [w:] *Problemy Nauk Pomocniczych Historii, t. II, Materiały na drugą konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii. Katowice - Wisła, 26-29 V 1973*, t. 2, red. J. Szymański, Katowice 1973, s. 65.

³⁷ F. M. Sobieszczański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w Polsce*, Warszawa 1847-1848.

z tej dziedziny³⁹. Pod koniec XIX i na początku XX wieku ukazały się zbiory inskrypcji Józefa Łepkowskiego⁴⁰ i Stanisława Tomkowicza⁴¹.

Na terenie Dolnego Śląska pierwszy zbiór inskrypcji pojawił się wcześniej niż w Polsce. Do najstarszych należy zaliczyć zachowane w bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego prace *Varia Inscriptionis in templis Vratislaviensis*⁴², oraz S. Grunaeiego *Monumenta et Inscriptiones*, wydaną po roku 1611⁴³. Wkrótce potem pojawiły się prace M. Machnera: *Inscriptiones Silesiaca*⁴⁴ i *Epigramma Sepulcrale*⁴⁵. XIX wiek, podobnie jak w Polsce okazał się bardziej obfity w prace epigraficzne. Ukazały się zbiory Ch. Ezechiela, *Monumenta et Inscriptiones Vratislaviensis*⁴⁶ oraz prace Ch. F. Patriusa: *Monumenta Sepulchralia Silesiaca*⁴⁷, *Beschreibung der Altare, Monumente und epitaphien in der evang. Hauptpfarrkirche zu St. Elisabeth in Breslau*⁴⁸, oraz *Monumenta Vratislaviensia oder Grabinschriften zu Breslau*⁴⁹. Pod koniec XIX wieku pojawił się jeszcze tzw. *Zbiór Hoverdena*⁵⁰, zawierający znaczną liczbę rysunków płyt nagrobnych i odczytów inskrypcji, choć brakuje w tym zbiorze dziś podstawowych informacji jak położenie, wymiary, układ inskrypcji czy liternictwo. Zawiera za to bardzo dużą liczbę płyt obecnie już zaginionych, tym bardziej żal, że zbiór niestety nie dotrwał do naszych czasów w komplecie⁵¹.

Śląsk jest specyficzną krainą, będącą jedynym w swoim rodzaju na tle Europy eklektycznym miejscem przenikania się kultur i języków – miejscem wspólnym, a jednocześnie buforowym dla historycznych ziem polskich, niemieckich i czeskich. Rozwój gospodarczy Śląska pociągnął za sobą rozwój

³⁸ K. Stronczyński, *Pomniki książęce Piastów*, Piotrków 1888.

³⁹ S. Barcikowski, *Pomnik grobowy Waleryna Olszowskiego*, Tygodnik Ilustrowany, t. 4, nr 101, 1861; J. Bartoszewicz, *Kościół św. Mikołaja w Końskich*, "Kalendarzyk polityczny na rok 1848"; Bartoszewicz J., *Modliszewice*, „Przegląd Naukowy” R. 7, 1848;

⁴⁰ *Monumentum epigraphica Cracoviensia mediaevi*, fasc. 1, ed. J. Łepkowski, Kraków 1885.

⁴¹ S. Tomkiewicz, *Napisy domów krakowskich*, „Teki Grona Konserwatorów Krakowskich Galicji Zachodniej, t. 1, 1899, s. 1-54, 321-327, tenże, *Teki Grona Konserwatorów Krakowskich Galicji Zachodniej, t. 1, Powiat gorlicki*, Kraków 1900, t. 2, Powiat krakowski, Kraków 1906.

⁴² *Varia Inscriptionis in templis Vratisl.*, [1565?], BUWr. OR, sygn. R 390.

⁴³ S. Grunaei, *Monumenta et Inscriptiones*, T. I-III, BUWr. OR, sygn. Akc 1950/781, mf. 9941.

⁴⁴ M. Machner, *Inscriptiones Silesiaca*, vol. I-V, BUWr. OR, sygn. R. 643-647, Mf 20230.

⁴⁵ M. Machner, *Epigramma Sepulcrale*, BUWr. OR, sygn. R 648.

⁴⁶ Ch. Ezechiela, *Monumenta et Inscriptiones Vratislaviensis* [...], *gesammelt von Ch. Ezechiel. Abgeschrieben von Ch. F. Paritius*, t. I-IV, Breslau 1802, BUWr. OR, sygn. R 2799-2801a, Mf. 20231.

⁴⁷ Ch. F. Paritius, *Monumenta Sepulchralia Silesiaca*, t. I, 1813, BUWr. OR, sygn. Par 2671.

⁴⁸ Ch. F. Paritius: *Beschreibung der Altare, Monumente und epitaphien in der evang. Hauptpfarrkirche zu St. Elisabeth in Breslau aufgenommen 1822-1824 durch* [...], BUWr. OR, sygn. R. 2803

⁴⁹ Ch. F. Paritius, *Monumenta Vratislaviensia oder Grabinschriften zu Breslau aufgenommen 1822-1824*, BUWr. OR, sygn. R. 2803.

⁵⁰ B. Manfeld, *Schlesiens Grabdenkmäler und Grabinschriften, Breslau 1870-1872*, BUWr. OR, sygn. R. 2113-2134. Także: *Schlesiens Grab-Denkmäler und Grab-Inschriften, Alphabetisch und Chronologisches Register der Graf Hoverdenischen Sammlung*, B. I-IV, Breslau 1870-1872.

⁵¹ Pozostały tomy: VIII, X, XII-XVIII, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXIX, XXXI-XXXV.

kulturowy. Zmienne koleje losów sprawiły, że na terenie tym ukształtował się swoisty eklektyzm, który łączy w sobie cechy kultur narodów ościennych. Szczególnie mocno uwidoczniło się to podczas reformacji i kontrreformacji oraz w epoce baroku⁵².

Objęcie panowania na Śląsku przez Habsburgów nie wywołało nagłych, dramatycznych zmian w sytuacji tych ziem. Priorytetem ówczesnych władców była walka z naporem tureckim. O wiele większy wpływ miały narodziny protestantyzmu i opowiedzenie się nowych władców po stronie Rzymu. Przenikanie się elementów obu wyznań odbiło się także na elementach kultury funeralnej. Mająca swoją genezę w średniowieczu powoli ewoluowała dostosowując się do panujących norm i obyczajów. Powstał swoisty eklektyzm zawierający wpływy sąsiedniej Wielkopolski jak i Brandenburgii, Saksonii i Czech. Artefakty z terenu Dolnego Śląska są tożsame z formami występującymi na wymienionych terenach, choć zawierają cechy nie tylko indywidualizmu autorów i fundatorów, ale także danej społeczności, odzwierciedlając zarówno ewolucję stosunku do śmierci, jak i „mody”, która prowadzi nas do wnioskowania o zasięgu ich kulturowych kontaktów.

Pierwsze lata pod panowaniem Habsburskim upłynęły w obliczu groźby najazdu tureckiego i konieczności ponoszenia na rzecz państwa podatku zwanego „szacunkiem”, przeznaczanego do walki z najazdem. W 1577 r. sporządzono spis ludności – posesjonatów, zdolnej do noszenia broni. Według owego zestawienia ludność miejska stanowiła ponad 20% mieszkańców Śląska, a szlachta niecałe 2 %⁵³. Gęstość zaludnienia wynosiła od 25-51 osób na km²⁵⁴. Pół wieku później przy wzroście zaludnienia Śląska o 25%, liczba osiadłych wynosiła od 3,9 (księstwo głogowskie) do 7,6 (księstwo wrocławskie)⁵⁵. Zwiększony fiskalizm powodował problemy finansowe mieszkańców, co zapewne odbijało się bezpośrednio na kulturze funeralnej, jednak wobec braku możliwego do porównania stanu poprzedniego, jest ciężkie do uchwycenia. W XVI wieku dominują płyty rycerskie, oddające militarny charakter epoki. Płyty mieszczańskie z tego okresu pochodzą tylko z Wrocławia i są egzemplifikacją ambicji tamtejszego patrycjatu. Wrocław był zdecydowanie największym miastem Śląska, licząc w połowie XVI wieku koło 23 tys. mieszkańców, podczas gdy druga w kolejności Świdnica 11 tys., a trzeci Głogów niecałe 10 tys. Przeważały miasta dużo mniejsze, takie jak Szprotawa

⁵² O. Wagner, *Wpływ reformacji, kontrreformacji i baroku na tworzenie się narodu na Śląsku*, [w:] *Śląsk i Pomorze w stosunkach polsko-niemieckich od XVI do XVIII w.*, Poznań 1987, s. 129-159; Tło europejskie przemian religijnych doskonale ujął J. Berenger, *Tolerancja religijna w Europie w czasach nowożytnych (XV-XVIII wieku)*, Poznań 2002.

⁵³ M. Goliński, *Ludzie, przyroda i gospodarka na Dolnym Śląsku (1526-1618)*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 2006, s. 194-195.

⁵⁴ J. Maroń, *Dolny Śląsk w czasach habsburskich i pruskich*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2006, s. 227.

⁵⁵ W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska w końcu XVI i na początku XVII wieku*, *Przegląd Zachodni*, t. 8, 1952, zeszyt dodatkowy „Studia Śląskie”, s. 419-492.

licząca około 2 tys. mieszkańców⁵⁶. Trudno więc się dziwić aspiracjom kupców i mistrzów cechowych, które znajdowały ujęcie pod postacią niezwykle kosztownych pomników i płyt nagrobnych fundowanych w tutejszych kościołach.

Helfred Valentinitisch zauważył słusznie, że już od czasów antycznych, oprócz znaczenia religijnego, upamiętnienie zmarłego niesie ze sobą inne aspekty funkcjonalne⁵⁷. Za najważniejszy uznał po pierwsze, iż zarówno grób jak i inskrypcja były dokumentem odzwierciedlającym status społeczny zmarłego i jego rodziny. Na drugim miejscu zamieścił fakt, że oba wymienione elementy są medium, przy pomocy którego można interpretować sens historycznej rzeczywistości, innymi słowy pośredniczy w ukazaniu wyobrażeń na temat idealnego/właściwego życia w społeczeństwie przez współczesnych i potomnych. Po trzecie zauważył, że szczególnie podkreślanym motywem jest dążenie do wyraźnego rozróżniania się grup społecznych.

Kiedy tworzono artefakt, wszystko co z nim związane, było jasne zarówno dla fundatora wykonawcy, jak i dla większości mu współczesnych. Wielopłaszczyznowość dzieła pozwalała czerpać z niego nie tylko najbardziej wykształconym, ale także tym uboższym w sensie intelektualnym lub duchowym. Potrzeba łączenia słowa, symboli i wyobrażenia lub przedstawienia, stawiała inskrypcję w roli składnika dzieła zarówno wyjaśniającego jak i uzupełniającego, a czasami komentującego. Ciąg przemian geopolitycznych i kulturowych, jakie zaszły na przestrzeni ostatnich wieków spowodował, że dzisiaj na nowo odtwarzamy, tłumaczymy i interpretujemy uwiecznione słowa.

Upowszechnienie umiejętności czytania i rozwój techniki drukarskiej spowodowały, że słowo pisane zagościło w domach nie tylko szlachty i duchowieństwa, ale także mieszczaństwa. Według badaczy, książki w rękach średniowiecznych mieszkańców Polski pełniły dwie podstawowe funkcje: zaspokajały potrzeby religijne i doczesne (podręczniki prawne, medyczne czy techniczne). Sporadycznie dochodziły do tego księgi historyczne, podróżnicze i magiczne, odpowiadające potrzebom poznania, istniejącej w średniowieczu, choć mocno tłumionej⁵⁸. W kolejnych wiekach proporcje te uległy odwróceniu. Główny powód takiej sytuacji należy upatrywać w rewolucji wyznaniowej XVI wieku.

Sztuka luterkańska miała w całości charakter dydaktyczny. Leżało to w interesie państwa i kościoła, które potrzebowały nowych kadr. Katechizacja

⁵⁶ M. Goliński, *Ludzie, przyroda i ...*, s. 206.

⁵⁷ H. Valentinitisch, *Grabinschriften und Grabmäler als Ausdruck Sozialen Aufstiegs im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, [w:] *Epigraphik 1988*, Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des deutschen Mittelalters, Bd. 2, Hrsg. W. Koch, Wien 1990, s. 15-16.

⁵⁸ E. Potkowski, *Książka w mieście polskim XV w.*, [w:] *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red.: A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warszawa 1991, s. 274-275.

była oparta na katechizmach Lutra, a nie na biblji, która mogła być różnie interpretowana, co zapobiegło szerzeniu się niepożądanych ideologii⁵⁹.

Inskrypcje towarzyszyły więc nie tylko stałym elementom wyposażenia kościoła, ale także czasowym. Napisy wyjaśniały sens malowideł i ołtarzy podczas uroczystości pogrzebowych⁶⁰.

Jak zauważył już Białostocki: Napisy na epitafiach często nakierowywały odbiorcę na właściwy nurt pojmowania dzieła. Sugerowały możliwy sposób odbioru i interpretację przenośni. Na epitafiach XVI-wiecznych na Śląsku wskazują one „subspecoeaeternitas” przedstawionego dzieła⁶¹.

Inskrypcje, ryte (oczywiście zdarzały się też malowane czy wyszywane) w materiale twardym, miały przetrwać lata. Starannie zastanawiano się więc nad ich formą (liternictwem), miejscem umieszczenia, ale przede wszystkim treścią. Analizując testamenty szlacheckie i mieszczańskie dostrzec można szczególną dbałość o pochówek⁶². Wybierano miejsce, pozostawiano depozyt na sprawienie nagrobka. Czasami za życia kupowano już kamień, a nawet projektowano napisy. Starano się by oddawały one własne przymioty a jednocześnie sprawiały wrażenie pokornych wobec Boga i skromnych wobec ludzi.

Przejmując wzorce z kultury szlacheckiej mieszczaństwo rozwijało jej poszczególne elementy. Płyta nagrobna stała się miejscem umożliwiającym zmanifestowanie swojego indywidualizmu funkcjonującego w ramach istniejącego społeczeństwa. W tym należy upatrywać rozwój objętości inskrypcji. Poczynając od II połowy XVII wieku na płytach mieszczańskich Dolnego Śląska i Wielkopolski zaczynają przeważać inskrypcje, które umownie można nazwać „biograficznymi”. Zawarte w niej informacje ukazują nie tylko zmarłego jako osobę głęboko religijną, ale także omawiają jego osiągnięcia w życiu doczesnym. Na taką formę upamiętnienia rzecz jasna mogły sobie pozwolić tylko osoby o znacznym statusie majątkowym⁶³. Wysoki koszt wyprodukowania takiej płyty powodował, iż sam napis miał dobrze przemyślaną formę, a wielokrotne

⁵⁹ K. Cieślak, *Sztuka reformacji 1557-1793*, [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku*. T. 1 – Eseje, Gdańsk 1997, s. 78; S. Michalski, *Protestanci a sztuka*, Warszawa 1989, s. 13-86.

⁶⁰ M. Banacka, *Andrzej Stanisław Kostka Załuski – inicjator i promotor budowy nagrobków królewskich*, BHS, 1992, nr 2, s. 32.

⁶¹ J. Białostocki, *Kompozycja emblematyczna epitafiów Śląskich XVI wieku*, [w:] *Ze studiów nad sztuką XVI wieku na Śląsku i w krajach sąsiednich*, pod red. B. Stenborn, Wrocław 1968, s. 83.

⁶² Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, *Akta miasta Wschowy, Księga testamentów*, sygn. 154; patrz też: *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680*, wyd. P. Klint, Źródła Dziejowe, red. M. Górny, t. 28, Wrocław 2011.

⁶³ W drugiej połowie XVIII wieku zwykły pogrzeb we Wschowie kosztował od 3 do 7 talarów, podczas gdy pochówek z płytą od 40 do 150 talarów, można założyć, iż sto lat wcześniej ta różnica była jeszcze wyraźniejsza. Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygn. 4, *Akta Miasta Wschowa, Księga zgonów z lat 1776-1827*.

przykłady „żonglerki” form pisma i skrótów brachygraficznych dowodzą, iż to właśnie napis determinował kształt płyty nagrobnej⁶⁴.

Kościół pw. św. Elżbiety we Wrocławiu jest dla epigrafiki swoistym kompendium wiedzy a jednocześnie doskonałym punktem odniesienia w studiach porównawczych nad ewolucją nie tylko samego pisma monumentalnego, ale także ewolucji treści komemoratywnych i dydaktycznych zamieszczanych w inskrypcjach funeralnych. W jednym punkcie zgromadzone zostały artefakty duchowieństwa, szlachty i mieszczaństwa, co przy ich znacznym nagromadzeniu pozwala dostrzec procesy nie tylko przemian świadomości ale wzajemnego ulegania panującym trendom. Jest to oczywiście zbyt szerokie zagadnienie by prezentować je przy okazji niniejszej publikacji, jednak właśnie niniejsza książka winna być ważnym wkładem w rozwój tego typu analiz⁶⁵.

Nie ma wątpliwości, iż zaprezentowany tutaj katalog epigraficzny może stać się punktem wyjścia do dalszych badań z zakresu historii społeczeństwa, historii sztuki, lingwistyki itp.

Adam Górski

⁶⁴ Mniej wprawni kamieniarze, którzy popełniali błędy przy planowaniu inskrypcji, ratowali się poprzez stosowanie nietypowych skrótów brachygraficznych, zmianę modułu pisma, jej formy lub w skrajnych wypadkach poprzez nadpisywanie całych wyrazów, lub ich końcówek.

⁶⁵ A. Górski, *Kultura funeralna mieszkańców Dolnego Śląska XVI-XVIII wieku w świetle artefaktów epigraficznych* (w przygotowaniu).

Einleitung

Die Erfindung der Schrift gab den Menschen die Möglichkeit des Informationsaustauschs in Zeit und Raum. Sehr schnell entstand das Bedürfnis, Ereignisse und Ideen für nachkommende Generationen festzuhalten. Epitaphplatten und Grabdenkmäler aus dem Altertum sind bis heute erhalten. Die ersten Kataloge, in welchen die erhaltenen Artefakte dieser Art inventarisiert wurden, entstanden zwar bereits in der Aufklärung, aber die Wissenschaft, die sich mit Inschriften befasst, gibt es erst seit dem 20. Jahrhundert.

Die Epigraphik – also die Inschriftenkunde, befasst sich als eine historische Hilfswissenschaft mit der Bestandaufnahme, Entzifferung und Auslegung der Inschriften auf verschiedenen harten Materialien wie Stein, Metall, Bronze, Holz usw. Bei der Durchführung dieser Arbeiten machen sich sehr schnell die gegenseitige Durchdringung und Ergänzung der Ergebnisse der Forschung im Gelände und der Archivforschung bemerkbar. Die Inschriften sind sowohl im Archivmaterial (Softmaterial) und im harten, im Gelände gefundenen Material zu finden.

Der Begriff ‚Epigraphik‘ als eine Disziplin der historischen Hilfswissenschaft, die sich mit der monumentalen Schrift befasst, wurde in die polnische Wissenschaft erst in den 70er Jahren des 20. Jahrhunderts von Józef Szymański⁶⁶ eingeführt. Bereits damals wurden das große Forschungspotenzial dieser Wissenschaft und die Notwendigkeit der Bestandaufnahme von Quellen dieser Art wahrgenommen.

In den letzten 25 Jahren ist diese Forschung noch weiter vorangeschritten. Es begann die Untersuchung der Ausgabe *Corpus inscriptionum Poloniae* und an diesen epigraphischen Forschungen haben sich mehrere wissenschaftliche Forschungszentren aus ganz Polen beteiligt⁶⁷. Als bald erschienen über zehn

⁶⁶ J. Szymański, *Problemy i możliwości polskiej epigrafiki*, [in:] *Materiały na drugą konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii*. Katowice-Wisła, 26-29 V 1973, Bd. 2, Katowice 1973, S. 63.

⁶⁷ *Corpus inscriptionum Poloniae*, T. I: *Województwo kieleckie*, Red.: J. Szymański, Heft 1: *miasto Kielce i powiat kielecki*, Hrsg.: B. Trelińska, Kielce 1975; Heft 2: *Jędrzejów i region jędrzejowski*, Hrsg.: B. Trelińska, Kielce 1978; Heft 3: *Busko-Zdrój i region*, Hrsg.: U. Zgorzeliska, Kielce 1980; Heft 4: *Miechów i Pińczów wraz z regionem*, Hrsg.: B. Trelińska, Kielce 1983; Heft 5: *Włoszczowa, końskie i Ostrowiec Świętokrzyski z regionami*, Hrsg.: M. Janik, Kielce 1986; Bd. II: *Województwo sieradzkie*, Red.: R. Rosin, Hrsg.: A. Szymczak, J. Szymczak, Warschau-Łódź 1981; Bd. III: *Województwo miejskie łódzkie*, Red.: R. Rosina, Hrsg.: A. Szymczak und J. Szymczak, Warschau-Łódź 1982; Bd. IV: *Województwo wrocławskie*, Heft 1: *Kujawy Brzeskie*, Hrsg.: A. Mietz, J. Pakulski, Wrocław – Toruń 1985; Heft 2: *Ziemia Dobrzyńska*, Hrsg.: A. Mietz, J. Pakulski, Wrocław – Toruń 1987; Heft 2: *Beilage*, Bearb.: A. Mietz, Rypin 1995; Bd. V: *Województwo skierniewickie*, Red.: R. Rosina, Heft 1: *Skierniewice i region*, Hrsg.: A. Szymczakowa, Warschau-Łódź 1991; Heft 2: *Miasto Łowicz*, Hrsg.: J. Szymczak, Warschau-Łódź 1987; Bd. VI: *Województwo piotrkowskie*, Hrsg.: J. Szymczak, Łódź – Piotrków Trybunalski 1993; Bd. VII: *Województwo radomskie*, Red.: Z. Guldon, Heft 1: *Radom i Ilża wraz z powiatem*, Hrsg.: W. Kowalski, Warschau 1992; Bd. VIII: *Województwo krakowskie*, Red.: Z. Perzanowski, Krakau 1989; Heft 1: *Katedra krakowska na Wawelu*, Red.: R. M. Zawadzki, Hrsg.: A. Perzanowska, Krakau 2002; Heft 2: *Bazylika*

Quellenveröffentlichungen, die nicht direkt mit *Corpus inscriptionum Poloniae*⁶⁸ verknüpft waren. Zu den bedeutenden Veröffentlichungen zählt zweifelsohne die Serie „Pomniki Epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie“ (Epigraphik - und Heraldikdenkmäler der ehemaligen Republik Polen in der Ukraine) unter der Redaktion von Wojciech Drelicharz. Im Vorwort zum ersten Band beschreibt der Autor den Forschungsstand der polnischen Epigraphik und führt einschlägige Literatur an⁶⁹.

Das 1992 erschienene Buch *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych* (Anleitung des Verlegers für epigraphische Quellen) bestimmt als den im ‚Corpus‘ enthaltenen Forschungsgegenstand jene Inschriften, die auf dem Territorium der Republik Polen entstanden sind⁷⁰. Dies führte zur Entstehung einer Enklave, die nicht von den Forschungen erfasst wird und zwar betrifft es diejenigen Gebiete, die nach 1945 erneut zum polnischen Staat gehören und sich vorher, mehrere Jahrhunderte lang außerhalb der Grenzen Polens befanden. Einen Vorschlag zur Lösung dieses Problems machte Wojciech Krawczuk von der Jagiellonen Universität mit seinen Inschriften vom Lapidarium in Koźuchów, unter dem Titel *Niemieckie inskrypcje w Polsce. (Deutsche Inschriften in Polen)*⁷¹. Einen Vorschlag, Forschungen auf diesem Gebiet durchzuführen, machte auch Prof. Joachim Zdrenka und so wurde an der Universität in Zielona Góra (Hirschberg) die erste Epigraphische Werkstatt in Polen gegründet.

Als Anfang der Erforschung der neuzeitlichen Inschriften auf dem Gebiet Polens gilt das bereits zur Klassik zählende Werk von Szymon Starowolski von 1655⁷². Der Autor trug darin fast zweitausend Inschriften zusammen, obwohl wir heute wissen, dass mindestens einige davon nicht nur keine Verlegernormen der zeitgenössischen Epigraphik erfüllen, sondern auch einer historischen Kritik

mariacka w Krakowie, Hrsg.: Z. Piech, Krakau 1987, Heft 6: *Kazimierz i Stradom*, Hrsg.: Z. Wohlfeld, *Nasza Przeszłość*, Bd. 72, 1989; Bd. IX: *województwo olsztyńskie*, Heft 1: *Lubawa i okolice*, Hrsg.: J. Wenta und J. Wroniszewski, Toruń 1995.; Bd. X: *województwo lubuskie*, Red.: J. Zdrenka, Heft 1 *Inskrypcje powiatu międzyrzeckiego do 1815 roku*, Hrsg.: M. Tureczek Toruń 2006, Heft. 2 *Powiat wschowski*, Hrsg.: A. Górski, P. Karp, Toruń 2006.

⁶⁸ Zu den wichtigsten zählen zweifelsohne: *Corpus inscriptionum Rudensium*, Bearb.: J. Szymczak und A. Szymczak, Katowice 1996; *Niemieckie inskrypcje w Polsce, Bd. I Koźuchów (Freystadt). Epitafia z murów i kaplic starego cmentarza ewangelickiego*, Bearb.: W. Krawczuk, Koźuchów-Krakau 1999; *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, Red.: W. Drelicharz, Bd. I *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, Bearb.: A. Biedrzycka, Krakau 2005, Bd. 2, *Dawne województwo podolskie*, Bearb.: P. Kuliszewicz, Krakau 2005; *Inskrypcje polskich grobów na cmentarzach Podola*, Red.: W. Drelicharz, Krakau 2004.

⁶⁹ Siehe: W. Drelicharz, *Przedmowa* [in:] *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, Red.: W. Drelicharz; *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, Bearb.: A. Biedrzycka, Bd. 1, Krakau 2005, S. 7-38.

⁷⁰ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych*, Bearb.: J. Szymański, B. Trelińska, Lublin 1992, S. 1.

⁷¹ *Niemieckie inskrypcje w Polsce. Dolny Śląsk, Bd. 1, Koźuchów*, Bearbeitet von Wojciech Krawczuk, Koźuchów – Krakau 1999.

⁷² S. Starowolscius, *Monumenta Sarmatorum viamuni versaecarnis ingressorum*, Cracoviae 1655.

unterzogen werden müssten⁷³. Viel mehr Inschriften sind aus dem 19. Jahrhundert erhalten, insbesondere aus der zweiten Jahrhunderthälfte. Epigraphische Probleme wurden in den Arbeiten solcher Kunsthistoriker aufgegriffen, wie F.M. Sobieszczański⁷⁴ und K. Stronczyński⁷⁵, aber auch in kleineren Veröffentlichungen zu diesem Gebiet⁷⁶. Gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts erschienen die Inschriftensammlungen von Józef Łepkowski⁷⁷ und Stanisław Tomkowicz⁷⁸.

Die erste Inschriftensammlung erschien in Niederschlesien früher als in Polen. Zu den ältesten zählen die in der Bibliothek der Universität Wrocław erhaltenen Abhandlungen *Varia Inscriptionis in templis Wratislaviensis*⁷⁹, und *Monumenta et Inscriptiones* von S. Grunaeie die nach 1611 verlegt wurden⁸⁰. Kurz danach erschienen die Arbeiten von M. Machner: *Inscriptiones Silesiacae*⁸¹ und *Epigramma Sepulchrale*⁸². Das 19. Jahrhunderts war – ähnlich wie in Polen – üppiger an epigraphischen Arbeiten. Es erschienen die Sammlungen von Ch. Ezechiel, *Monumenta et Inscriptiones Wratislaviensis*⁸³ und von Ch. F. Patrius: *Monumenta Sepulchralia Silesiaca*⁸⁴, *Beschreibung der Altäre, Monumente und Epitaphien in der evang. Hauptpfarrkirche zu St. Elisabeth in Breslau*⁸⁵ sowie *Monumenta Wratislaviensia oder Grabinschriften zu Breslau*⁸⁶. Gegen Ende des Jahrhunderts erschien noch die

⁷³ Auf die Fehler in diesem Werk machte bereits 1973 Prof. J. Szymański aufmerksam. Siehe: J. Szymański, *Problemy i możliwości polskiej epigrafiki*, [in:] *Problemy Nauk Pomocniczych Historii*, Bd. II, *Materiały na drugą konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii. Katowice-Wisła*, 26.-29. 5. 1973, Bd. 2, Red.: J. Szymański, Katowice 1973, S. 65.

⁷⁴ F. M. Sobieszczański, *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w Polsce*, Warschau 1847-1848.

⁷⁵ K. Stronczyński, *Pomniki książęce Piastów*, Piotrków 1888.

⁷⁶ S. Barcikowski, *Pomnik grobowy Waleryna Olszowskiego*, „Tygodnik Ilustrowany”, Bd. 4, Nr. 101, 1861; Bartoszewicz J., *Kościół św. Mikołaja w Końskich*, „Kalendarzyk polityczny na rok 1848”; Bartoszewicz J., *Modliszewice*, „Przegląd Naukowy” Jg. 7, 1848.

⁷⁷ *Monumentum epigraphica Cracoviensia mediaevi*, fasc. 1, ed. J. Łepkowski, Krakau 1885.

⁷⁸ S. Tomkiewicz, *Napisy domów krakowskich*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, Bd. 1, 1899, S. 1-54, 321-327, dergl., *Teka Grona Konserwatorów Krakowskich Galicji Zachodniej*, Bd. 1, Powiat gorlicki, Krakau 1900, Bd. 2, Powiat krakowski, Krakau 1906.

⁷⁹ *Varia Inscriptionis in templis Wratisl.*, [1565?], BUWr. OR, Signatur R 390.

⁸⁰ S. Grunaei, *Monumenta et Inscriptiones*, Bd. I-III, BUWr. OR, Signatur Akc 1950/781, mf. 9941.

⁸¹ M. Machner, *Inscriptiones Silesiacae*, vol. I-V, BUWr. OR, Signatur R. 643-647, mf. 20230.

⁸² M. Machner, *Epigramma Sepulchrale*, BUWr. OR, Signatur R 648.

⁸³ Ch. Ezechiel, *Monumenta et Inscriptiones Wratislaviensis [...]*, gesammelt von Ch. Ezechiel. Abgeschrieben von Ch. F. Paritius, Bd. I-IV, Breslau 1802, BUWr. OR, Signatur. R 2799-2801a, mf. 20231.

⁸⁴ Ch. F. Paritius, *Monumenta Sepulchralia Silesiaca*, Bd. I, 1813, BUWr. OR, Signatur Par. 2671.

⁸⁵ Ch. F. Paritius: *Beschreibung der Altäre, Monumente und Epitaphien in der evang. Hauptpfarrkirche zu St. Elisabeth in Breslau aufgenommen 1822-1824 durch [...]*, BUWr. OR, Signatur R. 2803.

⁸⁶ Ch. F. Paritius, *Monumenta Wratislaviensia oder Grabinschriften zu Breslau aufgenommen 1822-1824*, BUWr. OR, Signatur R. 2803.

sog. *Hoverderische Sammlung* (*Zbiór Hoverdena*)⁸⁷, die zahlreiche Abbildungen von Grabplatten und entzifferte Inschriften enthielt, obzwar in dieser Sammlung keine – heute sehr wichtige – Informationen fehlen, wie Lage, Maße, Anordnung der Inschriften oder Typographie. Dafür enthält sie sehr viele heute bereits verschollene Grabplatten, desto bedauernswerter ist die Tatsache, dass die Sammlung nicht im kompletten Zustand bis in unsere Zeit erhalten werden konnte⁸⁸.

Schlesien ist ein spezifischer Landstrich, ein in Europa einzigartiges eklektisches Gebiet, wo Kulturen und Sprachen einander durchdringen – ein gemeinsamer Ort und gleichzeitig eine Pufferzone für die polnischen, deutschen und böhmischen historischen Gebiete. Die wirtschaftliche Entwicklung Schlesiens zog die kulturelle Blüte der Region nach sich. Die stürmische Geschichte war der Grund dafür, dass sich auf diesem Gebiet ein spezifischer Eklektizismus ausgestaltete, der die Kulturmerkmale der benachbarten Länder miteinander verknüpft. Besonders sichtbar wurde es während der Reformation und Konterreformation sowie im Barock⁸⁹.

Die Machtergreifung in Schlesien durch die Habsburger zog keine unverhofften, dramatischen Veränderungen in der Situation dieser Gebiete nach sich. Für die damaligen Herrscher war der Kampf gegen die angreifenden türkischen Truppen prioritär. Von viel größerer Bedeutung waren die Entstehung des Protestantismus und die Tatsache, dass sich die neuen Herrschen Rom zuwandten. Die gegenseitige Durchdringung der Elemente beider Religionen hat sich ebenfalls auch in der Sepulkralkultur widerspiegelt. Die im Mittelalter verankerte Sepulkralkultur entwickelte sich und passte sich allmählich den herrschenden Normen und Sitten an. Unter dem Einfluss der benachbarten Regionen Großpolen, Mark Brandenburg, Sachsen und Böhmen entstand ein diesbezüglicher, spezifischer Eklektizismus. Die Artefakte aus dem Gebiet Niederschlesiens sind identisch mit jenen Formen, die in diesen Gebieten auftreten, obwohl sie nicht nur die Merkmale des Individualismus der Schöpfer und Stifter, sondern auch der jeweiligen sozialen Gemeinschaften enthalten und sowohl die Evaluierung des Verhältnisses zum Tod als auch die „Mode“ widerspiegeln, was uns auf die Reichweite ihrer kulturellen Reichweite schließen lässt.

Die ersten Jahre unter der habsburgischen Herrschaft standen unter dem Zeichen der Angst vor dem türkischen Angriff, außerdem mussten an den Staat

⁸⁷ B. Manfeld, *Schlesische Grabdenkmäler und Grabinschriften, Breslau 1870-1872*, BUWr.OR, Signatur R. 2113-2134, ebenso: *Schlesiens Grab-Denkmale und Grab-Inschriften, Alphabetisch und Chronologisches Register der Graf Hoverderischen Sammlung*, B. I-IV, Breslau 1870-1872.

⁸⁸ Sonstige Bände: VIII, X, XII-XVIII, XXI, XXII, XXIV, XXV, XXVII, XXIX, XXXI-XXXV.

⁸⁹ O. Wagner, *Wpływ reformacji, kontrreformacji i baroku na tworzenie się narodu na Śląsku*, [in:] *Śląsk i Pomorze w stosunkach polsko-niemieckich od XVI do XVIII w.*, Poznań 1987, S. 129-159; Den europäischen Hintergrund der religiösen Umwälzungen beschrieb hervorragend J. Berenger, *Tolerancja religijna w Europie w czasach nowożytnych (XV-XVIII wieku)*, Poznań 2002.

eine Steuer gezahlt werden, die für den Kampf gegen diesen Angriff bestimmt war, sog. „szacunek”. 1577 wurde eine Volkszählung durchgeführt, die Liste enthielt Grundbesitzer, die waffentauglich waren. Aus dieser Liste folgte, dass die Stadtbevölkerung über 20% der Einwohner und der Adel knappe 2% der Bevölkerung Schlesiens ausmachte⁹⁰. Die Bevölkerungsdichte lag bei 25-51 Personen pro km²⁹¹. Ein halbes Jahrhundert später, als die Bevölkerungsdichte Schlesiens um 25%, anstieg, betrug die Anzahl der festen Einwohner von 3,9 (Herzogtum Glogau) bis 7,6 (Herzogtum Breslau)⁹². Die strenge Steuerpolitik zog finanzielle Not der Bürger nach sich, was sich sicherlich auch direkt in der Sepulkralkultur widerspiegelte, es ist jedoch angesichts des mangelnden Vergleichsmaterials zu früher schwer zu konkretisieren. Im 16. Jahrhundert dominieren Ritter-Grabplatten, die den militärischen Charakter dieses Zeitalters widerspiegeln. Die vorhandenen Bürger-Grabplatten aus dieser Zeit stammen nur aus Breslau und sind eine Exemplifizierung der Ambitionen des dortigen Bürgertums. Breslau war entschieden die größte Stadt in Schlesien, sie hatte bereits Mitte des 16. Jahrhundert etwa 23 000 Einwohner, die zweitgrößte Stadt, Schwednitz zählte 11 000 und die drittgrößte, Glogau, knappe 10 000 Einwohner. In Schlesien überwogen viel kleinere Städte, wie z.B. Sprottau, mit etwa 2 000 Einwohnern⁹³. So darf man sich nicht über die Bestrebung der Kaufleute und Zunftmeister wundern, die ihren Ehrgeiz durch enorm kostspielige Grabdenkmäler und -platten stillten, die sie in örtlichen Kirchen stifteten.

Helfred Valentinitisch bemerkte richtig, dass die Verewigung des Verstorbenen bereits seit der Antike neben religiöser Bedeutung auch funktionelle Aspekte aufweist⁹⁴. Das Wichtigste sei seiner Meinung zunächst das, dass sowohl das Grab als auch die Inschrift ein Dokument darstellten, das den sozialen Status des Verstorbenen und seiner Familie widerspiegelte. Als zweites nannte er die Tatsache, dass beide genannten Elemente ein Medium darstellen, mit Hilfe dessen man den Sinn der historischen Wirklichkeit interpretieren könne, mit anderen Worten vermittelte es bei der Darstellung der Vorstellungen über das ideale/richtige Verhaltensweise in der Gesellschaft und zwar sowohl durch die Zeitgenossen als auch durch künftige Generationen. Als Drittes bemerkte er, dass ein besonders hervorgehobenes Motiv die Bestrebung zur Unterscheidung zwischen den einzelnen sozialen Gruppen ist.

⁹⁰ M. Goliński, *Ludzie, przyroda i gospodarka na Dolnym Śląsku (1526-1618)*, [in:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, Red. W. Wrzesiński, Wrocław 2006, S. 194-195.

⁹¹ J. Maroń, *Dolny Śląsk w czasach habsburskich i pruskich*, [in:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, Red.: W. Wrzesiński, Wrocław 2006, S. 227.

⁹² W. Dziewulski, *Zaludnienie Śląska w końcu XVI i na początku XVII wieku*, *Przegląd Zachodni*, Bd. 8, 1952, zeszyt dodatkowy „*Studia Śląskie*”, S. 419-492.

⁹³ M. Goliński, *Ludzie, przyroda i ...*, S. 206.

⁹⁴ H. Valentinitisch, *Grabinschriften und Grabmäler als Ausdruck Sozialen Aufstiegs im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, [in:] *Epigraphik 1988, Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des deutschen Mittelalters*, Bd. 2, Hrsg. W. Koch, Wien 1990, S. 15-16.

Als das Artefakt geschöpft wurde, war alles, was damit verknüpft war klar, und zwar sowohl für den Stifter als auch für den Ausführenden und für die meisten Zeitgenossen. Die Mehrschichtigkeit des Werkes ließ nicht nur die Gebildeten und Weisen, sondern auch die intellektuell bzw. geistig Minderbemittelten daraus schöpfen. Das Bedürfnis Worte, Symbole und Vorstellungen oder Darstellungen miteinander zu verknüpfen, verlieh der Inschrift die Rolle eines sowohl erklärenden als auch ergänzenden und zuweilen auch eines kommentierenden Elements des Werkes. Die geopolitischen und kulturellen Änderungen, die sich innerhalb der letzten Jahrhunderte abspielten, führten dazu dass wir die verewigten Worte heute neu lesen, erklären und interpretieren.

Die verbreitete Lesefähigkeit und die Entwicklung der Drucktechnik führten dazu, dass das geschriebene Wort nicht nur bei Adeligen und Geistigen, sondern auch beim Bürgertum zuhause war. Die Forschungen ergaben, dass das Buch bei den mittelalterlichen polnischen Bürgern zwei grundlegende Funktionen hatten: sie befriedigten sowohl die religiösen als auch die weltlichen Bedürfnisse (juristische, medizinische und technische Lehrbücher). Sporadisch kamen historische, Reise- und Magiebücher hinzu, die das Bedürfnis der Erkenntnis befriedigten, das bereits im Mittelalter vorhanden war, jedoch stark unterdrückt wurde⁹⁵. In den nachfolgenden Jahrhunderten haben sich diese Proportionen ein wenig gewandelt. Der Hauptgrund dafür ist in der Weltanschauungsrevolution im 16. Jahrhundert zu suchen.

Die Luthersche Kunst war durch und durch didaktisch. Das lag im Interesse des Staates und der Kirche, die neue Kader brauchten. Der Religionsunterricht basierte auf den Katechismen Luthers und nicht auf der Bibel, die unterschiedlich interpretiert werden konnte, was der Verbreitung unerwünschter Ideologien vorbeugte⁹⁶.

Die Inschriften begleiteten also nicht nur die feste, sondern auch die zeitweilige Ausstattung der Kirchen. Sie erklärten den Sinn der Gemälde und der Altäre während der Bestattungsfeierlichkeiten⁹⁷.

Die Inschriften in den Epitaphen haben den Empfänger häufig dazu bewegt, das Werk richtig zu verstehen. Sie suggerierten die mögliche Rezeptionsweise und Auslegung der Metaphern. Auf schlesischen Epitaphen aus

⁹⁵ E. Potkowski, *Książka w mieście polskim XV w.*, [in:] *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiąt rocznicę urodzin*, Red.: A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warschau 1991, S. 274-275.

⁹⁶ K. Cieślak, *Sztuka reformacji 1557-1793*, [in:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku*. Bd. 1 – Eseje, Gdańsk 1997, S. 78; S. Michalski, *Protestanci a sztuka*, Warschau 1989, S. 13-86.

⁹⁷ M. Banacka, *Andrzej Stanisław Kostka Żalusi – inicjator i promotor budowy nagrobków królewskich*, BHS, 1992, Nr. 2, S. 32.

dem 16. Jahrhundert weisen sie auf das dargestellte Werk „*sub specie aeternitatis*“ („unter dem Gesichtspunkt der Ewigkeit“) hin⁹⁸.

Die im harten Material gestochenen Inschriften (es gab selbstverständlich auch gemalte oder gestickte Inschriften) sollten Jahre überleben, so hat man sich ihre Form (Typographie), ihre Platzierung und vor allem ihren Inhalt sorgfältig überlegt. Bei der Analyse der Testamente von Adeligen und Bürgerlichen bemerkt man die besondere Sorge um die künftige Bestattungsweise⁹⁹. Man wählte den Ort und hinterließ eine Rücklage für das Grabmal. Zuweilen hat man noch zu Lebenszeiten den Stein gekauft und die Inschriften entworfen. Man bemühte sich, dass sie einerseits die eigenen, persönlichen Eigenschaften wiedergeben und andererseits den Eindruck machen, dass man gottergeben und anderen Menschen gegenüber bescheiden ist.

Das Bürgertum übernahm die Muster aus der Kultur des Adels, es entwickelte jedoch ihre einzelnen Elemente. Die Grabplatte war eine Stelle, wo man seinen Individualismus innerhalb der Gesellschaft manifestieren konnte. Darin ist die Ursache für das immer größer werdende Volumen der Inschriften zu suchen. Seit der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts überwogen auf den Grabplatten der Bürgerlichen in Niederschlesien und Großpolen Inschriften, die man als „biografische Inschriften“ bezeichnen könnte. Die darin enthaltenen Informationen zeigen den Verstorbenen als eine sehr religiöse Person, sie gaben aber auch Auskunft über seine Errungenschaften im weltlichen Leben. Eine derartige Verewigungsform konnten sich selbstverständlich nur sehr vermögende Personen leisten¹⁰⁰. Die hohen Herstellungskosten einer solchen Grabplatte führte dazu, dass die Inschrift selbst eine gut durchdachte Form hatte und die vielfachen Beispiele des „Jonglierens“ mit den Schriftformen und die oft verwendeten Abkürzungen beweisen, dass die Inschrift für die Form der Grabplatte ausschlaggebend war¹⁰¹. Mit Sicherheit kann der hier präsentierte epigraphische Katalog zum Ausgangspunkt für weitere Forschungen im Bereich der Sozialgeschichte, Kunstgeschichte, Linguistik u.ä. werden.

Die Elisabethkirche in Wrocław zählt zu den wertvollsten Baudenkmälern der Sakralkunst in Schlesien. Die dreischiffige Basilika mit dem fünfstöckigen

⁹⁸ J. Białostocki, *Kompozycja emblematyczna epitafiów Śląskich XVI wieku*, [in:] *Ze studiów nad sztuką XVI wieku na Śląsku i w krajach sąsiednich*, Red.: B. Stenborn, Wrocław 1968, S. 83.

⁹⁹ Staatsarchiv in Zielona Góra, *Städtische Akten. Akten der Stadt Wschowa, Testamentbuch*, Signatur 154; siehe auch: *Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680*, Hrsg.: P. Klint, *Źródła Dziejowe*, Red.: M. Górny, Bd. 28, Wrocław 2011.

¹⁰⁰ In der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts kostete eine normale Bestattung in Wschowa zwischen 3 bis 7 Taler, während eine Bestattung mit Grabplatte zwischen 40 und 150 Taler kostete, man kann annehmen dass der Unterschied hundert Jahre früher noch größer war. Staatsarchiv in Zielona Góra, Signatur 4, *Akten der Stadt Wschowa. Sterbebuch von 1776 bis 1827*.

¹⁰¹ Weniger geübte Steinmetze, die Fehler beim Planen von Inschriften machten, retteten sich durch Anwendung von untypischen Abkürzungen, durch Änderung der Typen, der Inschriftform oder in extremen Fällen überschrieben sie ganze Worte oder deren Endungen.

Turm wurde von Boleslaus III. gestiftet und diente dem lokalen Patriziat als Pfarrkirche. Die außen erhaltenen Grabplatten und Epitaphe sind ein Beweis für den Ehrgeiz und die hohen Ansprüche der örtlichen Eliten.

Die vorliegende Veröffentlichung ist die erste Ausgabe der im 17. Jahrhundert entstandenen und in den Sammlungen des Staatsarchivs in Wrocław erhaltenen Handschrift¹⁰². Sie enthält 224 Seiten Abschriften von Inschriften aus der Elisabethkirche samt dem Register der darauf gewürdigten Personen. Wiedergegeben ist die grafische Anordnung des Textes, nach der damaligen Mode, die wichtigeren Elemente der Verzierungen werden symbolisch gekennzeichnet. Der chronologische Rahmen der Arbeit stimmt mit den Sterbejahren in den Inschriften überein und oszilliert zwischen 1500-1599. Es fehlt die Titelseite, jedoch weist die vom Autor verwendete Typenform, die nicht mit der Typographie auf den Grabplatten übereinstimmt, darauf hin, dass der Zeitrahmen, also das 17. Jahrhundert korrekt ist.

Das in Pergament eingebundene, auf Papier aufgezeichnete Buch mit den Maßen 220 x 190 mm wurde sorgfältig, von einer Hand geschrieben, obzwar es darin nicht an Korrekturen mangelt. Das am Ende platzierte Register kann darauf hinweisen, dass das Buch am Anfang für den allgemeinen Gebrauch bestimmt war und dass man darauf bedacht war, dass der gesuchte Text schnell gefunden wird. Die Anordnung der Inschriften ist nicht chronologisch, sondern eher topografisch, wobei der Autor keine Konsequenz wahrte.

Die vorliegende Ausgabe wurde sowohl mit Bildmaterial als auch mit Übersetzungen in die polnische Sprache bereichert, damit Personen, die sich für Geschichte interessieren, sich jedoch nicht täglich mit ihr befassen, das präsentierte Material besser erfassen können. In Form von Anmerkungen wurde auch der epigraphische Apparat eingebunden, mit einem Kommentar zur Typographie und Schriftform. Verzichtet wurde auf eine tiefere Analyse aus der Sicht der Kunstgeschichte, da die Autoren der Meinung sind, dass die hier präsentierten Artefakte eine separate kunstgeschichtliche Monographie verdienen.

Für die Unterstützung bei der Durchführung der Forschungen möchten sich die Autoren aufs Herzlichste bei der Gemeinde der hl. Elisabeth in Wrocław und für die Finanzierung des vorliegenden Buches bei der Generaldirektion der Staatsarchive bedanken.

¹⁰² Staatsarchiv in Wrocław, *Stadtbücher von Wrocław*, Signatur 3988.

KOŚCIÓŁ ŚW. ELŻBIETY – POMNIK ARCHITEKTURY I SZTUKI ŚLĄSKIEJ

Rys historyczno – architektoniczny

Kościół św. Elżbiety we Wrocławiu, od średniowiecza aż do czasów reformacji był główną świątynią parafialną miasta. W bieżącym 2016 roku obchodzimy 759–lecie jego istnienia¹⁰³. W 2017 r. przypada wielki jubileusz pięćsetlecia Reformacji. To ważne wydarzenie także dla kościoła św. Elżbiety, przez ponad czterysta lat bowiem należał on do wrocławskich protestantów, którzy, chociaż nie formalnie, uznawali świątynię za swoją katedrę. Po zakończeniu II wojny światowej przekazany był na rzecz duszpasterstwa wojskowego, a w 2003 roku dekretem papieża Jana Pawła II wyniesiony został do godności bazyliki mniejszej. Kościół stanowi nie tylko ważne miejsce kultu religijnego, ale także wspaniały pomnik architektury i sztuki sakralnej. Na trwałe wpisała się bazylika w dzieje Wrocławia, dzieląc wraz z nim okresy wielkiej chwały, to znowu upadku albo tragicznych wydarzeń, nie omijały go bowiem ani pożary, nawałnice, ostrzał artyleryjski, ani katastrofy budowlane. Kościół był też świadkiem podniosłych uroczystości i wizyt wielkich dostojników kościelnych i państwowych.

Szczęśliwie dla badaczy, jak i dla wszystkich innych miłośników dziejów świątyni, zachowały się liczne archiwalia, po II wojnie światowej w większości przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu¹⁰⁴ i Archiwum Archidiecezjalnym we Wrocławiu¹⁰⁵, wcześniej także w archiwum samego kościoła św. Elżbiety. Archiwalia z zasobu Archiwum Państwowego na temat dziejów kościoła i parafii św. Elżbiety, dotyczące także zagadnień z obszaru architektury

¹⁰³ Najstarszy zachowany dokument archiwalny, pochodzący z 1253 r., występuje w zespole Fundacji Świętego Macieja (Mathiasstiftes, s. 15 i nast.), jednak za początkową cezurę dziejów kościoła uznano akt konsekracji świątyni w 1257 r., dając asumpt do uroczystych obchodów sześćsetlecia istnienia parafii św. Elżbiety w 1857 r.

¹⁰⁴ Archiwum Państwowe we Wrocławiu powstało w 1811 r. dla zabezpieczenia dokumentów zgromadzonych prze stulecia w klasztorach i fundacjach Śląska, zlikwidowanych w następstwie edyktu sekularyzacyjnego z 1810 r. Przez pierwszych 5 lat funkcjonowało w ramach tzw. Biblioteki Centralnej, jako agenda powstałego w tym samym roku Uniwersytetu Wrocławskiego, w 1815 r. przekształcone zostało w Królewskie Akademickie Archiwum Prowincjonalne. Samodzielność uzyskało dopiero w 1822 r. – jako Królewskie Śląskie Archiwum Prowincjonalne. Przez pierwszych kilkanaście lat istnienia Archiwum zgromadziło dokumenty z ponad 70 klasztorów. W 1847 r. Archiwum podporządkowano Nadprezdydium Prowincji Śląskiej, a w 1867 r. weszło w skład ogólnej pruskiej sieci archiwalnej, jako Archiwum Państwowe (Staatsarchiv). Po II wojnie światowej utworzono w grudniu 1946 r. Archiwum Państwowe we Wrocławiu.

¹⁰⁵ Archiwum Archidiecezjalne utworzono 1 lipca 1896 r., jednak jego początki są związane nierozdzielnie z dziejami Biskupstwa Wrocławskiego. Od początku zawierało więc głównie dokumenty lokacyjne, fundacje, nadania, akta papieża, biskupów i kapituły oraz akta parafii i osobowe, dotyczące osób związanych z Kościołem.

i sztuki, zawarte są w kilkunastu zespołach obejmujących dokumenty i akta¹⁰⁶. Dotarcie do stosownych jednostek archiwalnych ułatwią badaczowi różnorodne środki ewidencyjne, zarówno tradycyjne, jak repertoria czy inwentarze, jak i katalogi¹⁰⁷, w tym „pomnikowe” opracowanie Romana Stelmacha, katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu¹⁰⁸. Zupełnie nowe możliwości w zakresie poszukiwania archiwaliów dają bazy elektroniczne¹⁰⁹. Problematykę ściśle związaną z przemianami architektonicznymi i wyposażeniem świątyni, a także podejmowanymi pracami renowacyjnymi – obejmują tylko dwa zespoły: Konserwator zabytków prowincji Śląskiej¹¹⁰ i Zbiór ikonograficzny¹¹¹, a w pośrednim stopniu także zbiory kartograficzne należące do kilku zespołów, przede wszystkim Akta miasta Wrocławia – Kartografia i Rejencja Wrocławska. Stosunkowo obfita jest także literatura przedmiotu, co nie może dziwić, mając na względzie rangę kościoła, i to zarówno dla katolików, jak i ewangelików, a także biorąc pod uwagę poczesne miejsce świątyni na liście najcenniejszych obiektów architektury Wrocławia i Śląska. Chronologicznie nie najstarszą, chociaż niezwykle cenną dla badaczy dziejów bazyliki św. Elżbiety – jest publikacja autorstwa proboszcza parafii Świętego Ducha i pastora kościoła św. Bernardyna Johanna Carla Herrmanna Schmeidlera „Die Evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabet (...)”, przygotowana z okazji 600-lecia parafii św. Elżbiety w 1857 roku. Jest to w istocie monografia kościoła, obejmująca dzieje od pierwszej budowli na tym miejscu - romańskiego kościoła św. Wawrzyńca, przez kolejne zmiany organizacyjne parafii, wszystkie fazy budowy, aż po katastrofy, których los

¹⁰⁶ Dokumenty księstwa wrocławskiego, Dokumenty miasta Wrocławia, Dokumenty Biskupstwa Wrocławskiego, zespoły dokumentów klasztorów, a także Fundacja Świętego Macieja we Wrocławiu oraz dokumenty z zespołu Akt miasta Świdnicy i dokumenty miasta Legnicy. Do tej samej grupy należą: Akta miasta Wrocławia, Akta Parafii Ewangelickiej Świętej Elżbiety we Wrocławiu, Składnica Ewangelickich Ksiąg Metrykalnych we Wrocławiu, tu: Parafia Świętej Elżbiety oraz Śląski Konsystorz Ewangelicki Prowincji Śląskiej we Wrocławiu.

¹⁰⁷ *Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska*, t. i (do 1300 r.), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. II (1300-1327), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. III (1328-1350), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. IV (1351-1365), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. V (1366-1379), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991, t. VI (1380-1391), opr. M. Chmielewska, Wrocław 1995, t. VII (1392-1400), opr. R. Stelmach, Wrocław 1993, t. VIII, Indeksy do t. I-VII (do 1400 r.), opr. R. Stelmach i R. Żerelik, Wrocław 1998; także St. Jujeczka, Regesty wybranych dokumentów z XIII-XVI wieku dotyczących kościoła parafialnego św. Marii Magdaleny we Wrocławiu, [w:] *Śródmiejska katedra, Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2011, s. 525-628.

¹⁰⁸ R. Stelmach, *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław 2014.

¹⁰⁹ Dla akt są to bazy IZA, AtoM, natomiast dla dokumentów baza SCRINIUM.

¹¹⁰ W zespole znajdują się grafiki kościoła św. Elżbiety powstałe między 1905 a 1944 r.

¹¹¹ W zbiorze występuje ponad 50 fotografii i grafik dot. kościoła św. Elżbiety z lat 1900-1920.

nie szczędził tej wspaniałej świątyni¹¹². Książka jest zapomniana i praktycznie nie występuje w obiegu naukowym. Jeszcze wcześniejsza, ale równie cenna jest praca z 1841 roku autorstwa Johanna Gottlieba Kunischa "Elisabet-Kirche zu Breslau und ihre Denkmäler"¹¹³. Wszystkie kolejne pozycje powstałe do 1945 roku opisują bazylikę św. Elżbiety albo jako jedną z wielu budowli Wrocławia, albo też wyłącznie przedstawiając ją na szerszym tle, a więc w obu przypadkach traktują problematykę fragmentarycznie. Przykładem takiej pracy, ale w dobrym tego słowa znaczeniu – jest już mocno leciwa książka Zimmermanna „Beiträge zur der Beschreibung von Schlesien”¹¹⁴. To swego rodzaju obowiązkowa lektura dla historyków, a także badaczy dziejów architektury i sztuki. Dla badaczy dziejów bazyliki w kilkusetletniej służbie ewangelikom cennym opracowaniem jest praca Markgraфа „Beiträge zur Geschichte des evangelische Kirchewesens”¹¹⁵. Pomnikowym dziełem dla historyków sztuki są dwa opracowania wybitnych historyków i uznanych wśród badaczy znawców architektury i sztuki. Pierwszym jest autorstwa Hansa Lutscha „Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau”¹¹⁶. Autorami drugiej publikacji są Ludwig Burgemeister i Günter Grudmann¹¹⁷.

Z opracowań powojennych na uwagę zasługuje praca zbiorowa „Sztuka Wrocławia” pod redakcją Tadeusza Broniewskiego i Mieczysława Złata, stanowiąca swego rodzaju kompendium wiedzy na temat architektury i sztuki we Wrocławiu na szerszym tle budownictwa na Śląsku¹¹⁸. Należy także wspomnieć o cennej pozycji wydanej przez zasłużone dla promowania wiedzy o historii i teraźniejszości miast i regionów wydawnictwo Sport i Turystyka: „Wrocław. Przewodnik po dawnym i współczesnym mieście”, w którego części dotyczącej rozwoju architektury (w opracowaniu Tadeusza Broniewskiego) zamieszczony jest obszerny akapit poświęcony kościołowi św. Elżbiety, ze szczególnym uwzględnieniem architektury i wystroju wnętrza¹¹⁹. W 1996 roku ukazała się książka pod redakcją Mieczysława Złata „Z dziejów wielkomiejskiej fary. (...)”¹²⁰.

Już dwóch wydań doczekała się publikacja przewodnikowa „Kościoł św. Elżbiety”, autorstwa Piotra Oszczanowskiego¹²¹. Rys historyczny i analizę

¹¹² J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabet. Denkschrift zur Feier ihres 600-jährigen Bestehens im Auftrage des Magistrat zu Breslau (...)*, Breslau 1857 [Własność: Biblioteka Archiwum Państwowego we Wrocławiu].

¹¹³ J.G. Kunisch, *Elisabet-Kirche zu Breslau und ihre Denkmäler*, Breslau 1841.

¹¹⁴ F.A. Zimmermann, *Beiträge zur der Beschreibung von Schlesien*, Brieg 1794, s. 177-195.

¹¹⁵ H. Markgraf, *Beiträge zur Geschichte des evangelische Kirchenwesens*, Breslau 1877.

¹¹⁶ H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, [w:] *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 1. Die Stadt Breslau, Breslau 1886, s. 59-63.

¹¹⁷ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Theil 2, s. 73-153.

¹¹⁸ *Sztuka Wrocławia*, red. M. Zlat i T. Broniewski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s.81 i 86-87.

¹¹⁹ T. Broniewski, *Wrocław. Przewodnik po dawnym i współczesnym mieście*, Warszawa 1970, s. 164-170.

¹²⁰ M. Zlat, *Z dziejów wielkomiejskiej fary. Wrocławski kościół św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*, Wrocław 1996.

¹²¹ P. Oszczanowski P., *Kościół św. Elżbiety*, Wyd. 1 Wrocław 2002 i wyd. 2. Wrocław 2007.

architektoniczną typu encyklopedycznego autorstwa Romualda Kaczmarka – zawiera „Leksykon architektury Wrocławia”¹²².

Potężna bryła kościoła z przylegającą do narożnika południowo-zachodniego wysoką wieżą, nosząca ślady zniszczeń, przebudów i podejmowanych z wielkim wysiłkiem prac konserwatorskich – dzięki wysmakowanym formom stylistycznym, podkreślonym bogato ukształtowanym detałami kamiennym (w tym: unikatowej wartości tablice epitafijne pochodzące z minionych epok) – od wielu stuleci zalicza się do najcenniejszych budowli sakralnych Wrocławia, a przez wielu znawców stawiana jest na czołowym miejscu wśród nich¹²³. Rangę świątyni znacząco podwyższa objęcie jej w 1525 roku przez protestantów, dla których kościół w pewnym sensie pełnił funkcję katedry dla całego Śląska.

Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że pierwsza budowla drewniana istniała na miejscu obecnego kościoła św. Elżbiety już w XI wieku, została jednak zniszczona w czasie reakcji pogańskiej. Wkrótce została odbudowana, nie jedyny raz, trawiły ją bowiem pożary, nawet gdy została odbudowana, a raczej zbudowana na nowo – już jako murowana z cegły¹²⁴. Roboty murarskie trwały około 10 lat (1220-1230). Kościół wzniesiono w formie bazyliki z dwuprzęsłowym prezbiterium, zamkniętym prostą ścianą, oraz trójnawowym korpusem. Dopiero w drugiej połowie XIII wieku, po wielkim pożarze miasta, budowlę przekształcono w obowiązującym wówczas w tej części Europy - stylu wczesnogotyckim. Świątynia otrzymała wezwanie Laurentiusa (Laurencjusza) czyli Wawrzyńca Męczennika¹²⁵, które to obowiązywało jeszcze długo później, bowiem obok świętej Elżbiety, patronki wzniesionego w tym miejscu kościoła istniejącego do dziś, występuje w dokumentach z lat 1469, 1480, 1507, 1516 i 1541¹²⁶. W bulli odpustowej papieża Bonifacego XI z 21 listopada 1393 roku jest mowa o kaplicy pod wielokrotnym wezwaniem Świętych Wawrzyńca, Marii Magdaleny i Elżbiety¹²⁷. Pamięć po pierwszej świątyni i jej patronie, na trwałe „zakuta” została w kamiennej płaskorzeźbie umieszczonej w głównym portalu wieży kościelnej. Postać świętego ukazano z nieodłącznymi atrybutem – żelaznym rusztem dzierzonym w ręku. Wawrzyńcowi poświęcono ponadto ołtarz główny, o czym informują listy fundacyjne, np. z 1387 i 1447 roku¹²⁸

¹²² R. Kaczmarek, *Kościół św. Elżbiety, ul. św. Mikołaja* [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, Wrocław 2011, s. 242-245.

¹²³ M.in. taką opinię wyrażał J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt...*, s. 1.

¹²⁴ Ibidem, s. 2.

¹²⁵ Romuald Kaczmarek zaprzecza, jakoby istniało potwierdzenie źródłowe wcześniejszego funkcjonowania wezwania świętego Wawrzyńca, jak również stwierdza, że nie jest pewny moment pojawienia się tego patrona. Patrz: R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 242.

¹²⁶ „Ecclesia parrochialis Eisbeatorum Laurenci martiris et Elizabeth patronorum”: taki zapis występuje w dokumencie Fundacji Św. Macieja, nr 623.

¹²⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej APWr), Dokumenty miasta Wrocławia (dalej DmW) nr 868.

¹²⁸ Ufundowany w 1457 r. ołtarz Świętego Wawrzyńca miał swojego altarystę Ulryka Wolffa, APWr, DmW, nr 4096.

Wezwanie Świętego Wawrzyńca przenosi nas w najwcześniejsze dzieje kościoła, kiedy Wrocław były we władaniu polskich książąt. Z kolei drugi patron świątyni – święta Elżbieta – związana była z umacnianiem się na Śląsku niemieckiej kultury duchowej. Elżbieta, zwana Węgierską¹²⁹ złożyła śluby jako jedna z pierwszych tercjarek franciszkańskich, bez reszty oddała się modlitwie i pokucie, była niezmordowaną orędowniczką miłosierdzia, założycielką przytułku dla opuszczonych w Marburgu. Po jej śmierci w 1231 roku, w zaledwie cztery lata później została kanonizowana przez papieża Grzegorza IX. Kult Świętej Elżbiety rozpowszechnił się wkrótce po kanonizacji, co było dziełem franciszkanów i dominikanów, ale również zakonów rycerskich i samych cystersów. Wezwanie Świętej Elżbiety otrzymało w ciągu stuleci wiele kościołów i kaplic na Węgrzech, w Niemczech, Niderlandach, we Francji, Hiszpanii i Włoszech, a nawet w Anglii. Na ziemi polskiej kult świętej Elżbiety dotarł wkrótce po jej kanonizacji, najwcześniej na Śląsk, głównie za sprawą napływu niemieckich osadników. Akcja kolonizacyjna przybrała na sile szczególnie w drugiej połowie XII wieku, do czego bardzo przyczyniła się polityka śląskich książąt, synów Bolesława Krzywoustego, chętnie nadających osadnikom liczne przywileje i korzyści. Jak się jednak wydaje, bezpośrednim bodźcem do nadania świątyni – wybudowanej w latach czterdziestych XIII wieku we Wrocławiu – wezwania świętej Elżbiety, była więź krwi tej mniszki franciszkańskiej z małżonką księcia wrocławskiego Henryka I Brodatego Jadwigą, była wszak jej bratanicą¹³⁰. Po śmierci księcia Henryka I Brodatego w 1238 roku, jego syn i następca na urzędzie książęcym na Śląsku, Małopolsce i Wielkopolsce Henryk II Pobożny – funduje na Śląsku liczne kościoły i klasztory, nosi się także z zamiarem utworzenia we Wrocławiu szpitala, a zarazem przytułku dla biednych na wzór szpitala Świętej Elżbiety w Marburgu. Niestety śmierć księcia, zadana 9 kwietnia 1241 roku pod Legnicą ręką mongolskiego wojownika unicestwiła jakże szlachetny zamiar władcy Śląska. Hordy mongolsko-tatarskie, opuszczając w popłochu Śląsk, pozostawiły po sobie spalone i splądrowane miasta i wsie. Zniszczenia nie ominęły także drewnianej w większości zabudowy Wrocławia, ofiarą ognia padł najprawdopodobniej także kościół św. Wawrzyńca we Wrocławiu. Bogobojna Anna Przemyślidka, wdowa po Henryku Pobożnym, nie zaniechała szlachetnego dzieła fundacyjnego i podjęła się odbudowy zniszczonego przez Mongołów klasztoru Minorytów Świętego Jakuba (później Wincentego), w którego kościele wkrótce pochowano księcia. Czcigodna księżna ufundowała też klasztor św. Klary dla biednych panien szlachetnie urodzonych, a w którego kościele znalazła po

¹²⁹ Wśród biografów Świętej Elżbiety Węgierskiej nie ma zgodności co do miejsca jej urodzenia; część opowiada się za zamkiem w Sarospatah na Węgrzech. Wspomina też tę niejasność sam papież Benedykt XIV w swej homilii wygłoszonej na audiencji generalnej 20 października 2010 r.: http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/audiencje/ag_20102010.html

¹³⁰ Elżbieta Węgierska była trzecim dzieckiem króla Węgier Andrzeja II z dynastii Arpadów i Gertrudy z Meran - siostry św. Jadwigi Śląskiej i Agnieszki, królowej Francji.

śmierci miejsce wiecznego spoczynku. Najprawdopodobniej również z jej fundacji, a najpewniej też jej synów, krótko po najeździe Mongołów powstaje klasztor św. Macieja wraz ze szpitalem św. Elżbiety, darowany zakonowi Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą¹³¹. Szpital stał się rodzinnym zakładem dobroczynnym¹³². Wybór Świętej Elżbiety, jako patrona szpitala, jak się wydaje należy łączyć z analogicznym patronatem kościoła szpitalnego w Marburgu, wiązał się bowiem z niedawno zakończonym procesem kanonizacyjnym Elżbiety w 1235 roku.

Początki kościoła św. Elżbiety niemiecki historyk i badacz, a zarazem rektor Uniwersytetu Wrocławskiego, Burgemeister, zapewne pod wpływem wcześniejszej opinii Luchs a, łączy z założeniem około 1245 roku nowego miasta na lewym brzegu Odry, wskazując księcia Bolesława III jako jego budowniczego¹³³. Schmeidler stwierdza natomiast, że świątynia została wzniesiona ze środków rady miejskiej i przede wszystkim ze składek wrocławskiego mieszczaństwa. Nie można dziś precyzyjnie określić daty rozpoczęcia budowy pierwszego w tym miejscu murowanego kościoła. Najprawdopodobniej było to na początku XIII wieku, chociaż Zimmermann wysuwa przypuszczenie, że istnienie świątyni należy umiejscowić już w XII stuleciu razem z kościołami św. Wojciecha i farą miejską Marii Magdaleny. Obiekt zbudowano z drewna i cegieł¹³⁴, co należy rozumieć, że mury były murowane, a drewno posłużyło do wykonania sklepienia bądź pułapu. Świątynia wzniesiona w stylu romańskim, w 1253 roku przekazana została wraz ze szpitalem św. Elżbiety przez Henryka III Krzyżowcom z Czerwoną Gwiazdą¹³⁵. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że w tym właśnie roku ustalono granicę parafii, która otrzymała pozwolenie na pobieranie dziesięciny; ustanowiono też uposażenie (Mitgift) na kurię; wreszcie zatwierdzono wszelkie prawa; przyznano posiadłości w obrębie miasta i poza Wrocławiem; również ustanowiono obowiązkowe daniny parafian na rzecz budowy świątyni i zakupienia materiałów budowlanych. W przypadku tych miejscowości, które były zobowiązane do świadczenia dziesięciny, ustalano zaopatrzenie budowy w drewno i cegły. Prawdopodobnie w tym czasie mogły być prowadzone prace ziemne lub nawet budowa fundamentów, poprzedzone zapewne rozbiórką resztek po wcześniej spalonym drewnianym kościele św. Wawrzyńca¹³⁶. Dokument

¹³¹ Dokładana data fundacji szpitala nie jest znana, większość historyków przyjmuje okres od 1230 aż do 1253 r.

¹³² "Hospitaleconstruin mus in cuitate Wratisl. In honorem sancta Elisabe".

¹³³ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler*, s. 59; Por. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, s. 73.

¹³⁴ F.A. Zimmermann, *Beiträge zur der Beschreibung...*, s.177.

¹³⁵ Dokument fundacyjny szpitala Św. Elżbiety z 26 lutego 1253 r. wystawiony przez książąt Henryka Białego III i Władysława, APWr, DmW, Rep. 66 nr 2 i 3.

¹³⁶ Nie jest pewne, czy kościół św. Wawrzyńca był pierwszą świątynią w tym miejscu, np. w dziele Siegismunda Justusa Erhardta *Presbyterologie ...* można znaleźć informację, że ów kościół został spalony w 1241 roku w czasie wielkiego pożaru Wrocławia, a po kilku (?) latach ponownie odbudowany: S.J. Erhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, T. I, Liegnitz [1780-1791], s. 166.

papieski z 31 marca 1254 roku zaświadcza o istnieniu już wówczas kościoła, najprawdopodobniej z drewna. Data ta nie jest przyjmowana przez wszystkich badaczy, np. wcześniej wspomniany Burgemeister przywołuje fakt obchodów 460. rocznicy kościoła w 1649 roku.

Tradycja przypisała moment rozpoczęcia budowy kościoła św. Elżbiety na rok 1253¹³⁷. Siegismund Justus Ehrhardt, autor „*Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*”, podaje za Andreasem Grunwaldtem datę dzienną, tj. 7 kwietnia 1253 r.¹³⁸. Schmeidler, opierając się na badaniach Pola i Klozego, mówi o trwającym cztery lata i siedem tygodni, a w innym fragmencie tekstu - trwającym cztery lata i siedem miesięcy – okresie budowy świątyni. W pełni ukończony kościół konsekrował uroczyscie 19 listopada 1257 roku biskup Tomasz I. Jeżeli nawet uznać doskonałą organizację budowy i poświęcenie robotników, którzy jakoby mieli pracować wyłącznie za wyżywienie, a bez zapłaty, to wydaje się to mało prawdopodobne, aby obiekt powstał w tak krótkim czasie. Nie można jednak nie uwzględnić wielkiej pobożności ówczesnych ludzi, ale także determinacji patrycjatu wrocławskiego w sprawie wzniesienia pomnika na chwałę Boga, szczególnie mając w pamięci grozę niedawnego najazdu Tatarów i zniszczeń, jakie spowodowali, ze szczególną bezwzględnością burząc kościoły. To jednak w żaden sposób nie tłumaczy „ekspresowego tempa” budowy. Nie daje temu wiary także Daniel Gomolcke w swym dziele poświęconym dziejom śląskiego kościoła, stwierdzając, że wzniesienie świątyni musiało zająć 24 lata¹³⁹. Przywołanej tu argumentacji dawnych historyków niemieckich przeczą późniejsze badania historyków architektury i sztuki. W literaturze przyjmuje się początki budowy kościoła na lata 1220-1230, a więc jeszcze przed lokacją miasta dokonaną przez Bolesława Rogatkę w 1241 roku¹⁴⁰. Po kilkuletniej przerwie podjęto budowę korpusu, zakończoną wspomnianą konsekracją świątyni w 1257 roku. Niewielkie resztki tej budowli odkryte zostały podczas prowadzenia badań archeologicznych w latach 1977-1986. Co interesujące, badania archeologiczne z lat siedemdziesiątych XX wieku wykazały, że starą świątynię rozebrano całkowicie, aż do fundamentów!

Budowla wzniesiona była z cegły z użyciem kamienia granitowego do baz służek - w prezbiterium. Chór dwuprzęsłowy, najprawdopodobniej posiadał sklepienie krzyżowo-żebrowe, sześciopolowe, korpus zbudowano natomiast jako bazylikę trzynawową, krytą drewnianym stropem. Po katastrofie budowlanej na przełomie XIII i XIV wieku lub na skutek jakiegoś innego nie poświadczanego wydarzenia, przebudowano prezbiterium oraz rozpoczęto od zachodu budowę nowego korpusu, kontynuowaną w latach trzydziestych i czterdziestych XIV wieku.

¹³⁷ J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt...*, s. 35. Autor powołuje się na pracę źródłową M. Pola, *Jahrbücher der Stadt Breslau*, Bd. I, s. 64. Tam także odniesienie do publikacji B. Klozego *Geschichte der Stadt Breslau*, Bd. I, s. 469, 470.

¹³⁸ S.J. Ehrhardt, *Presbyterologie...*, s. 166.

¹³⁹ D. Gomolcke, *Der heutigen Schlesischen Kirchen-Historie ZweyterTheil*, Oels 1733, s. 74.

¹⁴⁰ R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 243.

Do 1318 roku wzniesiono ścianę zachodniego przęsła korpusu nawowego, a do połowy lat 50. XIV wieku ukończono cały korpus, włącznie z zasklepieniem naw bocznych. Do 1387 roku wzniesiono mury prezbiterium, sklepienie nawy głównej. Dopiero później powstały kaplice wzdłuż obu naw bocznych.

Poszukując przyczyny, dla której podjęto budowę nowej świątyni w pierwszej połowie XIV wieku, Burgemeister poddaje pod rozagę sugestie, że u podstaw jej genezy leżały tragiczne wydarzenia w dziejach Wrocławia, a więc pożary z lat 1341, 1342, 1344 czy 1362, które odcisnęły piętno na zabudowie miasta, powodując także zniszczenie kościoła św. Elżbiety¹⁴¹. W połowie tego stulecia podjęto budowę nowego prezbiterium. Obliczony na wielką skalę program budowlany był możliwy dzięki licznym i hojnym darowiznom. Budowę sklepień nad korpusem nawowym zakończono około lat sześćdziesiątych XIV wieku¹⁴². Począwszy od lat trzydziestych tego stulecia, stopniowo budowano kaplice usytuowane wzdłuż naw południowej i północnej, być może zabudowując je pomiędzy już istniejącymi, względnie nieznacznie poszerzonymi skarpami naw bocznych. W drugiej połowie XIV wieku do północnej elewacji kościoła dobudowano dwupoziomową kaplicę pod wezwaniem Trójcy Świętej i Marii Panny. Po raz pierwszy wzmiankowana została 18 grudnia 1389 roku jako fundacja rajcy miejskiego Mathiasa Smedchina¹⁴³.

Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIV wieku wykonano główny ołtarz, co poświadczają fundacje z 1361 i 1369 roku na odprawienie mszy¹⁴⁴. W 1337 r. biskup Nankier poświadczył budowę ołtarza poświęconego Apostołom Piotrowi i Pawłowi, ufundowanego przez wrocławskiego mieszcza- nina Konrada von Reichenbacha. Obok ołtarza, dla opracowania liturgii niezbędne było bezpieczne i odpowiednio godne miejsce na przechowywanie sakramentu, toteż w latach 1453-1455 wrocławski rzeźbiarz Jodocus Tauchen¹⁴⁵ wykonał na wzór sakramentarium Wolfganga z Wiednia – wolnostojące monumentalne kamienne sakramentarium w kształcie strzelistej wieży, bogato zdobionej¹⁴⁶.

Kościół św. Elżbiety istniejący w dzisiejszym kształcie, nie powstał od razu i w swych długich, ponad siedemsetletnich dziejach podlegał wielokrotnie rozbudowie, to znowu zniszczeniom i mniej lub bardziej rozległym pracom

¹⁴¹ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, Theil 2, s. 73.

¹⁴² R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 243.

¹⁴³ W 1766 roku, w kaplicy umieszczono bibliotekę podarowaną przez pastora Johanna Friedricha Burga. W 2004 r. w czasie prac renowacyjnych odkryto na ścianach cenne barwne polichromie późnośredniowieczne, wykazujące już wszak cechy renesansowe.

¹⁴⁴ Dokument z 1369 r. stwierdza, że magister szkoły Heinrich von Banckow uczynił fundację ołtarza głównego, zatwierdzoną przez biskupa Przecława. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, Theil 2, s. 74. Dokument przechowywany jest w APWr, DmW nr 473.

¹⁴⁵ J. Tauchen, uznany w środowisku artystycznym rzeźbiarz, zatrudniony m.in. przy robotach budowlanych wrocławskiego ratusza oraz jednej z kaplic w kościele Najświętszej Marii Panny na Piasku.

¹⁴⁶ Sakramentarium nadawano często kształt kościoła, traktując je jako świątynię w świątyniach. Sakramentarium z kościoła św. Elżbiety wyróżnia się ażurowym, niezwykle wysokim baldachimem.

remontowym. Przykładem jest wieża świątyni, której budowę podjęto przed 1339 roku, ukończono dopiero w 1486 roku, natomiast kiedy pół wieku później (1529) katastrofie uległ jej wspinały strzelisty hełm, dopiero w 1535 roku zbudowano nowe nakrycie, zgodne z duchem epoki. 11 lat wcześniej na skutek porywistego wiatru bądź nawałnicy zerwał się duży fragment pokrycia dachu¹⁴⁷. To nie jedyna katastrofa budowlana, już bowiem 10 września 1649 roku, w wyniku obciążenia północnej ściany korpusu zawieszonymi tam organami (a być może również destabilizacji fundamentów na skutek prowadzonych wówczas robót budowlanych przy powiększaniu krypty¹⁴⁸), zniszczeniu uległ filar w nawie północnej, tuż obok kaplicy Rehdigerów, a zaledwie cztery dni później załamały się kolejne dwa filary, w następstwie czego zawaliła się część sklepienia nawy głównej. Zniszczone zostały także organy – wielkie i małe, ambona, trzy kaplice: Rehdigerów i Prockendorferów. Odbudowa zawalonych sklepień i filarów trwała trzy lata. W 1650 roku odbudowano filary, zużywając ok. 50 tysięcy cegieł. W 1651 roku naprawiono sklepienie, na co potrzebowano aż 111 tysięcy cegieł (Gewölbziegeln) i 10 tysięcy zwykłych cegieł. Roboty remontowe zakończono w sierpniu 1651 roku¹⁴⁹.

Świątynia była jeszcze wielokrotnie uszkodzana w następstwie huraganowych wiatrów, wyładowań atmosferycznych i pożarów, jak ten powstały w 1749 roku w wyniku eksplozji wieży Prochowej, przy dawnej ulicy Wałowej, podczas którego w powietrze wyleciało około 2000 beczek prochu, zniszczone zostały wszystkie okna i maswerki ściany północnej kościoła. Świątynia doświadczyła ciężkich ran w następstwie ostrzału artyleryjskiego w czasie oblężenia Wrocławia przez wojska Napoleona w 1806 roku, kiedy to zniszczone bądź poważnie uszkodzone zostały mury magistralne, wieża, dach, kamienne maswerki okienne, ale także wnętrze kościoła, z jego zabytkowym i cennym wyposażeniem.

Ważną cezurą w dziejach kościoła św. Elżbiety był rok 1525 - 6 kwietnia, kiedy to bazylikę przejęli we władanie wrocławscy protestanci. Patronat nad świątynią objął pastor Ambroży Moiban, bliski współpracownik Lutra. Świątynia była pierwszą na Śląsku - przejętą przez ewangelików¹⁵⁰. Wnętrze kościoła poddano gruntownym pracom remontowym, m.in. wybielono ściany. Zamalowano wówczas także barwne polichromie w kaplicy Trójcy Świętej. W 1549 roku w miejsce starej – wstawiono nową ambonę, zaprojektowaną przez Lorenza Güntera. Zaledwie rok później zawalił się jej zbyt ciężki baldachim. Dopiero w 1652 roku Balthasar Goldbach ufundował okazałe stalle dla członków Rady Miejskiej, a rok później

¹⁴⁷ Znane są wymiary oderwanego fragmentu dachu: 18 x 10 stóp, tj. ok. 5,5 x 3 [m] L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, Theil 2, s. 75.

¹⁴⁸ R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 243.

¹⁴⁹ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, Theil 2, s. 82.

¹⁵⁰ Tradycja podaje, że przejęcie świątyni miało nastąpić w wyniku wygranej w grze w kości wrocławskiego patrycjusza i podskarbiego królewskiego Heinricha von Rybisch, a pokonanym był Erhard Scultetus - mistrz krzyżowców.

wstawiono nowy ołtarz główny, dostosowany do potrzeb liturgii protestanckiej. W 1672 roku wykonano dwa nowe chóry, po jednym w każdej nawie bocznej, pod emporą organową¹⁵¹.

Obecnie świątynia przedstawia się jako jednolita budowla ceglana z dodatkiem elementów kamiennych, wzniesiona w stylu gotyckim¹⁵². Kościół jest wysoką bazyliką trzynawową, od wschodu zamkniętą trójboczną absydą na zakończeniu nawy głównej i również trójbocznie zakończonymi nawami bocznymi. Takie rozwiązanie zamknięcia partii chórowej znajduje analogie do kościoła NMP na Piasku we Wrocławiu, kościoła parafialnego w Legnicy oraz kościoła św. Mikołaja w Brzegu¹⁵³, ale także w niegdyś kościele parafialnym, a obecnie katedrze św. Stanisława i Wacława w Świdnicy¹⁵⁴. Trójabsydowe zakończenie chóru tworzy „bardzo malowniczy motyw rytmiczny, w którym leży także kontrast wywyższonej bryły chóru flankowanego niskimi nawami bocznymi”¹⁵⁵. Od zachodu świątynię zamyka ściana postawiona nieco skośnie w stosunku do osi poprzecznej, dostosowując się do przebiegu linii ulicy Kiełbaśniczej. Od południa przylega do korpusu kościoła potężna pięciokondygnacyjna wieża, której opis podany zostanie poniżej. Uderza niezwykła smukłość sylwetki świątyni, uwidoczniiona zarówno na zewnątrz, jak i w środku. Wrażenie wertykalizmu podkreśla wysoko zawieszone sklepienie - liczone od poziomu posadzki mierzy bowiem aż 29,7 m. Była to maksymalna wysokość osiągnięta we wrocławskich kościołach bazylikowych – wraz z kościołem Marii Magdaleny.

Znaczne są także gabaryty mierzone w rzucie poziomym: długość wynosi 68,2 m, a szerokość 34,47 m¹⁵⁶. Konstrukcja budowli reprezentuje typ filarowo – łukowy. Kościół św. Elżbiety w odróżnieniu od swej starszej siostry – kościoła Marii Magdaleny, reprezentującej wybitnie kubiczny charakter – wykazuje znacznie większą subtelność, a wręcz finezję¹⁵⁷. W tym względzie rozwiązania zastosowane we wrocławskich bazylikach nawiązywały do tendencji europejskiej architektury gotyku redukcyjnego, lecz tu doprowadzonym do „swoistej ekspresji prostoty. (...) Surowość wnętrza ma podkreślać siłę konstrukcji oraz śmiałość

¹⁵¹ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler...*, Bd. I, Theil 2, s. 83.

¹⁵² W literaturze niemieckiej bazylikę św. Elżbiety klasyfikuje się jako obiekt wczesnogotycki. Styl ten, zwany także stylem surowym, obejmuje okres od 1200 do 1300 r. Luebke, *Geschichte der Architektur*, Leipzig 1855, s. 305 i 322.

¹⁵³ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 60.

¹⁵⁴ R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 245.

¹⁵⁵ *Sztuka Wrocławia*, s. 87.

¹⁵⁶ Na etapie budowy posługiwano się innymi jednostkami długości, tj. stopami (niem. *Fuss*), które po przeliczeniu na metry dawały nieco inne wymiary: szerokość 31,5, wysokość nawy głównej 95,5. Wymiary zdjęto podczas renowacji kościoła przeprowadzanej w 1856 i 1857 r. Burgemeister i Grundmann podają także długość mierzoną po środkowej osi kościoła - w świetle, tj. 65,2m. Jeszcze inne wymiary podaje H. Luchs : szerokość nawy głównej 10,2 m, szerokość naw - łącznie (bez kaplic) 21 m, długość mierzona po osi wzdłużnej 66 m, wysokość nawy głównej 13 m. H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 61.

¹⁵⁷ *Sztuka Wrocławia*, s. 86.

założenia. Wąskie lizeny biegnące nieprzerwaną linią od posadzki ku sklepieniu, wzmacniają wyłącznie *tunelowość* wnętrza. Wydaje się, że moment pierwszeństwa konstrukcji i proporcji staje się decydującym czynnikiem opracowania wnętrza. Silne tendencje do przerysowania kierunku występującego i wydłużającego wnętrze eliminują potrzebę wystroju architektonicznego, który mógłby zrównoważyć proporcje. Podporządkowany temu założeniu zostaje detal, jak wykroje okien, arkad, opracowania rysunku sklepienia, itp.”¹⁵⁸. W nawie głównej, w nawach bocznych oraz w większości kaplic występują sklepienia krzyżowo-żebrowe, jedynie we wschodniej kaplicy nawy bocznej południowej i we wspomnianym pomieszczeniu *Pfarrhalle* założono sklepienia sieciowe, natomiast na górnym piętrze zakrystii zastosowano sklepienie gwiaździste¹⁵⁹.

Na masywnym fundamencie posadowiony jest cokół, zbudowany z piaskowcowych ciosów, na których wsparte są ściany magistralne i podstawy filarów. Ciężar sklepień krzyżowych, pozbawionych żeber, wspiera się solidarnie, zarówno na masywnych filarach, rozstawionych parami w dwóch rzędach, jak przede wszystkim za pośrednictwem łęków, ukrytych nisko pod dachami obu naw bocznych. Całość nakryta jest wysokim, dwuspadowym dachem, pokrytym dwubarwną, czerwoną i zieloną dachówką, ułożoną w szachownicę. Wysokie wnętrze kościoła podkreślone jest przez ciasno ustawione filary, krótkie płytkie prezbiterium oraz wąskie, ostrołucznie zakończone okna, którymi przedostają się do wnętrza promienie słoneczne. Oszczędnie potraktowano rysunek maswerków, szczególnie w ścianach nawy głównej.

Głównym źródłem światła wnętrza nawy środkowej są trzy wysokie okna umieszczone w zakończeniu prezbiterium, sięgające niemal pułapu sklepienia, zwieńczone ozdobnymi, wykonanymi w szlachetnym piaskowcu maswerkami, zdradzającymi wybitny warsztat kamieniarski. Budowa okien w prezbiterium oraz w zakończeniach obu naw bocznych przypadła na XIV i XV wiek.

W bryle kościoła nie wyodrębniono prezbiterium, wydzielono je tylko wewnątrz wydatnymi, szerokimi gurtami, tak by odróżnić partię chórową od nawy w jednolitym, wręcz tunelowym wnętrzu. Ale nie tylko gurdy uległy zmianie, przekształcono także rytm szóstego przęsła „pseudotranseptowego”, nawiązując do koncepcji korpusu katedry św. Jana¹⁶⁰. Wrażenie istnienia transeptu wspiera w pewnym stopniu również ustawienie kaplicy *Dumlose'schen Kapelle* na osi poprzecznej wspomnianego szerszego przęsła, będące jakby jego przedłużeniem¹⁶¹. Kaplica jest znacznie wysunięta poza lico muru nawy południowej, zamknięta została trójbocznie, oskarpowana, nakryta dachem ceramicznym. W środku ustawiono ołtarz, nad którym widnieje inskrypcja na część

¹⁵⁸ Ibidem, s. 85

¹⁵⁹ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 61.;

¹⁶⁰ *Sztuka Wrocławia*, s. 87.

¹⁶¹ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 60.

pochowanego tu w grobowcu Dumlose, wykonana w późnogotyckiej majuskułce.¹⁶² Wciągnięcie do wnętrza świątyni dolnych partii przypór z jednej strony pozwoliło na umieszczenie w powstałych między nimi półotwartych wnętrzach – kaplic bocznych, z drugiej strony natomiast – pozbawiło zewnętrzne lico ścian naw bocznych artykulacji wertykalnej, z tym większą siłą eksponując bogato ukształtowane maswerki dolnej partii okien.

Wieża kwadratowa, murowana z cegieł, pięciokondygnacyjna, budowana była etapami, począwszy od 1351 roku. J. Schmeidler, opierając się na informacji zaczerpniętej z książki Mikołaja Pola¹⁶³, wysuwa tezę, jakoby początki budowy wieży należało sytuować co najmniej w 1339 roku. Fundamenty pod budowlę miały powstać równocześnie z budową zachodniej ściany szczytowej, a sama wieża powinna osiągnąć wysokość pozwalającą na zawieszenie dzwonu. Wieża, która w swym murowanym trzonie przetrwała do dziś, powstała w latach 1452-1458. Należałoby zatem uznać roboty podjęte w tym okresie jedynie za kolejny etap rozbudowy wieży. Przerwa w budowie wieży trwała 26 lat i dopiero w 1482 roku podjęto roboty przy wznoszeniu w hełmu iglicowego, który w pełni ukończono w 1486 roku. Burgemaister, powołując się na jakichś "późniejszych" kronikarzy, sytuuje początek budowy wieży na 16 kwietnia 1452 roku, a zakończenie - w 1458 roku¹⁶⁴. Ostateczny kształt, nie licząc hełmu, budowla uzyskała w latach 1452-1458, a jej budowniczym był H. Bertold¹⁶⁵.

Wieża stoi na masywnych fundamentach, dodatkowo wzmocnionych tzw. rusztem z pali drewnianych. Jak podaje Zimmermann, ów ruszt sięgał aż do ulic Świętego Mikołaja i Kiełbaśniczej (Herrsgasse), a sama wieża była na tyle solidnie wykonana, że przejeżdżające w pobliżu najcięższe fury nie powodowały żadnych wstrząsów. Krużganek (Umgang) na szczycie murowanego trzonu otrzymał masywną kamienną balustradę, ozdobioną 4 dużymi i 12 mniejszymi, również kamiennymi filami. Zamontowano tam także 8 kamiennych rynien w kształcie głów zwierzęcych, które jednakże na skutek oddziaływania warunków atmosferycznych z czasem uległy silnemu uszkodzeniu, i musiały zostać zdjęte¹⁶⁶. Budowla pozbawiona jest skarp, w miejsce których wykonano lizeny. Podziały poziome wyznaczają gzymsy rozdzielające poszczególne kondygnacje, artykulację wertykalną natomiast stanowią płytkie ostrołuczne blendy i wąskie okna. W narożniku północno-wschodnim umieszczono wysmukłą ośmioboczną wieżę z 256 skrętnymi kamiennymi schodami prowadzącymi na najwyższą kondygnację murowanego trzonu wieży, a kolejne 134 drewniane schody prowadziły na latarnię hełmu. W latach 1482-1486 wybudowano potężny, niezwykle strzelisty hełm, o konstrukcji drewnianej pokrytej blachą

¹⁶² Ibidem, s. 61.

¹⁶³ N. Pol, *Jahrbücher der Stadt Breslau*, Bd. II, s. 2.

¹⁶⁴ L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler*, Bd. I, Theil 2, s. 76.

¹⁶⁵ T. Broniewski, *Wrocław. Przewodnik ...*, s. 164.

¹⁶⁶ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler ...*, s. 178.

miedzianą i ołowianą, którego wysokość wynosiła ok. 66 m¹⁶⁷. Wieża osiągała wówczas ogółem wysokość ok. 131 m (402 stopy paryskie), co plasowało wrocławską farę na czołowym miejscu wśród najwyższych budowli ówczesnej Europy¹⁶⁸. Ozdobną maswerkową balustradę na szczycie platformy wykonał kamieniarz Andreas, natomiast pozłacaną gałkę na zakończeniu iglicy stworzył w 1842 roku złotnik Sebalđ Pfnor¹⁶⁹.

Podczas feralnej burzy w 1529 roku porywisty wiatr zwałił na ziemię hełm, który rozpadł się na dwie części, jedna spadła na przykościelny cmentarz, a mniejsze fragmenty wichura porozrzuciła po sąsiednich posesjach i ulicach¹⁷⁰. W tym miejscu warto przywołać nie do końca jasną informację zawartą w publikacji Schmeidlera, jakoby hełm zawalił się nie na skutek wichury, ale pod wpływem własnego ciężaru¹⁷¹, chociaż w innym akapicie tekstu podaje on jako przyczynę burzę albo orkan. Sześć lat po katastrofie wieża otrzymała nowy, znacznie niższy hełm, w swej bryle bardziej zwarty, przepruty niewielką latarnią wspartą na słupach. Stylistyka nowego nakrycia wieży jednoznacznie wskazuje na proveniencje kręgu architektów z północnej Italii. Jego kształt i forma, charakteryzująca się kopułowym zwieńczeniem i attyką wykonaną z półokrągłych szczyków, stała w zdecydowanej opozycji do gotyckich hełmów iglicowych¹⁷². Budowa hełmu, rozpoczęta pod kierunkiem (początkowym) mistrza Josafa (Józefa?) w 1531 roku, trwała cztery lata. Hełm kilkakrotnie ulegał uszkodzeniom, głównie na skutek pożarów. Po kilku pożarach i odbudowie obecnie wieża wraz z hełmem mierzy 91,46 m wysokości. Na wieży zawieszono kilka dzwonów, a największy z nich, a zarazem jeden z największych w ówczesnych Niemczech, odlany został 7 lipca 1507 roku przez Georga Milde. Jego waga wynosiła 220 cetnarów (ok. 11 ton)¹⁷³. W ścianie szczytowej na uważnym obserwatorze zwraca uwagę występujące poza lico ściany nawy bocznej (północnej), tworzące rodzaj kaplicy, tzw. Pfarrhalle, które do pewnego stopnia wspiera przypuszczenie o ewentualnym zamiarze budowy niegdyś wieży północnej¹⁷⁴. Kończąc temat wieży bazyliki św. Elżbiety, warto na moment porzucić przyjętą tu chronologię i przenieść się do czasów nam nieodległych, aby móc przywołać jeszcze jedno tragiczne wydarzenie, mianowicie pożar wybuchły w 1976 roku, kiedy ogień zupełnie strawił konstrukcję drewnianą i pokrycie

¹⁶⁷ Hełm wieży mierzył 102 lub 104 stopy śląskie, a razem z iglicą i metalowym krzyżem 119 stóp: H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 59.

¹⁶⁸ Dla przykładu wysokość w stopach paryskich wieży katedry św. Stefana w Wiedniu wynosiła 425, w Strasburgu 437, a kopuła bazyliki św. Piotra w Rzymie 428. J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt-...*, s. 43.

¹⁶⁹ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 60.

¹⁷⁰ Zwalenie się hełmu upamiętnia do dziś dnia kamienna tablica wmurowana we wschodnią ścianę wieży, która przedstawia scenę znoszenia hełmu na ziemię przez dwa anioły.

¹⁷¹ J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt-...*, s. 43.

¹⁷² *Sztuka Wrocławia*, s. 205.

¹⁷³ Dzwon zawieszono przy pomocy specjalnego kołowrotu (wciągarki) i odpowiednio mocnej i długiej liny.

¹⁷⁴ H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 61.

hełmu. W czasie odbudowy wieży zrekonstruowano hełm w pierwotnym kształcie, zastępując drewnianą konstrukcję - betonową (sic!), którą pokryto spatynowaną blachą miedzianą.

Do wnętrza świątyni prowadzą trzy portale, z których najstarszy z około 1350 roku¹⁷⁵ znajduje się w południowej wieży i pełni funkcję głównego wejścia. Późnogotycki, ujęty po obu stronach ozdobnymi kamiennymi fialami przyściennymi o przekroju kwadratowym, zwieńczony od góry trójkątną wimpergą z figurą św. Wawrzyńca, powstał równocześnie z budową wieży (1452-1456). Portal w czasie rozbiórki kaplicy (tzw. *Krappen'schen Kapelle*) poddano renowacji¹⁷⁶. Do kaplicy *Wallenberga-Pachalego* prowadzi portal, wykonany w formie dojrzałego renesansu. Charakteryzuje go proste belkowanie, zwieńczone kartuszem i herbami; spoczywa on na wydatnie wystających tzw. niemiecko-jońskich słupach z cokołami¹⁷⁷. W latach 1713-1719 istniejące gotyckie wejścia po stronie północnej i południowej kościoła otrzymały bogato dekorowane portale barokowe.

Wysoką rangę artystyczną świątyni wyznaczyły powstałe w latach 1750-1761 wspiane organy autorstwa wrocławskiego organmistrza Michaela Englera oraz jego syna Benjamina. Michael Engler nie dożył ukończenia budowy instrumentu, zmarł kilkanaście miesięcy wcześniej. Prace kontynuował Gottlieb Ziegler. Instrument wyróżniał się zarówno wspianym późnobarokowym prospektem, jak też jakością osiągniętych dźwięków. Wstawienie ogromnych organów wymagało budowy nowej empy, wzniesionej powyżej empy już istniejącej w pierwszym od zachodu przęśle nawy głównej. W XIX wieku instrument był kilkakrotnie przebudowywany. Ostatni remont miał miejsce w latach 1939-1941. Organy posiadały wówczas 91 głosów.

Niezbyt szczęśliwą realizacją okazała się renowacja wnętrza świątyni, przeprowadzona latach 1856-1857 z okazji 600-lecia kościoła, podczas której skuto w nawie głównej zabytkowe tynki, zastępując nowymi, znacząco zmieniono kolorystykę ścian i elementów kamiennych a w okna wstawiono nowe witraże. W październiku 1857 roku wykonywano kolejne roboty remontowe, podczas których wydarzyła się katastrofa budowlana: zawalił się filar arkadowy, pierwszy od empy chórowej po stronie południowej. Pod koniec tego miesiąca zawaliły się dwa kolejne filary, a w raz z nimi runął fragment sklepienia w okolicach położonych najbliższej zniszczonych filarów. Odbudowę filarów i sklepień wykonano w latach 1890-1893, a całość robót pochłonęła niebagatelną kwotę 230 tysięcy marek. W 1893 roku przedsięwzięto kolejną wielką renowację, która obok położenia nowej polichromii we wnętrzu, objęła także zewnątrz kościoła, m.in. elewacje obłożono nową cegłą, przebudowano dachy nad rzędem kaplic

¹⁷⁵ R. Kaczmarek. *Atlas architektury Wrocławia*, s. 245.

¹⁷⁶ Przywołana data powstania portalu wieżowego dotyczy jedynie części, obejmującego kamienne obramowanie wejścia, ościeżnicowe, rozczłonkowane, od góry zamknięte ostrym łukiem.

¹⁷⁷ H Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 61.

bocznych, ujednolicając ich wysokość, wymieniono na nowe maswerki w oknach oraz gzymsy kamienne¹⁷⁸.

Wysoką rangę artystyczną kościoła św. Elżbiety zawdzięcza wybitnej architekturze, ale także niezwykle cennemu wyposażeniu, na które składają się elementy plastyki kamiennej, ołtarze, epitafia i rzeźby. Do 1945 roku prawdziwą ozdobą kościoła były ołtarze gotyckie na czele z ołtarzem głównym Hansa Pleydenwurffa z 1477 roku, ale także wykonane dla kaplic, m.in. ołtarze Prockendorfów i Dumlosyego (ten ostatni przetrwał wojnę, ale został przekazany do Muzeum Narodowego w Warszawie). Pomimo opisanych powyżej katastrof budowlanych, pożarów i przejęć przez placówki muzealne, do dnia dzisiejszego zachowało się wiele bezcennych dzieł sztuki. Poczesne miejsce zajmuje wcześniej wspomniane kamienne sakramentarium z 1455 roku Josta Tauchena. Wielką wartość artystyczną posiadają nagrobki mieszczańskie pochodzące z okresów od późnego średniowiecza do klasycyzmu, najliczniejsze jednak zachowały się z epoki manieryzmu, w tym w odmianie niderlandzkiej z kręgu rzeźbiarza Cornelisa Florisa. Panteonem dygnitarzy sławnego Gimnazjum Świętego Macieja we Wrocławiu było przez stulecia prezbiterium, a wśród nich poczesne miejsce zajmuje nagrobek pierwszego rektora kościoła Ambrożego Moibana, wielkiego uczonego i humanisty. Na ścianie zachowało się epitafium księdza Jana Akoluta, inspektora szkolnego, kaznodziei i pisarza¹⁷⁹. W nawie głównej znajdują się późnogotyckie stalle, bogato dekorowane motywami ażurowymi. W absydzie nawy głównej stoi wczesnobarokowy ołtarz główny ufundowany w 1653 roku przez Georga Freyera. Wybitnym dziełem sztuki sepulkralnej jest wczesno-renesansowe porfirowe epitafium Hansa Pokwitza z 1510 roku. Jeszcze większą rangę artystyczną reprezentuje monumentalny nagrobek Heinricha Rybischa, radcy cesarskiego i dobrodzieja kościoła ewangelickiego, nieprzejednanego wroga katolików, wsławionego niechlubnie zniszczeniem opactwa benedyktyńskiego na wrocławskim Ołbinie. Na szczególną uwagę zasługuje portret fundatora wykonany przez Michała Fiedlera, twórcy tyle wybitnego co niemal zupełnie nie znanego z innych dzieł na Śląsku¹⁸⁰.

Za autora kolejnego, klasycystycznego nagrobka F. W. Brechera, seniora Towarzystwa Kupieckiego, powszechnie uznawany był sam Carl Gotthard Langhans, choć w rzeczywistości wykonał go w 1775 roku rzeźbiarz J. M. Blacha. Tuż obok kaplicy św. Antoniego znajduje się manierystyczny nagrobek radcy miejskiego Kacpra Heselera, zmarłego w 1577 roku, autorstwa Gerharda Hendrika. Na uwagę zasługuje relief przedstawiający sceny biblijne: Stworzenie Ewy, Grzech Adama i Ewy, Wygnanie z raju oraz Ofiara Abela. W trzeciej kaplicy w nawie południowej znajduje się epitafium rajcy Ludwika Pfinzinga (zmarłego w 1575

¹⁷⁸ R. Kaczmarek, *Atlas architektury Wrocławia*, s. 244.

¹⁷⁹ T. Broniewski, *Wrocław. Przewodnik...*, s. 166.

¹⁸⁰ Ibidem, s. 167.

roku) i jego żony – wykonane między 1575 a 1580 rokiem przez Friedricha Grossa. W kaplicy Najświętszego Serca Jezusa ustawiony jest nagrobek rycerza Haynolda sprzed 1550 roku, wyróżniający się niezwykle realistycznie przedstawioną postacią zmarłego.

Ważne miejsce w dziejach sztuki śląskiej zajmuje usytuowane w nawie południowej późnogotyckie epitafium rajcy miejskiego Sebalda Sauermanna, zmarłego w 1507 roku, którego prawdziwą ozdobą jest Pieta, przedstawiona z wielkim dostojnictwem, ale równocześnie dużym realizmem. Równie cenne zabytki sztuki grobowej znajdziemy w kaplicach przylegających do nawy północnej; tu poczesne miejsce zajmuje epitafium Adama Rehdigera w kaplicy św. Anny (zm. 1579 r.), ale także epitafium Nicolausa Rehdigera, wykazujące twórcze pokrewieństwo, będące ponadto w środowisku artystycznym Wrocławia pierwszymi realizacjami portretowych przedstawień członków rodzin zmarłego¹⁸¹. Mikołaj Rehdiger wystawił dla siebie napis nagrobny około 1585 roku, a więc około 16 lat przed swoją śmiercią w 1601 roku. Zarówno to epitafium, jak i to o około trzy lata wcześniejsze – autorstwa Adama Rehdigera – charakteryzuje formalne nowatorstwo. Zasadniczym novum jest przedstawienie członków rodziny nie jak dotychczas u dołu, ale wyeksponowanie ich na pierwszy plan. Alabastrowe posągi kłęczących Rehdigerów stały się po trzydziestu latach wzorcem dla Jana Pfistera, wrocławskiego artysty, twórcy nagrobka rodziny Ostrogskich w Tarnowie¹⁸². W kościele św. Elżbiety znajduje się jeszcze jedno epitafium przedstawiciela rodu Rehdigerów, tj. Daniela (zmarłego w 1563 roku) i jego małżonki – wyróżniające się dekoracyjnością i cechami alegorycznymi, a które to dzieło ze względu na stylowe pokrewieństwo z pomnikiem Schillingów należy przypisać Hansowi. Fleiserowi¹⁸³, o którego działalności artystycznej we Wrocławiu – informacje będą podane poniżej. W kolejnej kaplicy wzdłuż nawy północnej znajduje się barokowy pomnik Jana Jerzego Wolffa, zaprojektowany przez słynnego rzeźbiarza Johanna Bernharda Fischera von Erlach, twórcę kaplicy Elektorskiej we wrocławskiej katedrze św. Jana. W kaplicy św. Teresy umieszczone zostało manierystyczne epitafium Krzysztofa Gebinholera (zmarłego w 1564 roku), niezwykle monumentalne w swym wyrazie, autorstwa wspomnianego Hansa Fleisera. Ten wybitny artysta przybył do Wrocławia w 1554 roku z Nimwegen w Niderlandach, gdzie kształcił się najprawdopodobniej u boku Corneliusa Florisa i Cornelisa Bosa, powszechnie uznanych za twórców niderlandzkiego manieryzmu. Fleiser przeszczepił zatem na grunt polski (a konkretnie pierwotnie wrocławski) nowe wzorce w architekturze i sztuce – zaledwie kilka lat po powstaniu tego kierunku. Poziom artystyczny dzieł Fleisera musiał budzić wśród wrocławskiego mecenatu wielki podziw, skoro powierzono mu wykonanie

¹⁸¹ Ibidem, s. 168.

¹⁸² *Sztuka Wrocławia*, s. 240.

¹⁸³ Ibidem, s. 236.

całej serii rzeźb dla wieży ratusza. W kościele św. Elżbiety wykonał dwa epitafia: Szymona Ashelma (ok. 1559) i rodziny Schillingów (ok. 1560). Fleiser był zapewne także twórcą epitafium Müllerów z około 1565 roku, uznawanego za jedno z najwybitniejszych dzieł rzeźbiarskich Wrocławia drugiej połowy XVI wieku. Epitafium to posiadało najczystsza, niczym nie zakłóconą formę niderlandzkiego manieryzmu, niestety zostało bezpowrotnie zniszczone w 1945 roku¹⁸⁴.

Istniejący obok kościoła św. Elżbiety od 1377 roku cmentarz¹⁸⁵ posiadał niegdyś pięć bram, z których do dzisiaj zachowała się jedna, położona ukośnie do Rynku pomiędzy dwoma¹⁸⁶ kamieniczkami altaryzistów (obecnie "Jaś i Małgosia"). Na ozdobnym łuku bramy widnieje napis "*Mors Janua vitae*" (Śmierć jest bramą do życia)¹⁸⁷. Na cmentarzu położonym od strony południowej kościoła, tuż koło wspomnianych kamieniczek, istniała do połowy XIX wieku murowana kaplica, zwana *Maternichkapelle*, wymieniana już w dokumencie biskupa Przecława (Preczecisława) z 1358 roku, założona na planie ośmioboku, z dachem namiotowym, najprawdopodobniej poświęcona zmarłym, którą wyburzono w 1848 roku. Wcześniej, w 1839 roku taki sam los spotkał kaplicę Kappów. Nie jedyne to zmiany w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła, w tym samym 1839 roku poddano pracom rozbiórkowym kilka kamieniczek otaczających świątynię od strony ulicy Pańskiej¹⁸⁸.

Świątynia przetrwała obie wojny światowe niemal bez zniszczeń. Uszkodzenia objęły zaledwie około 10% stanu. Niestety po 1945 roku do kościoła nie wróciły najcenniejsze dzieła sztuki, m.in. słynna Pieta, która zaginęła podczas działań wojennych, ale także brązowa chrzcielnica i kilka gotyckich tryptyków, które zostały przekazane do Muzeum Narodowego w Warszawie. W 1945 roku kościół przekazano polskiemu Kościołowi Ewangelicko – Augsburskiemu, a rok później świątynię oddano katolikom jako kościół garnizonowy, w którym posługę sprawuje Duszpasterstwo Wojska Polskiego.

Lata powojenne naznaczone były pasmem nieszczęśliwych wydarzeń. W czerwcu 1960 roku, od uderzenia pioruna spłonęła górna część renesansowego hełmu wieży, uszkodzony został wówczas także dach. Hełm zrekonstruowano w pierwotnym kształcie dwa lata później. Tragiczne skutki miały dwa kolejne pożary, pierwszy wybuchł 20 września 1975 roku podczas prowadzenia renowacji kościoła, kiedy ogień strawił całkowicie hełm wieży. Niecały rok później - 9 czerwca 1976 roku – kościół płonął ponownie. Pomimo intensywnej akcji straży

¹⁸⁴ Ibidem, s. 232-235.

¹⁸⁵ Pierwsza wzmianka o cmentarzu przy kościele św. Elżbiety pochodzi z dokumentu ławników wrocławskich z 11 września 1377 r. APWr, DmW nr 618.

¹⁸⁶ H. Luchs powołuje się tu na dokument ze zbioru Klozego, nr 76. H. Luchs, *Die Kunstdenkmäler...*, s. 63.

¹⁸⁷ J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt...*, s. 34.

¹⁸⁸ Warto wspomnieć, że w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła św. Elżbiety mógł stanąć wielki dom towarowy, na szczęście do realizacji tego projektu, pochodzącego z lat trzydziestych XX w., nie doszło.

pożarnej, pożar zniszczył bezpowrotnie wspaniałe organy Englera, więźbę nad nawą główną, nawą boczną południową i częściowo północną oraz szczyt zachodni. Od ognia popękały sklepienia, uszkodzeniu uległo wyposażenie wnętrza. Woda wykorzystywana do gaszenia ognia zniszczyła ołtarze boczne, wiele pomników i epitafiów, utracone zostały zabytkowe ławki i krzesła. Łączne straty powstałe w wyniku pożaru oszacowano na 5 mln, nie licząc spalonych organów, dzieła o wartości bezcennej¹⁸⁹. Odbudowę podjęto dopiero w 1981 roku i trwała ona ponad 15 lat. Wspólnym wysiłkiem władz kościelnych, państwowych i samorządowych obiekt doprowadzono do stanu używalności, i w maju 1997 roku udostępniono wiernym. Wydarzeniem szczególnej rangi, w blisko osiemsetletnich dziejach świątyni, było poświęcenie 31 maja 1997 roku przez Ojca Świętego Jana Pawła II – podczas odbywającego się we Wrocławiu Międzynarodowego Kongresu Eucharystycznego – odbudowanego kościoła św. Elżbiety.

Bazylika św. Elżbiety od wielu lat poddawana jest kosztownym i bardzo pracochłonnym pracom renowacyjnym, obejmującym kaplice, pomniki nagrobne, epitafia znajdujące się wewnątrz i na zewnątrz świątyni¹⁹⁰. Największym wyzwaniem jest odbudowa słynnych organów Englera. To przedsięwzięcie, ze względu na wielkie koszty, powinno być realizowane wspólnie przez Kościół i Państwo. Skala robót renowacyjnych kościoła jest ciągle zbyt skromna w stosunku do ogromu budowli i istniejących potrzeb, jednak każdy nowo odrestaurowany ołtarz, epitafium czy figura przyczyniają się do przywrócenia blasku temu wspaniałemu pomnikowi architektury i sztuki śląskiej.

Janusz Gołaszewski

¹⁸⁹ Śledztwa w sprawie pożarów zarówno wieży, jak i kościoła, zostały umorzone. Wojskowi inspektorzy obrony przeciwpożarowej badający pogorzeliśko po drugim pożarze stwierdzili jednoznacznie, że było to podpalenie.

¹⁹⁰ W listopadzie 1996 r. powstało Stowarzyszenie Odbudowy Kościoła Garnizonowego "Wieża". Celem jego jest podejmowanie przedsięwzięć na rzecz dokończenia odbudowy kościoła, pozyskiwanie na ten cel środków finansowych, jak również promowanie historii świątyni i działalności duszpasterstwa wojskowego.

**Inskrypcje
kościół św. Elżbiety we Wrocławiu
na podstawie rękopisu z 1649 roku
przechowywanego
w Archiwum Państwowym we Wrocławiu**

Na III filarze stary ołtarz, obok którego stary herb, umieszczony na czworokątnej desce i powieszony na gwoździu. Dookoła herbu inskrypcja.

M.CCC. X.XXVI ist in Gott entschlaffen, Herr Otto / von Busowoÿ vom Langen Waldaw im Lieg=/nitschen Fürstenthumb, vnd alhir begraben. Dem / Gott g(enade).

Tłum.: (W roku) 1336 zasnął w Bogu pan Otto von Busowoy z Grzymalina w księstwie legnickim i tutaj został pogrzebany, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 161

Na IV filarze stare epitafium Bartłomieja Holtschuera. W zwieńczeniu inskrypcja (A). Poniżej przedstawienie narodzin Chrystusa.

Anno Domini M. CCCC. V Jar am Sonntag nach Sant / Mertens tag, da starb der Jung Bart(o)l(omeus) Holtschuer / von Nürnberg, der hi begraben seit, dem Gott gnedig seÿ.

Tłum.: W roku Pańskim 1405 w niedzielę po świętym Marcinie¹⁾, zmarł młody Bartłomiej Holtschuer z Norymbergii, który leży tutaj pogrzebany, a któremu Bóg niech będzie łaskaw.

1) = 11 listopada.

Strona 151

Przy VI filarze, ołtarz, chrzcielnica i sakramentarium¹⁾ (według rękopisu odnowione w roku 1545 roku dnia 14 czerwca²⁾). Inskrypcja biegnie w bordiurze, dookoła artefaktu. Minuskuła gotycka. Wysokość ok. 15 m.

Ad gloriam ^aDei, / Anno Domini-^a m^o / ccccv^b) hoc Sacrarium constructum est ^ca Domino-^c <...> in honore vivifici Sacramenti Corporis^d) [[-] domini. n(ost)ri. ihesv. cristi. et sancti. laurency. et beate. elisabeth. patronorum]^e).

Tłum.: *Dla chwały Bożej w roku Pańskim 1406 [powinno być 1455] kaplica ta została wzniesiona przez pana <...> dla uczczenia ożywczego sakramentu Ciała naszego pana Jezusa Chrystusa i świętego Wawrzyńca oraz świętej Elżbiety, [naszych] patronów.*

a) W Or.: et. laudem. domini. anno. domini.

b) W Or.: m° cccclv

c) Według Luchs a: „ad. monumentum. (?)”

d) W tym miejscu tekst się urywa.

e) Uzupełnione na podstawie H. Luchs a.

1) Autorem jest mistrz kamieniarski Jodokus Tauchen (1425-1495), co już sugeruje błąd odczytu inskrypcji przez autora rękopisu.

2) Obiekt został poddany renowacji w 2013 roku.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 14-16.

Strona 133

4 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1420

Na II filarze kościoła epitafium Macieja Thoma. U góry inskrypcja wykonana majuskułą i minuskułą gotycką, pod którą herb z mosiądzu.

Anno D(omi)ni M. CCCC. XX am XXVII tag des Monats / Martÿ vorschied der Erbar Junggesell(e) Matthias Thom / aus Nürnberg alhir begraben. Dem Gott gnad.

Tłum.: *W roku pańskim 1420 w 27 dniu miesiąca marca odszedł litościwy kawaler Maciej Thom z Norymbergii, tutaj pogrzebany, któremu Bóg niech będzie łaskaw.*

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 184-185.

Strona 194

5 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1476, 1484

Na XVII filarze, u góry drewniane epitafium Hansa Rindfleischa. Dwie inskrypcje (A) i (B) obok siebie. Czarne litery na białym tle. Poniżej obraz z wizerunkiem Chrystusa przybijanego do krzyża, pod którym wizerunki kłęczących zmarłych wraz z dziećmi (7 synów i 9 córek).

A

Nach xpi Geburts / m° cccc lxxvi Jor / am dornschtage lu=/ciae starb der erber
Hanns Rindfleisch, / Dem Gott gnedig / sey

B

Dornoch m° cccc / lxxx iiii Jor am Tag / S(ancte) Trinitatis starb / die Erber Fraw /
Katharina Hanns Rindfleischÿn. / Der Gott gnedig sey.

Tłum.: Po narodzinach Chrystusa w roku 1476 w czwartek przed św. Łucją¹⁾ zmarł czcigodny Hans Rindfleisch, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); Potem w 1484 roku w dzień Św. Trójcy²⁾ zmarła czcigodna pani Katarzyna Hansowa Rindfleisch, której Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) = 12 grudnia.

2) = 13 czerwca.

Strona 34

6

Kościół pw. św. Elżbiety

1488

Na północnej elewacji kościoła, od stronych wschodniej, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Piotra Jenckwita. W zwieńczeniu Chrystus wiszący na krzyżu, u stóp którego Maryja i św. Jan. Poniżej 4 herby: nierozpoznany, Jenckwitz, Betschen i Tarnaw. U dołu inskrypcja. Obok, po prawej czaszka, po lewej klepsydra. Wymiary: wys.: 167 cm, szer.: 128 cm

An(no) 1488 obiit honestus Petrus Ienckwitz¹⁾ [Apollonia uxor. 83]²⁾

Tłum: W roku 1488 zmarł czcigodny Piotr Jenckwitz, Apollonia jego żona zmarła w 1483.

1) Według Luchsa Peter Jenckwitz zmarł 29 lutego, o czym miał świadczyć znaleziony w 1824 roku kamień nagrobny znajdujący się w nawie południowej.

2) Uzupełnione na podstawie Luchsa a.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 189-190. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112-113, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 23-25, 142; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 79.

Strona 197

7

Kościół pw. św. Elżbiety

1491,1508

Na elewacji kościoła, przy prawym wejściu, epitafium Krzysztofa Rindfleischa¹⁾. W zwieńczeniu inskrypcja (A), złote litery na błękitnym tle, dziś białe. Poniżej przedstawienie Boga Ojca w dniu Sądu, oraz Chrystusa i Maryji proszących za zmarłym i jego rodziną, klęczącą poniżej. U dołu inskrypcja (B). Wymiary: wys.: 200 cm, szer.: 123 cm.

A

Anno · 1508 · Ist der Erbar Christof Ryntfleisch / gestorben, am dinstag nach Elizabet

B

1491 am Sontag vor Anthoni ist gestorben Hedwigis / Chrostoff Rintfleischin, des Erbarn Martin Karns tochter

Tłum.: W roku 1508 zmarł czcigodny Krzysztof Ryntfleisch, we wtorek po Elżbiecie. (A)²⁾; W 1491 (roku) w niedzielę przed Antonim³⁾ zmarła Jadwiga Krzysztofowa Rindfleisch, lińskiego Marcina Karna córka (B).

1) Według Luchs a, po lewej stronie od ołtarza, w kaplicy bocznej na ścianie wschodniej, znajdowała się płyta nagrobna z inskrypcją: Im iore noch ch(ri)sti unsers hern Gebert als Man czalte tausent funfhundert unde acht Am dinstage noch Elizabet ist gestorben der erbare Kristof rinthfleisch burger hy Czu breslau dem goth genedig sey unde barmherzczygk.

2) = 21 listopada.

3) = 28 sierpnia.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 111 i 182-183; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 110, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 13-16; R. Kaczmarek, J. Witkowski, *Ze studiów nad gotyckimi epitafiami obrazowymi mieszczaństwa na Śląsku* [w:] *Sztuka miast i mieszczaństwa XV-XVIII wieku w Europie Środkowowschodniej*, red. J. Harasimowicz, Warszawa 1900, s. 176.

8 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1492

Pomiędzy drugą i trzecią kaplicą, za amboną na murze, widnieje drewniany obraz z wizerunkiem Maryi pod którym inskrypcja łacińska, złote litery.

Sancta Maria succurre miseris: / Iuva pusillanimes, refove=/flebiles. Ora pro populo, / Interveni pro clero, Intercede / pro devoto foemineo sexu. / Senciant omnes tuum / levamen, qvictvmq(ue) CELE=/BRANT tuam sanctam COM=/MEMORACIONEM¹⁾. / 1 4 9 2

Tłum.: Święta Mario, wspomóż nieszczęśliwych, wesprzyj bojaźliwych, pociesz płaczących, módl się za ludem, wstawiaj za klerem, ręk za oddaną kobietą pleć. Niechaj wszyscy doznają twego wsparcia, którzykolwiek twoje wstawiennictwo wielbią 1492

1) Fulbert z Chartres (c. 951-c. 1029), Sermo IX: de annuntiatione Dominica (PL 141, szp. 338) – przyp. P. Madejski.

Strona 86

9

Kościół pw. św. Elżbiety

1496

Na elewacji kościoła, przy prawym wejściu, obok drzwi, którymi można dojść do organów, epitafium figuralne Urszuli, żony Henryka von Hemmerdey. W zwieńczeniu trzy figury, z których jedna przedstawia św. Ursulę, druga, klęczącą przed nią zmarłą, trzecia klęczącą Maryję, w której serce wymierzony jest miecz. Inskrypcja wykonana minuskułą gotycką biegnie dookoła płyty. W czterech rogach herby; u góry od lewej: Hemmerdey, Ringfleisch; u dołu od lewej: Bank i Beier¹⁾. Wymiary: wys.: 175 cm, szer.: 142 cm

Am tage Francisci ist gestorben dy toguntsame / Vrsula des erbarn heinrichs von Hemmerdey / ehliche Hausfraw, ²vnd alhy begraben. Bittet / got vor die seele⁻² / An(n)o m. cccc. xcvi

Tłum.: W dzień św. Franciszka zmarła cnotliwa Urszula, czcigodnego Henryka von Hemmredey ślubna małżonka i tutaj został pochowana. Proś Boga za jej duszę. W roku 1496.

1) Opis za Luchs em.

2-2) Według Luchs a: Unnd alhy begrabenn. Bittet Gott Vor dy Sele.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 181;
L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112.

Strona 180

10 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1496,1573
------	--------------------------	-----------

Na zewnątrz, za małym kościółkiem, na murze domu mieszkalnego inskrypcja (A). Poniżej przedstawienie Chrystusa leżącego w grobie. U dołu dwa herby, pomiędzy którymi inskrypcja (B). Po prawej herb Eszlinger, po lewej Rindfleisch. W czterech rogach dodatkowe 4 herby¹⁾.

A

ANNVS RENOVAT(IONIS) / MD. LXXIII

B

1496 / Hy seit Katharina Esslingern begraben

Tłum.: *Rok odnowienia: 1573 (A); 1496. Tutaj spoczywa pogrzebana Katarzyna Eszlingern (B).*

1) Według Luchsa nie było ich już w 1860 r.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 189.

Strona 183

11 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1497
------	--------------------------	------

Pomiędzy II i III filarem kościoła epitafium Elżbiety Pücherinn wykonane z kamienia. Główną część stanowi inskrypcja (mocno zatarta). U dołu trzy tarcze z herbami.

Nach (Christ)i^{a)} gepurt m. cccc im xcviij Jare / am Sonabent nach Crucis etc. ist vorschieden / Elisabeth, Hans Pucherinne^{b)}, Alhie be=/graben sampt cihren Kindern, der Gott / gnedig^c seÿ.

a) Or.: xpi.

b) Według Luchs a: Pechererynne.

c) Według Luchs a: iren Kyndern, der got gnadig.

Tłum.: Po narodzinach Chrystusa w roku 1497 w sobotę po (dniu) krzyża odeszła Elżbieta Hansowa Pucherinn, pogrzebana obok swoich dzieci, której Bóg niech będzie łaskaw.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 186; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 111

Strona 195

12 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1498

Za IX filarem, naprzeciwko zakrystii, epitafium Wawrzyńca Massa. U góry inskrypcja, poniżej obraz przedstawiający mękę Chrystusa¹⁾, przy którym wizerunek klęczącego zmarłego.

Anno D(omi)ni 1498 Sexta die Mensis Augustii obijt Honorabilis / Vir D(omi)n(us) Laurentius Mass, Sacristanius huius div(e) Ecclesiae / sanctae Elisabeth, hic sepultus, cuius anima requiescat / in sancta pace. Amen. Orate Deum pro [eo]^{a)}.

Tłum.: W roku Pańskim 1498 szóstego dnia miesiąca sierpnia zmarł czcigodny mąż pan Wawrzyniec Masz, zakrystian tegoż bożego kościoła świętej Elżbiety, tutaj został pogrzebany, dusza jego niechaj spoczywa w pokoju świętym. Amen. Módlcie się za niego do Boga.

a) Uzupełnienie za Luchs em.

1) Według Luchsa na przedstawieniu Chrystus po zmartwychwstaniu zasiadła na kamieniu obok pustego grobu, natomiast przy klęczącym przedstawiono wizerunki św. Pawła i św. Barbary.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 89-90.

Strona 113

13 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1499

Za VIII filarem, pod dawnym ołtarzem, stary kartusz z inskrypcją (A). Poniżej obraz przedstawiający Maryję z Dzieciątkiem i klęczącego zmarłego z inskrypcją (B).

A

Anno D(omi)ni M° CCCC° XLIX obijt validus vir Diprand / de reyvnich in die decollationis S(an)c(t)i Joh(an)is Bapt(ista) h(ic) e(st) sepultus / Orate pro eo.

B

Miserere mei Deus secundum m(agnam misericordiam tuam).

Tłum.: W roku Pańskim 1449 zmarł w dzień ścięcia świętego Jana Chrzciciela mąż znaczny Diprand von Reyvnicz; tu został pochowany. Módlcie się za nim (A); Zmiłuj się nade mną Boże według wielkiego miłosierdzia twego (B).

Strona 124

14 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1500
------	--------------------------	------

W kościele poniżej sali chrztów, po prawej stronie od wejścia, epitafium drewniane poświęcone Henrykowi von Hemmerdey. U góry, na jasnym tle inskrypcja, pod którą stary obraz przedstawiający zdjęcie Chrystusa z krzyża i złożenie do grobu.

Annorum Christi Tawsent Fünffhun=/dert, den Ein und Zwanzigsten tag des / Monats Martÿ, ist in Gott seliglichen/ entschlaffen des Radts alhie, Der Er=/bar und Namhafftige Herr Heinrich / von Hemmerdeÿ, unter dieser Hallen / begraben. Deme Gott vnd vns allen /gnedig und barmhertzig sey, Amen.

Tłum.: W roku Chrystusowym tysiąc pięćsetnym, dnia dwudziestego pierwszego miesiąca marca, zasnął w Bogu tutejszy rajca, czcigodny i znamienity Pan Henryk von Hemmerdeÿ, pod tą salą pogrzebany, któremu Bóg, tak jak nam wszystkim, niech będzie łaskaw i miłosierny. Amen.

Strona 1

15 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1500,1508
------	--------------------------	-----------

Na XIII filarze u góry, epitafium drewniane Stanisława Büsthube. U góry inskrypcja (A) – złote litery na błękitnym polu. Poniżej obraz przedstawiający przemienienie Chrystusa na górze Tabor.

ANNO DOMINI IM 1500 / IOR AM MITWOCH AM OBEN/DE MARCI, IST GESTORBEN / DER ERSAME STENCEL BVST=/HVBE. IM 1508 IOR AM DINS=/TAG VOR NATIVITATIS MA=/RI^{AE}¹⁾ IST GESTORBEN IVNCKFRAW / BENIGNA BVSTHVBS TACHTER.

Tłum.: Roku Pańskiego 1500 w środę ostatnią marca, zmarł czcigodny Stanisław Busthube. W roku 1508 we wtorek przed narodzinami Maryji zmarła panna Benigna Busthuben, (jego) córka

1) = 4 września 1508.

Strona 17

16 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1502
------	--------------------------	------

Za VIII filarem, pod chorągwią, na kamieniu nr 14 tablica mosiężna z inskrypcją, wykonaną minuskułą gotycką. Obok gmerk należący do zmarłego.

Hac cubat ipolita sub mole Mag(iste)r Erasm(us)
 Vir gravis et n(ost)rae religionis honos
 Qui docuit vita, doctrina moribus ore
 Quo pacto summi scanditur orbis iter¹⁾ 1502

Tłum.: Tutaj leży pod kamieniem ciężkim mistrz Erazm, mąż dostojny i ozdoba naszej wiary, który nauczał życiem, zasadami, obyczajami, słowem, a tym sposobem droga wiedzy na szczyt świata 1502

1) Dystych elegijny.

Lit.: H. Luchs, Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw, Breslau 1860, s. 65-66.

Strona 125

17 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1503
------	--------------------------	------

Naprzeciw VII filara, epitafium Jana de Hamelborgk. U góry, nad obrazem, inskrypcja (A), u dołu kamień nagrobny nr 32 z inskrypcją (B).

A

Anno Domini 1503 die vicesima Februarii, fuit fe=ria secunda proxima post Dominica Sexagesi=/mae, qua obiit honorabili(s) Vir, D(omi)nus Johannes de / Hamelborgk, Altarista huius Ecclesiae hic sepultus. / Orate Deum pro eo

B

Hamelburg genuit me quondam Poppe Joannes, / Liptz studiis fovit digna palestra suis. / Spiritus astra petat, rogo, dicat quisq(ue) viator, / Non erat in fatis longior hora meis¹⁾.

Tłum.: W roku Pańskim 1503, dnia dwudziestego lutego, przypadł poniedziałek po przedostatniej niedzieli przed środą popielcową, kiedy zmarł mąż poważany, pan Jan z Hammelburga, altarzysta tegoż kościoła, tutaj pochowany. Módlcie się do Boga za niego (A); Zrodził mnie niegdyś Hammelburg, Poppe Joannes Liptz w godnej szkole w studiach swych wspierał. Proszę, aby każdy przechodzień wzywał, niech duch gwiazd sięga; losy nie dały mi ani godziny więcej (B).

1) Dystych elegijny.

Strona 126

18 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1503

Naprzeciw I filara, na murze obok tablicy Scheuerlinów, stare epitafium Jerzego Swabesa. U góry inskrypcja – czarne litery na błękitnym tle, pod którą wizerunki Maryji z Dzieciątkiem i Jana Chrzciciela, obok którego klęczy zmarły.

Der vorsichtig Georg Swabe der Herrn / Probirer vnd Silborpranner, ist in Gott / verstorben an Sant Dominicustag, nach der / Geburt vnsers Seligmachers 1503. Bittet / Gott vor seine Seele.

Tłum.: Przezorny Jerzy Swabe, Pan próbnik i grawer w srebrze, zmarł w Bogu w dzień św. Dominika¹⁾, w roku po narodzinach naszego Stwórcy 1503. Proś Boga za jego duszę.

1) = 5 sierpnia.

Strona 172 a

19 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1503,1528

Na XIV filarze, w przejściu wybudowanym w 1572 roku, umieszczono epitafium drewniane Hansa Starczedela. U góry inskrypcja. W centrum znajdował się obraz „Blutkreuz” ilustrujący 8 rozdział ewangelii według Św. Łukasza. Po prawej stronie, przy figurze Św. Jana Ewangelisty, wizerunek klęczącego zmarłego, a po lewej, przy św. Elżbiecie, jego żony z herbem u nóg.

1503¹⁾ am 29 tag / Des Mondens April ist ge=storben die Togundsame Fraw Elisa=beth Hans Starczedelinne des Herrn / Lamprecht von Kronenbergk czu Leÿp=czigk Tochter. Der Gott gnädig sey; / Darnach im 1528 Jahre am 6 tag des Mon=dens Sept(embris) ist vorschieden der Erbar Hans / Starczedel, Bürger alhie zu Breßlaw / Gott wolte sich vber sie alle erbarmen Alle hernach: Gott vnser Trost!

Tłum.: (W roku) 1503, 29 dnia miesiąca kwietnia zmarła cnotliwa pani Elżbieta Hansenowa Starczedel, córka pana Lamprechta von Kronenbergk z Lipska. Której Bóg niech będzie łaskaw. Potem w roku 1528, 6 dnia miesiąca września odszedł miłosierny Hans Starczedel, mieszczanin tutejszy wrocławski. Boże bądź miłosierny nam wszystkim. Wszyscy zatem: Bóg naszą pociechą!

1) Luchs podaje dwie możliwości: 1502 i 1503. Sama inskrypcja różni się w szczegółach od odpisu: 1502 Am 29 tag des mon des Appril Ist gestorben die toguntsame fraw Elizabeth Hans Starczedleyne, des Herrn Lampprecht von Kronenbergk zu Leypczk tochter. Der Got genadig sey. Darnach Im 1528 Jare Am 6 tage des mon(ats) Sept(embers) Ist vorschiden der Erbar Hans Starczedel Burger alhie czy Breßlaw. Gott welle sich ober sy alle erbarmen. Alle hernach: Got vnser trost.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 57. Tutaj brak rozwinięcia skrótów.

Strona 59

20 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1504

Na IV filarze drewniane epitafium Sebalda Huberi¹⁾. W zwieńczeniu obraz przedstawiający Chrystusa Ukrzyżowanego w otoczeniu Maryi, św. Wawrzyńca, św. Barbary, św. Jana, św. Anny, św. Zygmunta i Marii Magdaleny, pod którym klęczy zmarły z dwoma synami, żoną i dwoma córkami. Po bokach herby: Huber i Saurman. Poniżej pole inskrypcyjne (A). Złote litery na czarnym tle. W podłodze kamień nagrobny²⁾. U góry inskrypcja (B), poniżej dwa herby.

A

EPITAPHIVM IN MORTEM CLARISSIMI VIRI DOCTORIS / SEBALDI HVBER
PRAESTANTISSIMI MEDICI HIC CONDITI / PECTVS ET INGENIVM CVI
CONTIGIT, ATQ(ue) BEATI / CONIVGII SOBOLES FORMA DOMVSQ(ue)
DECENS / LIBERA MAGNIFICE DATA CVI NEC INHOSPITA MENTIS /
GRACIA QVI POTVIT FERRE SALVTIS OPEM. / QVEM SIBI TAM SVBITO
PLEBES SVSPIRAT ADEPTVM / PRIMORESQ(ue) DOLENT, ET GEMIT EGER
INOPS. / MOLE SVB HAC SENII SPES O MALEFIDA QVIESCIT: / RAPTVS VBI
VITAE VIX ITER IT MEDIVM. / SED DEVS E TERRIS VNDE OPTIMA
QVAEQ(ue), REPENTE / SVBTRAHIT, HVNC ETIAM SVSTVLIT ANTE DIEM /
QVI LEGIS HAEC SEV CHARVS ERAT, DIC VIVE SEBALDE, / SEV MINVS, AT
REQVIEM CAPTET VT, HIC PATERE²⁾

B

Insignis ac honoratissimus medicus, Dom(inus) Sebald(us) Huber, de hac urbe,
deq(ue) cunctis mor=/talib(us), eius opem deposcentib(us) quamoptime me=/ritus
hic sit(us) est. Vixit annos sex supra quadragesimum. / Obijt anno salutis, M D IIII,
X K(a)l(endis) Aprilis

Tłum.: Epitań na śmierć wielce znakomitego męża, doktora Sebalda Hubera, lekarza bardzo biegłego, tutaj złożonego. Któremu przypadł w udziale przyzwoity charakter i bystrość, potomstwo z fortunnego małżeństwa i dom przyzwoity, któremu dany był hojnie nieskrepowany wdzięk, nieobcy umysłowi, który potrafił nieść uzdrawiającą pomoc, za którym, tak nagle sobie odjętym, wzdycha lud i którego oplakują najprzedniejsi i płacze chory, biedak. Spoczywa pod tym ciężarem, o złudna nadziejo starości, porwany kiedy ledwo środek drogi życia osiągnął, lecz Bóg z ziemi, to co najlepsze nagle zabiera, więc i jego przedwcześnie zabrał do niebios. A ty, który to czytasz, albo rzeknij „Żyj Sebaldzie” jeśli drogim był, albo, jeśli mniej, aby przynajmniej zyskał spokój, „Tutaj daj się widzieć” (A); Znakomity i wielce czcigodny lekarz, pan Sebald Huber, pochodzący z tego miasta, ak najbardziej dobrze zasłużony wszystkim śmiertelnikom, szukającym jego pomocy, tutaj został pochowany. Żył po czterdziestce lat sześć, zmarł w roku Zbawienia 1504, 10 dnia przed Kalendami kwietniowymi.

1) Odlew w mosiądzu umieszczono w ścianie czwartej kaplicy.

2) Dystych elegijny.

3) = 23 marca.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 49-50, 54. Przytoczony tekst tablicy pamiątkowej z 1857 roku.

Strona 150

21 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1505

Na VII filarze, drewniane epitafium Wincentego Partscha. U góry obraz przedstawiający Chrystusa Ukrzyżowanego u stóp którego kłęczy zmarły. Poniżej dwie inskrypcje łacińskie wykonane majuskułą i minuskułą gotycką (A) i (B).

A

Dominus Vincentius Partsch, Canonicus Nissensis, ac huius Ec=clesiae Altarista, mortem obiit vicessima Februarj, Anno 1505

B

Ipe cupidineum vivi Vincentius arcum / Sed me mors arcu vicit accerba suo. / Omnia purgantis vincam tormenta camini / Dixeris in Chr(ist)o si mihi saepe, vale¹⁾

Tłum.: Pan Wincenty Partsch, kanonik nyski i altarysta w tymże kościele, pomarł dwudziestego lutego w roku 1505 (A); Ja Wincenty żyłem pod zmysłowym łukiem, ale śmierć mnie pokonała okrutnym łukiem swoim. Przetrwam wszystkie tortury oczyszczającego pieca, jeśli często mnie w Chrystusie będziesz polecać. Żegnaj (B).

1) Dystych elegijny.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 144.

Strona 123

22

Kościół pw. św. Elżbiety

1505

Na elewacji wieży kościoła kamienne epitafium Hansa Scholtza. Piaskowiec. U góry rzeźba przedstawiająca zwiastowanie anioła Gabriela i Maryję, pod którym poziome pole inskrypcyjne flankowane herbami Schultz i nierozpoznanym. Wymiary: wys.: 156 cm, szer.: 142 cm.

Anno D(omi)ni 1505 Jor, am Ersten¹⁾ Dienstag in / der Fasten, ist vorschieden der Erbar Hans Schultz, / der ein Bürger gewest ist. Dem Gott genade²⁾.

Tłum.: W roku pańskim 1505, w pierwszy wtorek postu³⁾, odszedł litościwy Hans Scholtz, szanowany mieszczanin, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

1) Według Luchs a: klenen.

2) Według Luchs a: gnedigk sey.

3) = 11 lutego.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 175-176. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 108, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 13-16, 205.

Strona 182

23 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1506

Pomiędzy czwartą i ostatnią kaplicą, po lewej stronie od wejścia stare epitafium Hansa Hübnera i jego żony Róży. W centralnej części inskrypcje (A) i (B). Poniżej Chrystus wiszący na krzyżu, u jego podstawy Maryja z mieczem skierowanym w serce. Po bokach: u góry po prawej stronie Jezus w wieku 12 lat siedzący w świątyni, po lewej biczowanie Chrystusa; u dołu po prawej stronie pocałunek Judasza, po lewej Chrystus zdjęty z krzyża i składany do grobu.

A(nn)o D(omi)ni 1506 am Tag Philip und Jacob, ist gestorben, der Erbar Hanß Hübner von Nürnberg, der alhir ein Burger gewest ist, dem Gott gnedig und barmhertzig seÿ, Amen.

A(nn)o D(omi)ni 1506 am Sonntag nach Martzy, ist gestorben, dy / togundsamen Fraw Rosa, Hans Hübnerin, der Gott gnedig vnd barmhertzig sey, Amen.

Tłum.: W roku pańskim 1506 w dzień śś. Filipa i Jakuba^{a)}, zmarł czcigodny Hanß Hübner z Norymbergii, który był tutejszym mieszczaninem, któremu Bóg niech będzie łaskaw i miłosierny. Amen (A). W roku pańskim 1506 w niedzielę po Marcinie, zmarła cnotliwa pani Róža Hansowa Hübner, której Bóg niech będzie łaskaw i miłosierny. Amen (B).

a) =1 maja (obecnie obchodzony 6 maja).

Strona 168

24 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1506

Na IX filarze późnogotyckie, drewniane epitafium, poświęcone Łukaszowi Eisenreichowi i Jodokowi Schülerowi. Dwie inskrypcje (A) i (B) nad którymi obraz przedstawiający Ofiarowanie Pańskie w Jerozolimie. Pod obrazem klęczy rodzina fundatora: ojciec z 7 synami i matka z 4 córkami¹⁾.

A

Anno Domini 1506 pridie Nonas Maÿ / obÿt honestus Lucas Eisenreich, huius / Reipub(licum) Senator(ibus). Vixit annos LXXV. / Omnem qui studio sibi Senatū / Et plebem probitate iunxit omnem / Hic Lucas, patriae decus quiescit / Nemo non bonus invidet sepulto.

B

HONESTVS VIR IODOCVS SCHVLER / CIVIS WRATISL(AVIENSIS)
OBDORMI=VIT IN CHR(IST)O. / ANNO M. D. XXXVI: IIII FEB(RUARII) / EXPECTANS RESVRRECTI=ONEM IN CHR(IST)O

Tłum.: W roku Pańskim 1506 w przeddzień non maja²⁾ zmarł dostojny Łukasz Eisenreich, senator tej Rzeczypospolitej. Żył 75 lat. Tu spoczywa Łukasz, który gorliwością cały senat i prawością cały lud sobie zjednał, ozdoba ojczyzny; pochowanemu zazdrości każdy dobry człowiek. (A); Dostojny mąż Jodok Schuler, obywatel wrocławski, zasnął w Chrystusie w roku 1536, 4 lutego, oczekując zmartwychwstania w Chrystusie (B).

1) Opis artefaktu na podstawie Luchs a.

2) = 6 maja.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 145-146.

Strona 11

25 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1507

Za VIII filarem obok poprzedniego stara duża tablica. U góry owalny obraz przedstawiający Świętą Tróję z inskrypcją (A), poniżej inskrypcja łacińska (B). Obok seria obrazów z inskrypcjami (C) – (L)

A

Sum(m)a beatitudo.

B

Nos tres sumus unus DEVS et D(OMI)NVS. Ideo tu peregre toti / nationis. Inspice hic per Speculum recte rationis vitae. / Vnde venis tu! Quis es, quomodo vivis, quo vadis, et ubi per=/petuum manebis?

C

Mortuus robustus sanus dives Ecclesiastes¹⁾.

D

Dilige D(omi)num Deum tuum et proximum tuum, sicut teipsum.

E

O tu scis Domine, sed miserere, Fiat Voluntas tua, adiuva me.

F

Pro spice necesse est, quod es moriturus, Coram iuste iudire quid sis responsurus / Locus tempus qualitas ignota latenter / Vigila ne rapiat mors inconfidenter²⁾.

G

Vita mundi.

H

Respice ad infera, cogita de Simo / vnde corpus tuum sumptum est labile plus fimo, / Tunc peccatrix anima misera transibit / Ad gehenna baratrum vix aut non redibit²⁾.

I

Sempiterna damnatio.

J

Respice posteriora quanta bona tibi / Deus gratis dederit, quare reddas sibi / atq(ue) tuo proximo suis pro impensis / Per ingratitude totiens offensis²⁾.

K

Suspice ad auperiora, quod divinitatis / Instar tu creatus es, igitur mandatis / Quis nunc obtempera lauaq(ue) reatum / Fide Spe sic obtines ad coelos meatum²⁾.

L

Speculum rationis / Ann(o) D(omini) 1507.

Tłum.: Szczęśliwość największa (A); My trzej jesteśmy jednym Bogiem i Panem. Z tej przyczyny tyś z dala od całego narodu. Spójrzaj tutaj przez zwierciadło właściwego żywota. Skąd przychodzisz, kim jesteś, jak żyjesz, dokąd dążysz i gdzie po wieki osiądziesz?(B); Zmarły mocny, zdrowy, bogaty Eklezjastes (C) Kochaj Pana Boga swego i bliźniego swego jak siebie samego(D); O Panie, ty wiesz, lecz zmiłuj się, niech się dzieje wola Twoja, wspomagaj mnie (E); Należy patrzeć w przyszłość, ponieważ umrzeć musisz, osobiście staniesz przed sądem sprawiedliwym, aby czujna śmierć nie porwała [cię] zuchwale, bez patrzenia na miejsce, czas i zalety (F); Życie doczesne (G); Spójrzaj do piekieł, pomyśl o błocie, z którego wzięło się twoje ciało bardziej nietruwałe niż mierzwa; wtedy nieszczęsna grzeszna dusza przejdzie do otchłani gehenny i nieomal tam pozostanie (H); Wieczne potępienie (I); Pomyśl, ile dóbr doczesnych Bóg dał ci darmo, przetoś winien oddać je jemu i bliźniemu swojemu za jego wysiłki, tylekroć znieważone przez niewdzięczność (J); Wejrzyj ku górze, ponieważ z przykazań boskości, na podobieństwo której zostałeś stworzony, która teraz miej w pieczy i obmywaj co stworzone, tak dzięki wierze i nadziei ze mną trafisz do niebios (K); Zwierciadło rozumu. W roku Pańskim 1507 (L).

1) Powinno być: moritur robustus et sanus, dives et felix Hiob 21.23 (przyp. P. Madejski).

2) Dystych elegijny.

Strony 121-123

26 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1507,1508

Na I filarze epitafium kamienne Sebalda Saurmana¹⁾. Główną część zajmuje płaskorzeźba przedstawiająca Matkę Boską trzymającą na kolanach ciało Chrystusa zdjętego z krzyża. Poniżej kłęczy zmarły wraz z rodziną (15 synów i 7 córek z małżonką). Pod nimi inskrypcja (A)²⁾. U dołu dwa herby: po prawej (Saurman) i lewej (nierozpoznany) z inskrypcjami datacyjnymi (B) i (C) na wysokości klejnotu. Pismo wypukłe (A) i ryte (B)-(C). Złote litery na ciemnym tle (A). Minuskuła gotycka. Język niemiecki. Wymiary: wys.: 220 cm, szer.: 130 cm.

A

Anno D(o)m(ini)^{a)} m^o· cccc^o · vii^o · Jar^{b)} · Am dornstag noch Jacobi³⁾ / starb d(er)^{c)}
erber se bald saurma(n), pürg(er) zu preslaw dem got^{d)} genod.

B

150 | 8

C

15 | 08

Tłum.: W roku pańskim 1407 w czwartek po dniu św. Jakuba zmarł czcigodny Sebald Saurman

a) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.

b) W rękopisie: Jahre.

c) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

d) W rękopisie: Gott.

1) Sebald Suramn był wrocławskim rajcą i członkiem rady kościelnej. Krótko przed śmiercią wraz z Hansem Pockwitzem ufundował dzwon. H. Luchs, *Die Denkmäler...*, s. 70-71.

2) W rękopisie podano, że przed filarem znajdował się kamień nagrobny numer 33, zawierający mosiężną inskrypcję tożsamą ze znajdującą się na epitafium.

3) Czwartek po św. Jakubie = 29 lipca.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 70-71. Tutaj drobne błędy w transkrypcji; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 120; *Sztuka Wrocławia*, red. M. Zlat, Wrocław 1967, s. 131-133.

Strona 4

27 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1507,1521

Na IV filarze drewniane epitafium Klausa Egnera. W zwieńczeniu Chrystus wiszący na krzyżu (A). Poniżej inskrypcja (A). W podłodze kamień nagrobny nr 13 z herbem i inskrypcją (B)

A

Anno 1507 am Sontage vor Martini ist gestorben Marga=/reta Claus Egnerin, Hans Ellingers Tochter. Bitt Gott vor die Seele. / Dornoch Anno 1521 ist gestorben der Ersame Claus Egner, Bür=/ger zu Breßlaw. Bitt Gott den Allmechtigen vor die Seele.

B

Anno 1507 am tage Martini ist gest(orben) Marg(areta) Cl(aus) Egn(erin), H(err) Ell(ingers) Tochter / Darnach A(nn)o 1521 ist gest(orben) der Ers(ame) Cl(aus) Egner, Bürger in Br(eslaw), Bitt Gott den / Allmechtigen vor die Seele, am 16 Monats Augusti

Tłum.: W roku 1507 w niedzielę przed św. Marcinem¹⁾ zmarła Małgorzata Klausowa Egner, Hansa Ellingera córka. Proś Boga za duszę (zmarłej). Potem w roku 1521 zmarł czcigodny Klaus Egner, mieszczanin wrocławski, Proś Boga Wszechmogącego za duszę (zmarłego) (A); W roku 1507 w dzień św. Marcina¹⁾ zmarła Małgorzata Klausowa Egner, Hansa Ellingera córka. Potem w roku 1521 zmarł czcigodny Klaus Egner, mieszczanin wrocławski, Proś Boga Wszechmogącego za duszę (zmarłych), 18 dnia miesiąca sierpnia²⁾ (B).

1) = 7 listopada.

2) druga inskrypcja wskazuje inną datę śmierci Małgorzaty, jednak ostatnia linijka zapewne dotyczy daty zgodnu Klausa Egnera

Strona 151

28 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1510

Na XIV filarze epitafium Hansa Pockwitz¹⁾. U góry obraz ze sceną Ukrzyżowania. Poniżej pole drewniane z inskrypcją (A). U dołu herb wykonany w ciemnym kamieniu z inskrypcją (B). Wymiary: wys.:102 cm, szer.: 73 cm.

A †

1510 Sonntag nach der / Himmelfart Christi²⁾ ist / gestorben der Erbare / Herr Hans Pockwitz

B

Herr hanns pockwitz

Tłum.: (W roku) 1510, w niedzielę po wniebowstąpieniu Chrystusa zmarł czcigodny pan Hans Pockwitz (A).

1) Z całego artefaktu zachował się tylko herb.

2) = 12 maja.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 97. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 122, J. Kębliński, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 212.

Strona 20

29 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1512

Obok V filaru na murze, u dołu, pod chorągwią z tarczą (patrz wyżej) drewniane epitafium Hansa Hölczelsa. W zwieńczeniu inskrypcja (A), pod którą obraz przedstawiający Chrystusa wiszącego na krzyżu. Poniżej inskrypcja (B). W podłodze kamień nagrobny nr 3 z inskrypcją (C).

A

Hans Hölczels

B

Anno Domini 1512 Jor am tag Kiliani ist gestorben, / der Erbare Hans Hölczel von Nürnberg. Dem Gott gnade

C

A(nno) 1512 starb der Erbar Hans Hölczel an S. Kiliani tag, dem / Gott gnedig vnd barmhertzig sey¹⁾.

Tłum.: W roku pańskim 1512 w dzień św. Kiliana²⁾ zmarł czcigodny Hans Hölczel z Norymbergii, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B); W roku 1512 zmarł Hans Hölczel w dzień św. Kiliana, któremu Bóg niech będzie łaskaw i miłosierny (C).

1) Prawdopodobnie z tego kamienia pochodzi płyta miedziana umieszczona obecnie na ścianie w kaplicy nr 4, po prawej stronie od wejścia. Tablica ma kształt prostokątny i posiada inskrypcję: An(n)o d(o)m(ini) · 1512 · Starb der erberman / Hans holczell an Sand killians Tag de(r) / Got genedig vnd parmherczig sey a(men).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 63; 171-172.

Strona 145.

30 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1515

Na I filarze drewniane epitafium Andrzeja Pecherera. Centralną część stanowiło przedstawienie Sądu Ostatecznego, w którym Chrystus na tarczy z lilią i mieczem, wzywa zmarłych do powstania. Obok niego stoi Maria i Św. Jan Ewangelista oraz pozostali Apostołowie, a po lewej św. Jan Chrzciel. Poniżej św. Andrzej, a przy nim klęczący zmarły z trzema synami, po lewej Maria z Dzieciątkiem oraz klęcząca żona zmarłego z czterema córkami. Przy nim herb Perscher, przy niej Schilling¹⁾. U dołu inskrypcja.

Nach Christi Geburt Funff=/zehen hundert vnd funffzehen / Jahr am Dienstag vor Matthaei²⁾ / ist gestorben, der Erber Andres / Pecherer, Bürger czu Breßla^{a)} / Alhie begraben, Dem Gott / gnedig sey.

Tłum.: W roku po narodzeniu Chrystusa tysiąc pięćset piętnastym, we wtorek przed dniem św. Mateusza zmarł czcigodny Andrzej Pecherer, mieszczanin wrocławski, tutaj pogrzebany, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

a) tak zarówno w rękopisie jak i u Luchs a.

1) Opis artefaktu za Luchs em, zgodny ze schematem w rękopisie.

2) czwartek przed św. Mateuszem = 20 września

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 78-79.

Strona 3

31 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1516
------	--------------------------	------

Na XVIII filarze epitafium panny Klary, córki Wawrzyńca Heugela. Inskrypcja widnieje nad obrazem przedstawiającym ukrzyżowanego Chrystusa, pod którym klęczy zmarła. Litery czarne na białym tle. Majuskuła i minuskuła gotycka(?)

1516 am freytage nach des hei=/ligen Creutzes erhobunger¹⁾, ist / Vrschieden Jungfer Clara. / Lorentz Heugels Tochter, / der Gott mit allen Gleubi=/ gen Seelen gnade.

Tłum.: (W roku) 1516, w piątek po święcie Podwyższenia Krzyża Świętego, odeszła panna Klara córka Wawrzyńca Heugela, której niech Bóg, jak i wszystkim wiernym duszom, będzie łaskaw.

1) = 19 września.

Strona 28

32 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1517
------	--------------------------	------

W trzeciej kaplicy, za amboną, na prawo od wejścia na murze namalowano 8 herbów w dwóch rzędach: (A)-(D) i (E)-(H). Poniżej ołtarz z przedstawieniem Chrystusa na krzyżu, pod którym Maria i św. Jan u stóp których klęczy fundator z rodziną (15 postaci męskich i 6 żeńskich) oraz inskrypcją (I)¹⁾.

A

Der Prockendorffer

B

Der Strönichen

C

Der Brütschreiber

D

Der Sachsen

E

Der Khindler

F

Der Dumniger

G

Der Schzirnhause

H

Der Haunolder

I

IOHANNES PROCKENDORF HANC ARAM FIERI / IVSSIT. A(NN)O 1517

Tłum.: Ołtarz ten nakazał wykonać Jan Prockendorff w roku 1517 (I).

1) Ołtarz został zmieniony w II połowie XVII wieku. Pozostała z niego płaskorzeźba z wizerunkiem klęczących. Obecnie zachowana inskrypcja brzmi: QVOD RELIQVUM FUIT / CHARISSIMI PATRIS / ANN(O) CHR(ISTI) 1669. DIE 14. MAIL. AETAT(IS) 69 A(NNOS) / VINCULIS CARNIS SOLUTI / HEIC / MOESTISSIMI SUPERSTITES LIBERI / FIDISMANIBUS COMPOSUERE. (tłum.: Co pozostało z najdroższego ojca, wyzwolonego z więzów cielesnych w roku Chrystusa 1669, 14 maja w wieku 69 lat, złożyli w tym miejscu pogrążeni w żałobie potomkowie dla wiernych cieni).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 111.

33

Kościół pw. św. Elżbiety

1517,1528

Na ścianie kościoła, naprzeciwko wejścia do szkoły, okrągłe, mosiężne epitafium Hieronima Hörnig i jego żony Małorzaty. W centrum dwa herby: Hornig i Näfe. Inskrypcje (A) i (B) biegną dookoła w dwóch wersach. Wymiary: średnica 62 cm, litery 1,5-2 cm.

A

Im iare 1528 am 10 tag Nove(m)bris ist vorscheide(n)^{a)b)} der^{b)} Erbar Namhaffte Hieronymus Hörnigk alhie begrabenn.

B

Im iare 1517 am 6 tage Januarÿ ist vorscheide(n)^{a)b)} die Erbar(e) Fraw Margareta obgenandten Hieroni(mus) Hörnigs ehliche Hausfraw, / den got gnade.

Tłum.: W roku 1528, 10 dnia listopada odszedł czcigodny i mężny Hieronim Hörnig, tutaj pogrzebany (A); W roku 1517, 6 dnia stycznia odeszła czcigodna pani Małgorzata, wyżej wspomnianego Hieronima Hörniga ślubna małżonka, której Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie: *vorschieden*.

b) W rękopisie ligatury nie zaznaczone.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 203; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. 2, Breslau 1933, s. 126.

Strona 205

34 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1517,1530

Na dziesiątym filarze drewniane epitafium, poświęcone Jakubowi Andrzejowi Bonerowi¹⁾²⁾. U góry pomiędzy kolumnami obraz przedstawiający Chrystusa na krzyżu u którego sto kłęczy zmarły z rodziną (6 synów, zona i 6 córek) Poniżej tablica z mosiężną inskrypcją na czarnym tle.

IACOBO ANDREAE BONERO, PATRIA LANDAVO, / GENERE MORIBVSQ(VS)
VIRO NOBILI: BARBARA / PERQVAM PVDICA AC SVMMA CVM HONESTATE
/ EIVS VXOR, SERVATO TER DVOBVS LVSTRIS, NON / VIOLANDO FOEDERE
TORI, SEX MARES TOTIDEMQ(Ve) / GENVIT PVELLAS. TANDEM VT NIL SVB
ORBE PER=/ENNE, PERACTIS IAM TRIBVS POST SEXAGESIMVM / AETATIS

EORVM ANNIS, A CHRI(STO) VERO SALVTIS NO=/STRAE NATIVITATE,
 SVpra SESQVIMILLESIMVM / XVII, IPSE ANNO V IDVVM VOVEMB(RIS) IPSA
 AVTEM / XXX BISSEXTO CAL(ENDIS) QVINTILIS , EX DIFFICILI / HAC
 CORPORVM MOLESTIA, AD PERPETVAM PRO=/CVL OMNI DVBIO,
 COMMIGRARVNT FOELICITATEM. / HIS IGITVR, VT HONESTIS(SIMe) SVIS
 OPTIMEQ(Ve) MERITIS / PARENTIB(VS) LIBERI EORVM PIENTISS(IMI) ET
 HONESTA=/ TIS ET GRATITVDNIS MONVMENTVM HOC POSVERE

Tłum.: Jakubowi Andrzejowi Bonerowi, urodzonemu w Landau, mężowi z urodzenia i obyczajów szlachetnemu; Barbara, nader cnotliwa i z wszelką pocztliwością żona jego, zachowawszy i nie naruszywszy małżeństwa przez trzykrotny [okres] podwójnego lustrum³⁾, wydała na świat sześciu chłopców i tyleż dziewcząt. Wreszcie, jako że nic na tym świecie nie [jest] wieczne, przeżywszy lat sześćdziesiąt trzy, przenieśli się bez wątpienia wszelkiego z tego cielesnego uciemnienia do wiecznej szczęśliwości: on piątego [dnia przed] Idami listopadowymi⁴⁾ w roku od narodzenia zbawienia naszego, Chrystusa, tysiąc pięćset siedemnastym, ona zaś w roku przestępnym 1530 w Kalendy lipcowe⁵⁾. Im więc, jako najpocztliwiej i najlepiej wobec swoich zasłużonym, rodzicom, dzieci ich wielce pobożne postawiły ten pomnik z pocztliwości i wdzięczności.

1) Jakub Andrzej Boner, kupiec i bankier, prowadzący interesy we Wrocławiu i Norymberdze. Z małżeństwa z Barbarą Lechner miał sześcioro dzieci: Seweryna, Franciszka, Helenę, Barbarę, Magdalenę i Jakuba (W. Budka, *Boner Andrzej Jakub*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 2, Kraków 1936, s. 296-297).

2) Jakub Andrzej Boner był właścicielem kamienicy Rynek Główny 9 zwanej Bonerowską (W. Komorowski, K. Follprecht, *Właściciele kamienic Rynku krakowskiego w czasach nowożytnych (do pierwszej okupacji szwedzkiej)* cz. 4, „*Krakowski Rocznik Archiwalny*”, V, Kraków 1999, s. 13) 3) = 30 lat.

4) = 9 listopada 1517.

5) = 1 lipca.

Strona 12

35 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1517,1556

Na X filarze u góry tarcza z inskrypcją (A). Poniżej chorągwi nagrobnej od strony kościoła kamień nagrobny nr 19 z wykonaną z mosiądzu inskrypcją (B).

A

Magnificus & Nobilis Do(minus) Jacobus Bonerus a Balitz, / Eques auratus: Obiit Sexto Idus Aprilis, Anno Domi=/ni M.D. LVI.

B

Hie ligt begraben der / Namhafftige H(err) Jacob Boner von Landaw, Bürger zu Breslaw, A(nno) 1517 am Sontage vor Martini auff den 9 Novembris verschieden. Dem Gott gnade.

Tłum.: *Wspaniały i szlachetny pan Jakub Boner z Balic, kawaler Złotej Ostrogi, zmarł szóstego [dnia przed] Idami kwietnia w roku Pańskim 1556 (A); Tutaj spoczywa szanowany pan Jacob Boner von Landaw, mieszczanin wrocławski, (który) odszedł w roku 1517, w niedzielę przed św. Marcinem, 9 listopada, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B).*

1) = 8 kwietnia.

Strona 104-105

36 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1518, 1541

Na osiemnastym filarze epitafium drewniane Grzegorza Morenbergera. U góry inskrypcja hebrajska (A) i grecka (B), złote litery na błękitnym tle. Poniżej inskrypcja łacińska (C), srebrne litery na ciemnym tle. U dołu obraz przedstawiający Sąd Ostateczny pod którym klęczy zmarły z rodziną (6 synów, w tym dwóch zmarłych oraz żona i cztery córki) i inskrypcja niemiecka (D).

A

יהוה בא כאש

B

ἀπαρχή Χρ(ιστός)ς ἔπειτα ὁ(σο)υ τοῦ Χρ(ιστ)οῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ¹⁾

C

Quos mihi sancte Pater dederas ab origine mundi / A dduco, & regni sceptrā reliquo tibi.

D

Im Jahr nach Christi Geburth 1518 den / 31 Januarÿ, ist in Gott selig entschlaffen / der Ernveste Herr Gregor Morenberger / der Elter. Dornach Anno 1541 den 11 Augu=/sti ist auch selig Vorschieden die Tugendsamer / Fraw Margarethe geborn von Hemmerderin, / sein Eheliche Hausfraw. Denen Gott gnade.

Tłum.: *Jako ogień przyszedł Bóg. (A); Pierwociną Chrystus, potem ci, którzy należą do niego, przy jego powtórny objawieniu się (B) Co mi, o święty Ojczy, dałeś byłeś od stworzenia świata, oddaję i berła panowania zostawiam tobie (C); W roku po narodzeniu Chrystusa 1518 dnia 31 stycznia zasnął łagodnie w Bogu czcigodny pan Grzegorz Morenberger starszy. Po nim w roku 1541, 11*

sierpnia także łagodnie odeszła cnotliwa pani Małgorzata z domu von Hemmerder, jego ślubna małżonka. Którym Bóg niech będzie łaskaw (D).

1) List do Koryntian, rozdział 15, wers 23.

Strona 30

37 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1521

Za II filarem, pomiędzy dwoma kaplicami, stare drewniane epitafium Baltazara Bregelsa. U góry inskrypcja – złote litery na czarnej tablicy, pod nią wizerunek wskrzeszenia Łazarza¹⁾.

Anno Domini Millesimo qui(n)ge(n)tesi(m)o XXI in vigilia / s(an)cti Matthaei obiit D(omi)nus Baltazar Bregel Altarista / et procur(ator) huius Eccl(es)iae hic sepultus. Orate Deum o(mn)ipot(etnem) pro eo.

Tłum.: W roku Pańskim tysiąc pięćset dwudziestym pierwszym, w wigilię świętego Mateusza, zmarł pan Baltazar Bregel, altaryzsta i prokurator tego kościoła; tutaj pochowany. Módlcie się za nim do Boga wszechmogącego.

1) Prawdopodobnie z tego epitafium pochodzi ocalała scena wskrzeszenia, znajdująca się na drugim filarze. Na niej inskrypcja: „Mein Erlöser lebt”.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 141-142.

Strona 166

38 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1523,1558

Naprzeciw 15 filara na ścianie drewniane epitafium Jerzego Ladebacha. U góry inskrypcja (A), czarne litery na białym tle. Poniżej obraz ukazujący Chrystusa przywracającego wzrok Bartymeuszowi, pod którym klęczy zmarły z rodziną (ośmiu synów w tym czterech zmarłych oraz dwie żony i trzy córki). U dołu inskrypcja (B).

A

Cernere quem mundi nescit sapientia coelum, / Agnoscit sola, te bone CHRISTE, FIDE¹⁾.

B

Im 1558 Jare den 27 tag Januarÿ, ist in Gott seliglich entschlaffen, der Ersame / George Ladebach, Bürger zum Haine / vnd zuvoehr im 1523 Jahre, am Sontage Palmarum ist auch in dem Herren Vorschieden / die Tugendsame Frau Margaretha, seine / Eheliche liebe Hausfraw. Denen vnd vns al=/len Gott ewigkeit gnade. Amen.

Tłum.: *Ziemska mądrość nie wie, jak niebo poznać, jedynie wiarą poznać cię można, o dobry Chrystusie (A); W 1558 roku, 27 dnia stycznia zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Jerzy Ladebach, mieszczanin zum Haine, wcześniej w roku 1523, w niedzielę palmową, także w Panu odeszła cnotliwa pani Małgorzata, jego ślubna ukochana małżonka, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie wiecznie łaskaw. Amen(B).*

1) Dystych elegijny.

Strona 52

39 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1529,1556

W hali obok wieży znajduje się monument zwieńczony herbem Wrocławia, pod którym widnieje inskrypcja (A) i (B), złote litery na czarnym tle.

A

D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) S(ANCTO) / MIRABILIS IN ALTIS / DOMINVS / Collapsa Est turris Sylve madefacta perit. / Nam iussu D(omi)ni exceptam: cui Gloria soli: / Angelicae molem deposuere manus. / Anno D(omi)ni M.D.XXIX, nocte prox(ima) Sequ(ente). / Die Divi Matthiae, Horam circiter 11¹⁾.

B

Sculpebat Bonavent(ura) Roesler: Ampliss(imi): Sen(atui). / Vratis(laviensis). A manibus scriba: litoq(ue) auro inductis coloribus et parergois caeteris pictis fictisque exornabat: / Anno D(omini). M.D. LVI Ante Paulo quam e vita discederet.

Tłum.: *Bogu najlepszemu, największemu, najświętszemu. Cudowny [jest] Pan na wysokości. Upadła wieża Sylwe, krwią przelaną zroszona. Przy upadku tej naszej piramidy nikt nie zginął. Albowiem z nakazu Pana podtrzymana, a z jego łaski ręce anielskie ciężar złożyły. W roku Pańskim 1529, w noc następującą po dniu świętego Macieja, około godziny 11-tej (A); Rzeźbił Bonawentura Roessler, sekretarz wielce znakomitego senatu wrocławskiego, i ozdobił złotą ramą, barwami i innymi malowanymi i rzeźbionymi dziełkami w roku Pańskim 1556 na krótko przed swoją śmiercią (B).*

1) Dystych elegijny. Cf. N. Hennel von Hennenfeld, *Breslographia, hoc est Vratislaviae Silesiorum....*, Francofurti 1613, s.13.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 94.

Strona 54 i 55

40

Kościół pw. św. Elżbiety

1529,1557

Poniżej hali obok wieży, w ścianę wmurowano tablicę z czarnego kamienia, na którym widnieje złota inskrypcja¹⁾. Płyta o kształcie poziomego prostokąta, zamknięta od góry łukiem wspartym na dwóch pilastrach. W niszy inskrypcja. Poniżej przedstawienie padającej wieży. Wymiary: wys.: 110 cm, szer.: 100 cm.

Anno 1529 am Abend S(anctae) Matthiae Aposto=li vmb Zeigers tzwey, der gantzen hora zu Nacht, / ist das Bleierne Dach des kyrchthurmbs alhi, / samt dem gehültz, knopff, spill vnd Creutz, bis / an den Vmwegang oder Kreutz um alles 119 / elenn hoch, durch Vngestümmigkeit des Westens, / abgefallen: durch welchen fall vnd große / Last, doch Niemanden, einiger Schad, oder Ge=/fahr, Zugestanden. Gotth seÿ lob vnd dangk, / für seine Wunderthetige Barmhertzigkeit, / in Ewigkeit, Amen²⁾. Bonauent(ura) Roeßler In / groß machte das, ma(nus) P(ro)p(ria) 1557³⁾

Tłum.: W roku 1529 w wieczór Św. Macieja Apostoła o pełnej drugiej godzinie w nocy, ołowiany dach tutejszej wieży kościelnej wraz ze szpicem, kopułą i krzyżem spadł z wysokości 119 łokci po stronie zachodniej, jednak dzięki przypadkowi i wielkiemu szczęściu nikt nie poniósł szkody ani niebezpieczeństwa, za co Bogu niech będą dzięki, za jego cudowną miłosierność w wieczności. Amen. Bonawentura Rößler to uczynił własnoręcznie w roku 1557.

1) Bardzo podobna (ta sama?) inskrypcja znajdowała się na zewnątrz kościoła, w murze wieży. Wymieniona jest także przez Luchs a: Anno Domini 1529 an abend mathie apostoli umb zwey der ganzen uhr, ist das bleiene dach dieses thurbs, wleches von deme krantz an sambt des spielze knopf und dem creutz in alem 119 eln hoch gewesendurch ungestimb des weters eingefallen, und von den heiligen engeln getragen worden, das es keinen schaden gethan hat. Dem ewigen gott sei lob und danck. Amen. Reno(ovatio) 1593

2) W tym miejscu inskrypcja kończyła się według Luchs a.

3) Na marginesie rękopisu dopisek: Huc referath Epitaph. Joh. Fried. Hadamer.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 111.

L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 108, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s 63, 238.

Strona 56 i 181

41 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1529,1559,1576

Na XIV filarze drewniane epitafium Arnolda von Domelaw. W zwieńczeniu dwa herby. Poniżej obraz przedstawiający Trzech Króli ofiarujących Jezusowi złoto, mirrę i kadzidło. U stóp obrazu klęczy zmarły z synem (także zmarłym) oraz jego żona z dwoma córkami. U dołu inskrypcja, czarne litery na białym tle.

Im Jare 1529 den 26 tag Aprilis, ist / in Gott seliglich entschlaffen der Erbare / Arnold von Domelaw, Bürger alhier / darnach im 1576 die Erbare vnd Tugend=/same Fraw Margaretha Heugelin, seine / eheliche Hausfraw. Zuvor aber 1559 den / 23 tag February, die Tugendsame Fraw / Anna vonn Domelau, benandten Arnolds. / leibehliche Tochter, des Erbaren Georgen / Stryhen Eheweip. Denen vnd vns allen / Gott gnad.

Tłum.: W roku 1529, 26 dnia kwietnia, zasnął łagodnie w Bogu miłosierny Arnold von Domelaw, mieszczanin tutejszy, potem w 1576 (roku zmarła) miłosierna i cnotliwa pani Małgorzata Heugel, jego ślubna małżonka. Wcześniej jednak w 1559 (roku), 23 dnia lutego, (zmarła) cnotliwa Anna von Domelau, zwana Arnolds, ukochana (ich) córka, miłosiernego Grzegorza Stryhena ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 71

42 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1531

Na XII filarze drewniane epitafium Grzegorza Grunda. U góry dwa herby oraz obraz z przedstawieniem Sądu Ostatecznego. Poniżej pole z inskrypcją – czarne litery na białym tle.

Dominus Gregorius Grund, pius / ac gravis huius inclytæ urbis Senator, / obdormivit in D(omi)no, Anno D(omi)ni M.D. / XXXI. mense Iunio, Die IX. Vixit / an(n)os XLVIII. MENSES II. DIES XXIX.

Tłum.: Pan Grzegorz Grund, pobożny i dostojny tego znamienitego miasta senator, zasnął w Panu w roku Pańskim 1531, miesiącu czerwcu, w dniu 9. Żył lat 48, miesięcy 2, dni 29.

Strona 88

43 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1533

Za VIII filarem, pod dawnym ołtarzem, chorągiew nagrobna z inskrypcją (A) a pod nią płyta nagrobna z inskrypcją (B).

A

1533 am Montag nach Mitfaste ist gestorben, vnd alhie begraben der Edle Ritter, Christoff Zedlitz / von Girschdorff

B

1533 am Montage noch Mitfaste ist gestorben, vnd alhier begraben, der Edle Gestrenge Ritter, / Herr Christoff Zedlitz von Gyrschorff, Welcher, / in der Ersten belagerung der Türcken vor / Wyhn, Graff Hansen von Hardeck Fendrich / gebest, von dem Türcken daselbst gefangen / wieder frey worden.

Tłum.: (W roku) 1533 w poniedziałek po Mitfaste zmarł i został tutaj pogrzebany szlachetny, wielmożny rycerz, pan Krzysztof Zedlitz von Gersdorff, (A); (W roku) 1533 w poniedziałek po Mitfaste zmarł i został tutaj pogrzebany szlachetny, wielmożny rycerz, pan Krzysztof Zedlitz von Gersdorff, który podczas pierwszego oblężenia Wiednia przez Turków uwolnił z tej niewoli grafa Hansena von Hardeck Fendrich (B)

Lit.: H. Luchs, Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau, Breslau 1860, s. 54-55. Tutaj tylko inskrypcja (B): 1533 am Montag Noch mittefast ist gestorben und alhie begraben der edle gestreng Ritter her Cristoff Czedlitz von Gyrsdorff Welcher in der ersten belagerung des Türcken vor wyhn groff hansen von hardek fendrich gebest von den türken daselbst gefangen wider frei worden.

Strona 124

44

Kościół pw. św. Elżbiety

1534

Na XIV filarze, epitafium drewniane Jadwigi, żony Jerzego Hörniga. U góry obraz przedstawiający przybijanie Chrystusa do krzyża. U dołu klęczy zmarły z rodziną (4 synów i żona). Poniżej inskrypcja – czarne litery na białym tle.

Nach der Geburth Jesu Chri=sti 1534 am 27 tag Septembr(is) / ist in Gott entschlaffen die Er=/bar Togendsame Fraw Hedwig / Jorge Hörnigin. Der Gott in / Ewigkeit gnade.

Tłum.: (W roku) po narodzinach Jezusa Chrystusa 1534, 27 dnia września zasnęła w Bogu miłosierna i cnotliwa pani Jadwiga Jorgowa Hörning, której Bóg niech będzie łaskaw w wieczności.

Strona 70

45 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1534, 1541

Na XVI filarze, u góry drewniane epitafium Erazma Heilanda. U góry inskrypcja (A). Pod nią obraz przedstawiający nawrócenie św. Pawła, pod którym wizerunek klęczącego zmarłego z rodziną (dwie żony i 16 dzieci). U dołu inskrypcja (B).

A

SAVL SAVL / QVID ME PERSEQVE=/RIS? DVRVM EST TI=/BI CONTRA
STIMVLOS / CALCITRARE

B

Im Jahre 1541 am andern tage Junÿ / ist in Gott vorschieden der ^aErsam / Erasmus^a
Heiland des Raths alhir. / Vnd dorfür 1534 dem 1 Octobris die / tugendsame Fraw
Martha, seine eh=/liche Hausfraw, d(enen) Gott gnade.

Tłum.: Szawle, Szawle, czemuż mnie prześladujesz? Trudno ci wierzyć przeciwko ostrogom¹⁾(A);
W roku 1541 drugiego dnia czerwca odszedł w Bogu szanowny Erazm Heiland, rajca tutejszy,
a wcześniej w 1534 roku 1 października (odeszła) cnotliwa pani Marta, jego ślubna małżonka,
którym Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) Tak Or.

1) Dzieje Apostolskie, rozdział 9, wers 4-5.

Strona 36

46 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1534, 1543

Na XIII filarze epitafium drewniane Jerzego Rohna. W zwieńczeniu herb, pod którym inskrypcja (A). Poniżej obraz ukazujący Chrystusa na Górze Oliwnej pocącego się krwią. Pod nim wizerunek klęczącego zmarłego z rodziną (czterech synów i 4 córki). U dołu pole z inskrypcją (B). W obu inskrypcjach czarne litery na białym tle. Niedaleko w podłodze znajduje się kamień nagrobny nr 58 z herbami, na którym powtórzono inskrypcje.

A

SANGVINEO SVDORE MEO PATRIS IRA QVIESCIT: / NON MERITIS PACEM
CORDIS HABERE POTES

B

Nach Christi vnser Herren Geburt, tausend / fünffhundert im vier vnd dreißigsten
Jahre, den / 12 Septembris ist in Gott vorschieden, der Erbar=/re Georgre Rohn von
Hundorff, Bürger alhier / dohrnoch im 1543 den Neunzehenden Janu=/arÿ die
Togendsame Fraw, Barbara Holl=/manin, seine Eheliche Hausfraw, denen / vnd
vns Gott genade. Amen.

*Tłum.: Gniew ojca uspokaja mój krwawy pot, nie przez zasługi możesz osiąść pokój serca (A);
(W roku) po narodzinach Chrystusa naszego pana tysiąc pięćset trzydziestym czwartym, 12 września
odszedł w Bogu miłosierny Jerzy Rohn von Hundorff, mieszczanin tutejszy. Potem w 1543 (roku),
dziewiętnastego stycznia (zmarła) cnotliwa pani Barbara Hollman, jego ślubna małżonka, którym
Bóg niech będzie łaskaw. Amen (B).*

Strona 77

47

Kościół pw. św. Elżbiety

1534

Na elewacji kościoła, przy prawym wejściu, epitafium Sebastiana Monaw. Zmarły
w stroju mieszczańskim wraz z dwoma żonami klęczy pod ukrzyżowanym
Chrystusem. Poniżej inskrypcja flankowana herbami Rindfleisch i Monau.
Wymiary: wys.: 180 cm, szer.: 100 cm.

Nach Christi geburth 1534. Den 26. Aprilis, Ist der / Erbar(e) Ernuest(e) H(err)
Sebastian Monaw dieser Stat / Rathes eldst(e)r Zum Warmenborn beÿ Hirsberg
gestorben / vnd begraben. Dem got gnedig seÿ. Amen.

*Tłum.: Po narodzeniu Chrystusa 1534 (roku), 26 kwietnia czcigodny i szanowany pan Sebastian
Monaw, tego miasta starszy rajców zmarł w Cieplicach koło Jeleniej Góry i został (tam) pochowany,
któremu Bóg niech będzie łaskaw. Amen.*

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 183-184. Tutaj
drobne błędy w odczycie; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt
Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 110, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*,
Poznań 1967, s. 62, 109; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku
reformacji*, Wrocław 1992, s. 79.

Strona 179

48 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1535

Na X filarze u dołu małe drewniane epitafium Jerzego Krevetera. U góry inskrypcja – złote litery na błękitnym tle. W centrum obraz przedstawiający Chrystusa na krzyżu. U dołu kamienny wizerunek Matki Bożej z Dzieciątkiem.

ANNO DOMI(NI) 1535 DIE 25 MENSIS NOVEMBRIS / IN DIE S(ANCTAE) KATARINE OBIIT HONORABILIS D(OMI)NVS / GEORGIVS KREVETER ALT(arista) ET PROCVRA=/TOR HVIVS ECCLESIAE. ORATE DEVM PRO EO.

Tłum.: W roku Pańskim 1535, dnia 25 miesiąca listopada, w dzień świętej Katarzyny, zmarł poważany pan Jerzy Kreveter, altarzysta i prokurator tegoż kościoła. Módlcie się do Boga za nim.

Strona 105

49

Kościół pw. św. Elżbiety

1535,1573

Na ścianie kościoła, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Piotra Rindfleischa. Epitafium edikulowe, zwieńczone trójkątnym naczółkiem. Na architrawie inskrypcja (A). Centralną część zajmuje przedstawienie Chrystusa Zmartwychwstałego, stojącego na smoku i czaszce. Pod sceną inskrypcje (B) i (C) rozdzielone trzema herbami: Rindfleisch, Poplau i Monau. Wymiary: wys.: 378 cm, szer.: 172 cm.

A

1573 Renovatum

B

Der Erbar Peter Rindfleisch, Bürger alhie, starb / am VI May, Anno M. D. XXXV

C

Die Tugendsame Fraw Prisca, seine Ehliche / Hausfraw, den vierzehenden Julÿ, Anno etc. XXVI

Tłum.: 1573 odnowiono (A); Litościwy pan Piotr Rindfleisch, mieszczanin tutejszy, zmarł 6 maja 1535 (roku) (B); Cnotliwa pani Prisca, jego ślubna małżonka, (zmarła) 14 lipca roku (15)26 (C).

1) Według karty zabytków przechowywanej w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 1998, autorstwo przypisuje się mistrzowi epitafium M. Reibnitza i M. Horniga z kościoła Marii Magdaleny.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 191-192. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 139, 143, 152; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 48-49, 116.

Strona 198

50 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1537

Na XI filarze, epitafium z drewna poświęcone Mikołajowi Jenckwitzowi¹⁾. U góry inskrypcja, czarne litery na białym tle. Poniżej obraz przedstawiający stworzenie świata, pod nim wizerunki kłęczących: zmarłego z rodziną (3 żony i 12 dzieci).

D(MINVS) NICOLAVS IENCEWICTZ CON=/SVL VRATISLAVIENSIS SIBI / ET SVIS POSTERIS F(iliis) F(iliabusque) VIXIT / ANNOS I. MENS(eS) VI. OBIIT / MD XXXVII. V IVNII. / VERBO QVI FECIT MVNDVM, DE PVL=/VERE TERRAE: / VERBO RESTITVET CORPORA / NOSTRA SVO.

Tłum.: *Pan Mikołaj Jenckwitz, rajca wrocławski, dla siebie i swoich potomnych synów i córek [postawił]. Żył lat 50, miesięcy 6. Zmarł 5 czerwca 1537. Który słowem stworzył świat, z prochów ziemi słowem swoim odnowi ciała nasze.*

1) Obecnie zaginione. Według Luchsa bardzo uszkodzone było już w 1860 roku.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 51. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki.

Strona 13

51 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1537

Przed trzecią kaplicą w podłodze płyta nagrobna z inskrypcją, bez zdobień.

Der Erbare Herr / Hans Jenckwitz / starb im Jor / M.D. XXXVIII / V Junj

Tłum.: *Wielmożny pan Hans Jenckwitz, zmarł w roku 1538, 5 czerwca.*

Strona 50

52 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1537

Naprzeciw I filara, na murze, duża prostokątna tablica epitafijna rodziny Scheuerl z inskrypcją (A) u góry, pod którą herb i obraz przedstawiający Zmartwychwstanie. Poniżej inskrypcja (B) i ponownie duży herb. Po lewej stronie herby z podpisami (C)-(K), po prawej (L) – (T). Pod dużym herben na osi u dołu inskrypcje (U)-(Z).

A

Der Scheuerl von Scheuerlin Todtentafel

B

EGO SVM RESVRECTIO / ET VITA, QVI CREDIT IN ME, ETIAMSI MORTVVS / FVERIT, VIVET, ET OMNIS QVI VIVIT, ET CREDIT / IN ME, NON MORIETVR IN AETERNVM. IOANNIS VNDECI(M)

C

Albrecht Scheurl, Charitas Smodin seine eheliche Hausfraw.

D

Bartholomus Schewrlen, Dorotheen Mümlerin, seiner ehelichen Hausfrawen.

E

Johannes Schewrl Thumbherr zu Bresla vnd Glogaw.

F

Hieronymi Schewrl, Perpetur, seiner ehelichen Hausfrauen.

G

Valentin Schewrl, Dorothe Rindfleischin, seiner ehelichen Hausfrawen.

H

Bernhardin Albrecht, Helena vnd Barbara Schawr. Geschwister.

I

Christoph Schewr., Helena Tucherinn seiner eh(eliche) Hausfr(au).

J

Johann Schewr., Thumherr, Official vnd Vicari zu Breslaw etc.

K

Barbara Schewrlin, Hieronymi Vthmans eh(eliche) Hausfraw.

L

Ursula Scheuerlin, Heinrichenn Dommigs Nachmals Hans Seidlitzes eheweib.

M

Dorothea Scheuerlin, Jacobi Rotten eheliche Hausfraw.

N

Bartholome Schewr., Thumbherr zu Breslaw etc.

O

Albrecht Schewr., Magdalena Hörnigen seiner eheliche Hausfraw.

P

Albrecht Schewr., Anna Zinglinn seiner E(heliche) Hausfr(au).

Q

Helena Schewr., Erasmi Pflogs eheliche Hausfraw.

R

Anna Schewrlin, Hieronymi Weißki, Nachmals Herrn Jan Guttschallers, Rö(misches) Kay(serliches) M(ajäste)t Raths ehelich Hausfraw.

S

Magdalena Schewrlinn Hanß Außlingers ehel(iche) Hausfr(au).

T

Barbara Schewrlin, Melchior Tammen eheliche Hausfrau.

U

Valerius Scipio Schelnschmid genand.

V

Christoph Schewr. Der rechten doc(tor) / R. Kay. Vnd Kö. Mt. Etc. Rhat etc.
Katharina Füttererin seine eheliche Hausfraw.

W

Epitaphion hoc & Genealogiarum opus in gra(tia)m D(omi)ni CHRISTOPHORI SCHEVRL / Patroni de se optime meriti Michaël Behm officio suo diligentia(que) / sedulo promovit Ann(o) D(omi)ni M.D. XXXVII.

X

Herrn Chrysogoni Dirtzen zu Gros Breißenitz, R.K.M. Rath vnd Secretari etc.

Y

Hedwigis Scheurlin, seine eheliche Hausfraw.

Z

Fraw Kinigunde, Hirro Weßk vnd Anna Schewrlin leiblich Tochter, H(e)rr Chrysog Dirtz etc. ehlich Gemah(lin).

Thum.: *Śmiertelna tablica rodziny Scheuerl von Scheuerlin (A); Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Kto we Mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. 26 Każdy, kto żyje i wierzy we Mnie, nie umrze na wieki¹⁾. Jan Undeci (B); Albert Scheurl (i) Charitas Smodin jego ślubna małżonka (C); Bartłomiej Schewrlen (i) Dorota Mümlerin, jego ślubna małżonka (D); Jan Schewrl Thumbherr Wrocławia i Głogowa (E); Hieronim Schewrl (i) Perpetur, jego ślubna małżonka (F); Walenty Schewrl (i) Dorota Rindfleischin, jego ślubna małżonka (G); Bernardyn Albert (i) Helena i Barbara Schawr, rodzeństwo (H); Krzysztof Schewr (i) Helena Tucherinn jego ślubna małżonka (I); Jan Schewr., Thumherr, Official vnd Vicari zu Breslaw etc. (J); Barbara Schewrlin, Hieronima Vthmanna ślubna małżonka (K); Urszula Scheuerlin, Henryka Dommiga, a potem Hansa Seidlitz ślubna małżonka (L); Dorothea Scheuerlin, Jakuba Rotten ślubna małżonka (M); Bartłomiej Schewr, Thumbherr we Wrocławiu etc. (N); Albert Schewr (i) Magdalena Hörnigen jego ślubna małżonka (O); Albert Schewr (i) Anna Zinglinn jego ślubna małżonka (P); Helena Schewr Erazma Pflogsa ślubna małżonka (Q); Anna Schewrlin, Hieronima Weßki, potem pana Jana Guttischallera, radcy cesarskiego rzymskiego majestatu ślubna małżonka (R); Magdalena Schewrlinn Hanßa Außlingera ślubna małżonka (S); Barbara Schewrlin, Melchiora Tammen ślubna małżonka (T); Valerius Scipio zwany Schelnschmid (U); Krzysztof Schewr. Doktora prawa / rzymskiego cesarskiego i królewskiego majestatu radca (i) Katarzyna Fütterin jego ślubna małżonka (V); Do powstania tego epitafium oraz dzieła genealogicznego jako wyrazu wdzięczności wobec pana Krzysztofa Sheurla, dobrze zasłużonego wobec siebie opiekuna, doprowadził z obowiązku i gorliwej pilności Michał Behm w roku Pańskim 1537. (W); pan Chrysogon Dirtzen zu Gros Breißenitz, rzymskiego królewskiego majestatu radca i sekretarz (X); Jadwiga Scheurlin, jego ślubna małżonka (Y); Pani Kunegunda, państwa Hirro Weßk i Anna Schewrlin ukochana córka, pana Chryzogona Dirtz ślubna małżonka (Z).*

1) Ewangelia wg. Św. Jana, rozdział 11, wers 25-26.

53

Kościół pw. św. Elżbiety

1539, 1547

Na murze za VI filarem epitafium Zygmunta Buchera (Puchera). U góry herb, pod którym inskrypcja (A), poniżej obraz przedstawiający Ostatnią Wieczerzę i krucyfiks, pod którym ukazano klęczącą rodzinę zmarłego (5 synów, dwie żony i 7 córek). U dołu inskrypcja (B) – czarne litery na białym tle.

A

Corpore Christe tuo dum nos et Sangvine pascis: / AEterno pascis pectora nostra cibo¹⁾.

B

Im Jahre nach Christi vnsers lieben Herren vnd Seligmachers / Geburt 1547, den 5 Januar ist in Gott seliglich entschlaffen / der Ersame Sigmund Bucher, des Rathes alhier. / Dar für aber im 1539 Jahr, ist auch in dem Herrn den 22 Octobris / vorschieden, die Tugendsame Fraw Martha Rindfleischin seine / Eheliche Hausfraw. Dehmen vnd vns Gott gnade.

Tłum.: Kiedy żywisz nas, o Chryste, swym ciałem i krwią, wiecznym pokarmem żywisz nasze serca (A) W roku po narodzinach Chrystusa naszego ukochanego pana i stwórcy 1547, 5 stycznia zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Zygmunt Bucher, rajca tutejszy. Wcześniej jednak w 1539 roku, 22 października, także w Panu, odeszła cnotliwa pani Marta Rindfleisch, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam, Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) Dystych elegijny.

Strona 137

54 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1539, 1544

Za V filarem pomnik epitafijny Henryka Rybischa¹⁾. Zachowany. W zwieńczeniu herb zmarłego. Poniżej za trzema kolumnami, rzeźba przedstawiająca zmarłego leżącego z głową wspartą na lewej dłoni, ubranego w strój mieszczański, lewym ramieniem opartym o kulę/sferę, na której zaznaczono znaki zodiaku (oznaczono gwiazdką Iwa i bliźnięta), a w prawej trzymającego książkę. Poniżej w trzech łukach, po lewej herb Rybisch z inskrypcją (A), po prawej herb Rindfleisch (żony zmarłego) z inskrypcją (B). Po środku, wizerunek zmarłego od pasa, zwróconego na wprost, z prawą ręką wspartą na polu z inskrypcją (C), pod którą prawdopodobnie inicjały kamieniarza (D). U samego dołu na całej szerokości pole

z inskrypcją (E). Po prawej stronie u góry na pilastrze inskrypcja datacyjna (F), wskazująca zapewne datę zakończenia fundacji.

A

Obiit an(n)o M.D. X<...>

B

Ob(ii)t Vxor M.D. XL²⁾

C

HEN(RICus)^{a)}· RYBISCH I(uris)·V(triusque)·D(octor)· INCLYT(o)· / FERD(inando)· RO(manorum)· PAN(noniae)· BO(hemiae)· ETC(aetera)· REGI / A CONS(iliis)· PROVINTIAR(um)· SILE(siae)· / LVS(itiae) QVAESTOR GENERALIS, / HOC^{a)} MONV(mentum)· V(ivens)· F(ieri)· F(ecit)· AETAT(IS)^{a)c)}· SVAE / XLIX^{b)}· ANNO M·D·XXXIII

D

M F

E

Nach Christi Geburt 1544 den^{a)} 10 nove(m)b(e)r^{c)} ist gestorben^{a)}, der^{a)} / Edle Hochgelerte^{a)} Heinrich Rybisch, der rechten Doctor^{a)} Römischer/ Huningrischer vund Behmischen^{d)} Khüniglichen^{a)} M(aj)ä(stet) Rath Rent=/meister in Slesien^{e)} vnd Lausicz etc. Hi^{f)} begrabe(n)^{a)c)}. Dem Got^{g)} / gnedig^{h)} seiⁱ⁾.

F

1539

Tłum.: Zmarł w roku 1510 (A); Żona zmarła w 1540 (B); Henryk Rybisch, doktor obojga praw, słynnego Ferdynanda, króla Rzymian, Węgier, Czech i t.d. doradca, podskarbi prowincji śląskiej i łużyckiej, pomnik ten za życia [kazał] wykonać w wieku lat 49, w roku 1534 (A); Po narodzinach Chrystusa (w roku) 1544, 10 listopada zmarł szlachetny i wykształcony Henryk Rybisch, doktor prawa, rzymskiego majętsatu węgierskiego i czeskiego królestwa radca i Rentmeister na Śląsku i Łużycach. Tutaj pogrzebany, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: LIX.

c) W rękopisie abrewiacja niezaznaczona.

d) W rękopisie: Böhmischen.

e) W rękopisie: Schlesien.

f) W rękopisie: Hir.

g) W rękopisie: Gott.

h) W rękopisie: genedig.

i) W rękopisie: seÿ.

1) Według Luchsa ufundowane w latach 1534-1539.

2) Według Luchsa: MDXLI

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 31-33. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki, bez tytułury zmarłego.

Strona 139-140

55 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1540, 1577

Na XVI filarze epitafium drewniane Tilmana Hertwiga. W zwieńczeniu dwa herby podtrzymywane po bokach przez anioły. U góry inskrypcja (A), pod którą wyobrażenie Chrystusa wiszącego na krzyżu, u jego stóp klęczy zmarły z rodziną (7 synów, zona, i 5 córek). U dołu inskrypcja (B).

A

Im Jahr 1540 am Abend Jubilate ist in Gott / seliglich entschlaffen, der Ehrenvest Tilman / Hertwig Bürger alhier. Dornach im 1577 / den 15 Aprilis die Erbare Tugendsame / Fraw Magdalena Scholtzin, seiner Eheliche / Hausfraw, denen vnd vns allen Gott gne=/dig sein wolle. Amen.

B

MAGDALIS HIC DORMIT BISSENI INCLYTA NATIS / TILMANNO HERTWIGIO QVOS SOCIATA DEDIT. / SANGVINIS VNDE SVI CHARISSIMA PECTORA CENTVM / TERQ(Ue) DECEM, QVARTVM, VIDIT, AD VSQ(Ue) GRADVM. / NVNC CONIVNCTA VIRO DVCIT SVPER AETHERE VITAM: / QVOD RELIQVVM EST TERRIS, CHR(IST)E, TVERE GENVS²⁾³⁾.

Tłum.: W roku 1540, w wieczór niedzieli Jubilate¹⁾ zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Tilman Herwig, mieszczanin tutejszy. Potem w 1577 (roku), 15 kwietnia (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Magdalena Schultz, jego ślubna małżonka, którym, jak inam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw. Amen (A). Tu śpi Magdalena, sławna dwanaściorciem potomstwa, które wydała zameżna z Tilmanem Hertwigiem. Dzięki czemu z krwi swojej najmilejszych dusz sto trzydzieści ujrzała aż do czwartego stopnia. Teraz z mężem złączona wiedzie żywot ponad eterem. Potomstwo na ziemi pozostałe miej, o Chryste, w opiece (B).

1) = trzecia niedziela po Wielkanocy.

2) Por. J. Sinapius, *Schlesischer Curiositäten erste vorstellung, darinnen die ansehnlichen Geschlechten...*, Leipzig 1720, s. 456.

3) Dystych elegijny.

Strona 42

56 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1541

Na zewnętrznej stronie II filara, epitafium drewniane, poświęcone Erazmowi Pflogk. U góry inskrypcja, pod którą obraz przedstawiający zmartwychwstanie Chrystusa. U dołu wizerunki klęczących zmarłego z rodziną (dwie żony i pięcioro dzieci).

Noch Christi M. DXLI am achten / Tage Februarÿ ist in Gott entschlaf=/fen der Erbar Eraßmus Pflogk / Bürger alhier vnd die Tugendsame / Frawen Helena die Erste im Drey / vnd zwanzigsten, am zehenden Augustii / Magdalena die ander beyde sei=/ne eheliche Hausfrauen, den dreis=/sigsten Augusti im XXX^a) auch selig=/lich verstorben. Denen vnd vns / Gott gnade.

Tłum.: (W roku) po Chrystusie 1541 w ósmym dniu lutego zasnął w Bogu czcigodny Erazm Pflogk, mieszczanin tutejszy i cnotliwe panie, obie jego ślubne małżonki, Helena, pierwsza (w wieku) dwudziestu trzech lat 10 sierpnia, Magdalena, druga, 30 sierpnia w wieku xxx, którym, i nam, Bóg niech będzie łaskaw.

a) Prawdopodobnie w tym miejscu była lakuna lub uszkodzony tekst nie pozwolił na odczyt.

Strona 9

57

Kościół pw. św. Elżbiety

1542

Na II filarze znajduje się epitafium Ludwika Pfintzinga. W zwieńczeniu herb. Poniżej inskrypcja (A) Pod nią obraz przedstawiający zmartwychwstanie Łazarza i wizerunek klęczącej rodziny zmarłego (7 synów i 8 córek oraz żona). U dołu inskrypcja (B).

A

EGO SVM RESVRRECTIO ET VITA. QVI CREDIT IN ME, / ETIAMSI MORTVVS FVERIT, VIVET: ET OMNIS QVI VIVIT. / ET CREDIT IN ME, NON MORIETVR IN AETERNVM¹⁾.

B

Im Jahr 1542 den XXVII Augusti, ist in Gott seliglich entschlaffen / der Erinvest Ludwick Pfintzig, Bürger alhier. Darnach im Fünffzehnhundert dreÿ vnd Viertzigsten Jahre, den andern tag Julÿ ist vor=/schieden die Togundsamer Fraw Anna, seine Ehliche Hausfraw. Denen / vnd vns Gott gnädig seÿ. Amen

Tłum: *Jam jest zmartwychwstanie i życie, kto we mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie, a każdy, kto żyje i wierzy we mnie, nie pomrze na zawsze (A); W roku 1542, 28 sierpnia, zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Ludwik Pfintzig, mieszczanin tutejszy. Po nim w roku tysiąc pięćset czterdziestym trzecim, drugiego dnia lipca odeszła cnotliwa pani Anna, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw. Amen (B).*

1) Ewangelia według Św. Jana, rozdział 11, wers 25-26.

Strona 163

58 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1542,1544

Na osiemnastym filarze epitafium drewniane Alberta Saurmana. W zwieńczeniu inskrypcja (A). Poniżej obraz przedstawiający wizję ożywionych kości proroka Ezechiela. U stóp obrazu wizerunek kłęczącego zmarłego z rodziną (4 synów, żona i 4 córki). U dołu inskrypcja (B). Obie inskrypcje: czarne litery na białym tle.

A

ARVITEN PELLIS NERVI, CARO NOSTRA, MEDVLLAE, / VNICA SPES CHRISTVS, VITAQ(UE) NOSTRA MANET / Ezechiel XXXVIII¹⁾

B

Im M.D.XLII Jare, den Vierzehenden Tag Mar=/ty, ist in Gott seliglich entschlaffen, der Edelle / Gestrenge vnd Ehrenveste Albrecht Sawer=/mann, Rates Eldiste alhier. Vnd darnach in Fünffzehnhundert Vier vnd Vierzigsten, / den dreisigsten Tag Decembris, ist auch in denn / Herren vorschieden, die Edele, Tugendsame / Fraw Anna, Seine eheliche Hausfraw. De=/nen vnd vns der allmachtige Gott in ewigkeit / gnade.

Tłum.: *Zaiste wyszła skóra, mózg, ciało nasze, kości / Chrystus jedyną nadzieją i życiem naszym pozostaje²⁾ (A); W 1542 roku, 14 dnia marca, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny, wielmożny pan Albert Sawermann, starszy rajców tutejszych. A po nim w 1544 roku 13 dnia grudnia, także w Panu odeszła szlachetna i cnotliwa pani Anna, jego ślubna małżonka. Którym tak jak i nam wszystkim Bóg w wieczności niech będzie łaskaw.*

1) Dystych elegijny.

2) Nawiązanie do wizji Ezechiela (Ezech. 37. 1-14) – przyp. Paweł Madejski.

Strona 26

59 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1542
------	--------------------------	------

Pomiędzy I i II filarem epitafium Melchiora Seidelsa wykonane z kamienia. U góry dwa herby, pod którymi inskrypcje (A) i (B)

A

CHR(IST)VS, PIORVM SPES, VITA: ET RESVRECTIO

B

Honestus Melchior Seidel huius inclytæ Reipub(licæ) / Senator. Obiit M.D. XLII. XXIII Jul(ii).

Tłum.: *Chrystus nadzieją, życiem i zmartwychwstaniem pobożnych (A); Uczciwy Melchior Seidel senator tejże znakomitej Rzeczypospolitej, zmarł 24 lipca 1542 (B).*

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 184-185.

Strona 194

60 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1542, 1552
------	--------------------------	------------

Na XI filarze drewniane epitafium Kacpra Büthnera. U góry inskrypcja (A): złote litery na błękitnym tle i (B): czarne litery na białym tle. Poniżej obraz przedstawiający Abrahama składającego w ofierze swojego syna Isaaka. U dołu inskrypcja (C).

A

CREDIDIT ABRAHAM DEO, ET REPVTATVM EST EI / AD IVSTITIAM.
Ro(man)os IIII

B

PROPRIO FILIO SVO NON PEPERCIT DEVS, SED / PRO NOBIS OMNIBVS
TRADIDIT ILLVM. Rom(an)os VIII

C

Im 1542 Jahre, den 7 tag Martÿ ist in Gott / entschlaffen, der Erbare Caspar Büthner, Bür=/ger alhier; Dornach im 1552 die Tugendsame / Fraw Anna, seine eheliche Hausfraw, denen / vnd vns allen Gott gnedig vnd barmhertzig sein wolle.

Tłum.: Zawierzył Abraham Bogu i poczytane jest mu ku sprawiedliwości. Rzym. 4.3 (A); Bóg nie oszczędził własnego syna, ale wydał Go za nas wszystkich. Rzym. 8.32 (B); W roku 1542, 7 dnia marca zasnął w Bogu czcigodny Kacper Büthner, mieszczanin tutejszy. Po nim w roku 1552 (zmarła) cnotliwa pani Anna, jego ślubna małżonka, którym, jak nam wszystkim, Bóg niech zechce być łaskaw i miłosierny (C).

Strona 92

61

Kościół pw. św. Elżbiety

1543,1561

W drugiej kaplicy, na lewo od wejścia kamienne epitafium Łazarza Heugela Starszego¹⁾. Częściowo zachowane. Centralną część zajmuje herb zmarłego, umieszczony pomiędzy dwoma kwadratowymi kolumnami. Nad nim inskrypcja (A), poniżej inskrypcja (B). teksty w obu inskrypcjach noszą ślady uszkodzeń. Według odpisu w zwieńczeniu nad inskrypcją (A) było putto leżące na prawym ramieniu, przy którym stała klepsydra. Dodatkowo w epitafium znajdowały się, według odpisu, kartusze sześciu herbów: Poplischen; Vngerer; Vngeraden; Ortloben; Haller; Behme, Barnken.

A

Nach Christi geburt Im iare^{a)} 1561 den^{b)} 6 Feb(ruar) ist in Goth^{c)} seligl(ich)^{d)} / entschlafen Uns(er) Sohn^{e)} Lazarius Heugel [der Elter von Polockowitz auff Briese vnd Wäldischen]^{f)}

B

ANno^{g)} 1543 den^{b)} 8 Martÿ Ist in dem Her(r)en^{h)} verschiden^{b)}, / [die Edle Tugendreiche Fraw]ⁱ⁾ Anna^{j)} Eplerinn^{k)} seiner Ersten: Im^{l)} / 15<..> am <...> verschied(en) auch^{m)} seliglich [die Edle Tugendreiche]ⁿ⁾, / Frau Barbara^{o)} von der^{b)} Burgk-^{p)}Angermundin genannt: / Sei[ne an]deren Ehe-^{p)}. Beyde seine ^{p)}Lieben-^{p)} ehliche [Hausfrauen]^{r)} Denen Gott eine fröliche Aufferstehung vorleihen wolle.

Tłum.: Po narodzeniu Chrystusa w roku 1561, 6 stycznia zasnął łagodnie w Bogu nasz syn Łazarz Heugel Starszy von Polckowitz, pan na Brzozie i Leśnicy (A); W roku 1543, 8 marca odszła w Panu szlachetna i cnotliwa pani Anna Epler, a w (..) odeszła także łagodnie szlachetna i cnotliwa pani Barbara von der Burga, zwana Angermundin, obie jego ukochane ślubne małżonki, którym Bóg niech zechce dać radosne zmartwychwstanie (B).

a) W rękopisie: Anno.

- b) W rękopisie ligatury nie zaznaczono.
- c) W rękopisie: Gott.
- d) W rękopisie: selig.
- e) W rękopisie: zamiasta Unser Sohn: der Edle, Ehrenvest vnd Wolbenambte Herr.
- f) Uzupełnione na podstawie rękopisu.
- g) W rękopisie: Im Jahr Christi.
- h) W rękopisie: in Gott selig.
- i) Uzupełnione na podstawie rękopisu.
- j) W rękopisie: Anna geborne.
- k) W rękopisie: von Pischkowitz.
- l) W rękopisie: Hernach Anno.
- m) W rękopisie: brak.
- n) W rękopisie: die Edle Tugendreiche.
- o) W rękopisie: geborne Angermundin.
- p) W rękopisie: brak.
- r) Uzupełnione na podstawie rękopisu.
- s) W rękopisie jeszcze jeden wers: Denen Gott eine fröliche Aufferstehung vorleihen wolle.

1) Według karty zabytków przechowywanej u wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Oszczanowska 2015, autorem epitafium jest wrocławski warsztat rzeźbiarski Hansa Fleisera zw. Gruyter.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 45; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 114, P. Oszczanowski, *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2003, s. 30.

Strona 155

62 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1544

W pierwszej kaplicy, oprócz poprzedniego, widnieje epitafium drewniane Joachima Morenberga. U góry inskrypcja (A), czarne litery na białym tle. Poniżej obraz z wizerunkiem Ukrzyżowanego. Pod nim inskrypcja (B). Obok w oknie witraż z herbami Domniger i Morenberger.

A

Sanguis Iesu Christi emundat nos / ab omni peccato. 1. Johan 1.

B

Im Jar 1544 den 17 Tag No=vembris ist in Gott seliglich / entschlaffen der Edle vnd / Ehrenveste Joachim Morn=bergk alhie begraben. Dem / Gott vnd vns gnedig sey. Amen.

Tłum.: *Krew Jezusa Chrystusa oczyszcza nas z wszelkiego grzechu. (Pierwszy List św. Jana, rozdział 1, wers 7) (A); W roku 1544, 17 dnia listopada zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny i czcigodny pan Joachim Mornbergk, tutaj pochowany, któremu Bóg, jak i nam wszystkim, niech będzie łaskaw. Amen (B).*

Strona 33

63

Kościół pw. św. Elżbiety

1545

W kaplicy pomiędzy XVI i XVII filarem, po lewej stronie od wejścia epitafium drewniane, poświęcone Nicklasowi Uthmanowi. W zwieńczeniu półokrągły obraz przedstawiający Boga pochylonego nad martwym Chrystusem, w otoczeniu główek anielskich, pierwotnie znajdowała się tam inskrypcja. Centralną część epitafium zajmuje płaskorzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego, u którego stóp klęczy zmarły wraz całą rodziną. U dołu 4 herby (Uthmann, Jentsch, Saurmann, Hertwig). Wymiary: wys.: 350 cm, szer.: 218 cm.

Fürwar er trug unsere Krangkheit, vnd lud auff sich vnser Schmetzen, vmb vnser mißethat willen ist er vorwundet vnd vmb vnser / sunde^{b)} willen zuschlagen. Die Straffe leit auff Ihme auf das^{a)} wir Fried hetten. Vnd durch seine wunden, seind wir geheilet. Esa(ias) Liii. / Anno 1545 Niclas Vthmann diese Zeit eldister Scheppe^{a)}.

Tłum.: *Lecz on nasze choroby nosił, nasze cierpienia wziął na siebie. A my mniemaliśmy, że jest zraniony, przez Boga zbity i umęczony. Lecz on zraniony jest za występki nasze, starty za winy nasze. Ukarany został dla naszego zbawienia, a jego ranami jesteśmy uleczeni. Księga Izajasza, rozdział 53, wers 4 i 5¹⁾; W roku 1545 Nicklas Uthmann w owym czasie starszy ławników.*

a) W rękopisie: Schöpffe.

b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

1) Tłumaczenie za Biblia Warszawska.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 84. Drobne błędy w transkrypcji. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 117, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 46.

Strona 47

64

Kościół pw. św. Elżbiety

1545

Na zewnątrz, przed drzwiami małego kościółka¹⁾, epitafium Hansa Woysselsa. W całości zajęte przez pole inskrypcyjne.

Der erbare Hans Woyssel Bürger alhie, / Zeugt mit Barbara, Ludwid Voedern
toch=/ter, 7 Söhn, 6 töchter, Lebt 8[.] Jahr, starb 1545. / 3 Febr. Alhie bey seinen
Vhraltern begraben. / M(AGISTER) IOHANNES WOYSSEL F(ieri) P(onique)
P(rocuravit)

Tłum.: Litościwy pan Hans Woyssel, mieszczanin tutejszy, poświadczył (małżeństwo) z Barbarą, córką Ludwika Voeder, 7 synami i 6 córkami. Żył 8(.) lat, zmarł w 1545 (roku), 3 lutego. Tutaj obok swoich przodków został pochowany. Magister Johann Woyssel nakazał ten pomnik postawić.

1) Tzw. „mały kościółek” to średniowieczna kaplica św. Materna rozebrana w 1848 roku (Patrz.: P. Oszczanowski, *Renesansowe i manierystyczne epitafia z kaplicy św. Materna w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu*, Quart Nr 1919)/2011, s. 95-111; także: J. Kostowski, *Per Jesum hominem ad Christum Deum. Kaplice Ogrójcowe i cmentarne przy kościołach św. Elżbiety i św. Marii Magdaleny. Z dziejów fundacji mieszczańskich w późnośredniowiecznym Wrocławiu*, [w:] *Mieszczanstwo wrocławskie*, red. H. Okólska, Wrocław 2003, s. 145-149.

Strona 188

65

Kościół pw. św. Elżbiety

1545, 1551

Na murze za VI filarem epitafium Baltazara Mehla. U góry inskrypcja (A), poniżej obraz z przedstawieniem 8 rozdziału Ewangelii wg. św. Mateusza, pod którym ukazano klęczącą rodzinę zmarłego (6 synów, żonę i 4 córki). U dołu inskrypcja (B). W obu inskrypcjach czarne litery na białym tle.

A

CENTVRIO, FIDEI SYNCERAE DVLCIS IMAGO, / FIDERE QVA DECEAT TE
RATIONE, DOCET

B

Im Jahr 1545, den 30 tag Martÿ, ist in Gott / seliglichen entschlaffen der Edele,
Ehrenveste Herr / Balthasar Mehl, von Strelitz: Dornoch im Jahr / 1551, den 8 Tag
Februarÿ die Edle Tugendsame / Fraw Magdalena, seine Eheliche Hausfraw. /
Denen vnd vns Gott der allmechtiger mit allen / Christgleubigen gnedig seÿ.
Amen.

Tłum.: Centurion, obraz słodki prawdziwej wiary, uczy jak przystoi wierzyć ze względu na ciebie (A) W roku 1545, 30 dnia marca, zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, czcigodny pan Baltazar Mehl von Sterlitz, Potem w roku 1551, 8 dnia lutego (zmarła) szlachetna i cnotliwa pani Magdalena, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam ze wszystkimi wierzącymi w Chrystusa, Bóg Wszechmogący niech będzie łaskaw. Amen (B).

Strona 138

66

Kościół pw. św. Elżbiety

1546,1576

Na ścianie kościoła, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Narcyza Fischer. Epitafium edikulowe. W zwieńczeniu inskrypcja (A). Centralną część zajmuje scena przedstawiająca Chrystusa klęczącego na Górze Oliwnej, flankowana pilastrami. Pod sceną inskrypcja (B) i herb Fischer. Wymiary: wys.: 185 cm, szer.: 125 cm.

A

VIGILATE ET ORATE

B

NARCISSVS FISCHER OBIIT / 4 DIE MARTII, 1546: ANNA / RINDFLEISCHIN
VXOR 12 APRI(lis) An(no) 1576

Tłum.: Czuwajcie i módlcie się [Mat. 26.41] (A); Narcyz Fischer zmarł 4 dnia marca 1546 roku, Anna Rindfleisch (jego) żona (zmarła) 12 kwietnia 1576 roku (B).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 193. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 113, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 282; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 107.

Strona 199

67 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1546,1571

Na XIII filarze powieszono mały ołtarz, w którym znajduje się drewniane epitafium Zygmunta Lindnera. U góry pole z inskrypcjami (A) i (B) – czarne litery na białym tle. Poniżej obraz ukazujący Saula zbliżającego się do Damaszku i pojawienie się światła z nieba, które powaliło go na ziemię. Pod nim wizerunki

klęczących: zmarłego z rodziną (7 synów w tym 4 zmarłych, żona i dwie córki). U dołu inskrypcja (C).

A

EGO AB HO=/MINE EVANGELIVM / NON DIDICI. Gal(atas) 1.

B

Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini / nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus / crucifixus est, et ego mundo

C

Im Jahre 1546 den 30 Decemb(er) ist / in Gott entschlaffen der Erber Sig=/mund Lindner. Dornach im 1571 / di(e) Togends(ame) Fr(au) Petronell(a), seine / Eheliche Hausfr(au).

Tłum.: Nie nauczyłem się Ewangelii od człowieka. Gal. 1.12 (A); Niech mi się nie zdarzy, abym chlubił się inaczej, jak w krzyżu naszego Pana Jezusa Chrystusa, przez którego świat został mi ukrzyżowany, a ja światu Gal.6.14 (B) W roku 1546, 30 grudnia zasnął w Bogu czcigodny Zymgunt Lindner. Potem w roku 1571 (zmarła) cnotliwa pani Petrolnella, jego ślubna małżonka (C).

Strona 76

68 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1547, 1564, 1581

Pomiędzy dwoma pierwszymi kaplicami epitafium drewniane Nicklasa Uthmana¹⁾. U góry inskrypcja (A), pod którą obraz *Wywyższenia węża na pustyni.*, pod którym klęczący zmarły z rodziną (3 synów, dwie żony i 5 córek). U dołu inskrypcja (B) – czarne litery na białym tle.

A

Und wie Moser in der Wüsten eine Schlange erhöhet hat, / also mus des Menschen Sohn erhöhet werden, auff das / alle, die an Ihn gleuben nicht verloren werden, Sondern / das Ewige Leben haben. Johan am 3. Cap(itel)

B

Im Jahre 1581 den 14 tag Aprilis, ist in Gott / seliglich entschlaffen, der Edle Ehrenveste Nicklas / Vthmann der Elter: Zuvor aber Anno 1547 den / 27 April, ist auch im Herren Vorschieden, die Edle / Tugendsame Fraw Anna geborne Rybischin, seine / Erste- vnd darnach im 1564 den 7 Decembris, / die auch Edle

Tugendsame Fraw Anna geborne / Kromayerin seine andere Ehliche liebe Haus=/frauen. Denen vnd allen Christgleubigen Gott / genade.

Tłum.: A jak Mojżesz wywyższył węża na pustyni, tak potrzeba, by wywyższono Syna Człowieczego, aby każdy, kto w Niego wierzy, miał życie wieczne. Ewangelia wg. Św. Jana, rozdział 3, (wers 14-15) (A); W roku 1581 14 dnia kwietnia, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny pan Nicklas Uthmann starszy; wcześniej jednak w roku 1547, 27 kwietnia także w Bogu odeszła szlachetna, cnotliwa pani Anna z domu Rybisch, jego pierwsza-, a potem w 1564 7 grudnia, także szlachetna, cnotliwa pani Anna z domu Kromayer, jego druga- ślubna, umiłowana małżonka, którym, jak i wszystkim chrześcijanom, Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) Według Luchsa zarówno obraz jak i inskrypcja mocno uszkodzone.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 46-47. Tu tylko inskrypcja (B).

Strona 46

69

Kościół pw. św. Elżbiety

1547,1557,1567

Na VI filarze, naprzeciwko chrzcielnicy, epitafium Jana Meczlera. U góry inskrypcja (A). Poniżej obraz chrztu Chrystusa w Jordanie. U dołu inskrypcja (B), a pod nią trzy kamienie nagrobne z inskrypcjami (C)-(D). Wymiary (C): wys.: 99 cm, szer.: 78

A †

Baptismus Christi nostrae est Victoria mortis / Tollit peccatum: conciliatq(ue) Patri.

B †

Clariss(imus) D(ominus) Johannes Meczler V(triusque) I(uris) D(ocor) Consularis Ordinis / in hac Republ(ica) Senior Collega Vir prudens, Fidelis et in / utriusq(ue) Orationis facultate, Latinae scilicet et Graecae celebris / et doctus: Obijt Anno Domini Milessimo quingentesimo tri=/cesimo octavo, secunda Octobris¹⁾

C²⁾

Im Jar^{a)} 1567 am sontag Esto mihi ist in Goth^{b)} / seliglich entschlaffen der^{c)} Edele^{c)} ehrenueste und na(m)=/hafte^{d)} her^{c)} Hans Morenberger^{c)}, der^{c)} ellter: des^{c)} Raths vnd / Bürger alhie. Deme^{c)}, ^evnd Vns allen^e Got gnad.

D †

Im 1557 ist verschieden die Tugendsame Fraw Mag=/dalena Heuzelin, des Er(samene) Sigmund Buchers, nachge=laßene Witfraw, dero Gott gnade.

E †

Im 1547 Jahre, den 5 Januarÿ ist in Gott seliglich ent= / schlaffen, der Ehrsame Sigmund Bucher, das / Raths alhier. Dem Gott gnad.

Tłum.: Chrzest Chrystusa jest zwyciężeniem naszej śmierci. Gładzi grzech i zadość czyni Ojcu (A); Wielce znakomity pan Jan Metzler, doktor obojga praw, starszy przełożony stanu senatorskiego w tej Rzeczypospolitej, mąż roztropny, uczciwy i we władaniu oboma językami, łacińskim i greckim, znany i uczony. Zmarł w roku Pańskim tysiąc pięćset trzydziestym ósmym, drugiego października (B). W roku 1567, w niedzielę przedpoŃną³⁾ zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i mężny pan Hans Morenberger Starszy, tutejszy rajca i mieszczanin, któremu Bóg niech będzie łaskaw (C); W 1557 (roku) odeszła cnotliwa pani Magdalena Heuzelin, czcigodnego Zygmunta Buchersa pozostawiona wdowa, której Bóg niech będzie łaskaw (D); W (roku) 1547. 5 stycznia zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Zygmunt Bucher, rajca tutejszy, któremu Bóg niech będzie łaskaw (E).

a) W rękopisie: Jahr.

b) W rękopisie: Gott.

c) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

d) W rękopisie abrewiacja niezaznaczona.

e-e) W rękopisie: V.V.a.

1) Edycja inskrypcji wraz z życiorysem zmarłego: Melchior Adam, Vitae Germanorum iureconsultorum et politicorum, qui superiori seculo et quod excurrit floruerunt, Frankfurt Main 1620, s. 67-69.

2) Obecnie wykonany w mosiądzu herb wraz z inskrypcją zawieszony na ścianie wewnątrz kaplicy.

3) = siódma niedziela przed Wielkanocą.

Strona 131-132

70 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1548

W pierwszej kaplicy, obok ławy prezydenckiej (która została w 1572 roku wybudowana), po lewej stronie od wejścia, znajduje się drewniane epitafium córki Hansa Morenbergera. U góry inskrypcja (A) i obraz przedstawiający Maryję z Dzieciątkiem, pod którym klęczy zmarła. Poniżej inskrypcja (B). Obie inskrypcje czarne na białym tle.

A

Vns ist ein Kind geboren, ein Sohn / ist vns gegeben.

B

Die Tugendsame iu(n)cfrau / Martha Herren Hans / Mornbergers Tochter starb /
den 23. No(vembris) / 1548

Tłum.: Nasze jest urodzone dziecko, syn został nam dany (A); Cnotliwa panna Marta, córka pana Hansa Morenberga, zmarła 23 listopada 1548 roku (B).

Strona 31

71

Kościół pw. św. Elżbiety

1549, 1572

Na szesnastym filarze epitafium Hansa Heugelsa. U góry pole z inskrypcją (A).
Poniżej obraz przedstawiający Chrystusa i Samarytanę (patrz Ewangelia wg. Św.
Jana, rozdział 4). Pod nim wizerunki klęczącego zmarłego i jego rodziny (7 synów,
żona i 5 córek) U dołu pole z inskrypcją (B).

A

HAVRIT AQVAM MVLIER SITIENTI NESCIA CHRISTO / CVI SVA DAT
CHRISTVS FLVMINA, NON SITIET

B

Im 1549 Jahre, den 27 tag des Monats Julÿ / ist in Gott seliglich entschlaffen, der
Erbar Han=/nnes Heugell Bürger alhier. Dornach im 1572 / ist auch in Gott
vorschieden, die Erbahre Tugendsa=/me Fraw Barbara, des Erbaren Namhafften /
Claus Nins von Franckfort Tochter, seine / Eheliche Hausfraw: Denen vnd vns
allen Gott / der allmachtig genade, Amen.

Tłum.: Spragnionemu Chrystusowi niewiasta nieświadoma wodę czerpie, a ten, komu Chrystus
udziela swych rzek, nie czuje pragnienia (A); W 1549 roku, 27 dnia miesiąca lipca zasnął
w błogosławieństwie Boga czcigodny Hannes Heugell, mieszczanin tutejszy. Po nim w 1572 (roku)
także w Bogu odeszła czcigodna cnotliwa pani Barbara, córka czcigodnego i poważanego Klause
Ninsa z Frankfurtu, jego ślubna małżonka. Którym ja i nam wszystkim Bóg Wszechmogący niech
będzie łaskaw (B).

Strona 21

72 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1550,1579

Na dwunastym filarze znajduje się ambona. Przy wejściu na górę umocowano małą kamienną tabliczkę ze złotą inskrypcją (A). Na samej ambonie umieszczono inskrypcje (B) i (C).

A

Das Evangelion ist eine Krafft Got=/tes, die do Selig macht Alle di doran / gleuben. Rö(mer) 1.

B

BEATI QVI AVDIVNT VERBVM DEI, ET / CVSTODIVNT ILLVD. Lucae II. / M. D. L. Renovatta Est haec tabella. 1579.

C

SIC NOS AESTIMET HOMO: VT MINISTROS CHRI(STI) / ET DISPENSATOIRES MYSTERIORVM DEI. I Cor. IIII

Tłum.: *Ewangelia jest siłą Boga, który błogosławi tym, którzy w niego wierzą. List do Rzymian (A); Błogosławieni, którzy słuchają słowa Boga i strzegą onego [Ewangelia wg. Św.] Łukasz[a] [rozdział]11, [wers] 28. (rok 1550) Tablica ta została odnowiona (w roku) 1579 (B); Niechaj człek tak o nas myśli, jak o sługach Chrystusa i szafarzach Bożych tajemnic [Pierwszy List do] Koryntian [rozdział] 4 [wers] 1.*

Strona 13 i 14

73 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1550

W I kaplicy witraże w oknach. Dwa herby z inskrypcjami identyfikującymi (A) i (B) oraz inskrypcja datacyjna (C).

A

Der Morenberger

B

Der Redinger

C

1550

Strona 75

74

Kościół pw. św. Elżbiety

1551,1553

Na X filarze epitafium drewniane Stanisława Nunharta. W zwieńczeniu herb, pod nim inskrypcja (A). W centrum obraz przedstawiający człowieka napadniętego przez morderców i opatrywanego przez miłosiernego samarytanina. Pod obrazem klęcząca rodzina zmarłego. U dołu inskrypcja, czarne litery na białym tle (B).

A

CEV MISER HIC EXPERS ET SAVCIVS INSVPER ARTVS / DESERITVR POPVLO
PRAETEREVNTE SVO. / SIC DESPERATI MISERANDA IN MORTE IACEMVS: /
AVXILIVM VERVS NI SAMARITA FERAT¹⁾

B

Im 1551 Jare den sechsten Junÿ, ist in Gott selig=/lich entschlaffen der Erbare Stenzel Nunhart, / Bürger alhier. Darnach im 1553 Jahr, den 16 tag / Julÿ ist auch in Christo von diesem Jammerthal / verschieden, der tugendsamer Fraw Elisabeth, seine / ehelliche Hausfraw. Denen vnd vns allen Gott gnade.

Tłum.: Podobnie jak ów nieprzytomny i poraniony nieszczęśnik, opuszczony przez swoich ziomków przechodzących mimo, tak my zrozpaczeni leżymy w żalosnej śmierci, a żaden prawdziwy Samarytanin z pomocą nie spieszy.(A); W 1551 roku, szóstego czerwca, zasnął łagodnie w Bogu miłosierny Stanisław Nunhart, mieszczanin tutejszy. Potem w 1553 roku, 16 dnia lipca także w Chrystusie opuściła ten padół łez, cnotliwa pani Ellżbieta, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) Dystych elegijny.

Strona 101

75

Kościół pw. św. Elżbiety

1551,1573

Na ścianie kościoła, naprzeciwko wejścia do szkoły, epitafium kamienne Wawrzyńca Schubarta i jego żony Anny z domu Althoff. W zwieńczeniu 4 herby: Schubart, Eisenreich, Althof i Panwitz. Pod nimi inskrypcje (A) i (B) rozdzielone dwoma herbami: Schubart i Althof. Wymiary: wys.: 190 cm, szer.: 90 cm.

A

Im 1573 den 18 Martÿ ist In Gott / selig entschlaffen der Erbar, Ehrenveste / Laurentius Schubert, Bürger alhier, / Seines alters 79 Jahr

B

Zuvor aber im 1551 den 19 tag Feb(ruaris) / die Ehrentugendsame Fraw Anna / geborne Althoffin, seine Ehliche Haus=/fraw, liegen beyde alhier begraben, denen Gott vnd vns allen eine fröhliche / auferstehung zum Ewigen Leben vorleihen / wolle. Amen.

Tłum.: W roku 1573, 18 marca, zasnął łagodnie w Bogu litościwy i czcigodny Wawrzyniec Schubert, mieszczanin tutejszy. Jego wiek 79 lat (A); Wcześniej jednak w 1551 (roku) 19 dnia lutego (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Anna z domu Althoff, jego ślubna małżonka, spoczywają oboje tutaj pogrzebani. Którym Bóg niech raczy dać, jak i nam wszystkim radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 200; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112.

Strona 202

76 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1552

Na III filarze kościoła epitafium Jana Scharffa wykonane z miedzi. Całość stanowi inskrypcja.

OPT(imo) ET INTEGERR(imo) VIRO, IOHANNI / SCHARF: S(erenissimae) R(ei)PVB(licae) VRAT(islaviensi) SCRIBAE / PRIM(o), IOHAN(nes) CRATO ART(is) MED(icinae) D(octor), SOCERO / CARISS(imo), ET HAERED(es) P(oni) C(uraverunt) / OBI(i)T AN(no) M. D. LII.

Tłum.: Najlepszemu i najuczciwшему mężowi, Janowi Scharfowi, pierwszemu pisarzowi najjaśniejszej rzeczypospolitej wrocławskiej, Jan Crato, doktor sztuki medycznej najdroższemu teściowi i spadkobiercy zadbali o wystawienie. Zmarł w roku 1552.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 185-186. Według Luchsa tekst inskrypcji brzmiał: „Optimo et integerrimo Viro Johanni Scharf reipublicae Wratislaviensis scribae primo Johannes Crato artium medic. D(octor) socero carissimo et heredes p.c. obiit 1552”. Uszkodzony artefakt odtworzono w 1858 r., o czym świadczy dopisek na płycie: „Nach einer Handschrift gestochen im Jahre 1858 von Carl Waldhausen Graveur”

Strona 194

77 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1552

Na zewnątrz, nad drzwiami małego kościółka¹⁾, epitafium mosiężne Jerzego Wewerska. Umieszczone u góry po lewej stronie od drzwi. Całość zajmuje pole inskrypcyjne.

Anno 1552 den 14 Octobris ist in Gott seliglich ent=/schlaffen der Erbar Georg Wewerske, Bürger / alhier. Zuvor aber im 1535 den 9 Januarj die Er=/bare Tugendsame Fraw Hedwigis, des Polschen Ge=/orgen Tochter, seine erste. Hernach 1552 Jar den 20 / (Octo)bris^{a)} Anna Ihrmischen, seine andere eheliche Haus=/fraw. Denen vnd vns allen Gott gnedig sey. Amen.

Tłum.: W roku 1552, 14 października zasnął łagodnie w Bogu litościwy Jerzy Wewerske, mieszczanin tutejszy. Wcześniej jednak w 1535 (roku) 9 stycznia (zmarła) litościwa i cnotliwa pani Jadwiga, córka Jerzego Polsche, jego pierwsza (małżonka). Potem w 1552 roku, 20 października (zmarła) Anna Ihrmisch, jego druga ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim Bóg niech będzie łaskaw. Amen.

a) Or.: 8bris.

1) Patrz płyta nr 63, przypis 1).

Strona 184

78 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1552,1554

Na XIII filarze drewniane epitafium Hansa Kollmana. W zwieńczeniu inskrypcja (A) pod którą obraz przedstawiający zdjęcie Chrystusa krzyża i złożenie do grobu. Poniżej klęczący zmarły z małżonką i córką. U dołu inskrypcja (B) – w obu przypadkach czarne litery na białym tle.

A

Christus hat unser Sünde selbst geopf=/ert an seinem Leibe, auff dem Holtz, auff / das wir der Sünden los sein, und der Gerech=/tigkeit leben. 1 Petri 2.

B

Im Jahre 1552 den 3 tag Martj, ist / in Gott seliglich entschlaffen der Ehr=/same Hannes Kollman, des Raths / alhier Zu Breslaw. Dahnach im / 1554 Jahr ist in Christi verschieden / die Tugendsame Fraw Gerdrudis / seine Eheliche Hausfraw. Denen / Vnd vns allen Gott ewiglich / genad.

Tłum.: *On sam, w swoim ciele poniósł nasze grzechy na drzewo, abyśmy przestali być uczestnikami grzechów, a żyli dla sprawiedliwości. 1 List św. Piotra, rozdz. 2, wers 24. (A); W roku 1552, 3 dnia marca zasnął w błogosławieństwie bożym czcigodny Hans Kollman, rajca tutejszy wrocławski. Potem w roku 1554 odeszła w Chrystusie cnotliwa pani Gertruda, jego ślubna małżonka, którym jak i nam wszystkim Bóg nich będzie wiecznie łaskaw (B).*

Strona 16

79 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1552, 1557

Na XVIII filarze epitafium drewniane Andrzeja Heugela. W zwieńczeniu herb własny Heugel. Pod nim inskrypcja (A). W centrum obraz przedstawiający zmartwychwstanie Chrystusa, pod którym kłęczy zmarły z rodziną (4 synów i 5 córek). U dołu inskrypcja (B).

A

SIC SPOLIATA ARMIS STYGIO CVM PRINCIPE, MORS EST; / ECCE MEVS VICTOR REDII, MEVS ECCE TRIVMPHVS

B

Im Jahre nach Christi vnsers Zeligmach=/ers Geburth 1557 ist in Gott dem Her=/ren seliglich entschlaffen, der Erbarr / Namhaffte Andres Heugel, des Raths / alhier. Darfür aber, im 1552 Jahre, den 29 Januarÿ ist auch im Herren Verschie=/den die Tugendsamer Fraw Marga=/rete, seiner ehelliche Hausfraw. Dehnen / vnd vns Gott der Allmechtige vmb / Christi seines lieben Sohnes willen / gnedig vnd barmhertzig seÿ.

Tłum.: *Tak oto śmierć ze stygijskim księciem została pozbawiona oręża, oto mój zwycięzca powrócił, oto mój triumf (A); W roku po narodzeniu Chrystusa, naszego Stwórcy, 1557 zasnął łagodnie w Panu Bogu, czcigodny, poważany Andrzej Heugel, tutejszy rajca. Wcześniej jednak w 1552 roku, 22 stycznia także w Panu odeszła cnotliwa pani Małgorzata, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam, Bóg Wszechmogący i Chrystus, jego ukochany syn, niech będą łaskawi i miłosierni (B).*

Strona 29

80 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1552, 1582, 1585

Pomiędzy pierwszą i drugą kaplicą na murze powieszono epitafium drewniane, zdobione złotem Piotra Haunolda. W zwieńczeniu trzy herby i inskrypcja (A). Poniżej obraz przedstawiający Chrystusa na górze Tabor, pod którym wizerunek kłęczących zmarłego i jego rodziny (3 synów, 2 żony i 12 córek). U dołu inskrypcja (B), tak jak poprzednia: czarne litery na białym tle.

A

CVM MONS EFFVLSIT, DA NOBIS, CHRISTE REDEMPTOR, / LVCEM
HABITARE TVAM, VOCE PATRISQ(ue) FRVI.

B

Im Jar Christi 1585 den 16 Maÿ ist in / Gott seliglich entschlaffen der Erbarr
Ehrn=/veste Peter Haunoldt Bürger alhie, sei=/nes Alters 63 Jahr. Zuvor aber im
Jahr 1552 / den 21 April, die Ehrentugendsamen Fraw / Vrsula Lindnerin. Darnach
1582 Jar / den 23 Augusti, die Ehrntugendsame Fraw / Martha von Holtz, beyde
seine Eheliche / Hausfrawen. Dehnen Gott der Allmechtig / vnd vns gnedig seÿ.

Tłum.: Kiedy góra zabłyśnie, daj nam, Chryste odkupicielu, mieszkać w twej światłości i cieszyć się
głosem Ojca (A); W roku Chrystusowym 1585, 16 maja zasnął łagodnie w Bogu czcigodny
i wielmożny Piotr Haunoldt, mieszczanin tutejszy, jego wiek 63 lata. Wcześniej jednak w roku 1552,
21 kwietnia (odeszła) pani Urszula Lindner. Potem w 1582 roku, 23 sierpnia (zmarła) czcigodna,
cnotliwa pani Marta von Holtz, obie jego ślubne małżonki. Którym Bóg Wszechmogący, jak i nam
wszystkim, niech będzie łaskaw (B).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 133.

Strona 37

81 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1553

W pierwszej kaplicy za amboną znajdują się 4 płyty nagrobne, położone
w podłodze. Najbliżej wejścia po lewej stronie spoczywa kamień Nicklasa
Redingera starszego z inskrypcją biegnącą w bordiurze.

Anno Domini 1553, Freitags nach Crucis, den 15 / Septembris ist in Gott seliglich
entschlaffen, der Er=/bare Ehrenvest Nicklaus Redinger der Eldter, Bürger / alhir.
Dem Gott genade.

Tłum.: W roku pańskim 1553, w piątek po święcie Krzyża, 15 września zasnął łagodnie w Bogu
miłosierny i czcigodny Nicklas Redinger starszy, mieszczanin tutejszy, któremu Bóg niech będzie
łaskaw.

Strona 75

82

Kościół pw. św. Elżbiety

1553

Na zewnątrz kościoła, na elewacji małego kościółka¹⁾, epitafium kamienne Hansa Heugela. Prostokątne, od góry 1/3 zajmuje herb, poniżej inskrypcja. Wymiary: wys.: 75 cm, szer.: 46 cm.

Im 1553 Jare, den 25 April ist In Gott seliglich ent=/schlafen, der Erbar Hans Heugel, der Jünger, / deme vnd vns allen Gott genade. Amen.

Tłum.: W 1553 roku, 25 kwietnia zasnął łagodnie w Bogu, czcigodny Hans Heugel Młodszy, któremu, jak i nam wszystkim Bóg niech będzie łaskaw. Amen.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 187-188. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 108.

1) Patrz płyta nr 63, przypis 1).

Strona 183

83 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1553,1573

Na XIV filarze, obok poprzedniego, epitafium drewniane Nicklausa Redingera starszego. U góry inskrypcja łacińska (A), poniżej obraz przedstawiający Chrystusa nauczającego na górze Tabor.

A

HIC HABITEMVS AIT STVPEFACTVS NVMine PETRVS, / GVSTVS ERAT TANTVM: QVALIA REGNA PVTAS? / MONS PLACET, ET RADII, ET SANCTAE COM(M)ERCIA TVRBAE / QVAE SPERANDA PIIS DVLCIA REGNA VIDES¹⁾

B

Im Jahr 1553 den Dreitzehenden tag Septem=/bris, ist in Gott seliglich entschlaffen / der Edle vnd Ehrenveste Nicklaus Redinger / der Eldtere auff Schlisaw vnd Wangern. / vnd hernach im 1573 der Geburth Christi vnn=/sers Seligmechers, ist auch seliglich vorschieden / die Edle vnd Togendsame Fraw Anna Moren=/bergerin seine Eheliche Hausfraw, dehnen / vnd vns allen Gott in ewigkeit gnade.

Tłum.: Czy tu zamieszkamy – rzekł ogłupiony boskością Piotr, tak wielka była próba. Jakie władztwa masz na myśli? Wzgórze odpowiada, promienie i obcowanie świętej grupy. Widzisz słodkie władztwa, których oczekują pobożni (A). W roku 1553, trzynastego dnia września, zasnął łagodnie w Bogu

szlachetny i czcigodny Nicklaus Redinger starszy pan na Schlisaw i Wanger, a potem w 1573 (w dniu) narodzin Chrystusa naszego Stwórcy, także łagodnie odeszła szlachetna i cnotliwa pani Anna Morenberger, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw w wieczności (B).

1) Dystych elegijny.

Strona 72

84

Kościół pw. św. Elżbiety

1553

Na ścianie kościoła, przy ostatnich drzwiach, naprzeciwko wejścia do szkoły, epitafium kamienne. U góry inskrypcja (A). W centrum wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego i osiem herbów w dwóch pasach po cztery; od prawej: Hörnig, Dompnik, Hörnig, Stosch; Hörnig, Promnitz, Hernig, Saurman. Pod nimi inskrypcja (B). Wymiary: wys.: 227 cm, szer.: 100 cm

A

1573 / PICTVRA ANTIQVI EPITAPHII AD PARIETE(m) / huius Eccl(esiae) vetustate Temporis & aeris intem=/perie ita deleta & corrupta, ut reintegrari / nullo modo posset: Abavorum & tritavorum suorum / infra nominatorum memoriam: qui obierunt An(no) M. CCCC XXV et circa, posterius eiusdem / Familiae Gentiles Monumento H(oc) posito reno=/vandam censuerunt. A(nno) Chr(isti) M. D. LIII

B

Alhie ligen in Gott seliglich entschlafen / die Erb(aren) vnd Tog(endsamen) Paul, Antoni, Caspar / vnd Hans Hörnige: sampt Agnet, Hedwi(ga) / Katharina, iren Ehelichen Hausfrauen Kindern, / Wartend vf die Zukunft Jesu Christi Vn=/sers Erlösers.

Tłum.: Obraz ze starego epitafium na ścianie tego kościoła z powodu upływu czasu i niepogody tak [został] zniszczony i uszkodzony, że w żaden sposób nie dał się przywrócić do pierwotnego stanu. Pamięć dziadów i pradziadów swoich, poniżej wyliczonych, którzy odeszli w roku 1425 i około niego, potomni tej rodziny współrodowcy postanowili przywrócić, ten pomnik postawiwszy w roku pańskim 1553 (A); Tutaj spoczywają, po tym jak łagodnie posnęły (w Bogu) liściowych i pełnych cnót Paula; Antona, Caspara i Hansa Hörnig, a także Agnet; Jadwigi i Katarzyny ich ślubnych małżonek dzieci. Oczekują tutaj na przybycie Jezusa Chrystusa naszego Zbawcy (B).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 205-206. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112,

J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 111, 285; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 48.

Strona 206

85 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1554, 1569

Na murze za VI filarem epitafium Ambrożego Moibanusa¹⁾. U góry inskrypcja (A), poniżej obraz Angelica Salutatione i inskrypcja (B). U dołu obraz ze sceną Zmartwychwstania, po którym przedstawienie rodziny zmarłego klęczącej w pozie oranta. U samego dołu inskrypcja (C).

A

Nulla tui ratio meriti, sed gratia NATI Te facit acceptam Virgo beata DEO.

B

CHRISTVS IN HVNC MVNDVM NOSTRI DES CENDIT AMORE: / NVMINE
PAR PATRI VIRGINE NATVS HOMO. / SOLVS HIC EST NOSTRAE FONS ET
MERITVM OMNE SALVTIS: / HVIC FIDE, ET CVRIS CAETERA LIBER AGE ¹⁾

C

Im Jahr 1554 den 16 Januarÿ, ist in Gott seliglichen ent=/schlafen der Ehrwürdiger vnd Hochgelehrte Herr Ambrosius Moibanus, der heiligen Schrifft Doctor vnd Pfarherr / dieser Kirchen bis in das 29 Jahr, seines alters im 60 Jarr. / Darnach 1569 den 7 Aprilis starb die Tugendsame Fraw / Anna Bonickin, von der Schweidnitz, Seiner Eheliche Hausfraw, denen vnd vns sampt allen Christglaubigen G(ott) gnedig sein, vnd am / Jüngsten Tage eine fröliche Aufferstehung von den Todten, Zum / Ewigen Leben vorleihen wolle. Amen.

Tłum.: Nie względu na twoją zastęgę, ale łaska Narodzonego sprawiła, że zostałeś, o Panno Święta, przyjęta u Boga (A); Chrystus zstąpił na ten świat przez miłość do nas, równy w boskości Ojcu, człowiek zrodzony z dziewicy. On jest jedynym źródłem i całym dobrodziejstwem naszego zbawienia: jego wiarą i staraniami wolny działają resztę (B) W roku 1554 16 stycznia, zasnął łagodnie w Bogu czcigodny i wykształcony pan Ambroży Moibanus, Świętego Pisma doktor i proboszcz tego kościoła przez lat 29. Jego wiek 60 lat. Potem w roku 1569, 7 kwietnia zmarła czcigodna i cnotliwa pani Anna Bonickin ze Świdnicy, jego ślubna małżonka, której jak i nam wszystkim chrześcijanom, niech Bóg będzie łaskaw i w dniu ostatecznym zechce dać nam radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (C).

1) Epitafium niezachowane. W prezbiterium na ścianie po prawej stronie widnieje marmurowa płyta pamiątkowa z inskrypcją:

Hier ruhet / Dr. AMBROSIUS MOIBANUS, / seit d(en) 23. April 1525 / erster evangelischer Pastor dieser Kirche / geb(oren) d(en) 4. April 1494, gest(orben) d(en) 16. Januar 1554. /

Dankbare Liebe setzte ihm dieses Denkman im Jahr 1857 / bei der Feier des 600 jährigen Bestehens der Elisabeth-Kirche.

Na stronie 207 Luchs wymienia jeszcze płytę umieszczoną na budynku parafii od strony południowej z inskrypcją: „Der Achtbare Wirdige Her Ambrosius Moibanus, göthliche schrift Doctor: Vnd, bis ins 29 iar Pfarh. Vnd trewer Lehrer In dieser Kirchen Ist In goth seliglich entschlafen den 10 January 1554. Seines alders im Sechtzigsten iare. Dehme vnd Vns allen goth gna. Excudebat B.R. S.S.V.T. debitum pietatis et gratudinis officium praeceptoris opt. Mer. Vivus mortuo praest. Anno MDLXIV. (której fundatorem był zapewne Bonaventura Rösler)

1) Por.: J. Ch. Kundmann, *Silesii nummis oder berumte...*, s. 283 (przyp. P. Madejski).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 18. Tutaj tylko wymieniona płyta mamurowa z 1857r.

Strona 136-137

86

Kościół pw. św. Elżbiety

1555

Epitafium Fabiana Reiffa¹⁾. Na zewnątrz, przed drzwiami małego kościółka. W zwieńczeniu dwa herby: Reif i Blanckstein. Centralną część zajmuje pole z inskrypcją flankowane dwoma pilastrami z jońskimi głowicami. U dołu między cokółkami kolejne dwa herby, nierozpoznane. Wymiary: wys.: 148 cm, szer.: 95 cm.

Anno Domini 15 <..> ist / in Goth seliglich entsch=lafen, Der^{a)} erbar Fabian Reif^{b)} / Darfuhr aber^{a)} im 1555 den^{a)} / 18 Februarii die erbare tug(endsame)^{a)c)} / fraw Hedwigis Greusseri(n) / seine ehliche hausfraw. Den/en vnd vns goth^{d)} genade.

Tłum.: W roku Pańskim 15 (..) zasnął łagodnie w Bogu litościwy Fabian Reif. Wcześniej jednak w 1555 (roku) 18 lutego (zmarła) czcigodna i cnotliwa pania Jadwiga Greusser, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam, Bóg niech będzie łaskaw.

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: Reiff.

c) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

d) W rękopisie: Gott.

1) Obecnie wewnątrz, w ścianie kaplicy pomiędzy 10 i 9 filarem.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 109; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 128.

Strona 187

87 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1556,1559

Za II filarem, pomiędzy dwoma kaplicami, niewielkie drewniane epitafium Jeremiasza Pfintziga. U góry dwa herby i inskrypcja (A). W centrum obraz „Wskrzeszenie córki Jaira”¹⁾, pod którym wizerunki klęczącego zmarłego i jego rodziny (żony, syna i córki). U dołu inskrypcja (B).

A

QVAE POTVIT MANIBVS SACRAM CONTINGERE VESTEM, / HVIC PRO TOT
MEDICIS SVFFICIT VNA FIDES. / GNATA IACET DOCTI VITA SPOLIATA
SCHOLARCHAE / AD DOMINI VOCEM SVSTVLIT ILLA CAPVT. MATTH(AEI).
IX

B

Im Jahre nach Christi vnsers Seligmachers Geburth 1559 / ist in Gott seliglich
entschlaffen / Der Erbare Ehrenveste Jere=/mias Pfintzingk, Bürger alhier zu
Breslaw, darführ / aber im 1556 den 16 Januarÿ ist auch in dem Herren /
vorschieden, die Erbare togundsame Fraw Martha, seine / ehliche H(aus)fr(au).
Denen vnd vns allen Gott der Allmechtiger, / vmb Christi seines lieben Sohnes
willen gnedig seÿ. Amen.

Tłum.: Która mogła dłońmi dotknąć świętej szaty, tej za tylu medyków wystarcza tylko wiara. Córka
uczonego przełożonego synagogi leży pozbawiona ducha, na głos Pana uniosła owa głowę. [Ewangelia
wg. Św.] Mateusza [rozdział] 9. (A); W roku po narodzinach Chrystusa naszego Stworzyciela 1559,
zasnął łagodnie w Bogu miłosierny i czcigodny Jeremiasz Pfintzingk, mieszczanin tutejszy
wrocławski, wcześniej w roku 1556, 16 stycznia także w Panu odeszła miłosierna, cnotliwa pani
Marta, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, niech Bóg Wszechmogący i Chrystus
jego umiłowany syn, niech będą łaskawi. Amen (B).

1) Ewangelia wg Św. Marka, rozdział 5, wers 21-24 i 35-43.

Strona 165

88 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1557,1574

Na XIV filarze epitafium drewniane Hansa Bockwitztza (Pockwitztza). W zwieńczeniu
trzy herby, pod którymi inskrypcja (A). Poniżej obraz przedstawiający
Wniebowstąpienie Chrystusa, pod którym wizerunki klęczącego zmarłego i jego
dwóch żon. U dołu inskrypcja (B). W obu inskrypcjach czarne litery na białym tle.

A

AETHERNVN CHRISTVS CONSCENDIT VICTOR OLYMPVM, / ET LAPIS
PANDIT DVLCE SALVTIS ITER.

B

Im Jar 1574 am Tage der Himmelfart Chri=/^{sti}^{a)}, ist in Gott seliglich vorschieden
der Ge=/strenge, Edle vnd Ehrentveste Herr Hans / Bockwitz, Richer vnd Rathes
Eldister alhier etc. / Darfür im Jar 1557 den 9 Aprilis die Edle / Tugendsame Fraw
Elena geborner Saurmannin. / Darnach im Jor 1579 den 3 Octobris die Edle /
Tugendsame Fraw Magdalena geborner Wolfen, / beyde seiner Eheliche
Hausfraen, denen Gott / allen gnedig seÿ.

Tłum.: Chrystus zwycięzca wstąpił na wieczny Olimp, a kamień otworzył słodką drogę zbawienia
(A); W roku 1574 w dniu Wniebowstąpienia Chrystusa, odszedł w błogostawieństwie Boga
szlachetny i czcigodny pan Hans Bockwitz, sędzia i tutejszy starszy rajców. Wcześniej jednak w roku
1557 dnia 9 kwietnia (zmarła) szlachetna cnotliwa pani Elena z domu Saurmann. Potem w roku
1579 dnia 3 października (odeszła) szlachetna i cnotliwa pani Magdalena z domu Wolfen, obie jego
ślubne małżonki, którym Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) Obraz dobrano do dnia śmierci bohatera epitafium.

Strona 19

89

Kościół pw. św. Elżbiety

1557

W pierwszej kaplicy małe epitafium pani Heleny Saurmann. W zwieńczeniu
inskrpcja (A), pod nią obraz przedstawiający Chrystusa klęczącego na Górze
Oliwnej, pod którym klęczy zmarła. U dołu inskrpcja (B).

A

Herr nicht mein Will, sondern dein Will der geschehe.

B

Anno 1557 den 9 April(is) ist in Christo selig entschlaffen, / die Edle Tugendsame
Fraw Helena, geborne Saurman=/nin, des Edlen Ehrenvesten Herren Hansen
Bockwitzes, / eheliche Hausfraw. Dero vnd vns allen Gott gnedig seÿ.

Tłum.: Panie, nie moja wola, lecz Twoja niech się stanie (Ewangelia według św. Łukasza, rozdział 22,
wers 42) (A); W roku 1557 9 kwietnia zasnęła łagodnie w Chrystusie szlachetna i cnotliwa pani
Helena z domu Saurmann, szlachetnego i czcigodnego pana Hansa Bockwitza ślubna małżonka,
której, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw (B).

Strona 147

90 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1557

Na III filarze drewniane epitafium Piotra Nunharta. W zwieńczeniu dwa herby i inskrypcja (A). Poniżej obraz pomiędzy dwoma kolumnami, przedstawiający Biczowanie Chrystusa, poniżej klęczące sylwetki zmarłego i jego żony. U dołu inskrypcja (B).

A

EN EGO TAM TRISTI PERAGOR VIBICE CRVENTVS, / LIVORE, VT TVA SINT, VVLNERA SANA MEO

B

Anno Domini 1557 den 16 tag Julÿ ist in Goth selig=/lich entschlaffen, der Ersame Peter Nunhart, Bürger alhie / Liegt alda begraben. Dar für aber im 1553 Abends der Heili=/gen dreÿ Königs tag¹⁾ ist auch im Herrn Vorscheiden, die Togunds(ame) / F(rau) Hedwigis Rybischin, seine Eheliche Hausfraw. Derer / Seelen ²Gott gnad².

Tłum.: Oto ja, krwią zbroczony, poddany jestem okrutnym razem i sińcom, aby rany twoje uzdrowione zostały moim bólem (A); W roku pańskim 1557, 16 dnia lipca zasnął łagodnie w Bogu, czcigodny Piotr Nunhart, mieszczanin tutejszy. Spoczywa tutaj pogrzebany. Wcześniej jednak w roku 1553, w wieczór trzech króli, także w panu odeszła cnotliwa pani Jadwiga Rybisch, jego ślubna małżonka, której duszy Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) Według Luchs a: Drey Khünige tage.

2) Według Luchs a: got gnod.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 85-86.

Strona 159

91 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1557

Na ścianie kościoła, obok prezbiterium, dwa kamienne epitafia z inskrypcjami (A) i (B), bez zdobień.

A

M(aerens). M(onumentum). / ANNAE, ET ANNAE MARIAE / FILIABB(us duos). DVLCISS(imis). / Vos etiam ignotas Mundo: sed sangvine mundas / Christi, commendat cura paterna pÿs. / Imperio mortis superato, vivite Christo, / Et capite

aeternae gaudia laetitia(e). / Me quoq(ue) qui senio propior: properantibus ad Vos / Cursibus, advento suaviolo excipite. / Vivemus: Spes haec iubet hinc discedere loetos / Non moritur Massa(e) portio, hriste, tua(e) / IOHAN(nes): CRATO WRATIS(lavensis). IMPP(eratorum). / D(omini). FERDINANDI I, ET D(omini). MAXIMILI=ANI II AVGG(ustorum). CAESS(arum). P(iorum). F(elicium). MEDICVS PHYSIC(us). / P(ater). MOESTISS(imus). P(oni). C(uravit). AN(no). M. D. L VII¹⁾

B †

CHRISTOHERO CRAFT CIVI / honesto, qui supra LXXVII annum / in hac Repub(lica). Vixit: Et Annae / Bidermanin, Parentibus charis(simis) P(osteri).E(orum). / Hic mihi perpetua chari pietate Parentes / Christopherus Genitor, mater & Anna iacent. / Ad tumulum quorum, meriti memor hoc loco saxum, / Christo animas iunctas laetor adesse Deo / Magna dies Domini renovati corporis usum, / Et dabit his vitae gaudia parta fide / Johannes Crato art(is). Med(icinae). D(octor). F(ieri). P(onique). C(uravit). / Anno Christi M. D. LVII.¹²⁾

Tłum.: Żałosny pomnik dla dwóch najśladszych córek, Anny i Anny Marii. Was, chociaż światu nieznane, ale czyste za sprawą krwi Chrystusowej, poleca pobożnym rodzicielska troska. Życie w Chrystusie, a pokonawszy panowanie śmierci dostąpcie radości wiecznej szczęśliwości. I przyjmijcie mnie też serdecznie, starca, do was spieszącego. Żyć będziemy, a nadzieja nakazuje odejść stąd w radości, nie pomrze część twojej gromady, o Chryste. Najżałośniejszy ojciec Jan Crato, wrocławianin, lekarz cesarzy pana Ferdynanda I i pana Maksymiliana II panów i władców pobożnych i szczęśliwych, zadbał o w roku 1557(A). Poczciwemu obywatelowi Krzysztofowi Craftowi, który w tej Rzeczypospolitej żył ponad 77 lat i Annie Bidermannównie, najdroższym rodzicom, ich potomkowie. Tutaj leżą szanowani przeze mnie po wieczne czasy kochani rodzice, Krzysztof ojciec i Anna matka. Na których grobie kamień pamiętny kładę i raduję się, że dusze połączone obecne są w Bogu Chrystusie. Wspaniały dzień Pański da im na nowo cielesność i radości życia z wiary zrodzone. Jan Crato, doktor sztuki medycznej, zadbał o wykonanie i położenie w roku Chrystusa 1557 (B).

1) Dystych elegijny.

2) W oryginale niezachowana. W 1858 roku wykonano kopię, która wisi obecnie w kaplicy nr 2, po lewej stronie. U dołu umieszczono dopisek: Pro tab. Vetu state deleta Medici vratislav. P. c. an. 1858 (tłum.: Zamiast starszej, zniszczonej tablicy, wrocławscy lekarze tą tutaj ufundowali w 1858 roku).

Lit.: M. Adam, *Vitae Germanorum medicorum*, Frankfurt Main 1620, s. 267-268; H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 39-40. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki.

92

Kościół pw. św. Elżbiety

1557,1559,1563

Na II filarze epitafium Daniela Schillinga. Epitafium edikulowe. W zwieńczeniu figura trzymająca tarczę z literami A i Ω – obecnie zaginiona. Poniżej w transepcie dwa leżące putta, głowami do siebie oparte o nagą czaszkę i klepsydrę. Poniżej inskrypcja (A). Centralną część epitafium zajmuje płaskorzeźbiona scena przedstawiająca chrzest Chrystusa, pod którym wizerunki klęczącej rodziny zmarłego (3 synów, 4 córki i dwie żony). U dołu, w polu prostokątnym flankowanym dwoma konsolami, inskrypcja (B), pod nią trzy herby: od lewej: Reichel, Schilling i Rehding. Wymiary: wys.: 330 cm, szer.: 180 cm.

A

DVM BAPTISTA¹⁾ · LAVAT · CHRISTVM^{a)} · IORDANIS · AD VNDAS^{b)} / ECCE · DEVS · COELO · TRINVS · ET · VNVS · ADEST:

B

Im Jar^{d)} 1563 den^{a)} 9. Mar(tis) Ist in(n) goth^{e)} seliglich e(n)tschla/fe(n)^{f)} der^{a)} erb(are) ehrenuest(e) Daniel Schilling, bürger alhier. / Zuuor aber^{a)} im 1557, 2 Jun(i)^{g)} · die erb(are) Vnd tuge(n)tsame(n)^{f)} / frawen, Hedwigis, geborne^{a)} Rehdingerin, seine Erste / Hernach 1559 de(n)^{a)g)} 23 Nov(emb)r(is) Fr(au) Apollonia^{a)} geb(orene) Reichel^{a)}, / sei(ne)^{g)} and(er)^{g)}, eliche L(iebe) Hausfrawen. Dene(n) und Vns got^{e)} gnad.

Tłum.: Kiedy Chrzciciel obmywa Chrystusa w falach Jordanu, Bóg w trójcy jedyny objawia się (A); W roku 1563, 9 marca zasnął łagodnie w Bogu miłosierny, czcigodny Daniel Schilling, tutejszy mieszczanin. Wcześniej jednak w (roku) 1557, 2 czerwca (zmarła) miłosierna i cnotliwa pani Jadwiga z domu Redinger, jego pierwsza (ukochana ślubna małżonka), a potem (w roku) 1559, 23 listopada pani Apollonia z domu Reichel, jego druga ślubna, ukochana małżonka, Którym, jak i nam, Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) Ostatnia litera powyżej linii duktu.

c) W rękopisie enklawa niezaznaczona.

d) W rękopisie: Jahr.

e) W rękopisie: Gott.

f) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.

g) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

1) Obecnie po konserwacji: BAPI ISI A

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 56-57. Tutaj brak rozwinięcia skrótów. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 120, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 53; *Sztuka Wrocławia*, red. M. Zlat, Wrocław 1967, s. 234.

Strona 164

93

Kościół pw. św. Elżbiety

1557

Na ścianie kościoła, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Stanisława Monaues. W zwieńczeniu scena przedstawiająca Chrystusa klęczącego na Górze Oliwnej. Pod sceną wizerunek klęczących zmarłego z rodziną (dwóch synów oraz żona z sześcioma córkami). Poniżej inskrypcja. Wymiary: wys.: 180 cm, szer.: 125 cm

Im 1557 Jahre, den 31 Janua(ri) ist in Gott verschieden / der Erbare Herr Stentzel Monau, Bürger alhie / Darnach im 1572, den 29 tag Jan(uaris) ist die Erbare / tugendsame Fraw Lomera Rindfleischin seelig / entschlaffen. Seine Eheliche Hausfraw, / denen Gott genade. Amen.

Tłum.: W 1557 roku 31 stycznia odszedł w Bogu litościwy pan Stanisław Monau, mieszczanin tutejszy. Po nim w 1572 roku, 29 dnia stycznia łagodnie zasnęła litościwa, cnotliwa pani Lomera Rindfleisch, jego ślubna małżonka, którym Bóg niech będzie łaskaw. Amen.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 184-185. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 113, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 48.

Strona 198

94

Kościół pw. św. Elżbiety

1559

Na I filarze kamienne epitafium Szymona Ashelmsa. Zachowane. W zwieńczeniu Chrystus Triumfujący, po bokach i u góry anioły dmące w trąby. Pod nim inskrypcja (A), pomiędzy dwoma lwimi głowami. Poniżej dwa herby: Ashelm i Schilling, odlane z mosiądzu, połączane na czarnym tle oraz inskrypcja (B). Po bokach płaskorzeźby przedstawiające dwóch ewangelistów: Św. Jana i Św. Marka. Poniżej inskrypcja (C) pomiędzy lwimi głowami¹⁾. Wymiary: wys.: 210 cm, szer.: 150 cm.

A

EGO SVM RE:/SVRR(ECTIO)^{a)} ET VITA

B

Im 1559. Jare, den ersten^{c)} tag Martÿ / Ist in Gott seligliche(n)^{a)} entschlaffen der / Ehrnuest vnd wolbenamte herr Si=mon Ashelm, des Raths alhie zu Breslaw / dem gott vnd vns alle(n)^{a)} gnedig seÿ. Am(en)^{a)}.

C

SEPVLC HRV(M)^{a)} EIVS GL(OR)IOSV(M)^{b)}

Tłum.: *Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem (A); W 1559 roku, pierwszego dnia marca, zasnął łagodnie w Bogu czcigodny i szanowany pan Szymon Ashelm, rajca tutejszy we Wrocławiu, któremu Bóg, jak i nam wszystkim, będzie łaskaw. Amen (B). Grób jego przestawny [Iz. 11.10].*

a) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

b) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.

c) W rękopisie: 1.

1) Według rękopisu na ziemi leżał kamień nagrobny nr 29.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 69-70. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 120, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 75, 117.

Strona 169

95 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1559,1572

Za XIV filarem, na murze, obok 1. kaplicy, drewniane epitafium Jerzego Stephansa¹⁾. U góry figura. Poniżej łacińska inskrypcja (A). Pod nią obraz przedstawiający ukamieniowanie św. Stefana, przy którym klęczą zmarły z rodziną (czterech synów, dwie żony i sześć córek). U dołu inskrypcja (B) – czarne litery na białym tle. Inskrypcja powtórzona na kamieniu nagrobnym nr 70.

A

MORTE SVA STEPHANVS TESTATVR PRIMVS IESVM: / ESTQ(UE) DEO SANCTI MORS PRECIOSA VIRI

B

Im Jahr 1572 ist in Gott seliglich entschlaf= / fen der Erbare George Stephann, Bürger / zu Breslaw. Zuvor aber im 1559 den 23 / Februarÿ, die Erbare vnd Tugendsame Fraw / Anna von Domelaw. Vnd im 15<.> die / Erbare vnd Tugendsame Fraw

Martha Kößle=/rinn, beide seine des G(eorgs) Stephans ehliche / Hausfrawen.
Dehnen vnd vns allen Gott / gnad.

Tłum.: Śmiercią swoją pierwszy Szczepan wyznaje Jezusa: cenną jest Bogu śmierć męża świętego (A); W roku 1572 zasnął łagodnie w Bogu miłosierny Jerzy Stephann, mieszczanin wrocławski. Wcześniej jednak w 1559 (roku) 23 lutego, (zmarła) miłosierna i cnotliwa pani Anna von Domelaw, a w 15(..) miłosierna i cnotliwa pani Marta Kößler, obie Jerzego Stephansa ślubne małżonki, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw (B).

Strona 73

96 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1560

Przy trzecim filarze w podłodze kamień nagrobny nr 17, przykrywający miejsce spoczynku Magdaleny Nunhart z domu Haß.

Im 1560 den 18 Aprilis ist in Gott seliglich entschlaffen / die Erb(are) Tugends(ame) Fraw Magdalena Heßin, des Erbarme H(err) Han=/sen Nonharts eheliche Hausfraw, dero Gott g(enade)

Tłum.: W (roku) 1560, 18 kwietnia zasnęła w Bogu miłosierna i cnotliwa pani Magdalena Heßin, miłosiernego pana Hansena Nunharta ślubna małżonka, której Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 159

97

Kościół pw. św. Elżbiety

1560

Na XVI filarze epitafium Andrzeja Hertwiga. Częściowo zaginiona¹⁾. W zwieńczeniu rzeźba z kartuszem z inskrypcją (A) – zaginiona. Poniżej putto podparte na czaszce, przy którym inskrypcja (B) - zaginiona. U dołu pole z inskrypcją (C). W prawym dolnym rogu monogram artysty (D). Wymiary: wys.: 160 cm, szer.: 130 cm.

A †

XPO(NO)Σ

B †

HODIE MIHI, CRAS TIBI

C

D(eo) O(ptimo) M(aximo) T(rino) V(ni) Q(uo) / QVERIS VIATOR QVIS H(ic).
 CONDITVS? / ANDREAS HERTVVIGK: SVIS / TEMP(oribus). ET IVR(is).
 SCIENTIA: ET ELO=/QVENTIA CLAR(issimus): PONT(ificialis). CAES(areus)Q(ue)
 / IVR(is) CONS(ultus) S(erenissimo) CAES(ari) FERDINANDO I / A CONSILIS.
 HOC M(aerens) M(onumentum) DE MORTE CO=/GITANS^{a)} SPE
 RESVRREC(tionis) S(ibi) V(ivens) F(eci) P(oni)Q(ue) C(uravit) / HOC VOLEBAM.
 NESCIVS NE ESSES: / ABI: MEMOR: BENE VIDE. SEQVERE. / OBIIT <...> DIE
 <...> MENS. AN(NO) M D I X^{b)}

D

B(onaventura) R(ösler)²⁾

Tłum.: Czas (A); Co mnie dzisiaj jutro Tobie (B); Bogu w Trójcy Jedyńemu najlepszemu
 największemu. Zastanawiasz się, przechodniu, kto tu jest złożony? Andrzej Hertwig, w swoich
 czasach wielce znany dla wiedzy prawniczej i wymowy. Prawnik papieski i cesarski. Doradca
 najjaśniejszego cesarza Ferdynanda I. Zadbął o wykonanie i postawienie tego żalosnego pomnika
 za życia, myśląc o śmierci z nadzieją zmartwychwstania. Chciałbym, żebyś tego był świadom.
 Odejdź, pamiętaj, bacz dobrze, bierz przykład. Zmarł dnia miesiąca roku 1560 (C)

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: M.D.LX, tak samo jak u Luchsa (rozmieszczenie liter potwierdza taką
 możliwość).

1) Według Luchsa w takim stanie była już w 1824 roku, kiedy została wmurowana w ścianę.

2) Rozwinięcie za kartą zabytków przechowywaną u wojewódzkiego Konserwatora
 Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steinborn 1962, S. Bujak 2000.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 82-83;
 L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Brelsau*, Bd. 2, Breslau 1933, s. 121.

Strona 43 i 44

Za VIII filarem obok zakrystii epitafium Ulryka Schaffgotscha¹⁾. Zwieńczenie
 w kształcie półokrągłym, w nim inskrypcja. Poniżej 4 herby: Schaffgottsches, Nimptsches,
 nierozpoznany i Unwerth. Centralna część epitafium stanowi przedstawienie
 całopostaciowe na wprost, zmarłego w zbroi z hełmem na głowie i podniesioną
 zasłoną. Postać stoi na poduszce pomiędzy pilastrami. U dołu 4 kolejne herby: Zedlitz,
 Tarnaw, Stosch, Mühlheim. Wymiary: wys.: 380 cm, szer.: 185 cm.

ANNO · / 1561 · DINSTAG · NAC/H · PAVLI · BEKEHRVNG · WE/LCHS · WAR ·
 DER · 28 · FEBRVARI · / VMB · ZWELF · VHR · IST · IN · GOT · SELIG/LICH ·
 ENTSCHLAFEN · DER · EDLE · VND E:/HRENVESTE · HER · VLRICH · SCHOF ·
 GOTSC:/HS · GENANDT · VON · KINAST · AVF · KREPLHO:/F · DEM · VND ·
 VNS · ALLEN · GOT · GNEDIG · / VND · BARMHERCZIG · SEI.²⁾

Tłum.: W roku 1561, we wtorek po święcie nawrócenia św. Pawła, który był 28 lutego, o 12 godzinie zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny pan Ulryk Schaffgotsch zwanay von Kinast, pan na Kreplhof, któremu, jak i nam wszystkim, Boże bądź łaskawy i miłosierny.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2001, autorem epitafium jest mistrz nagrobka Konrad Nimitz.
 2) według rękopisu zmarły spoczywa pod kamieniem nr 18, na którym osadzono inskrypcję z mosiądzu.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 145;
 L. Burgermeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Berlin*, Bd. 2, Breslau 1933, s. 124; J. Kłębowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-15560*, Poznań 1967, s. 89-93, 103-106;
 J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 62.

Strona 120

99 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1561,1573

Po drugiej stronie IV filara, na murze pomiędzy pierwszą i drugą kaplicą, widniała chorągiew nagrobna i tarcza z inskrypcjami odpowiednio (A) i (B) poświęcone Walentynowi i Konradowi Saurmanom.

A

Anno 1573 den 13 de=/cembris, ist in Gott selig von dieser Welt ab=/geschieden, der Edle, gestrenge Herr Valentin / Saurmann, von vnd auff der Jeltsch, Gnichwitz etc./ Röm(isches) Kayß(erliches) May(estä)tt. Rath, deme Gott eine frö=/liche Aufferstehung am Jüngsten Tage Verleih wolle.

B

ANNO 1561 STARB DER EDEL EHRENVEST / WOLBENAMBTE HERR
 CVNRADT SAVR=/MAN, DER IVNGER, AVF DER IELTSCH

Tłum.: W roku 1573, 13 grudnia, łagodnie w Bogu odszedł z tego świata szlachetny, wielmożny pan Walentyn Saurmann von Jeltsch, pan na Jeltsch i Gnischwitz, radca rzymskiego cesarskiego majestatu, któremu niech Bóg raczy dać w dniu ostatecznym radosne zmartwychwstanie (A); W roku 1561 zmarł szlachetny, czcigodny pan Konrad Saurmann Młodszy, pan na Jeltsch (B)

Strona 153

100

Kościół pw. św. Elżbiety

1563

W I kaplicy za amboną znajdują się 4 płyty nagrobne, położone w podłodze. Po lewej stronie spoczywa kamień z inskrypcją w bordiurze wokół dużego herbu.

DANIEL REDINGER

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 102.

Strona 75

101

Kościół pw. św. Elżbiety

1563

Na murze naprzeciw XIII filaru, pomiędzy pierwszą i drugą kaplicą wisiała chorągiew (obecnie zaginiona), pod którą umieszczono epitafium. Pierwotnie w zwieńczeniu figura leżącej Charitas (Miłosierdzie), poniżej kartusz z herbem Rhedinger podtrzymywany po bokach przez dwa putta¹⁾. Centralną część stanowi relief z przedstawieniem Zmartwychwstania Chrystusa²⁾, flankowane niszami z rzeźbami personifikacji cnót: Justitia (Sprawiedliwość) i Spes (nadzieja). Przed nimi wysunięte kolumny, nad którymi belkowanie z inskrypcją (A). Poniżej reliefu pięć scen z życia Chrystusa: 1) Chrztost w Jordanie; 2) Chrystus zapowiadający swoje cierpienie; 3) Ostatnia wieczerza; 4) Chrystus idący na wzgórze oliwne; 5) Chrystus wiszący na krzyżu³⁾. U dołu na osi, pomiędzy konsolami pole z inskrypcją (B). Wymiary epitafium: 260 x 110 cm

A

EGO SVM RESVRRECTIO ET VITA

B

Im Jahr · 1563 · den^{a)} · 15 · Mej, ist in Gott / seliglich entschlaffen der Edle Ehren=/ueste Daniel Rehdinger von Schlie=/saw: Hat zu einem Ehliche(n)^{a)b)} Weibe^{a)} gehabt / die Edle Tugendsame Fr(au) Barbara^{a)} geborne / Bütnerin^{c)}, dem^{a)} · vnd vnß allen Got^{d)} gnade.

Tłum: Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem (A); W roku 1563, 15 maja zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny Daniel Rehdinger von Schliesaw. Jako ślubną małżonkę miał szlachetną i cnotliwą panią Barbarę z domu Bütner. Niech mu Bóg, jak i nam wszystkim, będzie łaskaw.

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- b) W rękopisie suspensja niezaznaczona.
- c) W rękopisie Büttnerin.
- d) W rękopisie Gott.

- 1) Według Luchsa część ta zaginęła pod koniec XVII wieku podczas przebudowy chóru.
- 2) Według karty zabytku przechowywanej w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, autorstwa B. Steinborn (1962) i B. Oszczanowskiej (2009) epitafium pochodzi z warsztatu Friedricha Starszego Grossa.
- 3) Według karty zabytków konserwowany w latach 1738, 1860, 1890-1893, 1907, 1917-1918, 2007.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 105-106.

Strona 80

102 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1564

Na dziewiątym filarze drewniane epitafium, poświęcone Magdalenie z domu Kromayerin, żony Bartłomieja Mettels. U góry herby Mettel i Kromaier, pod którymi inskrypcja (A). Poniżej obraz będący ilustracją 37 rozdziału z księgi Ezechiela (Ożywienie wysuszonych kości). U dołu dystych (B).

A

Im Jahre 1564 den 23 Martÿ ist In Gott Se=/liglich entschlaffen, der Edle Tugendsame / Fraw Magdalena geborne Krohmeye=/rin, Herrn Bartholome Mettels Fürst=/lichen Bischofflichen alhier zu Breslaw / Canzlers Hausfraw alhie begraben, / derer Gott gnad(e).

B

MAGDALIS HIC SOMNVN CONIVNX TVA CARPO, METELLE,
CORPORE: MENS SVPERA VIVIT IN ARCE DEO
NOS TIBI LAETA DIES LONGVM CONIVNGET IN AEVVM
ET SINE TRISTITIA GAVDIA PLENA DABIT.
TEMPORA CVM MVNDI COELO NOS SVMMA REDVCENT
O DESIDERIO TEMPORA TARDA MEO!
INTEREA, VIDVI DVM PERFERS TAEDIA LECTI,
VT MIHI CVRA TVI, SIT TIBI CVRA MEI¹⁾.

Tłum.: W roku 1564 dnia 23 marca zasnęła w błogosławieństwie bożym, szlachetna i cnotliwa pani Magdalena z domu Kromayer, pana Bartłomieja Mettel, tutejszego we Wrocławiu książęcego biskupiego kanclerza żona. Tutaj pogrzebana, której Bóg niech będzie łaskaw (A); Tu ja, Magdalena,

twa żona, Metelsie, złożyłam pogrążone we śnie ciało, a umysł mój hen, wysoko żyje dla Boga. Zjednoczy nas oboje dzień szczęsny na czas długi i da pozbawioną żalów radość zupełną, kiedy ziemski czas na nowo nas zaprowadzi ku najwyższemu niebu. O jak opieszaty jest czas wobec mego pragnienia! Tymczasem jeszcze znoś wstręt do wdowiego łóża i jak ja dbam, ty dbaj o mnie (B).

1) Dystych elegijny.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 47-48. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki.

strona 10

103 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1564
-------	--------------------------	------

Przed pierwszą kaplicą, w podłodze, kamień nagrobny z dwoma herbami i inskrypcją.

Im Jare 15<.> den <.> tag ist [gestorben] der Ehrenvest Hans / Pucher, darführ aber im 1564 den vierdten tag May / die Ehrentugendhafft Fraw Kathrina Willingerin, / seine eheliche Haus Fraw in Gott selig entschlaf=/fen, denen vnd vns allen in Gott gnedig seÿ.

Tłum.: W roku 15(..) dnia (...) zmarł czcigodny Hans Pucher, wcześniej jednak w 1564 (roku), czwartego dnia maja zasnęła łagodnie w Bogu czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna Eilinger, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 148

104 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1564,1584,1589
-------	--------------------------	----------------

Pomiędzy drugą a trzecią kaplicą, za amboną na murze, drewniane epitafium Georga Artzata. W zwieńczeniu putto siedzące na czaszce i trzymające w dłoni klepsydrę. Poniżej inskrypcja datacyjna (A). Poniżej dwie figury, pomiędzy którymi kwadratowe pole z inskrypcją (B). Pod nim obraz przedstawiający Jezusa w świątyni w Jerozolimie, u stóp którego wizerunki klęczących: zmarłego z rodziną (siedmiu synów, dwie żony i trzy córki). Po bokach obrazu rzeźby trzymające kartusze herbowe. U podstawy pole z inskrypcją (C).

A

M.D.LXXXVIII

B

Herr lessestu deinen Diener im Frie=de fahren. Luc(as) 2.

C

Im Jahr 1584 den 10 Augusti ist / in Gott entschlaffen der Ehrvest vnd Wol=benamnten Georg Artzat von Cronweißen=/burg, Bürger alhier, seines Alters im 72 Jahr. / Zuvoraber vnd hernacher die Ehrentugend=/reichen, als im 1564 den 10 Sept(ember) fr(au) Mag=/dalena Reichelin deine erste: vnd im <...> / dem <...> Fr(au) Margaretha Kaufmannin / seine and(ere) Eheliebe Hausfr(au).

Tłum.: 1589 (A); *Panie pozwól słudze swemu odejść w pokoju Ewangelia według św. Łukasza, rozdz. 2, wers 29. (B); W roku 1584, 10 sierpnia zasnął w Bogu czcigodny i szanowany Jerzy Artzat von Cronweißen, mieszczanin tutejszy, jego wiek 72 lata. Wcześniej i później (odeszły) czcigodne i wielce cnotliwe: w 1564 10 września pani Magdalena Reichel, jego pierwsza (małżonka); a w (...) dnia (...) pani Małgorzata Kaufmann, jego druga ślubna małżonka (C).*

Strona 85

105 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1564, 1588

Na dziewiętnastym filarze epitafium z alabastru Hansa Wolffa. W zwieńczeniu trzy okrągłe pola. W centrum relief przedstawiający Chrystusa powołującego do życia Łazarza¹⁾, pod którym inskrypcja (A). Po bokach rzeźby personifikacji cnót. Po prawej Wiary, po lewej Nadziei. Poniżej dwie inskrypcje z tekstem śmierci (B) i (C).

A

Wie Chri(stus) Lazarum vom Tod erwecket.

B

Im Jahre 1564, den 18 Octobr(is) ist in Gott / seligl(ich) entschlaffen der Ehrenvest Hanß / Wolff der Elster, Bürger alhier zu / Breslaw. Denen Vnd vns allen Gott / in Ewigk gnedig seÿ.

C

Im 1588 den 9 Junÿ ist auch im Herrn / verschieden, die Ehrentugendsamer F(rau) Ka=/tharina geborne Pfintzigin, seine Eh=/liche Hausfraw, derer Gott gnad.

Tłum.: *Jak Chrystus Łazarza obudził ze śmierci (A); W roku 1564 dnia 18 października zasnął w błogosławieństwie Boga czcigodny Hans Wolff starszy, mieszczanin tutejszy wrocławski, któremu i nam wszystkim Bóg w wieczności niech będzie łaskaw (B); W (roku) 1588 dnia 9 czerwca także*

w Panu odeszła czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna z domu Pfintzig, jego śluba małżonka, której Bóg niech będzie łaskaw (C).

1) Tondo ze zwieńczenia i relief zachowany. Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steinborn 1963, B. Oszczanowska 2009; epitafium było uszkodzone już w 1800 r., w 1856 r. jego fragment został przeniesiony do kaplicy Prockendorfów (Wolfów) przy nawie północnej i wmurowany w ścianę. Po roku 1993 relief i tondo były przechowywane jako depozyt w Oddziale Muzeum Miejskiego we Wrocławiu w Arsenale, a od 2009 roku są prezentowane na wystawie stałej „1000 lat Wrocławia” w Muzeum Miejskim Wrocławia w Pałacu Królewskim przy ul. Kazimierza Wielkiego 35.

Strona 24

106

Kościół pw. św. Elżbiety

1564,1590

Naprzeciw VII filaru, epitafium z białego kamienia Krzysztofa Gebinhofera¹⁾. U góry personifikacja Nadziei wraz z dwoma aniołkami trzymającymi tarcze herbowe (niezachowane) i poniżej po lewej Pokój, po prawej Sprawiedliwość (niezachowane)²⁾ z inskrypcjami (B) i (C). W centrum obraz przedstawiający Chrystusa, myjącego stopy swoim uczniom. Poniżej inskrypcja (D). Pod nimi obraz przedstawiający Chrystusa na Górze Oliwnej i jego przemienienie. Poniżej w płycinie wizerunki klęczących: zmarłego, jego żony i dwóch córek. Po obu stronach Dobroczynność i Wiara. U dołu inskrypcja (E). Wymiary epitafium: wys.: 450 cm, szer.: 260 cm.

A †
SPES

B
PAX

C
JVS/TI/TIA

D
EXPVIT³⁾ ISTE CALIX^{a)} MVNDI PECCATA MALIGNI^{a)} / SE MERITIS NVLLVS
IVSTIFICABIT HOMO^{b)}

E
Im Jahre 1564 den^{c)} 5 Martÿ ist inn Gott / seliglich entschlaffen, der^{c)} Ehrenueste
Christof / Gebinhofer Burger alhie^{d)}. Darnach aber^{c)} Jm / 1590 Jst auch im Herrn

uerschieden^{e)}, die Ehrntuget=samer Frau Magdalena, geborene^{c)} Redingerin, Seine ehli=/che^{c)} Hausfrau. Denen und Vns allen Goth^{f)} genade^{c)}. A(men)^{g)}.

Tłum.: Nadzieja (A); Pokój (B); Sprawiedliwość (C); Kielich ten winy przewrotnego świata zmazuje, żaden człowiek zasługami się nie usprawiedliwi (D); W roku 1564, 5 marca zasnął łagodnie w Bogu, czcigodny Krzysztof Gebinhofer, mieszczanin tutejszy. Potem jednak w 1590, także w Panu odeszła czcigodna i cnotliwa pani Magdalena z domu Redinger, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim Bóg niech będzie łaskaw. Amen (E).

- a) W rękopisie enklawa niezaznaczona.
- b) Ostatnia litera powyżej linii duktu, nad literą M.
- c) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- d) W rękopisie: alhier zu Breslaw.
- e) W rękopisie: verschieden.
- f) W rękopisie: Gott.
- g) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steinborn 1963, B. Oszczanowska 2009, autorem epitafium jest Hans Fleiser zwany Gunt(h)er z Nijmegen.

2) Według karty zabytku były zachowane do 1800 r., wówczas już uszkodzone.

3) Zarówno w rękopisie, jak i u Luchs a: EXPIAT

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 156-157.

Strona 128

107

Kościół pw. św. Elżbiety

1565

Naprzeciw VII filaru epitafium z białego kamienia poświęcone Wolfowi Nostitzowi. Dwa pola inskrypcyjne (A) i (B). U dołu chrzcielnica z inskrypcją (C). Obecnie zachowane na ścianie 4 mosiężne herby oraz 2 mosiężne inskrypcje: jedna biegnąca dookoła niezachowanej płyty (A), druga umieszczona w centrum (B). Wymiary: wys.: 223 cm, szer.: 118 cm.

A

Anno 1565 den^{a)} 12 tag des monads // Decembr(is)^{a)} Ist inn Goth^{b)} seliglichenn entschlaffen, // der^{a)} edele^{a)} Ehrenueste Wolff Nostitz Von Michellsdorff^{a)}, // deme vnd Vns allen Goth^{b)} gnedig sei. amen.

B

Also hat goth^{b)} di(e)^{c)} Welt gelibt^{d)}, das^{a)} / er seinen eingeborn(en)^{a)c)} Son^{e)} gab, V^{f)} daß^{a)} / all(e)^{c)} di(e)^{c)} an In^{g)} gleuben^{a)}, Nicht uerlo=/ren werden^{a)}, Sondern^{a)} das^{a)} ewige / Leben^{a)} haben^{a)} · Chr(ist)us Joha(n) · am · 3 ·

C †

Last die Kindlein zu mir kommen, vnd wehrets / ihnen nicht, denn solcher ist das Reich Gottes. E. G.

Thum.: W roku 1565, 12 dnia miesiąca grudnia zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, czcigodny Wolff Nostitz von Michellsdorff, któremu jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw (A); Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne [Ewangelia według św. Jana, rozdział 3, wers 16](B); Pozwólcie dzieciom przyjść do mnie i nie przeszkadzajcie im, do takich bowiem należy królestwo Boże. [Ewangelia według św. Mateusza, rozdział 19, wers 14.] (C).

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- b) W rękopisie: Gott.
- c) W rękopisie suspensja niezaznaczona.
- d) W rękopisie: geliebet.
- e) W rękopisie: Sohn.
- f) W rękopisie: auff.
- g) W rękopisie: Ihn.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 157-158. Inskrypcja (B) tutaj skrócona do pierwszego wersu; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 126.

Strona 129

108 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1567

W pierwszej kaplicy, naprzeciw malowanego ołtarza widnieje kamienne epitafium Hansa Morenbergera starszego¹⁾ i jego żony Małgorzaty z domu Heugel. U góry dwa herby oraz figury cnót: Parentia i Charitas oraz inskrypcja (A). Litera ryte w kamieniu. Poniżej obraz Sądu Ostatecznego i inskrypcja (B). Wymiary: wys.: 720 cm, szer.: 320 cm²⁾.

A

SOL TOTIES TENEBRIS NOCTVRNAQ(ue) LVNA LABORAT:
 NEC RELIQUA OSTENTIS ASTRA STVPENDA CARENT.
 SED QVIS CHR(IST)E GRAVES COELI TERRAEQ(ue) LABORES

IVDICII CREDIT NVNCIA FERRE TUI.
 ILLA TAMEN SPACIIS BREVIORIBVS IMMINET HORA,
 QVAE DICTIS FACIET PRODIGIISQ(ue) FIDEM³⁾. LVC(as) 21

B

Im Jahre 1567 am Sontag Esto mihi, ist in Gott se=/liglich entschlaffen, der Edle, Ehrenveste vnd Wol=/benambte H(err) Hans Morenbergk der Elder von / vnd auff Baruthowitz Zum Schönborn. Vnd her=/nach im Jahre 1576 den 5 Febr(uaris) die Edle vnd Tugend=/same Fraw Margaretha geborne Heugelin, seine / Eheliche Hausfraw. Denen vnd vns allen Gott gene=/dig seÿ

Tłum.: Tylekroć od ciemności cierpi słońce, co wieczorny księżyc i oniemiałym gwiazdom nie brakuje znaków. Lecz, o Chryste, ktoś, kto wierzy, że ciężkie cierpienia nieba i ziemi niosą wieść o twoim sądzie, a owa godzina przecież szybko nadchodzi, która zapowiadany znakom nada wiarę. Łuk. 21⁴⁾ (A); W roku 1576 w niedzielę przedpoŹn⁵⁾ zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Hans Morenbergk starszy, von Baruthowic pan na Żernikach Wrocławskich. A potem w roku 1576, 5 lutego (zmarła) szlachetna i cnotliwa pani Małgorzata z domu Heugelin, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim Bóg niech będzie łaskaw (B)

- 1) Jego kamień nagrobny się nie zachował, natomiast herb wraz z inskrypcją, które były do tego kamienia przymocowane, znajdują się na ścianie kaplicy pomiędzy 10 i 9 filarem Samo epitafium znajduje się w kaplicy Dompingów.
- 2) Wymiary za kartą zabytków przechowywaną u wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2000.
- 3) Dystych elegijny.
- 4) Cf. Ewangelia według Św. Łukasza, rozdział 21 wers 25-28.
- 5) 7 niedziela przed Wielkanocą.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 76-77.
 L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 136, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 56.

Strona 32

109 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1567

Na XI filarze drewniane epitafium Kacpra Büthnera, u góry inskrypcja (A). Pod nią obraz przedstawiający Chrystusa, który zatrzymuje się na posiłek z wędrowcami idącymi do Emaus. Pod obrazem wizerunek klęczącego samotnie zmarłego. U dołu inskrypcja (B) i (C).

A

VESPERA IAM VENIT NOBISCVM CHR(IST)E MANETO, / EXTINGVI LVCEM
NEC PATIARE TVAM

B

VITA EREBI MORTISQ(ue) LVES, QVAE MORTE VIDETVR / PERDITA,
DISCIPVLIS CHRISTE DVOBVS ADES; / TE QVOQ(ue) CVM VITAE MORIENS
VALEDICERET ISTI / BVTNERVS, VITAM SENSIT ADESSE SVAM. / MENS
FRVITVR COELO: SED MVNIFICENTIA REBVS, / LARGA PIIS CLARVM NOMEN
IN ORBE GERIT¹⁾

C

Im Jahre nach Christi vnsers Herren vnd Seligmachers Geburt / 1567 den 20 tag,
des Monats May, ist in Gott seliglich entschlaffen, der Edle, Ehrenveste H(err)
Caspar Büttner, Bürger / alhier. Deme vnd vns allen Gott wolle gnedig sein. Amen.

Tłum.: Wieczór teraz idzie, pozostań Chryste z nami, nie pozwól, aby światło twoje zgasło(A);
Zjawiasz się, o Chryste, dwóm uczniom, po unicestwieniu życia piekieł, które zdaje się śmiercią,
i skazy śmierci. Twoją pomocną obecność wyczuwał także umierający Buttner, kiedy żegnał się z tym
życiem. Duch w niebie przebywa, lecz pamięć znakomita i wspaniałość dokonań pobożnych na świecie
pozostaje (B); W roku po narodzinach Chrystusa, naszego Pana i Stworzyciela 1567, 20 dnia miesiąca
maja, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny pan Kacper Büttner, mieszczanin tutejszy,
któremu, jak i nam wszystkich, niech Bóg będzie łaskaw. Amen (C).

1) Dystych elegijny.

Strona 93

110

Kościół pw. św. Elżbiety

1568

Hala naprzeciwko szkoły. Inskrypcja na murze, naprzeciw poprzedniej. Nad nią
w łuku obraz przedstawiający jak Maria odwiedza św. Elżbietę. Na stropie tej hali
obraz chrztu Chrystusa przez św. Jana w Jordanie. Dookoła podobizny czterech
Ewangelistów. Na ścianie tablica pamiątkowa. Zwieńczenie w formie trójkąta
z inskrypcją (A). Poniżej tablica prostokątna, rozdzielona pionowo na pół
z inskrypcjami (B) i (C). U samego dołu przez oba powyższe pola inskrypcja (D).

A

Ich spricht / Der Herr wil ihre Sün=/de mit der Rutten heimsuchen, / vnd Jre
Missetat mit Plagen. Ps(alm) 89.

B

Nimpt dichs so wunder, das ich straff
 Di(e)^{b)} Gothlosen hin mit Hauffen raff,
 Gib dir die Schult, si(e)^{b)} ist nicht Mein,
 Vnd besser wol das^{a)} Leben dein^{a)}.
 Ich komm nicht Balt^{c)}, vnd kom(m)e doch^{a)}
 Kehr vmb ^{d)}bej tzeit^{d)}, das^{a)} rath ich noch,
 Eh dich mein Grimmig Zorn ergreiff,
 vnd plötzlich inn die Grueb verteufft.
 Dann wer^{a)} mein Wort uerechtlich bricht,
 Denselben Schnell^{e)} mein Zorn hinrichtt.
 Bis inn das Dritt vnd Vier^{e)}de^{a)} gliedt,
 Den Alldn ich meyn^{f)}, der Jung mus mit.
 Der arm, der^{a)} Reich, Gildt alles Gleich,
 Sie werden^{a)} all im Punct ^{g)}tzur Leych^{g)}.
 Mitwonneseamen Schönenn^{a)} Frawn
 vnd Zart holdseligen^{a)} Jungffrawn,
 Der iungkfer Streckepayn^{a)} thut Buhln,
 das mann sie mus mitt Borenholn.
 Faß dieses gründlich inn dein^{a)} Hertz,
 Bei mir ist es für war^{a)} kein Schertz.
 Besich gar wol die alld geschichtt,
 Die wern Dir gebn kurtz Berichtt.
 Es wird nicht fahlen Vmb ein Haar,
 Mein Wortt daß^{a)} ist Vnd bleibett war.
 Durch Sünnden^{a)} flut ^{h)}Inn Khurtz^{h)} frist,
 Die Ganntze Welldtⁱ⁾ uertillget ist,
 Auch Sodom vnd Gommorrhen Land
 Mit Feuer Vnnd Sweffell wurd(e)n Verbrand.

C

Aus hungers noth drey gantze Jahr
 Mein Isräel viel Volckes verlohr.
 Durch Pestilentz ich bald hiennam
 Bis in die 70000^{j)} man^{k)}.
 Mein liebe stadt Hierusalem
 Geschleiffet ist samt Bethlehem.
 Waß sagt man sunst vo(n) krieg von Streit
 Dadurch mein Land verwüstet leit.
 Kein gewalt nach macht ye war so Gross
 Die nicht im augennblick Verfloß.
 Vnd das^{a)} thutt alls mein grimmigk Zornn,

Das so viel Volcks muß sein verlohren.
 Dem Thod du schon bist Zugeteilt
 So dich mein ¹Eiuer ubereilt^{1a)}.
 Doch^{a)} dein(n)^{a)} verdrep Ich nicht Beggehr,
^mInn tzeiten^m dich zu Mir bether.
 Thu buß, thu buß, Sei nicht uerhartt;
 Dein Letztes Stündle(i)n auff Dich wartt.
 Das ist gewieß Vnd Vngewieß,
 Oh Selig, Der nichti Seumig ist.
 Ach Herre Gothⁿ⁾ in Deinem Czornn
 Gedenck^{a)} ann Vnnsers heyles Hornn
 Ann Christum deinen^{a)} Lieben^{a)} Sohn,
 Der mit dir lebt, im Himmels thron.
 Ein Rawigs Hertz Herr vns uorley,
 Das dein^{a)} Freÿwilligs Opffer sei,
 Laß deine^{a)} mild Barmhertzigheitt^{a)}
 Walten vber Vnns inn Ewigkheitt.

D

Amen. Ich will nicht thun nach meinem grimmigen Zorn, Da ich bin Gott, vnd nicht ein Mensch. Os. XI · 1568 · °6008°

Tłum.: Powiadam / Pan ukarze różgą ich przewinienia / a winę ich - biczami. Księga Psalmów 89 [wers 33] (A); Niech to cię zaciekawi, że ukarze grzeszników mnóstwem zaskakujących kar, / Przyjmij na siebie winę, bo to nie moja wina i popraw swoje życie./ Nie przedko przyjdę, ale przyjdę, / Nawróć się w porę, bo jest jeszcze rada! póki jeszcze czas, / Zanim dopadnie Cię mój straszliwy gniew, i niespodziewanie poślę do piekieł. / Bowiem kto łamie bezprawnie moje słowo, tego szybko zgładzi mój gniew./ Do trzeciego i czwartego pokolenia, / bowiem mimo wszystko myślę, [że] młody musi [podażyć] ze mną. / Biedny czy bogaty, wszystko jedno, / [wszyscy] będą trupami / Z rozkosznymi pięknymi kobietami /I subtelnie powabnymi pannami / Romansowanie/ flirtowanie/ sprawia panien udrękę rozłąki / Panien udręka rozłąki czyni/ sprawia flirt/owanie/ romansowanie, tak że trzeba je odrywać/ odciągać siłą. / Weź to sobie dobrze/ dokładnie /gruntownie/ do serca, / bo naprawdę to nie są u mnie/ z mojej strony/ żartyPrzyjrzyj się dobrze tym wszystkim historiom/ wydarzeniom, / One dadzą ci krótkie sprawozdanie/ one ci powiedzą / Nie ustąpię ani na włos,/ moje słowo jest i pozostanie prawdą./ Przez zalew grzechów wkrótce / nastąpi zagłada całego świata./ Sodoma i Gomora również/ także zniszczone zostały przez ogień i siarkę (B); Przez trzy całe lata kłęski głodu / Mój Izrael stracił dużo narodu./ A wkrótce zaraza /epidemia/ mór/ morowe powietrze/ Zabrała tutaj blisko 70 000 ludzi. / Moje ukochane miasto Jerozolima / Zburzone jest wraz z Betlejem. / Cóż jeszcze powiedzieć o wojnie i sporach, / przez co mój kraj cierpi zniszczenia. / Żadna przemoc po władzę nigdy /kiedykolwiek/ nie była na tyle wielka, / by się w jednej chwili nie skończyła/ nie minęła / I to wywołuje mój ogromny gniew, / Że tak wiele narodu musiało zginąć. / Już przeznaczony jesteś śmierci, / Tak że moja gorliwość ciebie zaskoczy. / Lecz nie pragnę twojej zguby / Zawczasu módl się do Mnie./ Czyni pokutę, czyni pokutę. Nie bądź zaciekły/ hardy; / Bo twoja ostanina godzina czeka na

ciebie. / To pewne i niepewne./ O błogosławiony, który się nie ociąga / nie zwleka / Ach Panie Boże w Twoim gniewie / Pomnij na naszą nienaruszona iglicę [róg] / Chrześcijaństwa, Twego umiłowanego Syna, / który z Tobą żyje [i króluje] na Niebiańskim tronie. / Otwarte serce dajesz nam Panie, Które jest twoją dobrowolną ofiarą. Okaż nam swoje łagodne miłosierdzie / na wieki wieków (C), Amen. Nie chcę czynić podług mojego straszliwego gniewu/ kierując się moim strasznym gniewem. Bowiem jestem Bogiem a nie człowiekiem. Os. XI:1568 -6008 (D)

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- b) W rękopisie suspensja niezaznaczona.
- c) W rękopisie: bald.
- d-d) W rękopisie: bey Zeit.
- e) Tak Or., w rękopisie: Schnell.
- f) W rękopisie: mein.
- g-g) W rękopisie: Zur leich.
- h-h) W rękopisie: in kürtzer.
- i) W rękopisie: Welt.
- j) W rękopisie: 7000.
- k) W rękopisie: Mann.
- l-l) W rękopisie: Eyvor Vbereilt.
- m-m) W rękopisie: In Zeit.
- n) W rękopisie: Gott.
- o-o) W Or. pomniejszona linia duktu.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 134-135.

Strona 94-96

111 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1568
-------	--------------------------	------

Na ścianie wschodniej, poniżej pierwszego epitafium znajdował się wmurowany mały kamień upamiętniający zarazę z 1568 roku, na którym umieszczono złotą inskrypcję (A), a pod nią czerwone inskrypcje (B)- (E). Po bokach pionowo także czerwone inskrypcje (F) po lewej i (G) po prawej.

A

D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) S(ANCTO)

B

VISITABO IN VIRGA INIQUITATES EORVM / ET IN VERBERIBVS PECCATA EORVM. P(sa)l(mus). 89

C

Quae patrios intra muros grassatur & extra
Quo ruat infausto Sydere dira LVES.

Miraris sceleri indulgens: non iusta sequatur

Quae Mala compescat Vindicis Ira Dei?

O sceleri iam pone modum: tuq(ue) opt(im)e mundi

Arbiter: O Trepidum fac tueare gregem¹⁾

1 5 6 8

D

Peste laboratum fuit hac vehementer in Vrbe:

Sed nos servavit dextera sola Dei¹⁾

E

NON FACIAM FVROREM IRAE MEAE

QVONIAM DEVS SVM: ET NON HOMO. OS. XI

F

Mart(inus) Helvigius fingendo Pangebāt

G

Bon(ifacius) Roslerus pingendo plangebāt

Tłum.: Bogu najlepszemu, największemu, przynajświętszemu (A); Z różgą nawiedzę ich występki, a z batami grzechy. Psalm 88.33 (B), Straszliwa zaraza, która sroży się w ojczystych murach i dalej, spada z powodu gwiazdy złowieszczej. Dziwisz się, że po występkach łaskawość, a nie sprawiedliwość nastaje, którą gniew miściwego Boga to, co złe uciska? Połóż już kres nieprawości, o najlepszy sędzio świata; o weź w opiekę wystraszoną trzodę 1568 (C); Tu w mieście zaraza gwałtownie szalała, ale nas ocaliła prawica samego Boga (D); Nie zmienię gniewu mego w szatę, ponieważ Bogiem jestem, nie człowiekiem [Księga] Oz(easza) [rozdział] 11, [wers] 9 (E); Marcin Helvigius rzeźbieniem opiewał (F); Bonifacy Roslerus malowaniem opłakał (G).

1) Dystych elegijny.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 73-74.

Strona 2

W drugiej kaplicy, na lewo od wejścia, na rogu, kamienne epitafium Pawła Holtzbechera. Zachowana. Centralna część pomiędzy dwoma kwadratowymi kolumnami połączonymi łukiem, zajmują dwa herby: Holtzbecher i Heugel, klejnotami zwrócone ku sobie. U dołu pole inskrypcyjne. Wymiary: wys.: 120 cm, szer.: 95 cm.

ARMA PAVLI HOLCZBECHERI^{a)} ET / MAGDALEN^{b)} HEVGELIN
CONIVG=/IS DVLCISS(imae): QV^{b)} OBIIT SWIDNI=/CII. AN(NO) SAL(VTIS)
M. D. LXVIII. D(IE) XX NO=/VE(M)B(RIS) IBIQVE SEPVLT

Tłum.: Herb Pawła Holtzbechera i Magdaleny Heugelin, najstarszej żony, która zmarła w Świdnicy w roku Zbawienia 1568, dnia 20 listopada i tamże pochowanej.

a) W rękopisie: HOLCZBECHERI T.C.

b) W rękopisie ligatura nie zaznaczona.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 45. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 114,

Strona 156

113

Kościół pw. św. Elżbiety

1568,1590

Na murze za VI filarem epitafium Jana Aurifabri. Prezbiterium, na ścianie po prawej stronie od ołtarza. Od góry dwie inskrypcje (A) i (B). Poniżej dwa herby z inicjałami (C)-(D). U dołu po bokach kolumny z podpisami (E) – (F). Obecnie zachowana tylko płyta prostokątna z inskrypcją (B) i herbami (C) i (D). Wymiary: wys.: 114 cm, szer.: 79 cm.

A †

IVSTIFICANTES MVLTO, VT STELL^{b)} IN SEMPITERNA SECVLA

B

IOANNI AVRIFABRO / VRATISL(aviensi). / S(anctae) THEOL(ogiae) DOCT(ori)
ET ECCLE=/SIA^{b)} HVIVS PASTORI, / ACADEMIAR(um). WITEBERG(e). ET
ROSTOCH / QVONDAM PROFESSORI, / ANTE REDITVM VERO IN PATRIAM
SAMLANDIAE, / POMESANIA^{b)}. IN BORVSSIA PER / PLVRES ANNOS
PRAESIDI^{a)}, / VIRO, PVRA^{b)} RELIGIONIS STVDIO, ET TOTIVS /
PHILOS(ophiae): INPRIMIS VERO MATHES(is). AC / LINGG(arum duarum).
PRAECIPP(uo)^{a)}. COGNITIONE CL(arissim)^o / VITA IN HIS TERRIS ANNOS LI.
M(enses). VII. D(ies). XVII. / HONESTE ET LAVDABILITER ACTA, / A(NNO)
VERO M.D. LXVIII. D(ie). M(ENSis) OCTOBR(Is) XIX SVPER=/STITE CONIVGE
SARA, IOH(annis). HESSI THEOL(ogiae). / DOCT(oris). FILIA, QVA^{b)}
QVADRIENNIO / POST, RELICTIS IIII FILIIS, ET / II FLILIAVVS, DIEM SWM /
OBIIT FELICITER ET / SANCTE MORTVO, / LAVRENTIVS SCHOLZIVS /
VRATISL(aviensis). PHIL(ologiae). ET MED(icinae). DOCT(or). / SOCERO ET

SOCRVI OPTT(imis). / HIC CONDITIS, / OFFICIOSAE PIETATIS / ERGO
P(OSUIT) / M. D. XC. / IN MEMORIA AETER=/NA^{a)} ERIT IVSTVS.

C
I.A.

D
S.H.

E †
MIHI VITA CHRISTVS EST, ET MORI LVCRVM

F †
IVSTVS VT PALMA FLOREBIT

Tłum.: Wprawiający licznych do sprawiedliwości, jako gwiazdy, na wieki wieczne¹⁾ (A); Janowi Goldschmidtowi Wrocławianinowi, doktorowi świętej teologii i pastelowi tegoż zboru, niegdyś profesorowi akademii w Wittenberdze i Rostoku, a przed powrotem do ojczyzny wieloletniemu przełożonemu diecezji sambijskiej i pomezjańskiej w Prusiech, mężowi wielce znanemu ze znajomości czystej wiary, wyjątkowej wiedzy z zakresu całej filozofii, szczególnie zaś matematyki oraz obu języków²⁾, przeżywszy pocztowie i w pochwały godny sposób w tych stronach lat 51, miesiący 7 i dni 17, w roku zaś 1568, dnia miesiąca października 19, pozostawiwszy żonę Sarę, córkę doktora świętej teologii Jana Hessa, która cztery lata po nim zmarła w swoim dniu, pozostawiwszy po sobie 4 synów i 2 córki, szczęśliwie i pobożnie pomarłemu. Wawrzyniec Scholz, Wrocławianin, doktor filologii i medycyny, najlepszym teściowi i teściowej tutaj pogrzebanym, z należnego szacunku w roku 1590 wystawił. Sprawiedliwy pozostanie w wiecznej pamięci³⁾ (B); Chrystus jest mi życiem, a umrzeć zyskiem⁴⁾ (C); Sprawiedliwy jako palma rozkwitnie⁵⁾ (D).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

1) Księga Daniela 12.3.

2) = łacińskiego i greckiego.

3) Ps. 111.7.

4) Fil. 1.21.

5) Ps. 91(92).13.

H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 18-19. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 129.

114

Kościół pw. św. Elżbiety

1569

W pierwszej kaplicy, po prawej stronie epitafium Konrada Saurmanna¹⁾. Piaskowiec. W zwieńczeniu pod łukiem inskrypcja datacyjna (A). Poniżej inskrypcja (B) i herb zmarłego podtrzymywany po bokach przez geniusze, którzy odpowiednio w prawym i lewym ręku trzymają płonącą pochodnię, a u ich stop widnieją kolejne dwa herby. U dołu flankowana konsolami inskrypcja (C), pod którą w owalnym polu siedząca personifikacja wiary. Wymiary: wys.: 284 cm, szer.: 128 cm.

A

1569^{a)}

B

SEMEN MVlieris CONCVL CABIT CAPVT SERPENTIS^{b)}

C

ANNO 1561 IST GESTORBEN: / DER · EDLE · EHRENVEST(E)^{c)} ·
WOL/BENAMBT(E)^{c)d)} HERR KUNRATH: / SAVRMAN(N) AVF DER IELTSCH, /
ALHIER WARTVND DER FRÖ/LICHEN: AVFERSTEHVNG^{g)} / ·IN CHRISTO ·^{g)}

Tłum.: Nasienie niewiasty zdepcze głowę węża [Gen. 3.15] (A). W roku 1561 zmarł szlachetny, czcigodny i szanowany pan Konrad Saurmann, pan na Jeltsch. Tutaj oczekuje radosnego zmartwychwstania w Chrystusie (C).

a) Inskrypcja nie ujęta w rękopisie.

b) W rękopisie treść inskrypcji: SEMEN MVlieris CONteret CAPVT SERPENTIS.

c) Abrewiacja nie zaznaczona.

d) W rękopisie ligatura nie zaznaczona.

e) W rękopisie: auff.

f) W rękopisie: Aufferstehung.

g) W rękopisie cała inskrypcja zapisana minuskułą.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2001, epitafium pochodzi z warsztatu Śląskiego.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 41. Tutaj tylko inskrypcja (C), z zaznaczeniem, że artefakt jest uszkodzony.

115 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1569

Na XI filarze stary zamknięty ołtarz z epitafium Wolfa Büthnera. W zwieńczeniu dwa herby pod którymi jedno nad drugim cztery pola inskrypcyjne (A)-(D).

A

AETHIOPEM SACRO LAVIT AMNE PHILIPPVS; AT ILLVM / SANGVINE, CHRISTE, TVO LAVERAT ANTE FIDES. / QVAM DEVS ACCENDIT, VERBO ET BAPTISMATE FIRMAT, / VERA FIDES IVSTOS NOS FACIT ANTE DEVM. Actorum Cap(itulum) VIII¹⁾

B

Wie Philippus den Kämmerer der Königin Canda=/ces in Morenland getauffet hat. Ad. 8

C

HABACVC II CAP(ITULUM) IVSTVS EX FIDE SVA VIVET

D

Im Jahr 1569 den 7 Augusti, ist in Gott seliglich / entschlaffen, der Edle, Ehrenveste Wolff Bütner, / des Rathes alhier, Seines Alters im 57 Jar. / hernach Anno 1583 den 25 Ap(ril) die Edle Tugend=/same Frau Barbara geborne Reichelin, Ihres alters / im 63 Jahr, denen vnd vns allen Gott der Allmechtig / eine fröliche aufferstehung vorleihen wolle, Amen.

Tłum.: Filip obmył w świętym potoku Etiopczyka, tymczasem wiara wcześniej obmyła jego krew twoją, o Chryste. Prawdziwa wiara, którą Bóg roznieca, słowem i chrztem umacnia, czyni nas usprawiedliwionymi przed Bogiem. Dzieje Apostolskie, rozdział 8 (A); Rozdział 2 Proroctwa Habakuka: sprawiedliwy przez wiarę swoją żyć będzie (B); W roku 1569, 7 sierpnia, zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, czcigodny Wolff Bütner, rajca tutejszy, jego wiek 57 lat. Potem w roku 1583, 25 kwietnia (zmarła) szlachetna i cnotliwa pani Barbara z domu Reichel, jej wiek 63 lata, którym, jak i nam wszystkim Bóg Wszechmogący niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen (D).

1) Dystych elegijny.

116 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1571

Na zewnątrz, obok drzwi małego kościółka¹⁾, po lewej stronie u dołu epitafium Reginy Ceckhornin²⁾. W całości zajęte przez pole inskrypcyjne. U dołu dwa herby: Moyssel i Ceckhorn.

Reginae Ceckhornin piaae, probae, pudicae, Sigism(undi) Woysssel art(is). Med(icinae). D(octori). Vxori opt(ima)e., Et omni vitae S(anctae). / Temp(eratae). Desideratiss(ima)e., Vt animae tam sanctae, quae / nunc vivit cum Chr(ist)o memor posterit(as). relinq(ueretur). Mo=/nument(um). hoc moestiss(imum). P(osuit). Vixit cum Marito summa / anim(a). Coniunct(issime). Ann(orum). IX. D(ierum). XLIX. Obit Puerpe=/ra primo partu, SVPERST(e). FIL(io). Io(anne). Friderico. Ann(o). / Sal(utis)/ M.D. LXXI. XXIII Febr(uarii). Aet(atis). S(uae). XXVI.

Tłum.: Reginie Ceckhorn, pobożnej, prawej, skromnej najlepszej żonie Zygmunta Woysseła, doktora nauk medycznych, i w całym życiu świętej, opanowanej i najukochańszej. Ażeby potomność pamiętająca o duszy tak świętej, która teraz żyje z Chrystusem, pozostała, postawił ten najżałośniejszy pomnik. Żyła z małżonkiem najpoczcwiej i z oddaniem lat 9 i dni 49. Zmarła w połogu przy pierwszym porodzie, pozostawiwszy syna Jana Fryderyka, w roku Zbawienia 1571, 23 lutego, w wieku 26 lat.

1) Patrz płyta nr 63, przypis 1).

2) Według Luchsa w 1860 roku epitafium znajdowało się w dziesiątej kaplicy, po prawej stronie.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 116.

Strona 186

117 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1572, 1589

Na siedemnastym filarze epitafium kamienne Alberta Saurmanna. U góry dwie inskrypcje jedna pod drugą (A) i (B). Poniżej obraz na miedzi przedstawiający Chrystusa który zatrzymał się na posiłek z młodzieńcami idącymi do Emaus. U dołu w dwóch kolumnach po cztery herby. Po lewej: Saurmann, Hörnig, Sommerfeld, Naffen. Po prawej Hirschen, Hederer, Flammiger i Vtmann. U dołu inskrypcja (C).

A

D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) S(ANCTISSIMO) / ALBERTO SAWRMANO VIRO NOBILI / REIPVBL(ICae) HVIVS PRAEFECTO, / CVIVS DEXTERITAS SENATVI, / VIRTVS NOBILITATI / FIDES CIVIBVS, / PERSPECTA GRATAQ(Ue) FVERE: ET / HELENAE HIRSCHa(e) MATRa(e) NOBILI / GEORGIVS F(ilius). HELENAQ(Ue) SCHILLINGA F(ilia). / PARENTIBVS OPTIMIS CARISSIMIS / H(oc). M(onumentum) L(ibentes) M(eritis) P(osuerunt) T(itulumque) Poss(uerunt)

B

Vespera nunc venit, no=/biscum Christe maneto, / Extingvi lucem nec / patriae tuam

C

Im Jahr nach Christi Geburt 1572 den / 9 Martÿ ist in Gott dem Herrn seliglich / entschlaffen, der Edle Gestreng, Ehren=/veste Herr Albrecht Saurman von vnd / auff Jackschenaw, Hauptmann vnd Rathis / Eldister alhier. Hernach im Jahr Christi 1589 den 16 Septemb(er) ist auch in Gott / seliglich entschlaffen, die Edle Vieltu=/gendreiche Fraw Helena geborne Hirr=/schin von Kaldenbrunn, seine eheliche liebe / Hausfraw. Dehnen Gott ein fröliche aufferst(ehung) am jüngsten Tag Zum Ewigen / Leben verleihen wolle. Amen. / C(aspar) R(auch) Sc.

Tłum.: Bogu największemu najlepszemu najświętszemu Albertowi Sawrmanowi, mężowi szlachetnemu, przełożonemu tej Rzeczypospolitej, którego prawość senatowi, cnota szlachcie, wsparcie ludowi były znane i drogie i Helenie Hirsch, matce dostojnej, syn Jerzy i córka Helena Schilling, najlepszym i najdroższym rodzicom pomnik ten, ochotnie za ich zasługi, postawili i napis położyli (A). Wieczór teraz idzie, pozostań Chryste z nami, nie pozwól, aby światło twoje zgasło (B). W roku po narodzeniu Chrystusa 1572 dnia 9 marca zasnął w błogosławieństwie Pana Boga szlachetny i czcigodny pan Albert Saurman, pan na Jaksonowie, starosta i starszy rajców tutejszych. Po nim w roku Chrystusa 1589, dnia 16 września także w błogosławieństwie Boga zasnęła szlachetna i wielce cnotliwa pani Helena z domu Hirsch von Kaldenbrunn, jego ukochana ślubna małżonka. Którym Bóg zeche zapewnić w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (C).

Strona 27 i 28

Obok V filaru na murze, epitafium pani Katarzyny Rybisch z domu de Czeschaw¹⁾. Zachowane. Prostokątne, kamienne. U góry wywód heraldyczny z 5 herbów: Czechau (w centrum), Seidlitz, Wachtel, Pantenau i Reidburgk, pod którym pole inskrypcyjne (A) Po bokach herbów podpisy identyfikujące (B)-(E). Wymiary: wys.: 198 cm, szer.: 123 cm.

A

BONAE MEMORIAE, KATHARINAE, EX AN=TIQVISS(imae): DE CZESCHAW
 FAM(iliae): FOEMINAE=RARISS(imae), PIETATIS EXIMIAE, FORMAE / ET
 PVDICITIAE SINGVLARIS / INCOMPARABILIS ERGA MARITVM / AFFECTVS,
 SANCTITATISQ(VE), IN / IPSO FLORE IVVENTVTIS CVM NON / DVM · XXX ·
 ANNVM · IMPLESSET · EXTI(N)CTAE / SIGEFRIDVS: RYBISCH, SACR(i).
 CAES(aris). / MAXIMILL(iani) CONSILIARIVS CAMERAE / REGNI HVNG(ariae):
 ET PROVINN(ciarum)^{a)}: SILESIAE^{a)} / MARITVS, CONIVGI CHARISSIMAE^{a)}, / ET
 BENE MERENTISSIMAE^{a)}, POSVIT / CVM QVA VIXIT AMANTISS(ime):
 ANNOS^{a)} / · XII · DIES · XXIII · / OB(IIT) XVII · CAL(ENDIS) OCTOB(RIS)
 ANN(O)^{a)} M.D.LXXII^{a)}.

B

DIE VON CZESCHAW.

C

DIE WACHTEL VON PANTENAW

D

DIE VON SEIDLITZ

E

DIE VON REIDBVRGK

Tłum.: Dobrej pamięci Katarzyny ze starożytnego rodu Czeschau, niewiaście bardzo rzadko spotykanej, wyjątkowo pobożnej, nadzwyczaj pięknej i skromnej, niezwykle oddanej małżonkowi i prawej, zmarłej w samym rozkwicie młodości, kiedy jeszcze nie ukończyła trzydziestu lat. Zygfryd Rybisch, doradca kamery królestwa Węgier i prowincji Śląska czcigodnego cesarza Maksymiliana, małżonek, położył dla najdroższej i najbardziej zasłużonej żony, z którą w miłości przeżył lat 12, dni 23. Zmarła 17 dnia przed Kalendami²⁾ październikowymi w roku 1572.

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

1) Według Luchs a, odnowiony w 1860.

2) = 15 września.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 37-38. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki.

119 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1572

W trzeciej kaplicy, za amboną, na lewo od wejścia na murze namalowano 4 herby z podpisami (A)-(D). Poniżej tablica z polem inskrypcyjnym (E), naprzeciw którego ujęto jeszcze 8 herbów w dwóch rzędach: (F)-(I) i (J)-(M).

A

Der Prockendorffer

B

Der Khindler

C

Der Hörniger

D

Der Saurman

E

D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(anctissimo) / AD CONDECORATIONEM ISTIVS SACROS(anctae): / DOMVS ET AD GLORIAM MAIORVM MEMORIAMQ(ue) / POSTERITATIS AEDICVLAM HANC FAMILIAE S(uae) PRO=PRIAM RELIGIOSO AC PIO STVDIO REFICI ET / EXORNARI SVMPTIBVS SVIS CVRABAT FABIANVS / PROCKENDORFF, ANNO SALVTIS N(OST)RAE MDLXXII. / M(ense) (SEPTEM)BR(i)^{a)}

a) Or. VIIBR.

Tłum.: Bogu najlepszemu, największemu, przynajświętszemu. Dla upiększenia tego prześwietego domu i dla chwały przodków i pamięci potomnych zadbał o przebudowę i ozdobienie tej kaplicy własnej swojej rodziny z pobożnym i pełnym szacunku staraniem Fabian Prockendorff w roku Zbawienia 1572, miesiącu wrześniu (E).

Strona 9

120 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1573-1624

Na IX filarze drewniane epitafium Jerzego i Bartłomieja Ebens i ich synów. U góry na osi herb wymalowany i ozdobiony czarną oraz złotą farbą. Poniżej na dwóch białych polach o kształcie płyt Mojżeszowych rozdzielonych i flankowanych

kolumnami, inskrypcje (A) – po lewej i (B) – po prawej. Pod nimi wizerunek klęczącej rodziny w dwóch rzędach. U góry zmarły z czterema synami, żoną i trzema córkami, poniżej zmarły z jednym synem, dwoma żonami i dwiema córkami. U samego dołu pole z inskrypcją (C).

A

Gedächtnüs / Der Edlen, Ehrenvesten vnd Wolbe=/nambten Herren Georg vnd Barthlome / Ebenns, Gebrüder von Brünnen, vnd / Ihrer nachgelaßenen Söhne. / Anno 1576 den 4. Decembr(is) Ist in Gott selig ver=/schieden oben gemelter Herr Georg Eben, der Elter, vnd alhier mittenin die Kir=/chen vnter den Stein N(ummer) 55 / begraben, Seines Alters / Im 39 Jahre. / Anno 1609, den 27 Juny, Ist in Gott selig verschie=/den hinder Hirschberg zum Warmen Brunn, oben gemel=/ter Herr Bartholme Ebenn der Elter, vnd / alhier mitten in die Kirchen, vnter den / Stein N(ummer) 55 begraben, Sei=/nes alters im 67 Jahre. / Anno 1613, den 20 Aprilis, Ist in Gott selig verschie=/den, Bartholome Eben der Jünger, obgemelten Herrn / Barthlome Ebenns des Eltern Eintziger / Sohn, vnd alhier mitten in die Kirchen / vnter den Stein N(ummer) 55 begraben, / Seines alters 37 Jahr. / Anno 1621, den 31 May, Ist in Gott selig verschie=/den, Herr Georg Ebenn der Jünger, obgemeltes Herrn Georg / Ebenns des Eltern erster Sohn, der Ersten Ehe, vnd alhier auff der Abseiten, gegen / dem Ringe, vnter den Stein N(ummer) 45 begra=/ben, Seines alters 55 Jahr. / Anno 1624, den 20 Jenner, ist in Gott selig ver=/schieden. Herr Nicklas Ebenn auff Catharin, Gros vnd Klein / briesse, Gnieffka vnd Sarawentz, des Rathes alhier, / obengemeltet Herrn Georg Ebens des / Eltern, ander Sohn erster Ehe, vnd in seine Capel=/len begraben, Seines alters im 53 Jahre.

B

Gedächtnüs / Der Edlen, Ehrenvesten vnd Wolbe=/nambten Herren Georg vnd Barthlome / Ebenns, Gebrüder von Brünnen Ihrer Ehelichen / Hausfrauen, vnd deroselbten Töchter / Anno 1573 den 27 Marty ist in Gott selig ver=/schieden, Fraw Maria geborne Vthmannin vom Schmoltz / obgedachtes Herrn Georga Ebenns des Eltern, Erste Ehe=/liche Hausfraw, vnd alhier mitten in die Kir=/chen vnter den Stein N(ummer) 55 begraben, Ihres alters im 32 Jahre. / Anno 1575, den 22 November, ist in Gott se=/lig verschieden in Nürmberg, Jungfraw Susanna, oben / gemeltes Herrn Barthlomo Ebenns des Eltern / töchterlein, vnd daselbsten / begraben, Ihres alters / im 10 Monat. / Anno 1605 den 4 Februarj, Ist alhier in Gott / selig verschieden Fraw Anna geborne Süßin von Nürm/berg, obgedachtes Herrn Barthlome Ebenns des Eltern / Eheliche Hausfraw, vnd alhier auff der abseiten ge=/gen der Schulen vnter den Stein N(ummer) 26 / begraben, Ihres Alters 57 Jahr. / Anno 1624 den 5 Augusti, Ist alhier in Gott / selig vorschieden, Fraw Margaretha Wunderlichin / geborne Ebennin, obengemeltes Herrn Georg Ebenns / des Eltern, Eltiste Tochter, erster Ehe, vnd zu S(anc)t(a) Maria / Magdalena in ihres Grosvatern

Herrn Nicklas Vthmans / des Jüngern vom Schmoltz Capellen begraben, Ihres Alters im 56 Jahre.

C

Der Gerechte ob. Er gleich zu Zeitlich stirbet, ist er doch in der ruhe, (denn das Alter ist ehrlich, nicht das lange lebet, oder viel Jahr hat, / Klugheit vnter den Menschen, ist das rechte graue Haar, vnd ein vnbe=/fleck't leben, ist das rechte Alter) denn er gehalt Gottmal, vnd ist ihm / lieb. Vnd wird weggenommen aus dem Leben vnter den Sündern, vnd / wird hingerück't, das die bößheit seinen Verstand nicht verkere, noch / falsche Lehre seine Seele betrieger, denn die bösen Epemuel verführen / vnd verdoben einem das Gut, vnd die reizende lüst verkeret vn=/schuldige Hertenzen, Er ist bald vollkommen worden, vnd hat viel Jahr / erfüllet, denn seine Seele gefelt Gott, darumb eileter mit ihm / aus dem bösen Leben. Sap(ientia) cap(itel) 4.

Tłum.: Wspomnienie szlachetnych, czcigodnych i szanowanych panów Jerzego i Bartłomieja Ebenns, braci von Brünnen i ich pozostawionych synów. W roku 1576, 4 grudnia odszedł łagodnie w Bogu wyżej wspomniany pan Jerzy Eben Starszy i tutaj wewnątrz kościoła pod kamieniem numer 55 został pochowany. Jego wiek 39 lat. W roku 1609, 27 czerwca, odszedł łagodnie w Bogu w Jeleniej Górze koło Cieplic, wyżej wspomniany pan Bartłomiej Ebenn starszy i tutaj wewnątrz kościoła pod kamieniem numer 55 został pochowany. Jego wiek 67 lat. W roku 1613, 20 kwietnia odszedł łagodnie w Bogu Bartłomiej Eben Młodszy, wyżej wymienionego pana Bartłomieja Ebenns Starszego jedyny syn, i tutaj wewnątrz kościoła, pod kamieniem numer 55 został pochowany. Jego wiek 37 lat. W roku 1621, 31 maja, odszedł łagodnie w Bogu pan Jerzy Ebenn Młodszy, wyżej wspomnianego pana Jerzego Ebenns Starszego pierwszy syn, pierwszego małżeństwa i tutaj, po drugiej stronie, pod kamieniem numer 45 został pochowany. Jego wiek 55 lat. W roku 1624, odszedł łagodnie w Bogu pan Nicklas Ebenn, pan na Katarzynie oraz Małej i Dużej Brzozie, Gnieffka vnd Sarawentz, rajca tutejszy, wyżej wspomnianego Hansa Jerzego Ebensa Starszego drugi syn z pierwszego małżeństwa, w tej kaplicy pochowany. Jego wiek 53 lata (A).

Wspomnienie szlachetnych, czcigodnych i szanowanych panów Jerzego i Bartłomieja Ebenns, braci von Brünnen i ich ślubnych małżonek oraz z tychże córek. W roku 1573, 27 marca odeszła łagodnie w Bogu pani Maria z domu Uthmann von Schmoltz, wspomnianego pana Jerzego Ebennsa Starszego, pierwsza ślubna małżonka, i tutaj w wewnątrz kościoła pod kamieniem numer 55 została pochowana. Jej wiek 32 lata. W roku 1575, 22 listopada, odeszła w Bogu w Norymberdze, panna Zuzanna, wspomnianego pana Bartłomieja Ebenns Starszego córka i tam została pochowana. Jej wiek 10 miesięcy. W roku 1605, 4 lutego, odeszła łagodnie w Bogu pani Anna z domu Süß z Norymbergii, wspomnianego pana Bartłomieja Ebenns Starszego ślubna małżonka, i została tutaj po przeciwnej stronie, naprzeciw szkoły pod kamieniem numer 26 pochowana. Jej wiek 57 lat. W roku 1624, 5 sierpnia, odeszła tutaj łagodnie w Bogu pani Małgorzata Wunderlich z domu Ebenn, wspomnianego pana Jerzego Ebenns Starszego najstarsza córka z pierwszego małżeństwa i w kościele św. Marii Magdaleny w kaplicy swojego dziadka pana Nicklasa Uthmanna Młodszego von Schmoltz, została pochowana. Jej wiek 56 lat (B).

A sprawiedliwy, choćby umarł przedwcześnie, znajdzie odpoczynek. Starość jest czcigodna nie przez długowieczność i liczbą lat się jej nie mierzy: sędziwością u ludzi jest mądrość, a miarą starości - życie nieskalane. Ponieważ spodobał się Bogu, znalazł Jego miłość, i żyjąc wśród grzeszników, został

przeniesiony. Zabraný został, by złość nie odmieniła jego myśli albo utłuda nie uwiodła duszy: bo urok marności przesłania dobro, a burza namiętności mąci prawy umysł. Wcześniej osiągnąwszy doskonałość, przeżył czasów wiele. Dusza jego podobana się Bogu, dlatego pospiesznie wyszedł spośród nieprawości. Księga Mądrości, rozdział 4, wers 7-14. (C).

Strona 109-112

121

Kościół pw. św. Elżbiety

1575

Na II filarze epitafium (pierwotnie ołtarz), poświęcone Maciejowi von Laußnitz¹⁾. Pod herbem inskrypcja (A). Pod nią obrazy przedstawiające narodziny Chrystusa, jego ukrzyżowanie i zmartwychwstanie. Poniżej inskrypcja (B). Wymiary: wys.: 315 cm, szer.: 170 cm.

A

EXTRA CONTROVERSIAM MAGNUM EST / PIETATIS MYSTERIUM: DEVS MANIFESTA=TVS EST IN CARNE, IVSTIFICATVS EST IN SPI=KITV, VISVS EST ANGELIS, PRAEDICATVS EST / GEHTIBVS, FIDES ILLI HABITA EST IN MVNDO, / RECEPVS EST IN GLORIA. I TIMOTH. III.

B

Anno 1575 den 12 tagk Octobris ist in Gott / seliglichen entschlaffen der Edle Gestrenge / vnd Ehreveste Herr Matthias von Laußnitzek / Erbherr zu Schweinern etc. Röm(ische) Kay(serliche) May(estät) etc. / Rath, Seines Alters 75 Jahr. Darfür aber / den 25 May im 1552 Jahr starb die Edle / Tugendsame Fraw Hedwigis geborne Vthmanin, seiner Erste Eheliche Hauß=/fraw. Dornach im 1563 Jahre den 10 / Augusti, die auch Edle Tugendsamer Fraw / Helena geborne Kromayerin, seine an=/dero Eheliche Hausfr(aw) denen Gott vnd allen / Christgläubigen gnedig sein wolle, vnd / eine fröliche Aufferstehung vor=/leihen.

Tłum.: Poza wszelkimi sprzecznościami jest wielka tajemnica pobożności: Bóg objawiony został w ciele, usprawiedliwiony w Duchu, ukazany aniołom, opowiedziany poganom, wiarę zyskał w świecie i został wzięty do chwały. Pierwszy List Tymoteusza, rozdział 3, wers 16. (A). W roku 1575 dnia 12 października zasnął w błogosławieństwie Bożym szlachetny, czcigodny i szacowny pan Maciej von Laußnitzek, pan dziedziczny na Schweinern, Radca Rzymskiego Cesarzowskiego Majestatu. Jego wiek 75 lat. Wcześniej jednak dnia 25 maja w roku 1552 zmarła szlachetna, cnotliwa pani Jadwiga z domu Uthmann, jego pierwsza ślubna małżonka. Następnie w 1563 roku dnia 10 sierpnia (zmarła) także szlachetna, cnotliwa pani Helena z domu Kromayer, jego druga ślubna małżonka, którym Bóg i wszystkim chrześcijanom niech będzie łaskaw i da im radosne zmartwychwstanie (B).

1) Według karty zabytków przechowywanej u wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2000, autorem epitafium jest Fryderyk Gross.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 53; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 114, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 117.

Strona 8

122 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1575,1592
-------	--------------------------	-----------

Na XIII filarze epitafium Szymona Säbischa starszego. U góry inskrypcja malowana na miedzi z cytatem biblijnym (A), pod którą obraz przedstawiający klęczącego Chrystusa na wzgórzu oliwnym. Poniżej inskrypcja (B) także malowana na miedzi.

A

Psalm LXIII / QVIA MELIOR EST MISERICORDIA TVA / QVAM VITA, LABIA MEA LAVDABVNT TE

B

Im Jahr 1575 den 22 Decemb(er) ist in Gott / selig entschlaffen der Ehrenveste Simon / Säbisch der Elter. Darnach im 1592 Jahr, / den 7 Julÿ die Ehrentugendsame Fraw Mar=/tha Heugelin, seine Eheliche Hausfraw. / Denen vnd vns allen Gott der Allmächti=/de am Jüngsten Tage eine fröliche Auffer=/stehung zum Ewigen Leben verleihen wol=/le, Amen.

Tłum.: *Psalm 63 Ponieważ miłosierdzie twoje lepsze jest niż życie, będą chwalić ciebie wargi moje (A); W roku 1575 dnia 22 grudnia zasnął w błogosławieństwie Boga czcigodny Szymon Säbisch starszy. Po nim w 1592 roku, dnia 7 lipca czcigodna i cnotliwa pani Marta (z domu) Heugelin, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg Wszechmogący niech zapewni w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).*

Strona 18

123 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1575-1605
-------	--------------------------	-----------

W drugiej kaplicy, epitafium Łazarza Heugela. W zwieńczeniu wizerunek Chrystusa triumfującego, pod którym dwa i sześć herbów z podpisami odpowiednio (A) - (B) i (C)-(H). Pod nimi inskrypcja wotywna (I). W centralnej części epitafium wyobrażenie Chrystusa w gaju oliwnym, po bokach Wiara i cierpliwość. U dołu pole z inskrypcją (J).

A

Der Heugel

B

Der Wolffichen

C

Der [...]

D

Der Euler

E

Der Panwitz

F

Der Bancke

G

Der Pfintzen

H

Der Eichborn

I

Siehe, ich kome bald, im Buch ist von mir geschrieben, / Dein Willen mein Gott, thu ich gerne.

J

Im Jahre Christi 1575 den 28 tag Aprilis, ist in Gott selig / entschlaffen, der Edle Ehrenveste vnd Wolbenambte Herr La=/zarus Heugel, dis namens der Ander, von Polockowitz auff / Brise vnd Wäldichen, seines alters <...>²⁾ Jahr. Hernach im / Jahr 1599 den 29 Octob(er) ist auch selig abgeschieden, die Edle / Ehrentugendreiche Fraw Anna geborne Wolffin von Vncristen, seine gewäsene ehliche Hausfraw, ihres Alters 67 Jahr, / denen Gott ein fröliche Aufferstehung vorleihen wolle, Amen. / Die haben in stehender Ehe Ertzeuget Lazarum den dritten, Gottfrid vnd Hanß Heugeln, vnd Annam, Erstlichen H(err) Johann Bapt(ist)a Cratonis / von Krafftheim auff Ruckers etc., Nachmals Herren Abraham Jenck=/witzes gewesenen Hauptmans alhier hinterlassene Wittib auff / Kurtsch vnd Baumgarten. A(nno) 1578 den 13 Novemb(e)r ist selig von / dieser Welt abgeschieden, bemelter Gottfied Heugel, seines Alters 4 Jahr. / A(nn)o 1605 den 30 Martÿ ist auch in Gott selig entschlaffen obgedacht der / edle Ehrenveste vnd Wolbenambte H(err) Lazarus Heugel von Polokowitz, / der dritte auff Schrickwitz vnd Sagschütz etc.

Tłum.: Spójrz, nadchodzę, w księdze jest o mnie napisane. Wolę Twoją Panie spełnię chętnie (I); W roku Chrystusa 1575 28 dnia kwietnia, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Łazarz Heugel, tego nazwiska drugi von Polockowitz, pan na Brzozie i Leśnicy, jego wiek (...). Potem w roku 1599, 29 października także łagodnie odeszła szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Anna z domu Wolff von Uncristen, jego szanowna ślubna małżonka, jej wiek 67 lat, którym Bóg raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen. Owi zawarty związek małżeński poświadczyli (narodzinami) Łazarza trzeciego, Godfryda i Hansa Heugelów, oraz Anny, najpierw (żony) pana Jana Batptysty Cratonisa von Krafftheim, pana na Rückers, a następnie po panu Abrahamie Jenckwitzu, szanownym tutejszym staroście pozostawiona wdowa na Kurtsch i Baumgarten. W roku 1578, 13 listopada łagodnie opuścił ten świat wspomniany Godfryd Heugel, jego wiek 4 lata. W roku 1605 30 marca, także łagodnie w Bogu zasnął wymieniony szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Łazarz Heugel von Plockowitz trzeci, pan na Schrickwitz vnd Sagschütz etc. (I)

1) Obecnie zaginiony, w 1860 roku jeszcze zachowany.

2) W chwili wykonywania epitafium kamieniarz najwyraźniej nie wiedział ile lat miał zmarły (to znaczy, że nie wiedział tego zleceńodawca). Informacja ta nie została uzupełniona.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 45-46.

Strona 157

124

Kościół pw. św. Elżbiety

1575,1588

Na ścianie kościoła, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Jana Meißnera¹⁾. Epitafium typu edikulowego. W zwieńczeniu inskrypcja (A). W centrum wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego, pod którym klęczy zmarły z synem i jego małżonka z córką. Całość flankowana pilastrami. Pod sceną inskrypcja (B) i herb Meissner. Wymiary: wys.: 185 cm, szer.: 125 cm.

A

Ego sum Vitis, vos palmites

B

IOHANNES MEISNER OBIIT DIE / 13 MAI(I) AN(NO) 1588. MARTHA / FISCHERIN, VXOR OBIIT 12 MAII 1575

Tłum.: Jam krzewem winnym, a wy gałązkami [Jan 15.5] (A); Jan Meissner zmarł dnia 13 maja roku 1588, Marta Fischer jego żona zmarła 12 maja 1575 (roku) (B).

1) Według karty zabytków przechowywanej w archiwum DWKZ we Wrocławiu, autor: S. Bujak 1999, wiązany z warsztatem F. Grossa.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 193-194.
L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 113.

Strona 199

125

Kościół pw. św. Elżbiety

1575

Na zewnątrz, przed drzwiami małego kościółka, epitafium Hansa Hertwiga i jego żony Anny z domu Pippleß. U góry przedstawienie Przemienienia Pańskiego, u stóp którego klęczy zmarły z żoną i córką. Poniżej pole z inskrypcją. U dołu dwa herby.

Im Jahre 1575 ist in Goth seliglich entschlaffen / der Erbar, Ehrenveste Hanns Hertwig, Bürger / alhier. Darfür aber im 1560, den 1 tag April / ist auch in dem Herrn vorschieden die Erbare, tu=/gendsame Fr(au) Anna Pippleßin seine Ehliche / Hausfraw. Denen vnd vns allen Gott in Ewigkeit genade

Tłum.: W roku 1575 zasnął łagodnie w Bogu litościwy i czcigodny Hanns Hertwig, mieszczanin tutejszy. Wcześniej jednak w 1560 (roku), 1 dnia kwietnia odeszła także w Panu litościwa i cnotliwa pani Anna Pippleß, jego ślubna małżonka. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 187-188.
L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 111, J. Kęłowski, *Renesansowa rzeźba na Śląsku 1500-1560*, Poznań 1967, s. 282;
J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 48, 80.

Strona 188

126

Kościół pw. św. Elżbiety

1575, 1587

W trzeciej kaplicy po lewej stronie od wejścia znajduje się epitafium Ludwika Pfintzinga i jego żony Anny z domu von Tarnaw. W zwieńczeniu kartusz herbowy podtrzymywany po bokach przez dwa aniołki. Pod nim inskrypcja (A). Poniżej alabastrowa rzeźba Chrystusa Tryumfującego, umieszczona w niszy pomiędzy dwoma kolumnami. Prawa stopa oparta na czaszce, z niej po nodze wije się wąż. Przy lewej nodze leży szatan. Pod rzeźbą inskrypcja (B). U dołu putto¹⁾ z alabastru wsparte prawym ramieniem na nagiej czaszce, trzymające w lewej dłoni trzy gwoździe z Krzyża Chrystusa.

A

TARTARA QVI VINCIT CHRISTVS SPES SOLA SALVTIS, / ILLE MEAE VITAE
CERTA TROPHAEA GERIT ²⁾

B

Im Jahre 1575 den^{a)} 14 tag Oct(obris) Ist in Got / seliglich entschlaffen Der Edle
erenveste Herr / Ludowic Pfintzing, des Rathes^{a)} alhie. A(nn)o [15]87 / aber^{a)} die
edle^{b)} Tugendsame Frau^{c)} Anna ge^borne^{a)} v(on)^{d)} / Tharnaw, Kueschmaltzin^{e)}
genant. Seine e^he=/lic^he^{a)} Hausfraw. Denen vnd Vns alle(n)^{d)} got^{f)} gnade.

Tłum.: Chrystus, który zwycięża piekło, jedyna nadzieja zbawienia, ów niesie niezawodne trofea
mego życia (A). W roku 1575, 14 dnia października, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny
pan Ludwik Pfintzing, rajca tutejszy. W roku 1587 (zmarła) szlachetna, cnotliwa pani Anna z domu
von Tharnaw, znana jako Kühschmaltzin, jego ślubna małżonka, którym jak i nam wszystkim Bóg
niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: Edle.

c) W rękopisie: Fraw.

d) W rękopisie: suspensja niezaznaczona.

e) W rękopisie: Kühschmaltzin.

f) W rękopisie: Gott.

1) Według Luchsa był to geniusz.

2) Dystych elegijny.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 53.
Transkrypcja inskrypcji (B) z drobnymi błędami.

Strona 162-163

127

Kościół pw. św. Elżbiety

1576

W sali chrztów na murze u góry epitafium Jerzego Jeschke¹⁾. Epitafium edikulowe.
W centralnej części wizerunek rzeźbiony w alabastrze przedstawiający historię
Abrahama z księgi rodzaju rozdział 18 o wizycie 3 mężczyzn. Całość flankowana
dwoma kolumnami. U góry inskrypcja (A), u dołu inskrypcja (B). Wymiary: wys.:
140 cm, szer.: 65 cm.

A

Herberget²⁾ gerne, Vnd gastfrei zu sein, / vergesset nicht. Rom · 12 · Ebr · 13 ·

B

Im Jare 1576 an der^{a)} heiligen Dreÿ / Könige tage ist in Gott seliglich ent=/schlaffen, der^{a)} Ehrsame George Jesch=/ke Struntzke genant. Gastgeb(er) vnndt^{b)} / Kretschmer alhie. Deme Gott genade^{a)}.

Tłum.: Przestrzegajcie gościnności. List do Rzymian, rozdział 12, wers 13; nie zapominajmy też o gościnności, List do Hebrajczyków, rozdział 13, wers 2 (A); W roku 1576 w dniu Trzech Króli zasnął w Bogu czcigodny, Jerzy Jeschke zwany Struntzke. Gospodarz i karczmarz tutejszy, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: vnd.

1) Według Luchsa w 1860 r. była uszkodzona.

2) Luchs : Beherberget.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 74. Drobne błędy w transkrypcji. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 117, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 148.

Strona 173

128 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1576

W hali chrztów III epitafium, drewniane, poświęcone Chrystoforowi Poppi. U góry inskrypcja (A). Po środku obraz św. Krzysztofa u stóp którego klęczy zmarły. Pod nim inskrypcja (B). U dołu obraz przedstawiający Chrystusa dźwigającego krzyż i inskrypcja (C).

A

Christophorus tuto mediis incedit in undis / Tu quoq(ue) fer CHRISTVM salvus esse queas¹⁾.

B

Im Jahr Christi 1576 den 1 tag Martÿ ist im Herrn / seelig entschlaffen der Ehrwürdige vnd Wolgelehrte / Herr Christophorus Poppius, diener Göttlichen / Worts bey dieser Kirchen, dem Gott sampt al=/len außerweleten eine fröliche Aufferstehung / verleihen wolle. Amen.

C

Warlich ich sage euch, Was ihr gethan habt einem vnter diesen / meinen geringsten Brüdern, das habt ihr mir gethan. Matth. 25.

Tłum.: Krzysztof bezpiecznie wkracza w środek odmetów i ty także nieś Chrystusa, abyś mógł zostać zbawionym (A); W roku Chrystusa 1576, 1 dnia marca zasnął łagodnie w Bogu czcigodny i uczony pan Chrystofor Poppius, sługa Bożego Słowa przy tutejszym kościele, któremu Boże zechciej dać, jak i wszystkim wiernym, radosne zmartwychwstanie. Amen. (B). Zaprawdę, powiadam wam: Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili. Ewangelia wg. Św. Mateusza, rozdział 25, wers 40 (C).

1) Dystych elegijny.

Strona 99

129

Kościół pw. św. Elżbiety

1577

Na X filarze epitafium alabastrowe Hansa Büthnera. W zwieńczeniu inskrypcja (A). Pod nią obraz z przedstawieniem przemienienia Chrystusa na górze Tabor. Pod nim inskrypcje (B) i (C) złote litery na ciemnym tle.

A

Das ist mein lieber Sohn, an dem ich ein wolgefallen habe, / den solt ihr hören

B

Hic Budnere iaces, si fama petenda tuisset / Ex tumulo, tumulus non satis unus erat. / Vita parum dederat: sed mors dedit omnia: Felix / Cui nova pro mortis foenore vita datur¹⁾.

C

Im Jahr 1577 den 11 Juny verschied in Gott / seliglich, der Edle vnd Ehrenveste Hans Büthner, / vnd lies ihm seine nachgelaßene Wittib, die / Edle vnd Tugendsame Fraw Marina geborne / Redingerin, dis Zum Gedechnus auffrichten

Tłum.: To jest mój Syn umiłowany, w którym mam upodobanie, którego powinniście słuchać. [Ewangelia wg. św. Mateusza, rozdział 3, wers 17] (A). Tutaj spoczywasz Buttnerze, a nie starczyłoby jednego grobowca, jeśli by z grobu sława miała wyzierać. Życie dało niewiele, lecz śmierć dała wszystko. Szczęsny, któremu za odsetki śmierci nowe życie jest dane. (B). W roku 1577, 11 czerwca odszedł łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny Hans Büthner i pozostawił po sobie wdowę szlachetną i cnotliwą panią Marinę z domu Redinger, która ten pomnik wzniosła (C).

1) Dystych elegijny.

Strona 100

130 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1577,1583

Na IX filarze drewniane epitafium Jana Spremberga. W zwieńczeniu dwa herby, pod którymi pole z inskrypcją (A). U dołu przedstawienie Zmartwychwstania, pod którym wizerunki klęczących członków rodziny zmarłego (trzech synów i siedem córek). Pod nimi inskrypcje (B) i (C).

A

NATVRAE CESSIT MEDICVS SPREMBERGIVS ARTE / PARS FVIT: ILLIVS QVI PPE MINISTER ERAT. / TEMPERIE FATO SIC PRAECIPIENTE SOLVTA, / CORPVS HVMO TEGITVR SPIRITVS ASTRA COLIT¹⁾.

B

Scio, quod Redemptor meus vivit, & in novissimo die / de terra surrecturus sum; Et rursum circumdabor pelle mea, & in carne meavidebo Deum, quem visurus sum ego ipse, et / oculi mei conspecturi sunt, et non alius. Job. 19

C

Im Jahr 1577 den 22 Febr(uarii) ist in Gott seliglich entschlaffen / der Ehrenveste, Achtbare vnd Hochgelehrte Herr Johan / Spremberg, der Freyen Künste vnd Artzney Doctor, die=ser stadt etliche dreißig Jahr gewesener Psysicus. Hernacher / im 1583^{a)} den 15^{b)} Julÿ die Erbare Tugendsame Fraw Catha=/rina geborne Rindfleischin, seine liebe Hausfraw, der vnd / vns allen Gott wolle eine fröliche Aufferstehung vorleihen.

Tłum.: Lekarz Spremberg uległ prawu natury, której był częścią i sługą. Przedwczesna śmierć podzieliła równo, ciało przykrywa ziemia, duch mieszka wśród gwiazd (A) Wiem, że odkupiciel mój żyje i że w dzień ostateczny z ziemi mam powstać; i znowu obleczony będę w skórę swoją i w ciele swoim Boga oglądać będę, którego ujrzeć mam ja sam i oczy moje oglądać będą, a nie [ktoś] inny. Hiob 19 (B); W roku 1577, 22 lutego zasnął łagodnie w Bogu czcigodny, szanowany i wykształcony pan Jan Spremberg, doktor sztuk wyzwolonych i medykamentów, tego miasta przez lat trzydzieści uznany fizyk. Potem (w roku) 1583, 15 lipca (zmarła) miłosierna cnotliwa pani Katarzyna z domu Rindfleisch, jego ukochana ślubna małżonka, której, jak i nam wszystkim, Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie (C).

a) Nad duktem zmiana daty poprzez dopisek: 1588.

b) Nad duktem zmiana daty poprzez dopisek: 25.

1) Dystych elegijny.

Na murze pomiędzy pierwszą i drugą kaplicą epitafium Kacpra Heselersa¹⁾²⁾. W zwieńczeniu pomiędzy dwoma herbami scena z przedstawieniem wywyższenia węża. Poniżej trzy pola za czterema kolumnami. Pośrodku Chrystus wiszący na krzyżu. Po lewej stronie u góry scena, tworzenia Ewy z żebra śpiącego Adama. Poniżej Adam i Ewa przed zakazanym drzewem. Po prawej stronie Adam i Ewa wygnani z raju. Pod nią scena, na której Abel składa Panu ofiarę. U dołu wyjścia Jonasza z brzucha wieloryba, pod którą inskrypcja. Wymiary: wys.: 270 cm, szer.: 170 cm.

Am 1577 den 28 Decembris, Ist in Gott seliglich entschlaffen der Edle Ehrenueste v(n)^d^{a)} / Wolbenambte Herr Chaspar Heseler, des Rahts^{b)} alhier, seines Alters im 76 iare^{c)}. Hernach^{d)}^{e)} / 1589 den 3 Januarj, die Edle Ehrentugendreiche^{e)} fraw Elisabeth, geborne von Domolav / seine Ehliche^{e)} hausfraw, ihres alters im 75 ihare^{e)}^{f)}. Denen vnd vnß allen Gott der^{e)} Allmech=/tige eine fröliche aufferstehung Zum ewigen lebenn^{g)} verleyhenn^{h)} wolle. AMEN.

Thum.: W roku 1577, 28 grudnia, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Kacper Heseler, rajca tutejszy, jego wiek 76 lat. Potem w 1589 (roku), 3 stycznia (zmarła) szlachetna czcigodna i cnotliwa pani Elżbieta z domu von Domolav, jego ślubna małżonka, jej wiek 75 lat. Którym, jak i nam wszystkim, niech raczy Bóg Wszechmogący dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.

a) W rękopisie niezaznaczona abrewiacja.

b) Tak Or., w rękopisie: Raths.

c) W rękopisie: Jahre.

d) W rękopisie: Hernacher.

e) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

f) W rękopisie: Jahre.

g) W rękopisie: Leben.

h) W rękopisie: Verleihen.

1) Według odpisu nad epitafium wisiała chorągiew nagrobna i tarcza.

2) Według Luchsa w 1860 roku uszkodzone, brak dwóch herbów, częściowo odrestaurowane.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 44-45. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 119. *Sztuka Wrocławia*, red. M. Zlat, s. 242-244.

strona 153-154

132

Kościół pw. św. Elżbiety

1577, 1595

Na I filarze epitafium, poświęcone Sebaldowi Saurmanowi. U góry trzy piramidy, z personifikacjami od lewej: wiary, dobroczynności i nadziei, przy czym boczne stanowią zwieńczenie kolumn, pomiędzy którymi obok siebie pola inskrypcyjne (A) i (B) za złotymi literami, stanowiące cytaty biblijne. Nad nimi herby. Odpowiednio nad polem A, herb Saurmann, nad polem B herb Schillinger. Po bokach, na zewnątrz kolumn po lewej: trzy herby jeden nad drugim: Hörniger, Sommerfeld, Naffen; po prawej: Redinger, Schwartz, Morenberger. Pod inskrypcjami A i B, obraz okrągły na miedzi przedstawiający Anioła budzącego ze snu Eliasza. Poniżej podstaw kolumn prostokątne pole inskrypcyjne (C) ze złotymi literami na białym kamieniu. Poniżej na blasze miedzianej inskrypcja z tekstem śmierci (D).

A

IEHOVA miriti/cat Sanctos suos, / PSAL(M) IIII^a)

B

DEVS panem ad / manducandum prae/stabit. I Cor(inthios) 9^b).

C

D(eo) O(timo) M(aximo) S(antissimo)

SEBALDO SAVRMANN^o A IAK=

SCHENAV; NOBILI ANTIQUAE

VIRTVTIS ET FIDEI, VIRO: PIETA=

TIS CUIUSQUE OFFICII CVLTORI EXI=

MIO: SENATORI INTEGERRIMO

PARENTIBVS CARISSIMIS DESIDERATISSIMIS

SEBALDVS ET ALBERTVS FF(ratres): et ANNA VOGTANA, S(oror)

LIBERI MOESTISSIMI, ATTAMEN CVM SPE

H(oc) M(onumentum) P(ii) F(aciendum) C(uraverun)t

ANNAE SCHILLINGAE FOE=

MIHAE NOBILI, MATRONAE PI=

ISSIMAE, HONESTISSIMAE

ADAMATAE A CVNCTIS

HONORATAE AB OMNIBVS

D

Im Jahr nach Christi Geburts 1577 / den 15 Novemb(er) ist in Gott dem Herren / Seliglich verschieden, der Edle, Ehrenveste / vnd Wolbenambte H(err) Sebald Saurman, / von Jackschenaw, des Rathes alhier. / Hernacher in Jahr 1595 den 1. Julÿ, ist / auch in Gott seliglich verschieden, die Edle / VielEhrentugendreiche Fraw Anna, ge=borne Schillingin, seine Eheliche liebe / Hausfraw. Deren Gott der

All=/mechtige vnd uns allen am Jüng=/sten Tag, eine fröliche Auff=/erstehung
Zum Ewigen Leben / vorleihen wolle. Amen. / C(aspar) R(auch).

Tłum.: Poświęcone Bogu najlepszemu, najświętszemu. Sebaldowi Saurmannowi z Jakschenau, mężowi szlachetnemu, cnoty i wiary starodawnej, pobożności, sumiennemu jakiegokolwiek urzędu dzierżycielowi, senatorowi wielce prawemu; Annie Schilling, niewieście szlachetnej, matronie wielce pobożnej, wielce przyzwoitej, powszechnie miłowanej, szanowanej przez wszystkich; najdroższym, najukochańszym rodzicom bracia Sebald i Albert oraz siostra Anna Vogt - w żalu pogrążone dzieci, wszelako z nadzieją, pomnik ten pobożni nakazali wykonać i położyli (C). W roku po narodzeniu Chrystusa 1577, dnia 15 listopada odszedł w błogostawieństwie, szlachetny, czcigodny i szacowny pan Sebald Saurman z Jackschenaw (Jaksonowic?). Rajca tutejszy. Potem w roku 1595 dnia 1 lipca, także w błogostawieństwie bożym odeszła szlachetna i wielce czcigodna, pełna cnót pani Anna z domu Schilling, jego ślubna ukochana małżonka. Którym Bóg Wszechmogący, jak i nam wszystkim, zechce dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (D).

a) Psalm 4, wers 7.

b) Pierwszy list do Koryntian, rozdział 9.

Strona 5 i 6

133

Kościół pw. św. Elżbiety

1579

W kaplicy, pomiędzy XVII i XVIII filarem¹⁾ epitafium z ciemnego, ociosanego kamienia, poświęcone Hansowi Uthmanowi. Uszkodzone w chwili dokonywania opisu. U góry pole inskrypcyjne (A) obecnie zaginione, złote litery na srebrnym tle. Poniżej płaskorzeźba alabastrowa przedstawiająca Zmartwychwstanie, także zaginiona. U dołu inskrypcja (B), litery ryte w ciemnym kamieniu. Wymiary: wys.: 19 cm, szer.: 43 cm

A †

Sicut in Adam omnes moriuntur, ita / et in Christo omnes vivificabuntur

B

Anno 1579 den 8 Juny ist in Gott / seliglich entschlaffen der^{a)} Edle Ehren=/veste Hans Vthmann / Vom Schmoltz, / auf Lambsfeldt. / Dehm Gott gnade^{a)}.

Tłum.: Tak jak w Adamie wszyscy umierają, tak w Chrystusie wszyscy będą wskrzeszeni (A)²⁾; W roku 1579 dnia 8 czerwca zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny Hans Uthmann von Schmoltz, (pan na) Jagodnie, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie ligatura nie zaznaczona.

- 1) Według rękopisu kamień ten znajdował się na szesnastym filarze. Obecnie nad nią umieszczono herb, prawdopodobnie z innego artefaktu.
 2) Pierwszy List do Koryntian rozdział 15 wers 22.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 187-188.
 L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 117.

Strona 22

134

Kościół pw. św. Elżbiety

1579,1595

W 1 kaplicy, za amboną epitafium z alabastru Adama Redingera¹⁾²⁾. Zachowane. W zwieńczeniu okrągłe pole inskrypcyjne (A) podtrzymywane po bokach przez dwa aniołki. Poniżej pomiędzy dwoma filarami alabastrowa rzeźba ukazująca Chrystusa wiszącego na krzyżu. Nad nią inskrypcja (B). U stóp krzyża figurki przedstawiające kłęczących: zmarłego z rodziną (syn, żona i dwie córki). Całość flankowana dwoma stellami. Poniżej inskrypcja (C). U dołu dwa herby: von Rehdingen i von Frentzel

A

NON / EST IN ALIO / SALVS³⁾

B

VERE LANGVORES NOSTROS IPSE TV⁴⁾LIT^{a)}, / ET DOLORES NOSTROS IPSE PORTAVIT⁴⁾

C

Im Jahre 1595. den^{b)} 7 tag Mai. Ist in / Gott seliglich entschlaffen der / Edle vnd Ehrenueste Adam Redinger auff Schönborn^{b)} des^{b)} Rathes^{b)} allhier. / Dafür aber im 1579 den 22 Junÿ die Edle vnd Ehrentugendreiche^{b)} Fraw Corona / Geborne Frentzlin von Königshain, seine Ehliche^{b)} Hausfraw. Denen Gott der All=mechtige sampt allen Christgleubigen eine fröliche^{b)} aufferstehung vorlei^{b)}hen^{b)} wolle.

Tłum.: Nie ma w nikim innym zbawienia (A) Zaprawdę on przyjął na siebie cierpienia nasze i boleści nasze sam nosił. (B) W roku 1595, 7 dnia maja, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny Adam Redinger, pan na Żernikach Wrocławskich i rajca tutejszy. Wcześniej jednak w 1579 (roku), 22 czerwca (zmarła) szlachetna i wielce cnotliwa pani Corona z domu Frentzl von Königshain, jego ślubna małżonka. Którym Bóg Wszechmogący, tak jak i wszystkim chrześcijanom, raczy dać radosne zmartwychwstanie (C).

a) W rękopisie enklawa niezaznaczona.

b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

c) W rękopisie: Königshain.

1) Adam Redinger był bratem Thomasa, który ufundował „bibliotekę Redingerów”.

2) Według karty zabytku przechowywanej w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, autorstwa B. Steinborn (1962) i B. Oszczanowskiej (2010) epitafium pochodzi z warsztatu Friedricha starszego Grossa.

3) Dzieje Apostolskie, rozdział 4 wers 12.

4) Księga Izajasza, rozdział 53.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 100-101. (drobne błędy w transkrypcji); P. Oszczanowski, *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2002, s. 41-42; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 69, 84; K. Bimler, *Die schlesische Renaissanceplastik*, Breslau 1934, s. 70; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I,2, s. 127.

Strona 74

135

Kościół pw. św. Elżbiety

1579

W pierwszej kaplicy za amboną znajdują się 4 płyty nagrobne, położone w podłodze. Najbliżej wejścia po prawej stronie spoczywa kamień Corony, żony Adama Redingera¹⁾. Na nim mosiężna inskrypcja i herb²⁾. Wymiary: wys.: 60 cm, szer.: 83 cm. Im Jahr 1579 den 22 Juny Ist ^a-ihn / Gotth seliglichen^a entschlaffen, die / Edele^{b)} vnd Ehrentugendreiche^{b)} Fraw Corona, / Geborne Frentzelin von Königshain etc. / des Edlen und Ehrentuesten Herrnn / Adam Redingers etc; des^{b)} Radts^{b)} / alhie Eheliche Hausfraw.

Tłum.: W roku 1579, 22 czerwca zasnęła łagodnie w Bogu szlachetna i czcigodna, cnotliwa pani Corona, z domu Frentzel von Königshain, szlachetnego i czcigodnego pana Adama Redingera, rajcy tutejszego ślubna małżonka.

a-a) W rękopisie: In Gott seliglich.

b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

1) Zachowała się tylko inskrypcja, umieszczona na ścianie kaplicy.

2) Jak wynika z opisu, obecnie umieszczony na ścianie nad inskrypcją herb z napisem „DANIEL REDINGER”, pierwotnie należał do innego kamienia nagrobnego.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 102-103; L. Burgemeister, L. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 127.

Strona 75

136

Kościół pw. św. Elżbiety

1580,1583

W kaplicy za V filarem w załomie muru epitafium Hieronima Vthmana¹⁾. W zwieńczeniu na czarnej, kwadratowej tablicy złote litery z inskrypcją (A). Poniżej pomiędzy dwoma kolumnami wykonana z alabastru scena „Powstania Chrystusa spośród umarłych”²⁾, pod którą przedstawiono klęczącą rodzinę zmarłego: siedmiu synów, oraz żona z czterema córkami (jednego syna i dwie córki zmarłych przed ojcem, co symbolizują trzymane w dłoniach czerwone krzyżyki). Po bokach 8 barwnych herbów. W linii ojcowskiej: Uthmann, Ringfleisch, Eben i Brunnen oraz Scholz. W linii matczynej: Mohrenberg, Heugel, Hemerdey, i Poplau. U dołu inskrypcja (B), pod którą dwa herby: Vthmann i Morenberg.

A

IN CINERES LETHI / SPIRANTE RESOLVI=MVR AVRA: / VITA REDIT
NOBISET / DECVSORE DEI

B

Im Jahr 1580 den 16. Augusti ist in Gott seliglich / eingeschlaffe(n)^{a)}, der^{b)} Edle
Ernvest vnd Wolbenamte(n)^{a)b)} Herr / Hieronimus Vthma(nn)^{a)} der Elter auf
Kabte(n)^{a)3)} vo(n) Hermans/dorff^{b)}, des^{b)} Raths alhir. Hernach aber im 1583 Jar, den^{b)}
/ 19 Februar: die Edle Ehrntuge(n)ntreiche^{b)} fraw Eua, geborne More(n)bergerin^{a)b)},
seine Ehe^{b)}liche^{b)} Hausfraw: / Denen vnd vns allen Gott der^{b)} Allmechtige eine
frö=/liche Aufferstehu(n)g^{a)} vorleihe(n)^{a)} wolle.

Tłum.: *Uśpieni w prochu utracimy życiodajny oddech; wraz z głosem Boga powróci nam życie i piękno (A); W roku 1580, 16 sierpnia zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Hieronim Uthmann Starszy, pan na Kabten i Hermannsdorff, rajca tutejszy. Po nim jednak w 1583 roku, 19 stycznia (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Ewa z domu Morenberg, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam wszystkim, Bóg Wszechmogący raczy dać radosne zmartwychwstanie. (B).*

a) W rękopisie abrewiacja niezaznaczona.

b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

1) Według Luchsa epitafium było uszkodzone i zostało poddane renowacji w 1859 r. Autor sugeruje, że postawiono je w miejsce innego, starszego artefaktu, na co ma wskazywać gotycka konsola.

2) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steiborn 1962, S. Bujak 2000, autorem epitafium jest Gerhard Hendrik.

3) Według Luchsa a: Rahten.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 33-34. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. 2, Breslau 1933, s. 117., J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 84.

Strona 141.

137 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1580, 1604, 1606
-------	--------------------------	------------------

Epitafium Jerzego Althoffa. Na ścianie przedsionka kościoła obraz przedstawiający Mojżesza na górze Synaj. Po prawej i lewej stronie inskrypcja (A) i (B). U dołu obraz przedstawiający przejście Izraelitów przez Morze Czerwone.

A

Im Jahr nach Christi Geburth 1604 den 22 tag / Juny ist in Gott seliglich entschlaffen der Erba=re Georg Althoff, Scholtz genand, Bürger alhier. / Deren vnd vns allen Gott in Ewigkeit gnedig sein / wolle.

B

Zuvor aber im 1580 den 22 Novembris, die / Erbare vnd Tugendsame Fraw Catharina / Krayyin sein Erste, vnd im 1606 den 12 / tag Aprilis ist auch im Herrn vorschieden, die / Erbare vnd Tugendsame Fraw Anna Syrem=/bergerin, seine andre Eheliche lieb Haus=/frauen.

Tłum.: W roku po narodzeniu Chrystusa 1604, 22 dnia czerwca, zasnął łagodnie w Bogu miłosierny Jerzy Althoff, zwany Scholtz, tutejszy mieszczanin, któremu Bóg, jak i nam wszystkim, bądź łaskaw w wieczności (A); wcześniej jednak w (roku) 1580, 22 listopada, (zmarła) miłosierna i cnotliwa Katarzyna Krayyin, jego pierwsza-, a w 1606, 12 dnia kwietnia, także w Panu odeszła, miłosierna i cnotliwa pani Anna Syremberger, jego druga ukochana żona (B).

Strona 61

138	Kościół pw. św. Elżbiety	1580
-----	--------------------------	------

Na ścianie kościoła, naprzeciw wejścia do szkoły, epitafium kamienne Agnieszki Liebitzen. Całość zajmują inskrypcje (A) i (B). Litera: złote. Wymiary: wys.: 80 cm, szer.: 80 cm

A

Im Jahr nach der frölichen Menschwendung / vnsers Heilandes Jesu Christi 1580, den / 11 Septemb(er) ist sanfft vnd selig eingeschlaf=/fen die Ehrentugendreiche Fraw Agnes / Liebitzen, des Ehrwürdigen Hochgelehrten / H(err) Doctoris Esaias

Heidenreichs, Pfar=/herrn alhier Eheliche Hausfraw. / Lieget hie begraben. Denen
Gott / mir vns, vnd allen gleubigen eine / fröliche Aufferstehung vorleihen wolle.

B

Symbolum morientis, Gen. 49 / Herr, ich warte auff dein Heil¹⁾

Tłum: W roku po radosnym wcieleniu naszego świętego Jazusa Chrystusa 1580, 11 września spokojnie i łagodnie zasnęła czcigodna i cnotliwa pani Agnieszka Liebitzen, czcigodnego i wykształconego pana doktora Izajasza Heidenreicha, pastora tutejszego, ślubna małżonka. Spoczywa tutaj pogrzebana. Której Bóg, jak i nam i wszystkim wierzącym, raczy dać radosne zmartwychwstanie (A); Symbol umierającego. Księga Rodzaju, rozdział 49: Wybawienia twego czekam, o Panie (B)

1) Księga Rodzaju, rozdział 49, wers 18.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 200-201.
L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 113.

Strona 203

139

Kościół pw. św. Elżbiety

1581

W hali chrztów epitafium marmurowe, poświęcone Piotrowi Vietzowi. Obecnie wejście do kościoła. W zwieńczeniu Chrystus w otoczeniu kobiet z dziećmi. Poniżej inskrypcja (A) i (B). W centralnej części epitafium przedstawienie sceny Uwolnienia św. Piotra z więzienia, flankowane pilastrami. Poniżej inskrypcja (C). U dołu na osi herb w okrągłym polu (obecnie zaginiony)¹⁾. Wymiary: wys.: 195 cm, szer.: 100 cm

A †

Christus, dicens, Sinite parvulos ad me venire.

B

CARCERIS EX VMBRA PETRVM PVER EXPEDIT ALES / CVRA DEI HVMANO
CARCERE MAIOR ERAT

C

PETRO VINCENTIO VRATISL(aviensi) V(IRO) CL(arissimo) RECTORI ·
ACADEM / GRYPHISWALD WITTEBERG · III · CELEBRIVM · /
GYMNASIOR(VM) LVBEC(ensis) · GORLIC(ensis) · ET VRATISL(aviensis) ·
RECTORI / FELICITER ET SANCTE · IN PATRIA MORTVO / CAL(endis).
OCOTBR(is). AN(NO) · S(ALUTIS) · MDXXCI · AET(ATIS) · LXII. MEN(SeS) VII /

WOLFGANGVS ET MARTIN(VS) VINCENTII FRATRES H(OC)
M(ONVMENTVM) P(ONI) C(uraverunt).

Tłum.: Chrystus mówiąc: dozwólcie dzieciętom przychodzić do mnie (A). Z mroków więzienia uwolnił Piotra skrzydlaty młodzieniec, od ludzkiego więzienia Boska opieka potężniejszą była (B) Piotrowi Vietzowi wrocławianinowi, mężowi znakomitemu, rektorowi i założycielowi trzech świetnych gimnazjów, lubeckiego, gorlickiego i wrocławskiego, szczęśliwie i pobożnie zmarłemu w ojczyźnie [w dzień] Kalend października w roku Zbawienia 1581 w wieku 62 lat i 7 miesięcy. Bracia Wolfgang i Marcin Vietzowie zadbali o wystawienie tego pomnika (C).

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2001. Dopisek: 2002 – stwierdzono kradzież tonda.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 136. Drobne błędy w transkrypcji (C).

Strona 98

140 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1581,1586
-------	--------------------------	-----------

Na trzecim filarze drewniane epitafium Michała Uthmana. W zwieńczeniu Dobroczynność, pod którą dwa herby i inskrypcja (A). Poniżej obraz, pomiędzy dwoma kolumnami, przedstawiający Zbawienie rodzaju ludzkiego. U dołu przedstawiono klęczącą rodzinę zmarłego (6 synów i 6 córek wraz z żoną). Pod nimi inskrypcja (B).

A

IPSE TERIT PEDIBVS LETHVM, TVM DAEMONIA ET ANBVEM, / QVI REGIT
ARBITRIO CVNCTA CREATA DEVS

B

Im Jahr 1581 den 21¹⁾ Februarÿ ist in Gott vorschieden / der Ehrenveste Herr
Michäel Vttman. Hernach aber / im 1586, den 8 Septemb(er) die Tugend(same)
Fraw Anna Fau=erbachin, seine Eheliche Hausfraw. Denen Gott der / Herr gnedig
sey.

Tłum.: Sam Bóg, który całym stworzeniem włada swobodnie, gładzi stopami śmierć, piekło i szatana (A); W roku 1581 21 lutego odszedł w Bogu czcigodny pan Michał Uthmann. Po nim w roku 1586, 8 września (zmarła) cnotliwa pani Anna Fauerbach, jego ślubna małżonka, którym Bóg niech będzie łaskaw.(B).

1) Według Luchs a: 17.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 73-74.

Strona 158-159

141 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1583
-------	--------------------------	------

W drugiej kaplicy, za amboną, chorągiew nagrobna Jakuba von Redingera, pod którą dwa kartusze z inskrypcjami (A) i (B).

A

Im Jahr 1583 den 28 Martÿ, ist in Gott sanfft vnd selig vor=/schieden, der Edle, Ehrenveste / Herr Jacob von Rhedinger vnd / Strifa auff Zedlitz. Dem Gott / gnedig vnd barmhertzig sein wolle.

B

A(nn)o 1583 den 28 Martÿ ist in Gott ver=/schieden, d(er) Edle, Ehrenveste und Wolbe=/nambte Herr Jacob Rhediger von Strifa / auff Zedlitz, dem Gott gnade.

Tłum.: W roku 1583, 28 marca, odszedł spokojnie i łagodnie w Bogu, szlachetny i czcigodny pan Jakub von Rhedinger i Strifa, pan na Zedlitz, Któremu Bóg niech będzie łaskaw i miłosierny (A); W roku 1583, 28 marca, odszedł w Bogu, szlachetny czcigodny i wielmożny pan Jakub Rhedinger von Strifa, pan na Zedlitz, Któremu Bóg niech będzie łaskaw (B)

Strona 82

142 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1583,1589
-------	--------------------------	-----------

Na zewnątrz, obok drzwi małego kościółka¹⁾, po lewej stronie u dołu epitafium Eliasza Geisslera Puchersa. W całości zajęte przez pole inskrypcyjne.

Im Jahr nach der Menschwerdung vnsers Heilan=/des Jesu Christi 1583 den 8 August(i) ist in Gott / seliglich entschlaffen, Elias Geißler, des Erba=/ren Nickel Geißlers, Bürgers alhier Sohn. / Hernach aber im 1589 Jahr ist auch seliglich ent=/schlaffen, der Erbar Benedictus Rache, Ein alter / bürger alhier, Sein grßvater, sind dieses / orts begraben. Denen vnd vns allen Gott der / Allmechtige eine fröliche Aufferstehung zum Ewi=/gen Leben verleihen wolle. Amen.

Tłum.: W roku po wcieleniu się Boga, naszego świętego Jezusa Chrystusa 1583, 8 sierpnia zasnął łagodnie w Bogu Elias Geißler, miłosiernego Nickela Geißlera, mieszczanina tutejszego syn. Potem jednak w 1589 roku, także łagodnie zasnął miłosierny Benedykt Rache, stary mieszczanin tutejszy,

jego dziadek i w tym miejscu został pogrzebany. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg Wszechmogący zechce dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.

1) Patrz płyta nr 63, przypis nr 1).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 110.

Strona 186

143

Kościół pw. św. Elżbiety

1584,1595

Na X filarze kamiennieo-miedziane epitafium Fryderyka Schmidta i jego żony Katarzyny von Büttner¹⁾. W zwieńczeniu dwie figury: kobiece trzymają pole inskrypcyjne (A). Centralną część epitafium zajmuje owalne pole miedziane na którym u góry dwa herby: Schmidt i Büttner, pod którymi obraz ukazujący Zmartwychwstanie Chrystusa, pod nim obraz w kształcie poziomego prostokąta na którym przedstawiono klęczących: zmarłego wraz z rodziną. Po bokach pola z inskrypcjami (B) i (C). U dołu pole z inskrypcją (D). Całość ujęta w obramienie z piaskowca. Po bokach figury króla Dawida (po lewej) z inskrypcją (E) oraz Jozuego z inskrypcją (F). Wymiary: wys.: 225 cm, szer.: 120 cm.

A

Si tumulus, site mors angit: funebre Christi, / Viq(ue) resurgentis fide, beatus eris.

B

Im 1595 Jahr / den 22 Junÿ Ist in / Gott dem^{a)} Herrn sanfft / vnd seliglich
entschlaff(e)n^{b)}, / der Edle, ehrenueste / vnnd^{c)} Wolbenambte Herr / Fridrich
Schmidt, des^{a)} / Raths alhier, bis innß^{d)} / 23. seines Alters aber / im 79 Jahre, dem^{a)}
Gott / sambt allen Christgleu=/bigen ein fröliche auffer=/stehung vorleÿ/en wolle.

C

Im 1584 Jahr, den^{a)} 24 Nouembris Ist / in Gott ^edem Herrn^e sanfft / vnd seliglich
entschlaff(e)n^{b)}, / die Edele^{a)} Tugendsame / ⁱFraw Catharina^f, ge=/borne Büthnerin,
Herrn / Friedrich Schmidts, des / Raths alhier, Eheliche / Hausfraw, ihres Alters /
im 64 Jahre, der^{a)} Gott / ein fröliche aufferstehung / vorleihen wolle. / Amen.

D

Vnser Leben | wehret Sieben/tzig Jahr, wenns hoch komet, so sinds Achtzig^{g)} / Jahr,
vnnd^{c)} wenns köstlich gewesen ist, so ists mühe / vnd arbeit gewesen, denn es
fehret schnell da=/hin, alß flögen wir dauon. / Psal(m) 90

E

DAVID REX

F

IOSVE DVX

Tłum.: Jeśli ciebie grób, jeśli śmierć dręczy: wstań za sprawą pogrzebu Chrystusa i siły zmartwychwstałego, będziesz szczęśliwy (A); W roku 1595, 22 czerwca zasnął łagodnie i spokojnie w Panu Bogu, szlachetny, czcigodny i szanowany pan Fryderyk Schmidt, rajca tutejszy przez lat 23. Jego wiek 79 lat, któremu Bóg niech raczy dać, tak ja i wszystkim chrześcijanom, radosne zmartwychwstanie (B); W 1584 roku, 24 listopada zasnęła łagodnie i spokojnie w Panu Bogu, szlachetna i cnotliwa pani Katarzyna z domu Büthner, pana Fryderyka Schmidta, rajcy tutejszego słubna małżonka. Jej wiek 64 lata, której Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen (C). Miarą naszych lat jest lat siedemdziesiąt lub, gdy jesteśmy mocni, osiemdziesiąt; a większość z nich to trud i marność: bo szybko mijają, my zaś odlatujemy. Psalm 90, (wers 10) (D). Król Dawid (E). Wódz Jozue (F).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.

c) W rękopisie: Vnd.

d) W rękopisie: ins.

e-e) W rękopisie brak.

f-f) W rękopisie: Fr. Catharina.

g) W rękopisie 80.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Oszczanowska 2010, autorami epitafium są: Gerhard Hendrik (rzeźba), Jacob Walther (obrazy), Georg Hoyer i Matthes Rieger z Augsburga. Epitafium było konserwowane w latach 1738, 1860, 1890-1893, 1907, 1917-1918. Nie ucierpiało w pożarze w 1976 roku, ale zostało przekazane jako depozyt do Muzeum Narodowego we Wrocławiu. W 2002 roku zostało zamontowane w pierwotnym miejscu.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 138-140; P. Oszczanowski, *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2002, s. 41; E. Kołaczekiewicz, Epitafia Johanna A. Siegwitza w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu [w:] *Kościół św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*. Praca zbiorowa pod red. M. Złata, Wrocław 1996, s. 202, il. 4.

Strona 106

144 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1584,1585

Za VIII filarem ponad Beichtstuhl drewniane epitafium Hieronima Michäelisa. U góry figura trzymająca w dłoniach dwa kartusze herbowe. Pod nimi inskrypcja (A). Po środku obraz ukazujący walkę Św. Michała ze smakiem, pod którym

wizerunki klęczącej rodziny zmarłego (czterech synów, żony i trzech córek). U dołu inskrypcja (B) – czarne litery na białym tle.

A

Nun ist das heil und die Kraft, vnd das Reich, vnd / die macht vnsers Gottes, seines Christus worden, weil / der Verworffen ist, der sie Verklaget tag vnd nacht, / für Gott vnd Sie haben ihn vberwunden, durch des / Lambs blut, vnd durch das wort ihrer Zeugnis. Apocal. 12.

B

Im Jahr 1584 den 21 Septemb(er) ist in Gott selig vor=/schieden der Erbare Ehrenveste Herr Hieronymus Mi=/chäel, Burger alhier. Hernach aber Anno 1585 den / 9 Septemb(er) die Ehrentugendreiche Fraw Hedwigis Schauf=/fin seine Eheleiche Hausfraw, denen vnd vns allen / Gott genade.

Tłum.: Teraz nastąpiło zbawienie, potęga i królowanie Boga naszego i władza Chrystusa, bo oskarżyciel braci naszych został strącony, ten, co dniem i nocą oskarża ich przed Bogiem naszym. A oni zwyciężyli dzięki krwi Baranka i dzięki słowu swojego świadectwa. Apokalipsa św. Jana, rozdział 12, [wers 10-11] (A). W roku 1584, 21 września odszedł łagodnie w Bogu czcigodny i miłosierny pan Hieronim Michäel, mieszczanin tutejszy. Po nim w roku 1585, 9 września (zmarła) czcigodna i wielce cnotliwa pani Jadwiga Schauff, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam wszystkim Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 120-121

145 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1584

Na trzecim filarze chorągiew nagrobna i tarcza Hanßa von Hellmana.

Im Jahr 1584 am H(eilige) Pfingsttage ist in Gott selig=/lich vorschieden der Edle, Ehrenvest Hanß von Hell=/man auff Kuyfferberg, Paltzenstein, Waltersdorff, / vnd Domatschin, Fürst. Münsterberg Rhat. Dem Gott gnade.

Tłum.: W roku 1584 w Zielone Świątki odszedł łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny Hans von Hellmann, pan na Kufferberg, Paltzenstein, Waltersdorff i Domatschin, księstwa ząbkowickiego radca, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 160

146 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1585

Naprzeciw drzwi prowadzących na chór widnieją dwie inskrypcje, jedna nad drugą (A) i (B). U dołu 5 putto w białych szatach nachylających się nad dziecięciem spoczywającym na płótnie oraz inskrypcja (C).

A

Im 1585 Jahr, / dieser Halle verneuert war, / Gott sein Gnad dazu geben hat, / das gar kein Schad widerfahne ward.

B

Auff Petri Paul anfangen war, / Welchs Batholome verbracht gar / Gott sey lob ohr vnd danck gesagt, vor sein gnädig hülff vnd wolthat.

C

All Menschen zur Arbeit geschaffn / Todt hilfft geschwind freyabend machn, / Ach iam(er) vnd leid in all(er) Welt hört / Anfang von erd, erd wider zur erd / Vnd ob sich der Mensch schon lang wehrt, / So ist ihm doch die erd beschort. / Zeitlich vorgenglich vngewies / Weltlich alles gebrachlich ist.

Tłum.: W 1585 roku ta halla została odnowiona, a Bóg łaskawy sprawił, że nikt nie poniósł szkody (A); Na świętego Piotra i Pawła zaczęto, na św. Bartłomieja zakończono, a Bogu niech będzie chwała za jego łaskawą pomoc i dobrodziejstwo (B). Wszyscy ludzie stworzeni są do pracy / śmierć pomaga im prędko pracę zakończyć/ Ach, w całym świecie słyszać lament i cierpienie/ Z prochu powstałeś, prochem jesteś i w proch się obrócisz/ I chociaż człowiek długo się przed tym broni/ to ziemia [grób] jest mu przeznaczona./ Świat doczesny jest przemijający i niepewny/ wszystko, co doczesne jest wątłe i kruche.

Strona 65

147

Kościół pw. św. Elżbiety

1585,1592

Na VIII filarze u góry stara chorągiew¹⁾ nagrobna Jana Cratona i jego żony Marii z domu Scharff, na której inskrypcja (A). Obok epitafium²⁾. W zwieńczeniu herb, pod którym kwadratowe pole z inskrypcją (B). Centralną część zajmuje relief alabastrowy z przedstawieniem Sądu Ostatecznego, flankowanego dwoma parami korynckich kolumn. Pod nimi prostokątna płyca pomiędzy dwoma konsolami, w której przedstawiono klęczących: zmarłego z rodziną (syn, dwie żony i dwie córki). Wymiary: wys.: 260 cm, szer.: 110 cm.

A †

Im 1592 Jare, den 21 Augusti, ist der Edle, Gestr(enge) vnd / Ehrenv(este) Herr Johannes Baptista Crato von Crafftthein / auff Rückers, Ihrer Röm. Kayß. May. Hofdiener, / vnd Sacri Palatÿ Comes in Gott selgich verschieden.

B

IOANNI CRATONI A CRAFTHEIM^{a)} / III SSS(ERENISSIMORUM) IMPPPP(ERATORUM) CONSILIARIO & MEDICO IN=/TIMO, DIE XIX OCT(OBRIS) IN CHR(IST)O^{a)} PIE DEFUNCTO, / AC MARIAE SCHARFIANA^{Ea)} A WERTH, ANIMAM / SUAM DEO COMMENDANS DIE III JVNII, / FILIUS JOHANNES^{a)} BAPTISTA CRATO, MOR=/TALITATIS MEMOR, HOC FIERI CURAVIT. / OBIERUNT ANN(O) MD XXCV

Tłum.: W 1592 roku, 21 sierpnia, szlachetny, wielmożny i czcigodny pan Jan Baptist Crato von Crafftthein, Jego Rzymskiego Cesarskiego Majestatu dworski sługa i św. Palatynatu Komes łagodnie odszedł w Bogu (A). Janowi Cratonowi z Crafftheim, doradcy i osobistemu lekarzowi trzech najłaskawszych cesarzy, zmarłemu pobożnie w Chrystusie dnia 19 października i Marii Scharcianównie z Werth, polecającej swą duszę Bogu dnia 3 czerwca, zadbał o wykonanie tego syn, Jan Chrzciel Crato, pomny na przemijanie. Odeszli w roku 1585 (B).

a) W rękopisie ligatura nie zaznaczona.

1) Według Luchsa chorągiew była zaginiona już w 1860 roku.

2) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steinborn 1962, B. Oszczanowska 2009, autorem epitafium jest Gerhard Hendrik z Amsterdamu.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 150-151.

Strona 116-117

148 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1586

Za II filarem, pomiędzy dwoma kaplicami, epitafium Jeremiasza Venedigera. U góry inskrypcja (A). W centrum przedstawienie Zmartwychwstania. U dołu inskrypcja (B) – czarne litery na białym tle.

A

Nach Christi vnsers Herren vnd Seligmachers Geburt / im 1586 Jahre ist in Gott seligich verschieden der Ehren=/veste vnd Wolgelehrte Jeremias Venediger, Bürger, vnd bis / in sein hohes Alter Schöppenschreiber alhier zu Breslau, / Wartet der frölichen Aufferstehung zum Ewigen Leben.

B

Peccato, morte, inferno et Cacodaemone victis, / Invicti merito no(m)en JESVS
habet / Hoc duce deposuit Venetus sua leniter arma / Militia fesus Justiniane tua. /
Quisquis amas igitur Virtutis castra sequentes, / Dic Patriae in Christo fide quiesce
senex¹⁾.

Tłum.: W roku 1586 po narodzeniu Chrystusa naszego Pana i Stworzyciela, odszedł łagodnie w Bogu
czcigodny i wykształcony Jeremiasz Venediger, mieszczanin i pisarz ławniczy tutaj we Wrocławiu.
Czeka na radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego (A). Pokonawszy grzech, śmierć, piekło
i szatana, słusznie Jezus nosi miano niepokonanego. Przed takim wodzem Venediger złożył łagodnie
swoją broń, zmęczony, Justynianie, walką w twoim imieniu. Który więc kochasz kierujących się
do obozu cnoty, rzeknij „Spoczywaj w ojczyźnie z wiarą w Chrystusie, starcze”(B).

1) Dystych elegijny.

Strona 167

149 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1587,1593

Nadal za IX filarem obok Sacratio drewniane epitafium Jana Fleischera. U góry
dwa pola inskrypcyjne (A) i (B). Pod nimi obraz przedstawiający Chrystusa
nauczającego z łodzi na jeziorze. Pod obrazem klęczący zmarły z trzema synami
oraz jego dwie żony. U dołu inskrypcja (C).

A

Est Mare quid: Mundus. Quid Cymba. Ecclesia CHRISTI / Rete quid. Est VERBI
Concio CHRISTE tui. / Hoc ubi CHRISTE sonat vere tua cymbula praeste est, / Et
captura hominum TE DVCE larga venit.

B

Das Wort so aus meinem Munde gehet, sol nicht wider / zu mir leer kommen.
Jesai. 55

C

Im 1593 Jahre, den 4. Tag May, ist in dem Herren Christo / sanfft vnd selig
eingeschlaffen, der Ehrwürdige vnd Hochgelehrte / Herr Johannes Fleischer, der
H(eiliger) Schrifft Doctor, Erstlich Lehrer / vnd Prediger Göttlicher Worters alhier
bey S(anc)t(a) Elisabeth in der Kir=chen vnd Schule. Volgends Pfarherr bey
S(anc)t(a) Maria Magdalena. Vnd endlich Pfarherr alhier zu S(anc)t(a) Elisabeth in
das 21 Jahr, seines / Alters im 53 Jahre. Zuvor aber im 1587 Jahre, den 19 Janua=rj
ist selig verschieden, die Tugendreiche Fraw Anna Georgin / vnd hernach a(nn)o
1618 den 24 Septemb(er) die auch Tugendreiche Fraw / Elisabeth Crostin, beyde

seine Eheleiche Hausfrauen. Gott vorleihe / ihnen eine fröhliche Auferstehung zum Ewigen Leben. Amen.

Tłum.: Czym jest morze – światem. Czym łódka – Kościołem Chrystusowym. Sieci czym – głoszeniem twego, Chryste, słowa. Gdzie ono, Chryste, brzmi, zaprawdę łódka twa jest obecną i ma obfity połów ludzi pod Twym przewodem (A); Tak słowo, które wychodzi z ust moich, nie wraca do Mnie bezowocne. Księga Izajasza, rozdział 55, (wers 11) (A); W roku 1593, 9 dnia maja, zasnął łagodnie i spokojnie w Panu, czcigodny i wysoce wykształcony pan Jan Fleischer, doktor Świętego Słowa, pierwszy nauczyciel i kaznodzieja Słowa Bożego tutaj u św. Elżbiety w kościele i szkole. Następnie proboszcz u św. Marii Magdaleny, a na koniec proboszcz tutaj u św. Elżbiety przez lat 21. Jego wiek 53 lata. Wcześniej jednak w 1587 roku, 19 stycznia odeszła łagodnie cnotliwa pani Anna Georg, a potem w roku 1618, 24 września także cnotliwa pani Elżbieta Crostin, obie jego ślubne małżonki. Bóg zechce im dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (C).

Strona 114

150

Kościół pw. św. Elżbiety

1587, 1601

W drugiej kaplicy, za amboną, znajduje się epitafium Nicklasa Rehdingera¹⁾. W zwieńczeniu owalne pole inskrypcyjne (A). Złote litery na czarnym tle. Pod nim wykonana z alabastru rzeźba Chrystusa wiszącego na krzyżu, u stóp którego klęczy zmarły wraz z rodziną (dwóch synów, zona i dwie córki). Tu, obok siebie pola prostokątne z inskrypcjami: (B) - po lewej (nad głowami mężczyzn) i (C) - po prawej (nad głowami kobiet). U podstawy sarkofag, na którego bocznej ścianie okrągłe pole z inskrypcją (D). Wymiary: wys.: 430 cm, szer.: 400 cm.

A

MONV=/MENTVM OPT(imum): / QVOD SVA CVIQ(ue). VIR=/TVS STATV=/IT

B

Im Jahr nach Christi Geburt^{a)} 1587 den 28 Tag / July²⁾ ist in Gott seliglichen vorschieden der Edle / Gestrenge Herr Nicklas Rehdingen der Elter auff / Strisa, Schebitz vnnd^{b)} Sedlitz³⁾ Haubtmann vnnd^{b)} Rathis Eltister alhier. Dehme Gott genade.

C

Im Jahr nach Christi geburt^{c)} 1601 den 3 Tag / Juny Ist in Gott seliglichen^{d)} vorschieden die Edle / Eherentugentsame^{d)} Fraw Rosina, geborne Herbrottinn, / Herrn Nicklas Redingers^{e)} des Eltern eheliche / Hausfraw. Der Gott genade.

D

I.G.G / 1599

Tłum.: Najlepszym pomnikiem jest ten, który cnota sama sobie stawia (A); Zasadzeni w domu Pana będą kwitnąć w sieni naszego Pana Boga (A); W roku po narodzeniu Chrystusa 1587, 28 dnia lipca odszedł łagodnie w Bogu szlachetny i wielmożny pan Nicklas Rhedinger starszy ze Strisa, Schebitz i Sedlitz, starosta i rajca tutejszy, któremu Bóg niech będzie łaskaw (B); W roku po narodzeniu Chrystusa 1601, 3 dnia czerwca odeszła łagodnie w Bogu szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Rosina z domu Herbrott, pana Nicklasa Redingera starszego ślubna małżonka, której Bóg niech będzie łaskaw (C).

- a) W rękopisie: geburth.
- b) W rękopisie: vnd.
- c) W rękopisie: Geburth.
- d) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- e) W rękopisie: Rhedingers.

1) Według karty zabytku przechowywanej w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu, autorstwa B. Steinborn (1961) i B. Oszczanowskiej (2009) epitafium pochodzi z warsztatu Hansa Fleisera zwanego Grut(h)er z Nijmegen.

2) U Luchsa błędnie: Juni.

3) U Luchsa a: Zedlitz.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 107-108; J. G. Kunisch, *Die St. Elisabeth-Kirche zu Breslau und ihre Denkmäler. Nebst einer Abbildung des Elisabet-Thurmes in seiner früheren Gestalt*, Breslau 1841, s. 26-27; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Theil 2, Breslau 1933, s. 128; K. Bimler, *Die schlesische Renaissanceplastik*, Breslau 1934, s. 89-90; J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, S. 199; P. Oszczanowski, *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2002, s. 42-43; M. Zlat, *Renesans i manieryzm*, Warszawa 2008, s. 260-261.

Strona 81

151 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1588

Na siedemnastym filarze epitafium drewniane Wawrzyńca Fentzela. U góry IHS w promieniach słońca. Poniżej inskrypcja (A), pod którą obraz przedstawiający sen Jakuba o drabinie, po której wchodzili i schodzili aniołowie. Pod nim przedstawienie klęczących zmarłego z rodziną (czterech synów, żony i dwóch córek). U dołu inskrypcja (B), W obu polach inskrypcyjnych: czarne litery na białym tle.

A

GENESIS XXVIII / VERE HIC DOMVS DEI EST, ET PORTA COELI

B

Im Jahre 1588 den 4 Decemb(ri)s ist on / Gott entschlaffen der Erbare Ehrn=veste Lorentz Fentzel von Stryr in / Osterreich ob der Enns, Bürger al=/hier, seines Alters 53 Jahr. Her=/nach aber im <...> den <...> die Ede=/le Ehrentugendreiche Fraw Hed=/wig geborne Hörnigin, seine Ehe=/liche Hausfraw, denen Gott der all=/mechtig ein frölich Aufferstehung / zu dem Ewigen Leben vorleihen wolle, Amen.

Thum.: Prawdziwie jest to dom Boga i brama nieba! Księga Rodzaju rozdział 28 wers 17 (A) W roku 1588 dnia 4 grudnia zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny pan Wawrzyniec Fentzel von Stryr w Austrii niedaleko Enns, mieszczanin tutejszy, jego wiek 53 lata. Po nim jednak w roku (...) dnia (...) (zmarła) szlachetna pani Jadwiga z domu Hörnig, jego ślubna małżonka, którym Bóg Wszechmogący niech zechce dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).

Strona 25

152 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1588, 1612

Na XIX filarze epitafium drewniane Wawrzyńca Jessensky. U góry w zwieńczeniu wizerunek miłosierdzia, pod którym cztery herby rzędem: Haisky, Jeßensky, Uthman, Jentsch. Poniżej pole inskrypcyjne (A), malowane złote litery na błękitnym tle. U dołu obraz pomiędzy kolumnami przedstawiający Jakuba rozmawiającego z Aniołami. Pod nim cztery herby: Nakowsky, Rybisch, Sathurtzky i Rindfleisch. Pod spodem pole z inskrypcją (B), czarne litery na białym tle.

A

VIDI DOMINVM DE FACIE AD FACIEM / ET SALVA FACTA EST ANIMAMEA.
GEN. 32

B

Im Jahr Christi 1588 den 1 Maÿ ist in / Gott seeliglich entschlaffen der Edle Ehrveste / Wolbenambte Herr Lorentz Jastensky, von / vnd auf gros Jeßen, gewesener getrauer / Vorsteher des gemeinen Allmosen alhier, sei=/nes alters im 56 Jahr. Hernach aber / im 1612 Jahr, den 23 Octobris, die Edle / Vielehrentugendreiche Fr(au) Barbara, ge=/borne Uthmanin von Schmolz, auff gros / Syrdanigk, seine hinterlassene Wittib, / Ihres Alters im 71 Jahr. Dehnen beiden Gott gnedig seÿ.

Thum.: Widziałem Pana twarzą w twarz, a ocalała dusza moja. Księga rodzaju, rozdz. 32 wers 30 (A); W roku chrystusowym 1588 dnia 1 maja zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny pan Wawrzyniec Jastensky, pan na Groß Jessen, uznany przedstawiciel tutejszej wspólnoty, jego wiek 56 lat. Po nim jednak w roku 1612 dnia 23 października (zmarła) szlachetna i wielce cnotliwa pani

Barbara z domu Uthmann von Schmolz, (pani) na Syrdanigk¹⁾, pozostawiona wdowa. Jej wiek 71 lat. Którym obojgu, Bóg niech będzie łaskaw.

1) =niem. Sirdenick – obecnie część Wrocławia.

Strona 23

153

Kościół pw. św. Elżbiety

1589

Na ścianie kościoła, naprzeciwko wejścia do szkoły, epitafium Anny Schmidt z domu Pucherin¹⁾²⁾. Blacha miedziana. W zwieńczeniu na osi okrągłe pole z inskrypcją (A), poniżej w poziomym polu prostokątnym inskrypcja (B). Centralną część pola zajmuje obraz malowany na miedzi przedstawiający Ukrzyżowanie. Pod nim pole prostokątne z inskrypcją (C). Wymiary: wys.: 75 cm, szer.: 59 cm.

A

Esaiä LIII / Vere langvores / n(ost)ros ipse / tulit

B

CRUX TUA CHRISTE FUI: TU LUX MEA NOCTIS IN UMBRA, /
LABE(M) MEA(M) MORERIS, VIVO EGO MORTE TUA

C

Im 1589 Jahr, den 16 tag Decembris ist in ihren / besten Beruff, in Gott seliglich vorschieden, die Ehren=tugendreiche Fr(au) Anna Pucherin, des Eh=renvesten Daniel Schmides eheliche / Hausfraw, dehrer Gott der Allmechtidge / eine fröhliche Aufferstehung vorleihen wolle.

Tłum.: Księga Izajasza rozdział 53. Zaprawdę on przyjął na siebie boleści nasze (A). Byłem krzyżem twoim, o Chryste: tyś mym światłem w mrokach nocy, nie dbaj o grzech mój, żyję za sprawą Twojej śmierci (B). W 1589 roku, 6 dnia grudnia łagodnie odeszła w głębokiej wierze w Boga, czcigodna i cnotliwa pani Anna Bucher, czcigodnego Daniela Schmida ślubna małżonka. Której Bóg Wszechmogący niech raczy dać radosne zmartwychwstanie (C).

1) Obecnie w Muzeum Miejskim Wrocławia, Pałac Królewski, ul. Kazimierza Wielkiego 35.

2) Według karty zabytku przechowywanej w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Oszczanowska 2013, pochodzi z warsztatu Georga Hayera i być może Matthesa Riegera z Augsburga.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 199-200; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933,

s. 124, M. Zlat, *Od humanizmu i reformacji do wojny trzynastoletniej – Sztuka renesansu i manieryzmu 1500-1650*, [w:] *Sztuka Wrocławia*. Praca zbiorowa pod red. T. Broniewskiego i M. Złata, Wrocław 1967, s. 259; P. Oszczanowski, *Wrocław w państwie Habsburgów. Sala 5: Reformacja (idea-wierni-świątynia)*, [w:] *1000 lat Wrocławia. Przewodnik po wystawie*, red. Maciej Jągiewski, H. Okólska, P. Oszczanowski, Wrocław 2011, s. 91.

Strona 201-202

154

Kościół pw. św. Elżbiety

1589

W II kaplicy, po lewej stronie jako drugie od lewej. Epitafium Erazma Müllera. W zwieńczeniu kartusz herbowy. Podtrzymywany po bokach przez małe aniołki. Dolną część artefaktu zajmuje prostokątne, poziome pole inskrypcyjne. Litery wypukłe, złote na czarnym tle. Wymiary: wys.: 250 cm, szer.: 150 cm

NOBILIS^{a)} ET CELEBRIS^{a)} D(OMI)N(U)S ERA=/SMVS^{a)} MVLLER^{a)} IN
MALCKOWITZ^{a)}, WEIG=/WITZ^{a)}, ET KREIKAV^{a)} ETC.^{a)} MORTEM^{a)} ME=/DITANS.
IN SPE LAETAE^{a)} RESVRRECTIO=/NIS^{a)} AD VITAM AETERNAM. VIVVS / HOC
MONYMENTVM^{a)} SIBI SVISQVE^{a)} / POSTERIS^{a)} FIERI PONIQVE CYRAVIT^{a)} /
ANNO D(OMI)NI M. D. LXXXIX.

Tłum.: *Szlachetny i słynny pan Erazm Muller, [pan] na Malckowitz, Weigwitz i Kreinaw itd. gotując się do śmierci w nadziei błęgiego zmartwychwstania do życia wiecznego, za żywota zadbał o wykonanie i położenie tego pomnika dla siebie i swoich potomków w roku pańskim 1589.*

a) Zaznaczona litera podniesiona powyżej linii duktu.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 76-77. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 117.

Strona 39

155 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1589

W drugiej kaplicy na witrażach w oknie dwie malowane inskrypcje (A) i (B).

A

Erasmus Müller auff Malckwitz / Weigwitz vnd Kreicke. 1589.

B

Anna Geborne Gebinshofferin

Strona 41

156

Kościół pw. św. Elżbiety

1589

Na murze za VI filarem epitafium Izajasza Heidenreicha. Zachowane. Prezbiterium, po prawej stronie za ołtarzem. Główną część zajmuje inskrypcja ryta, pod którą namalowany na miedzi wizerunek rodziny zmarłego klęcząca przed Chrystusem trzymającym na ramionach jagnię (5 synów, żona i 7 córek i dwoje wnucząt). Antykwa. Wymiary: wys.: 11 cm, szer.: 79 cm.

D(eo) O(ptimo) M(aximo) S(anctissimo) / ESAIAS HEIDENREICH / LEOBERG(i). SILES(iae). OPPIDO NATVS A(NNO) M.D.XXXII / TYROCINIO IBIDEM POSITO, IN ACAD(emia). / FRANCOF(ortiensis). PRIMAS DISCIPLINAR(um). / ET INDVSTRIAE^{a)} LAVREAS SVB MAGNO / WILICHIO ADEPTVS, / CVM SACRO THEOL(ogiae). STVDIO EXERSEN. / TRIENNIVM EXEGISSET, POST THEOL(ogiae). / DOCTOR^{a)} SALVTATVS EST. / SVIDNICII PRAECIPVVS^{a)} REPVRGATAE / DOCTRINAE COELESTIS^{b)} PROPAGATOR. / INDE VRATISL(aviae). ACCERISTVS A(NNO) M.D. LXIX, / FIDVS SVI GREGIS PASTOR, CVM ELOQVENTIAE, / ET SEDVL(o). COMMENDATIONE^{b)} ECCL(ESI)AM / GVBERNAVIT: IN SCHOLA LIBROS^{b)} PROPH(eticas). / ET APOST(olicas). ENARRAVIT: DE PRAESENTIB(us)^{a)} / VOCE, DE POSTERIS ETIAM SCRI=PTIS OPT(ime). MERITVS, SACRO=/S(anct)^o MINISTERIO. ANNOS XXXVIII / PERFVNCTVS FIDELITER: / RELICTIS EX AGNETA LIBISSIANA, / ET EVA RINDFLEISCHIANA / XI LIBERIS SVPERST(IBVS)^o / OBIIT VIII CLIMACTERE EXACTO^{a)}, A(NNO) MDLXXXIX / M(ENSe) APRIL(I) D(IE) XXVI. SEPVLTVS HIC, VBI MO=NVMENTVM HOC^{a)} HAERDES EI P(oni).C(uraverunt). / NIL MAGNVN EST VIVERE, SED BENE VIVERE.

Tłum.: Bogu najlepszemu największemu najświętszemu. Izajasz Heidenreich, urodzony w Lwówku na Śląsku w roku 1532. Po zakończeniu tamże wstępnej nauki, w akademii frankfurckiej pod kierunkiem wielkiego Wilichiusa zdobył pierwsze laury z nauk i sądownictwa, po odbyciu trzyletniego świętego kursu teologii ogłoszony doktorem teologii. Wyjątkowy krzewiciel oczyszczonej nauki niebiańskiej w Świdnicy, skąd w roku 1569 wezwany [został] do Wrocławia. Rzetelny pasterz swojej trzody, kierował zborom z wymową i pilnym oddaniem. W szkole objaśniał księgi prorockie i apostołskie, te pierwsze słowem, te ostatnie także pismem. Dobrze zastawiony, przez 38 lat gorliwie wypełniając świętobliwą posługę, pozostawiając z Agnieszki Libissówny i Ewy Rindfleischówny jedenaścioro żyjących dzieci, zmarł osiągnąwszy 8 klimakter¹⁾ w roku 1589, miesiącu kwietniu, dnia 26. Pochowany tutaj, gdzie spadkobiercy zadbali o wystawienie mu tego pomnika. Nie jest wielką rzeczą żyć, ale żyć dobrze.

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
 b) W rękopisie enklawa niezaznaczona.
 c) W rękopisie abrewiacja niezaznaczona.

1) = 7 lat.

Lit: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 16-17. Tutaj brak rozwiązanych skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 129.

Strona 133-134

157

Kościół pw. św. Elżbiety

1589

Obok V filaru na murze, epitafium Andrzeja Dudycza¹⁾²⁾. Zachowane. W zwieńczeniu pierwotnie krucyfiks, obecnie nie zachowany. Poniżej, w płycinie pomiędzy dwoma kwadratowymi pilastrami połączonymi łukiem, pole z inskrypcją (A). U dołu pole z inskrypcją (B), pod którym był herb Borowiec obecnie zaginiony. Pismo ryte. Antykwa.

A

D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) S(ANCTISSIMO) / ANDRAE^{a)} DVDITH³⁾ / AB
 HOREHOVICZA, D(OMI)NO / IN SMIGLA / ANTIQVIS(sima): PROSAPIA,
 VIRTUTE SIN=/GVLARI: ERVDITIONE MVLTIIVGA: / DIVERSISSIMAR(um)
 LINGVAR(um)^{a)} EXCELLE(N)TI^{b)} / COGNITIO(N)E: PLVRIMARVMQ(ue) ET
 MAXI=/MAR(VM) RERVM VSV VERE ILLVSTRI / ET INCOMPARABILI VIRO /
 IIL(ustrissi) M(orum) IMPPP(eratorum trium) FERDINAN(di) I.
 MAXIMILIAN(i) II / RVDOLPHO(i) · II · CONSILIARIO ET / ORATORI
 PRIMARIO, / SVM(M)IS HONORIB(us) TVM SACRIS TVM P(RO)FANIS: /
 LEGATIONIB(VS) AMPLISIS(simis)^{c)}: APVD EXTEROS / REGES AC DINASTAS
 MAXIMA CVM LAV=/DE PERFVNCTO · / CARISS(im)O OMNIBVS: ADVERSO
 NEMINI: CVN=/CTIS ADMIRATIONI · / MARITO EXOPTATISS(im)O ATQ(ue)
 DESIDERATISS(im)O / SVO ET LIBERORVM NOMINE MVLTIIS / CV(M)
 LACRVMIS POSVIT;

B

ELYSABETHA, EX ILLVSTRI ET AMPLISSIMA / SBOROVIORVM FAMILIA
 ORIVNDA: / QVAE [ut] IN HAC VITA CVM DVLCISS(im)O CONIVGE PER /
 ANNOS X CONIVNCTISSIME VIXIT: ITA NE / MORTVVM QVIDEM DESERERE:
 SED CVM EODEM, / IN EODEM SEPVLCHRO QVIESCERE VOLVIT. / VIXIT

MARITVS ANNOS LVI: ILLA VIXIT ANNOS / DIES VII. OBIIT BRESLAE <...>
MENS <...> DIES <...> OBIIT / XIII FEBR(uarii). M. D. LXXXIX.

Tłum.: Bogu najlepszemu, największemu, przenaświętszemu. Andrzejowi Dudyczowi z Horechowicy, panu na Śmiglu, z bardzo starożytnego rodu, obdarzonemu doskonałymi cnotami, wiedzą wieloraką, znakomitą znajomością wielu języków, mężowi zaprawdę znanemu i niezrównanemu w zajmowaniu się sprawami licznymi i bardzo ważnymi, doradcy i przedstawicielowi trzech najjaśniejszych cesarzy, Ferdynanda I, Maksymiliana II i Rudolfa II, wywiązującego się z największą pochwałą z najważniejszych funkcji kościelnych i świeckich oraz poselstw znakomitych wielce do nacji obcych i władców, wszystkim bardzo drogiemu, nikomu nieprzyjaznemu, podziwianemu przez wszystkich, mężowi najdroższemu i wyteśnionemu imieniem swoim i dzieci wśród łez obfitych wystawiła (A); Elżbieta, z wielce znakomitej i szacownej rodziny Zborowskich pochodząca, która w życiu tym z najśłodszym małżonkiem jak najzgodniej żyła przez lat 10 i by nie opuścić go i w śmierci, postanowiła spocząć wraz z nim w tymże grobowcu. Małżonek żył lat 56, dni 7, zmarł we Wrocławiu 13 lutego 1589; ona żyła lat miesięcy dni zmarła (B).

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- b) W rękopisie enklawa niezaznaczona.
- c) Ostatnie dwie litery powyżej linii duktu.

- 1) Według Luchsa autorem projektu epitafium był Daniel Engelhart. Pierwotnie nad artefaktem umieszczono herb zmarłego, który obecnie wisi na trzecim filarze.
- 2) Andrzej Dudycz (1533-1589), urodzony w Budzie, był naturalizowanym Polakiem, humanistą i dyplomatą. Związał się z ruchem braci polskich.
- 3) Według Luchsa a: Dudita.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 35-37. Tutaj brak rozwinięcia skrótów, tekst przetłumaczony na język niemiecki. L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 111, J. Harasimowicz, *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992, s. 75-76; *Sztuka Wrocławia*, red. M. Zlat, s. 238.

Strona 143-144

158

Kościół pw. św. Elżbiety

1592

Na zewnątrz, nad drzwiami małego kościółka¹⁾ epitafium Macieja Renischa²⁾. W zwieńczeniu herb. W centralnej części flankowany pilastrami relief przedstawiający Zmartwychwstanie Chrystusa, pod którym ukazano klęczącego zmarłego z małżonką. U góry na osi poziome owalne pole z inskrypcją (A). U dołu w owalnym polu inskrypcja (B). Obecnie trudno czytelna. Wymiary: wys.: 192 cm, szer.: 95 cm.

A

Ich Weis das mein Erlöser / lebet. Joh(an) am · 19³⁾

B

Im 1592 Jare den. 13 Januarÿ / ist in Gott seliglich entschlaffen der Ehrenveste Matthes Renisch Röm(ische) Kaÿ(serliche) Maÿ(estät) etc. gewesener diener vnd Cantzeleÿ / verwalter beÿ der Schlesische Cammer Darnach im <...> / Jare die Ehrentugendsame fraw Barbara, seine Ehliche Hausfraw. / Denen vnd vns allen Gott ein fröliche auferstehung / vorleihen wolle. Amen.

Tłum.: Wiem, że mój Zbawiciel żyje. Ewangelia według św. Jana, rozdział 19 (A); W 1592 roku, 13 stycznia zasnął łagodnie w Bogu czcigodny Maciej Renisch, rzymskiego cesarskiego majestatu szanowany sługa i urzędnik kancelarii kamery Śląskiej. Po nim w roku (...) (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Barbara, jego ślubna małżonka, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen (B).

1) Patrz płyta nr 62 przypis 1).

2) Obecnie na ścianie kaplicy pomiędzy 10 i 9 filarem.

3) Księga Hioba, rozdział 19.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 109; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 128.

Strona 184

159 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1592, 1596

Obok V filaru na murze, poniżej chorągwi nagrobnej epitafium z cyny i miedzi Hansa Puchersa. U góry klepsydra, pod którą czaszka. Pole z inskrypcją (A), pod którym dwa herby: Pucher i Ringfleisch oraz inskrypcja (B). Pod nią przedstawienie klęczącej rodziny zmarłego (7 postaci męskich i 9 kobiet)¹⁾. U stóp kobiet 5 herbów: Willinger, Eichler, Eichhäuser, Schmied i nierozpoznany. U dołu pole z inskrypcją (C).

A

Johannis 3. / Gleich Moses eine Schlange in der Wüsten erhöhet / hat, also mus auch des Menschen Sohn erhöhet wer=den, auff das alle, die an ihn gleuben, nicht verloren / werden, sondern das Ewige Leben haben.

B

QVOS	AN	DI	TRI	FV	STRA
	GVIS	RVS	STI	DE	NERE
HOS	SAN	MI	CHRI	VVL	LA

C

Im Jahr 1592 den 9 tag Maÿ ist in Gott selig entschlaffen, der / Edle, Ehrenveste vnd Wolbenampte Herr Hanß Pucher, der Raths / alhier, seiner alters im 65 Jahre. So wol auch die Edlen Ehrentu=/gendreichen, Fraw Catharina geborne Willingerin, Ihres Alters / im 27 Jahr, seine erste, Im Jahr 1564 den 4 Maÿ, vnnd / dann Fraw Anna geborne Eichhauserin, ihres alters im 48 / Jahre, seine andere liebe Hausfraw, im 1596 Jahre, den 25 Apri=/lis. Denen Gott der Allmechtige sampt allen Christgleubigen, eine fröliche Aufferstehung zu dem Ewigen Leben vorleihen wolle, Amen.

Tłum.: (Ewangelia według) św. Jana, rozdział 3 (wers 14 i 15) Jak Mojżesz wywyższył węże na pustyni, tak potrzeba, by wywyższono Syna Człowieczego, aby każdy, kto w Niego wierzy, miał życie wieczne (A); Których straszny czart żalosnym pogrzebem powalił, tych cudowna krew z Chrystusowych ran obmyła (B) Uns hat die grausige Schlange dem elenden Tod überliefert, / Aber das Blut des Christ's heilet die Wunden gar schnell (B). W roku 1592 dnia 9 maja zasnął w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Hans Pucher, rajca tutejszy, jego wiek 65 lat. Także (zmarły): szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna z domu Willinger, jej wiek 27 lat, jego pierwsza (ukochana małżonka), w roku 1564, 4 maja; a potem pani Anna z domu Eichhauser, jej wiek 48 lat, jego druga ukochana małżonka, w 1596 roku, 25 kwietnia. Którym Bóg Wszechmogący, jak i wszystkim wyznającym Chrystusa, raczy dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego, Amen (C).

1) Opis na podstawie Luchs a.

2) Wiersz leoniński. Autorem jest Hugon z Orleanu – przyp. P. Madejski.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 152-153.

Strona 142

160 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1592, 1615, 1621

Na 15 filarze widnieje drewniane epitafium Mateusza Krichelsa¹⁾. U góry dwa herby: Krichelisch i Nießer. Pod nimi obraz ze sceną narodzin Chrystusa. Po bokach herby: Krappen, Uthmann von Schmolck, Reussner i Hessler. Pod nimi inskrypcja, złote litery na czarnym tle.

Anno Christi 1615, den 8 Aprilis ist in Gott / seliglichen entschlaffen der edle Ehrenveste / Herr Mathaeus Krichel, der Eltere, Bür=/ger alhier, Seines Alters im 56

Jahre. Zuvor aber Anno 1592 den 17 Decembris / die Edle Ehrentugendreiche Fraw Anna / Petzoltin, Ihres Alters im 33. Vnd herrnacher Anno / 1621 den 21 Junÿ, die Edle Ehrentugendreiche / Fraw Margaretha Krußnerin, Ihres Alters im / 39 Jahre, beyde seiner gewesener Eheliche Hausfrauen. / Denen allen Gott eine sanffte Ruhe in der Erden, vnd / nochmals eine fröliche Aufferstehung zum Ewigen Leben / gnedöglichen vorleihen wolle. Amen.

Tłum.: W roku Chrystusowym 1615, 8 kwietnia zasnął łagodnie w Bogu szlachetny i czcigodny pan Mateusz Krichel starszy, mieszczanin tutejszy, jego wiek 56 lat. Wcześniej jednak w roku 1592, 17 grudnia (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Anna Petzoltin, jej wiek 33 lata, a potem z roku 1621, 21 czerwca, (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Małgorzata Krußner, jej wiek 39 lat, obie jego świętej pamięci ślubne małżonki. Którym wszystkim niech Bóg raczy łaskawie dać spokojne spoczywanie w ziemi i radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen

1) Na marginesie dopisano, że córka z pierwszego małżeństwa poślubiła Heiricha Eben. Strasza córka z drugiego małżeństwa poślubiła Godfryda Landshütten, zaś młodsza Godfryda Röttelna

Strona 51

161 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1592, 1617

Na XII filarze od strony ambony widnieje drewniane epitafium Piotra Riedela. W zwieńczeniu złote słońce z hebrajskim słowem Jahwe. Poniżej dwie rzeźby/statuy, pomiędzy którymi pole inskrypcyjne z inskrypcją(A) flankowane wieżyczkami ze złotymi kopułami, zakończone krzyżem. Pod nimi obraz przedstawiający narodziny i zmartwychwstanie Chrystusa. Po bokach personifikacja Fides (po prawej) i Fortitudo (po lewej). U dołu pole z inskrypcją (B), pod którym wyobrażenie Maryi z dzieciątkiem.

A

SIC DEVS DILEXIT MVNDVM, VT FILIVM SVVM VNI=/GENITVM DARET, VT OMNIS QVI CREDIT IN EVM / NON PEREAT, SED HABEAT VITAM AETERNAM. IOH(ANNES) 3.

B

Im Jahr 1617 nach Christi vnsers Erlösers / vnd Seligmachers Geburt, den 25 tag Decemb(er) / Ist in Gott sanfft vnd seeliglichen vorschieden, der Ehren=veste vnd Wolbenambte Herr Peter Riedel der Elder, Bür=/ger vnd Handelsmann alhier, Seines alders im 65 Jahr. / Zuvor aber A(nn)o 1592 den 26 Junÿ, die Ehren tugendsamen Fraw Anna Binderin, seine Erste Hausfraw: Ihres alders im 25 Jahr. Hernach Anno <...> den <...> tag – die Edle Ehren=/tugendreiche Fraw Ewa

Luckhin von Boguslawitz, Sei=ne andere Hausfraw, Ihres alders im <...> Jahr; / Welchen Gott in der Erden eine sanffte Ruhe, vnd am Her zunohenden Jüngsten Tage einer fröliche / auferstehung zum E(wigen) L(eben) vorleihen wolle. Amen.

Tłum.: Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne. Ewangelia według Św. Jana rozdział 3, wers 16 (A) W roku 1617 po narodzinach Chrystusa, naszego Zbawcy i Stworzyciela, 25 dnia grudnia, zasnął spokojnie i łagodnie w Bogu czcigodny i szanowany pan Piotr Riedel starszy, mieszczanin i kupiec tutejszy. Jego wiek 65 lat. Wcześniej jednak w roku 1592, 26 czerwca (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Anna Binder, jego pierwsza małżonka. Jej wiek 25 lat. Potem w roku (...) dnia (...) (zmarła) szlachetna, czcigodna i pełna cnót pani Ewa Lucke von Boguslawitz, jego druga małżonka. Jej wiek (...). Którym Bóg niech raczy dać na ziemi łagodne spoczywanie, a w nadchodzącym Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.

Strona 87

162

Kościół pw. św. Elżbiety

1593

Na XIV filarze, na odwrotnej stronie od ambony, epitafium z alabastru Krzysztofa Schellera¹⁾. Epitafium edikulowe. U góry herb pomiędzy dwoma leżącymi aniołami (obecnie nie zachowany). Pod nim przedstawienie Zmartwychwstania, pod którym klęczący zmarły, ujęte w profilowane ramy i flankowane dwoma kolumnami. Po bokach dwie hermy z rękoma złożonymi do modlitwy, zwrócone na zewnątrz. U dołu owalne pole inskrypcyjne flankowane konsolami. Pierwotnie litery srebrne, ryte, na ciemnym tle, obecnie złote na czerwonym tle. Wymiary epitafium: 141 x 110 cm.

Anno 1593 Den 11 Nouemb/er Ist Inn Gott sällig^{a)} entschlaffen der / Ehrnnüeste Jungesell(e)^{b)} Christoff^{c)} Scheller / der gebürt vonn Vllm in Schwaben seins / altters Im 82 Jare der Allmechtige Gott / vrrleje Ime^{d)} vnnd^{e)} vns allen eine Frö=/liche Auferstehung. / Amen.

Tłum.: W roku 1593, 11 listopada, zasnął łagodnie w Bogu czcigodny kawaler Krzysztof Scheller, urodzony w Ulm w Szwabii, jego wiek 82 lata, któremu Bóg Wszechmogący niech da, jak i nam wszystkim, radosne zmartwychwstanie. Amen.

a) W rękopisie: selig.

b) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

c) W rękopisie: Christoph.

d) W rękopisie: ihm.

e) W rękopisie: Vnd.

1) Obecnie na ścianie północnej.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 131. Z uwagi na takie same różnice do oryginału, można założyć, iż transkrypcja wykonana w oparciu o odpis, a nie z natury.

Strona 68

163 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1593, 1607

Na XVI filarze epitafium drewniane Sebastiana Heugel. U góry wizerunek Chrystusa z chorągwią zwycięstwa. Poniżej inskrypcja (A). Poniżej obraz z przedstawieniem Chrystusa w ogrodzie oliwnym, poniżej inskrypcja (B).

A

ASPICE SVDANTIS FACIEM PECCATOR IHESV: / SIC PRO FLAGITIIS
ANGITVR ECCE TVIS¹⁾

B

Anno 1593 den 16 Aug(ustii) ist in Gott dem / heren sanfft vnd selig entschlaffen, der Ed=le Gestrenge Herr Sebastian Heugel, von / Polckwitz auff Betlern, Rö. Kayß. / Maest(ät) Rath etc. vnd im Jar 1607 den / 12 Januar(is) die Edle Ehrentugenreiche Fraw / Regina geborne Kromayerin, vom gros / Sagewitz, seine Eheliche lieb. Hausfraw, denen Gott eine fröliche Aufferstehung geben vnd / vorleihen wolle, Amen.

Tłum.: *Patrz grzeszniku na twarz trującego się Jezusa, oto tak jest dręczony za twe występki (A); W roku 1593, 16 sierpnia zasnął w Bogu spokojnie i łagodnie, szlachetny i wielmożny pan Sebastian Heugel von Polckwitz, Rajca Rzymskiego Cesarskiego Majestatu, a w roku 1607, 12 stycznia (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Regina z domu Kromayer z Solnej, jego ślubna małżonka, którym Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen (B).*

1) Dystych elegijny.

Strona 44 i 45

164

Kościół pw. św. Elżbiety

1594

Na ścianie kościoła, naprzeciw wejścia do szkoły, epitafium kamienne Elizy Winckler. Epitafium w typie edikulowym. W zwieńczeniu herb Reimann. Inskrypcja pomiędzy dwoma pilastrami zajmuje centralną część epitafium. U dołu kartusz z inskrypcją (B). Wymiary: wys.: 280 cm, szer.: 120 cm.

A

Elisa Winckleriana / Iohannis Reimanni Coniux fui / Religio mihi socia Vita / Pietas mortis comes fuit / Deum time re / Maritum revereri / Libros regere / Rem tueri domesticam / didici, / Jam quod optavi habeo, / aeternum eo fruor. / Desinite In terra luctu / quietem meam rumpere / Vixi namq(ue) ut morerer, Mortua sum ut viverem / Vobiscum victura demum / cum mortua mors fuerit¹⁾ / Interim mortalia contemnit(e) / et ignorantiam vestram / non ignorete²⁾. / Maritus Vxori amabilissimae / cum qua per annos XXIII vixit / coniunctissime. A(nno) C(hristi) M. D. XCIV / IESV CHRISTI / SANGVIS SALVS / ANIMAE MEAE

B

JESV CHRISTI / SANGVIS SALVS / ANIMAE MEAE

Tłum.: Ja, Eliza Wincklerówna, byłam żoną Jana Reimanna; w życiu religia, przy zgonie pobożność była mi towarzyszką; wiedziałam, że Boga [należy] się bać, męża szanować, dzieci wychowywać, dbać o gospodarstwo domowe. Czego pożałowałam, już mam, wiecznie tym cieszę się. Przestańcie na ziemi spoczynek mój burzyć płaczem, żyłam bowiem aby pomrzeć, pomarłam, aby żyć. Z wami żyć będę dopiero wtedy, kiedy uśmierconą śmierć zostanie. Tymczasem wzgardźcie tym, co doczesne i poznajcie swoją niewiedzę. Małżonek najukochańszej żonie, z którą żył w najlepszej zgodzie przez lat 23, w roku Chrystusowym 1594. KREW JEZUSA CHRYSZTUSA ZBAWIENIEM MOJEJ DUSZY

1) Cf. N. Chytraeus, p. 142. (przyp. P. Madejski).

2) 11-zgłoskowiec falecejski (przyp. P. Madejski).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 201-202.
L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 112.

Strona 204

165 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1594

W drugiej kaplicy, za amboną, okrągły kartusz z wizerunkiem Karola von Redingera i inskrypcją.

A(nn)o 1594 den 13 Julij ist in Gott verschieden der Edle / Ehrenveste Carll von Rhedinger vnd Strisa auff Zed=/litz. Dem Gott gnade.

Tłum.: W roku 1594, 13 lipca odszedł w Boga szlachetny i czcigodny Karol von Rhedinger i Strisa, pan na Zedlitz, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 82

166 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1594
-------	--------------------------	------

Na IV filarze katusze herbowe rodziny von Bedaw z podpisami (A)-(C).

A

Herr Hanos von Bedaw, der Elter / Dem Gott gnad

B

Hans Rothenburg der Alde

C

Edwarth von Bedaw / Dem Gott gnade / RENOVATA SVMPTIBVS
NOBI=LISSIMI CASPARI A BEDAV ET / ROMOLCKOWITZ, ANNO 1594 /
MENSE IANVARIO

Tłum.: *Pan Hanos von Bedaw Starszy. Niech Bóg mu będzie łaskaw (A); Hans Rothenburg Starszy (B); Edward von Bedaw. Niech Bóg mu będzie łaskaw. Odnowiono ze środków wielce szlachetnego Kacpra von Bedaw i Romolckowitz w roku 1594 w miesiącu styczniu (C).*

Strona 148

167	Kościół pw. św. Elżbiety	1594
-----	--------------------------	------

W drugiej kaplicy, po prawej stronie epitafium kamienne Wawrzyńca von Heugelsa. Według rękopisu na trzecim filarze wisiała chorągiew nagrobna i tarcza herbową Wawrzyńca von Heugels z inskrypcją (A). Dziś niezachowana. Epitafium zachowane: w zwieńczeniu okrągłe pole inskrypcyjne (B) nad którym główka aniołka. Poniżej dwa kwadratowe filary połączone belką. Na filarach herby z inskrypcjami identyfikującymi: po lewej linia ojcowska: (C)-(F), po prawej linia matczyzna (G)-(J). W centrum herb zmarłego. U dołu inskrypcja z tekstem śmierci (K). Wymiary: wys.: 200 cm, szer.: 85 cm.

A †

Im Jahr 1594 den 1 May ist in der Schlacht für Hat=/man in Vngarn wieder den Erbfeind der Christenheit / seeliglich vnd Ritterlich vorschieden der Edle, Wolbe=/nambte vnd Ehrenveste Lorentz von Heugel vnd Polocko=/witz, auff gros Sagewitz. Denen Gott gnade.

B

O MORTEM / BEATAM SED / MORTALITAS / FINITA

C

Der v(on) Heugell

D

Der v(on) Ortlieb

E

Der v(on) Poppasaw

F

Der v(on) Behmm

G

Der v(on) Reichel

H

Der v(on) Hernick

I

Der v(on) Früberg

J

Der v(on) Leutsch

K

Imm^{a)} Jahr^{b)} 1583. denn^{c)} 19. Martÿ · ist in Gott / seliglichen^{b)} vorschieden^{b)}, der^{b)} Edle, Gestreng, Ehr/enueste vnd wolbenambte Herr Lorentz Heugell^{b)} von / Polockowitz, auff Gros Sagewitz, Rom(isches) Kho(ni)g(lisches)^{d)} M(ajestät) / Rath vnd den im Jahr^{b)} 1612 den^{b)} 29 Janu(aris) die Edle / Vilehrentugentreiche^{b)f)} Fraw Anna / geborne Kromayrin von / Sagewitz, seine Ehliche / Hausfraw / dem^{g)} Gott ge/nade.

Tłum.: W roku 1594, 1 maja w bitwie pod Hatman na Węgrzech w obronie chrześcijaństwa łagodnie i rycersko odszedł szlachetny i czcigodny, szanowany Wawrzyniec von Heugel von Polockowitz, pan na Gross Sagewitz, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); Śmierć błogosławiona, lecz doczesność skończona (B); W roku 1583, 19 marca odszedł łagodnie w Bogu szlachetny, wielmożny, czcigodny i szanowany pan Wawrzyniec Heugell von Polockowitz, pan na Gross Sagewitz, rzymskiego królewskiego majestatu radca, a w roku 1612, 29 stycznia (zmarła) szlachetna, wielce czcigodna

i cnotliwa pani Anna z domu Kromayer von Sagewitz, jego ślubna małżonka, której Bóg niech będzie łaskaw (K).

- a) W rękopisie: Im.
- b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- c) W rękopisie: den.
- d) W rękopisie: Kaÿ.
- e) W rękopisie: Vnnd.
- f) W rękopisie: vielehrentugendreiche.
- g) W rękopisie: Denen.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 48-49. Tylko inskrypcja (B) i (K). L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 120.

Strona 160-161

168 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1595,1612
-------	--------------------------	-----------

Na XII filarze epitafium Walentyna Sebyscha na białym kamieniu. U góry, obok siebie, dwa okrągłe, miedziane, błękitne pola inskrypcyjne ze złotymi inskrypcjami (A) i (B). Poniżej obraz, także na miedzi, *Chrystus cierpiący za ludzi*, poniżej *Chrystus i Samarytanka*, pod którą wizerunek klęczących zmarłego z rodziną (czterech synów, żona i trzy córki). U dołu dwie inskrypcje (C) i (D) jedna nad drugą, złote litery na czarnym tle.

A

Mi/sericordiam / volo non sa/crificium. / Oseae 6.

B

Vere Languores / nostros ipse / tulit. Esa. / 53

C

Quod impossibile erat Legi. In quo ifir=/mabatur per carnem: Deus Filium suum mit=/tens in similitudinem carnis peccati, et / de peccato damnavit peccatum in carne: / ut iustificatio Legis impleretur in nobis. / Rom. 8

D

Im 1595 Jahr den 10 May ist in Gott verschieden / der Edle Ehrenveste Wolbenambte Herr Valentin / Sebysch, Bürger alhier. Darnach im 1612 den 3 / April, die Edle Ehrentugendreiche Fr(au) Eva, ge=/borner Kauffmannin, seine

Eheliche Hausfraw. / denen Gott eine fröliche Vhrstand aus genaden Ver=leihen wolle, Amen.

Tłum.: *Chcę miłosierdzia a nie ofiary [Księga] Ozeasza [rozdział] 6. (A); Zaprawdę on przyjął na siebie boleści nasze. [Księga] Izajasza 53 (B); Co nie było możliwe dla Zakonu, w czym osłabiony był przez ciało, Bóg, posyłając Syna swojego w podobieństwie ciała grzesznego, z przyczyny grzechu potępił grzech cielesny aby usprawiedliwienie Zakonu wypełniło się w nas. [List do] Rzym(ian), [rozdział] 8 [wers] 3.(C) W 1595 roku dnia 10 maja odszedł w Bogu szlachetny, czcigodny i szacowny pan Walentyń Sebyśch, mieszczanin tutejszy. Potem w roku 1612 dnia 3 kwietnia, szlachetna, czcigodna, pełna cnót pani Ewa z domu Kaufmann, jego ślubna małżonka, którym Bóg w swej łasce da radosne zmartwychwstanie. Amen (D).*

Strona 15

169 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1597

Na I filarze 5 epitafium, poświęcone Henrykowi Kramayerowi. W zwieńczeniu Chrystus z chorągwią, pod którym inskrypcja (A). Poniżej dwa herby z podpisami (B) i (C). Pomiędzy nimi pole inskrypcyjne (D) nad którym płaskorzeźba Wniebowstąpienia. Poniżej obraz z przedstawieniem Ukrzyżowania i stojącymi pod krzyżem Maryją i św. Janem. Po prawej stronie obrazu przedstawienie Jana Chrzciciela z inskrypcją (E), a po lewej św. Eliasza z inskrypcją (F). U dołu pole inskrypcyjne ze złotymi literami (G).

A

Ego sum resurrectio et vita

B

Der Kro=/mayer von / gros Sayewitz

C

Der Schindel / von gros Pe=/terwitz

D

HIC EST FILIVS MEVS DILE=/CTVS IN QVO MIHI CONPLA=/CITVM EST,
HVNC AVDITE

E

Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata Mundi

F

Per Vulnera Chri(sti) omnes sancti sumus

G

Im Jahr 1597 den 24 Febr(uar) ist in Gott se=/lig entschlaffen, d(er) edle Ehrenvesten vnd / Wolbenambte Herr Hainrich^{a)} Kra=/mayr der Elter, von Sagewitz / auff Galowitz, des Rathes alhier, / bis in das 27 Jahr. Darfür aber / A(nno) 1591 den 21 Octob(er) die Edle / Ehrentugendreiche Fraw Martha / geborner Vthmannin vom Schmoltz, / seine Eheliche liebe Hausfraw, / denen beyden Gott der Allmach=/tige am Jüngsten Tage eine / fröliche Aufferstehung vorleihen / wolle, Amen.

Thum: Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem (Ewangelia wg. Św. Jana =, rozdział 11, wers 25) (A); Oto jest syn mój, w którym mam upodobanie, Jego słuchajcie! (Ewangelia wg. Św. Mateusza, rozdział 17, wers 5) (D); Oto baranek Boży, który gładzi grzechy świata (Ewangelia wg. Św. Jana, rozdział 1 wers 29) (E); Przez rany Chrystusa, wszyscy będziemy zbawieni (F). W roku 1597 dnia 24 lutego zasnął w Bogu szlachetny, czcigodny i szacowny pan Henryk Kramayer starszy von Sagewitz, pan na Galowicach, rajca tutejszy przez lat 27. Wcześniej jednak, w roku 1591 dnia 21 października (odeszła) szlachetna, czcigodna i pełna cnót pani Marta z domu Uthmann ze Smolca, jego ślubna, ukochana małżonka, którym obojgu Bóg Wszechmogący zechce dać w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego amen (G).

a) Tak w rękopisie.

Strona 6 i 7

170

Kościół pw. św. Elżbiety

1598

Na XVII filarze, u góry, kamienne epitafium Józefa Rindfleischa. U góry dwa herby obok siebie. Po lewej Rindfleisch, po prawej Monau. Poniżej inskrypcja (A) malowana na miedzi, pod którą obraz przedstawiający Józefa i Jakuba, umieszczone pomiędzy dwoma kolumnami. Po bokach herby. Po lewej Banckner, po prawej Vngeraten. U dołu inskrypcja (B). W ostatniej linii inicjały wkomponowane w zdobienie roślinne (C). Po lewej stronie herb Morenberger, po prawej: Artzte, u dołu herb Lindener.

A †

Suscipit ut Patrem Ioseph Fratresq(uis) benigne, / Sic nos suscipiat Filius ipse DEI.
Gen(es)is 46

B

Ann(o)^{a)} 1598. den 8. tag Aprill, vorschid in Gott, / der^{b)} Edle, Ehre(n)ueste^{a)} vnd Wolbenambte^{b)} Herr Joseph / Rindtflaisch^{b)}, seines altters im 64 jar^{d)}. Zuvor aber / A(nn)o [15]67. Fraw Magdalena Morenbergerin, vnnd^{d)} / A(nn)o [15]84 Fraw

Magdalena Artztin. Nachmalss / A(nn)o <...> Fraw Justina Lindnerin, seine Eheliche / Hausfrawe, / dehne(n)^{a)b)} Gott / gnade.

C

C(aspar) R(auch)

Tłum.: Tak jak łaskawie Józef przyjmuje ojca i braci, niechaj i nas tak przyjmie Syn samego Boga Księga Rodzaju, Rozdział 46 (A); W roku 1598, 8 dnia kwietnia odszedł w Bogu szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Józef Rindfleisch, jego wiek 65 lat. Wcześniej jednak w roku 1567 (odeszły) pani Magdalena Morenberger i w roku 1584 pani Magdalena Artztin. Na koniec w roku (...) (zmarła) pani Justyna Lindnerin, jego ślubne małżonki, którym Bóg niech będzie łaskaw (B).

a) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

b) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

c) W rękopisie: Jahr.

d) W rękopisie: Vnd.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 78. Drobne błędy w transkrypcji.

Strona 35

171

Kościół pw. św. Elżbiety

1598,1611

Na ścianie kościoła, naprzeciwko wejścia do szkoły, epitafium miedziane, w części pozłacane, Reginy Kirchpauer. W zwieńczeniu inskrypcja (A)¹⁾. Centralną część płyty zajmuje przedstawienie Ukrzyżowanego Chrystusa, pod którym klęczy zmarła ze swoimi dziećmi (obecnie zaginiony). Poniżej cztery herby: Sebisch, Kirchenpauer, nierozpoznany i Pucher; pomiędzy którymi inskrypcja (B). Wymiary: wys.: 75 cm, szer.: 58 cm.

A

Credo Resur=rectionem Mor=tuor(um) & vitam / aeternam

B

Im 1598 Jahre den 1 tag Octobris ist in ihrem besten / Beruff in Gott seliglich verschieden^{a)}, die Ehrentugendsame / Fraw Regina^{b)} Kirchenpawerin, des^{a)} Ehrenvesten Adam Sebysches, / Eheliche Hausfraw, Ihres Alters im 19 Jahr. Dehrer Gott der^{a)} All=mechtige eine fröhliche Aufferstehung ^czum Ewigen leben^c geben vnd vorleihen / wolle, Amen.

Tłum.: Wierzę w zmartwychwstanie zmarłych i żywot wieczny (A); W roku 1598, 1 dnia października, łagodnie odeszła w głębokiej wierze w Boga, czcigodna i cnotliwa pani Regina Kirchenpawer, czcigodnego Adama Sebyscha ślubna małżonka. Jej wiek 19 lat. Której Bóg Wszechmogący niech raczy dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: Anna.

c) W rękopisie: brak.

1) Według rękopisu powinien być jeszcze napis: REN(ovatum) AN(NO) 1611.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 198-199.

Strona 201

172

Kościół pw. św. Elżbiety

1598,1613

Naprzeciw VII filaru, epitafium Henryka Steffan i jego żony Elżbiety z domu Michael¹⁾. W zwieńczeniu, w kwadratowym polu cztery herby²⁾. Pod nimi inskrypcja (A). Poniżej płaskorzeźba alabastrowa przedstawiająca Chrystusa Ukrzyżowanego, pod którym klęczy zmarły z rodziną³⁾⁴⁾. Pod nim inskrypcja (B). Wymiary: wys.:320 cm, szer.: 150 cm.

A

EXTENDE DOMINE

ET IVSTITIAM TVAM

MISERICORDIAM TVAM

HIS QVI SVNT RECTO

SCIENTIBVS TE:

CORDE. PSAL(MUS) 36.

B

Ann(o) 1598 den 17 Aug(ustii) ist in Gott selig entschlaffen, / Der Edle, Gestrenge Wolbenambte Herr Heinrich / Steffan, der^{a)} Rechten Doctor, Röm(isches) Kay(serlisches) May(äste)tt / Rath, vnd Cam(m)er Fiscal in Ober vnd Nider^{a)} Schle=/sien. Hernach A(nn)o 1613 den^{a)} 2. Junÿ, die Edle Ehren=/tugendreiche^{a)} Fraw Elisabeth ge**bo**rene^{a)} Michalin / seine hinderlassene Wittib. Dehne(n)^{b)} Gott am / Jüngsten tag ein fröliche Aufferstehung vorlei^hen^{a)} / wolle. Amen.

Tłum.: Rozciągnij, o Panie, miłosierdzie Twoje na znajdujących Ciebie, a sprawiedliwość Twoją na tych, którzy są prawego serca Psalm 36(35).11 (A); W roku 1598, 17 sierpnia zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, wielmożny i wielce szanowany pan Henryk Steffan, doktor prawa, radca rzymskiego cesarskiego majestatu i fiskal kamery na Górnym i Dolnym Śląsku. Potem w roku 1613, 2 czerwca, (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Elżbieta z domu Michalin, po nim pozostawiona wdowa, którym Bóg niech raczy dać w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie. Amen (B).

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
b) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

- 1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: B. Steinborn 1963, B. Oszczanowska 2011, autorem epitafium jest Gerhard Hendrik z Amsterdamu.
2) Obecnie w ich miejsce jeden namalowany herb.
3) Obecnie brak figury Chrystusa i zmarłego z rodziną. Po bokach krzyża umieszczono alabastrowe figury aniołów.
4) Według karty zabytków obiekt konserwowano w latach 1738, 1860, 1890-1893, 1907, 1917-1918, 2010.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 148-149.
Stron 127

173 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1599

Na VIII filarze epitafium Mikołaja Siedlnickiego. W zwieńczeniu wizerunek Chrystusa z chorągwią zwycięstwa. Pod nim kłęczący zmarły. Poniżej dwa herby i inskrypcja (A). Pod nią krucyfiks. Po bokach herby z inskrypcjami identyfikującymi (B)-(G). U dołu dodatkowe cztery herby z inskrypcjami (H)-(K)¹⁾. Pod nimi inskrypcja (L). U samego dołu 4 herby z inskrypcjami (M)-(P).

A

SPES MEA CHRISTVS

B

D(ER) V(ON) OSSINSKI

C

D(ER) V(ON) KLADRVBSKI

D

D(ER) V(ON) SSIROTSKI

E

D(ER) V(ON) LISSKEN

F

D(ER) V(ON) SEIDLICZER

G

D(ER) V(ON) KRZEPICKI

H

D(ER) V(ON) SSAMARZOWSKI

I

D(ER) V(ON) CZEPLOWNI

J

D(ER) V(ON) BRODECZKI

K

D(ER) V(ON) WILTBERGER

L

Im 1599 Jahr, den 2 Augustii ist alhier zu Breßlaw in Gott sanfft vnd / selig entschlaffen, der Wolgebornen Herr, Herr Nicklas Sedlnitzki, Herr / von Cholitz, das Wolgebornen Herrn, Herrn Georgen des Eltern / Sedlnitzki, Herrn von Cholitz vnd auff Roßwalde, Ihr. H. Fr. G. / H. Herren Cardinals von Ditrichstein, vnd Bischoffs zu Olmütz Land=/rechts Hoffrichters Geliebter Sohn, seines Alters im 17 Jahr. Liegt / alhie begraben. Der Ewige Gott wolle Ihme eine fröliche Aufferstehung vorleihen, Amen.

M

D(ER) V(ON) TTLVMOCKEN

N

D(ER) V(ON) LVDANICZ

O

D(ER) V(ON) SSIROTSKI

P

D(ER) V(ON) SHINBERG

Tłum.: Chrystus mą nadzieją (A); W 1599 roku, 2 sierpnia tutaj we Wrocławiu, zasnął łagodnie i spokojnie w Bogu, wysokourodzony pan, pan Mikołaj Sedlnitzki, pan von Cholitz, wysokourodzonego pana, pana Jerzego Starszego Sedlnitzkiego, pana von Cholnitz, pan na Roßwalde, pana kardynała von Ditrichstein i biskupa ołmunieckiego prawa ziemskiego sędziego

dworskiego ukochany syn. Jego wiek 17 lat. Spoczywa tutaj pogrzebany, a wieczny Bóg zechce dać mu radosne zmartwychwstanie. Amen (L).

1) Według Luchsa herbów nie było już w 1860 roku, choć widniały po nich ślady. Całość była uszkodzona, poddana częściowej konserwacji

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 137-138.

Strona 119

174 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1600,1613

Na XII filarze, można zobaczyć epitafium złożone i bogato iluminowane Mateusza Liera. W zwieńczeniu Chrystus stojący i trzymający w lewej dłoni swój krzyż. Po drugiej stronie jego krew z boku spływa do kielicha. U jego boku stoi anioł trzymający gorejącą pochodnię. Poniżej wizerunki cnót z inskrypcjami identyfikującymi (A)-(B) oraz inskrypcja z tekstem śmierci (C).

A

Charitas

B

Justitia

C

Hon(oris) ac Mem(oriae) S(acrum) / MATTHAEO LIER / FRANCOSTEINENSI / Postquam periodo Academica cum / eruditionis virtutisq(ue) laude HEIDELB(ergae) potiss(imum) et / CRACOV(iae) peracta Swidnic(ae) ac Leoberg, Schol(arum) / ultra quadriennium docendo profuisset ; / AErarÿ dein(de)' Vratisl(aviensis) publici rationibus praefectus / fide[m] atq(ue) industriam Reipub(licae) Ipsos XXXIII ann(os); / abundè probasset. / CATHARINAM HENNEMANNIN / Coniugem per ann(os) XVI honestiss(imam) fidelissimamq(ue) / Ann(orum) aet(atis) s(uae) LIII. CHRISTI vero M.D.C. d(ie) XI. M(ense) Aug(usto) / pie beateq(ue) praedefunctam, / morte itidem beata / A(nno) CHR(ISTI) M.DC.XIII aet(atis) s(uae) LXXI, viduit: XIV d(ie) XIX M(ense) Aug(usto) / non sine nominis sui memoria immortalis / desiderioq(ue) singulari, / subsecuto / MATTHAEVS KOLB in Zeippa, S(acrae).C(aesaris).M(aiestatis). / ab Offic(iis) et Ducatui Sagan(ensis) a Secretis de=functi ex Sorore nepos, atq(ue) ex Testamento / Haeres, Gratiudinis ergo P(oni).C(uravit).

Tłum.: Miłość (A), Sprawiedliwość (B); Poświęcone szacunkowi i pamięci. Mateuszowi Lierowi z Frankenstein (Ząbkowic Śląskich), [który] po odbyciu z pochwałami za wiedzę i zalety okresu

studiów akademickich głównie w Heidelbergu i Krakowie, przez ponad cztery lata pomagał w nauczaniu w szkołach w Świdnicy i Lwówku, następnie w skarbie publicznym wrocławskim przełożony rachunków przez 33 lata aż nadto zyskał uznanie Rzeczypospolitej za uczciwość i pracowitość. Pozbawiony Katarzyny Hennemanówny, najpoczućszej i najwierniejszej swojej małżonki przez lat 16, zmarłej pobożnie i szczęśliwie wcześniej w wieku lat swoich 53, Chrystusowych zaś 1600 11. dnia miesiąca sierpnia, pozbawiony, sam takąż szczęśliwą śmiercią podążył za nią w roku Chrystusa 1613, w wieku lat 71, 14 dnia 19 miesiąca sierpnia nie bez nieśmiertelnej pamięci o swym nazwisku i żalu szczególnego. Zadbął o wystawienie Mateusz Kolb z Zeippa, czcigodnego majestatu cesarskiego urzędnik ab officiis i sekretarz księstwa żagańskiego, wnuk po siostrze i dziedzic z testamentu.

Strona 88 i 89

175 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1600
-------	--------------------------	------

Na III filarze u góry chorągiew z inskrypcją (A) i tarcza z inskrypcją (B), Jerzego Pritwita.

A

Den 13 Decembris dieses 1600 Jahres ist alhier zu / Breßlaw zwischen Eins vnd Zweyen der halbe Vhr, / nach Mitternacht in Gott seliglichen entschlaffen, / der Edle, Ehrenveste vnd Wolbenambte Georg / Pritwitz von Gafron, auff Repin, Brosaw vnd / Magschütz, dem Gott gnade.

B

A(nno) 1600 den 13 Decembris starb der Edle, Ehrenveste / vnd Wolbenambte Georg Pritwitz von Gafron, / auff Repin vnd Brosaw etc.

Tłum.: 13 Grudnia tegoż 1600 roku tutaj we Wrocławiu pomiędzy pierwsza i drugą, w połowie godziny po północy, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany Jerzy Pritwitz von Gafron, (pan na) Rzeplinie, Brzozie i Magnicach, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); W roku 1600 13 grudnia, zmarł szlachetny, czcigodny i szanowany pan Jerzy von Pritwitz von Gafron, (pan na) Rzeplinie i Brzozie (B).

Stron 158

176†	Kościół pw. św. Elżbiety	XVI w
------	--------------------------	-------

Na elewacji wieży, nad dużymi drzwiami do kościoła, przedstawienie św. Wawrzyńa (Laurencjusza) z rusztem. Po lewej i prawej stronie pola inskrypcyjne, odpowiednio (A) i (B). U dołu inskrypcja (C).

A

ECCLESIAE LAVRENTIVS / Jussus talenta promere, / Tempus poposcit triduum, /
Opes ut omnes traderet. / Currens per orbis compita / Infirma cogit agmina. / Hae
sunt ait: quae conditae / Opes latent in surculis.

B

TYRANNVS HIS EXCANDVIT / Ludi palam se clamitat / Cratem struxit mox
ferream / Prunis adactis undiq(ue) / Lentis sic petit ignibus / Vir sanctus & Martyr
pius / Beatus inter coelites / Gerit coronam lauream

C

PSAL(mus) CXII. / Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius Manet in S(aecu)L(um)
[saeculi].

Tłum.: Rozkazano Wawrzyńcowi pokazać pieniądze Kościoła; poprosił o trzy dni, aby mógł wszystkie bogactwa oddać. Po skrzyżowaniach dróg biegając, spędza rzesze chorych. Oto, rzecz, owe są: bogactwa, razem zebrane, kryją się w latoroślach.(A); Tyran na to zapłonął [gniewem] woła do siebie głośno oprawców, wkrótce sporządził żelazną kratę, zewsząd narzuciwszy węgielków żarzących się i tak oddał powolnym płomieniom. Mąż święty i męczennik pobożny, pośród niebian szczęśliwy, nosi wieniec laurowy. (B); Psalm 111(112) [wers 9] Rozproszył, dał ubogim, sprawiedliwość jego trwa na wiek wieku.

Strona 182

177 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

Na zewnątrz, nad drzwiami małego kościółka¹⁾, u góry po lewej stronie epitafium Hansa Puchersa. W całości zajęte przez pole inskrypcyjne.

Im Jahr 15<...> den Tag <...> ist der Ehrenvest Hans / Pucher. Darfür aber im 1564 den 4 tag May, die / Ehrentugendsame Fr(aw) Catharina Willingerin, seine / Ehliche Hausfraw in Gott seliglich entschlaffen. / Denen vnd vns allen Gott gnedig seÿ.

Tłum.: W roku 15 (.) w dzień (..) czcigodny Hans Pucher, wcześniej jednak w 1564 (roku), 4 dnia maja czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna Willinger, jego ślubna małżonka, zasnęła łagodnie w Bogu, którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech będzie łaskaw.

1) Patrz płyta nr 63, przypis nr 1).

Strona 185

178 Kościół pw. św. Elżbiety XVI w.

Na ścianie kościoła, naprzeciw wejścia do szkoły, płyta z herbem Rhedinger i inskrypcją własnościową. Wymiary: wys.: 220 cm, szer.: 95 cm.

CRYPTA GENTILITIA / NOBILISSIMAE FAMILIAE / REHDIGERORVM / A STRISA

Tłum.: Krypta rodowa wielce szlachej rodziny Rehdigerów ze Strzeszowa

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 201; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. I, Breslau 1933, s. 113.

Strona 203

179 † Kościół pw. św. Elżbiety XVI w.

Na elewacji kościoła, na ścianie wieży, epitafium NN. U góry inskrypcja (A), poniżej inskrypcja (B).

A

Euntes ibant & flebant portantes preciosum semen. Psalm(us) 126.

B

Absterget Deus omnes lachrymas ab oculis eorum. Apocalyp(sis) VII.

Tłum.: Szli idąc i płakali niosąc cenne ziarno. Psalm 126 (125) (A); Bóg otrze wszelkie łzy z ich oczu. Apokalipsa 7.17 (B).

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 178.

Strona 180

180 Kościół pw. św. Elżbiety XVI w.

Na elewacji kościoła, za łukiem placu kościelnego przy Nicklausgaße, inskrypcja wotywna.

IOHAN(Nes) 5 CAP(VT) / VENIET HORA, IN QVA OMNES, QVI IN MONVMENTIS SVNT, / AVDIENT VOCEM FILII DEI: ET PROCEDENT, QVI

BONA FECE=/RVNT, IN RESVRRECTIONEM VITAE: QVI VERO MALA
EGE=/RVNT, IN RESVRRECTIONEM IVDICII

Tłum.: Jan, rozdział 5: nadejdzie godzina, w której wszyscy, którzy leżą w grobach, usłyszą głos Syna Bożego i powstaną, którzy dobrze czynili, na zmartwychwstanie życia; ci zaś, którzy zło wyrządzali, na zmartwychwstanie sądu.

Strona 183

181

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

W pierwszej kaplicy stary ołtarz. Główny obraz przedstawia scenę ofiarowania przez Trzech Królów darów Dzieciątku Jezus. W prawym skrzydle obraz przedstawiający Chrystusa dźwigającego krzyż i inskrypcja (A). W lewym skrzydle przedstawienie Chrystusa triumfującego nad szatanem i inskrypcja (B). U dołu przedstawienia kolejno: Św. Piotra, Św. Pawła, św. Wawrzyńca, św. Krzysztofa, św. Katarzyny, św. Barbary, św. Elżbiety i św. Jadwigi.

A

MORTVVS PROPTER PECCATA NOSTRA

B

RESVRREXIT PROPTER IVSTITIAM NOSTRAM

Tłum.: Zmarły za grzechy nasze (A), Zmartwychwstał dla naszej sprawiedliwości (B)

Strona 147

182 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI wiek

Nad zakrystią, pod przejściem przedstawienie X przykazań po łacinie wraz z niemieckimi wskazówkami (A)-(J).

A

Non habebis Deos alienos. Exod. XX / Du solt anbeten einen Gott / als dir der Herr geboten hot.

B

Custodite Sabatum, s(anctu)m einm est vobis. Exod XX / Du solt auch fryren den Sontag / Wenn dir es Gott wolgönnen mag / Syelet vnd trenckt vnd geholteuch wol / Es kommet, was da kommen sol.

C

Honora patrem tuum & Matrem tuam. Exod XX. / Wiltu dem lang Leben mehrren, / So soltu Vater vnd Mutter ehren.

D

Non Occides. Exodi vicesimo. / Du solt nicht worden noch stechen, / dann Gott will es selber rechen

E

Non moechaberis, Exodi vicesimo capitulo / Du solt, O Mensch nicht vnkeusch sein, / Du kompt anders ind hellen pein.

F

Non furtum facies. Exodi vicesimo capitulo / du solt Niemand stolen sein gutt / Wilt nicht kom(m)en in der hellen glutt.

G

Non loqueris contra proximum falsum testimonium. Ex. XX / Falsch G(e)zeugnis von gantzen vermögen / Soltu vermeiden, vnd alle lögn / Ihr seid mechtig vnd der Jar alt / Ob ihr falsch g(e)zeugt, man gleubt euch bald.

H

Non desiderabis Vxorem proximi tui. Exod. XX. / Nicht begehrt deines Nechsten Weib, / du verleuhrst anders Seel vnd leib / Dein Mann ist Vortmehr alt vnd kalt, / Nim diesen, der ist bas gestalt

I

Non concupisces Rem proximi tui. Exod. Xx. / Begehrt nicht eines andern gütt / Es sey ein Esol oder Kind / Wiltu o Mensch soni Gottes Kind

Tłum.: Nie będziesz miał innych bogów. Księga Wyjścia, rozdział 20. Nie będziesz miał innych Bogów przede mną (A); Świętujcie szabat, jest bowiem dla was święty. Księga Wyjścia, rozdział 21. Powinieneś mieć wolną niedzielę, Jeżeli miłujesz Boga, jedz, pij i odpoczywaj do woli (B); Czcij ojca swego i matkę swoją. Księga Wyjścia, rozdział 21. Przez całe życie powinieneś słuchać swego ojca i matki (C); Nie będziesz zabijał. Nie powinieneś zabijać, bowiem tylko Bóg (o śmierci) decyduje (D); Nie będziesz cudzołożył. [Księga] Wyjścia, rozdział dwudziesty. Powinieneś człowiekowi być cnotliwy, gdyż w przeciwnym wypadku trafisz na piekielne męki (E); Nie dopuścisz się kradzieży. [Księga]

Wyjścia, rozdział dwudziesty. Nie powinienes kraść dóbr, bowiem trafisz za to do piekła (F). Nie będziesz składał przeciwko bliźniemu fałszywego świadectwa. [Księga] Wyjścia 20. (G); Nie będziesz pożądał żony bliźniego twego. [Księga] Wyjścia 20 (H) Nie będziesz pragnął rzeczy bliźniego twego. [Księga] Wyjścia 20, Nie będziesz pragnął innych dóbr (I)

Strona 115

183 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

Na ścianie pierwszej hali, naprzeciw szkoły, znajduje się malarskie przedstawienie wizerunków czterech ewangelistów. Obok u góry na stropie wizerunek Mojżesza z inskrypcją (A). Poniżej dwie księgi z inskrypcjami (B) i (C). U dołu dwunastu apostołów, każdy z inskrypcją (D)-(O), oraz św. Jan Chrzciciel z inskrypcją (P). U szczytu nad drzwiami wejściowymi na suficie pole z inskrypcją (R).

A

LEX PER MOSEN DATA EST, GRATIA ET VERITAS PER IESVM CHRISTVM FACTA EST.

B

Apologia Augustana fidei

C

Augustana Confessio

D

S(ANCTus) PETRVS / CREDO IN DEVM PATREM OMNIPOTENTEM
CREATO=REM COELI ET TERRAE

E

S(ANCTus) ANDREAS / ET IN IESVM CHRISTVM, FILIVM EIVS VNIVM
DOMINVM NOSTRVM

F

S(ANCTus) IACOBVS MAIOR / QVI CONCEPTVS EST DE SPIRITV SANCTO,
NATVS EX MARIA VIRGINE.

G

S(ANCTus) IOHANNES / PASSVS SVB PONTIO PILATO, CRVCIFIXVS,
MORTVVS ET SEPVLTVS

H

S(ANCTus) THOMAS / DESCENDIT AD INFERNA, TERTIA DIE RESVRREXIT A MORTVIS

I

S(ANCTus) IACOBVS MINOR / ASCENDIT AD COELOS, SEDET AD DEXTERAM DEI PA=TRIS OMNIPOTENTIS

J

S(ANCTus) PHILIPPVS / INDE VENTVRVS EST IVDICARE VIVOS ET MORTVOS

K

S(ANCTus) BARTHOLOMAEVS / CREDO IN SPIRITVM SANCTVM

L

S(ANCTus) MATTHAEVS / SANCTORVM COMMVNIONEM

M

S(ANCTus) SIMON / REMISSIONEM PECCATORVM

N

S(ANCTus) IVDAS THADDAEVS / CARNIS RESVRRECTIONEM

O

S(ANCTus) MATTHIAS / ET VITAM AETERNAM. AMEN

P

ECCE AGNVS DIE, QVI TOLLIT PECCATA MVNDI

R

הוהי

Tłum.: Przez Mojżesza zostało nadane prawo; przez Jezusa Chrystusa została uczyniona łaska i prawda (A); Obrona wiary augsburskiej (B); Wyznanie augsburskie (C); Święty Piotr Wierzę w Boga ojca wszechmogącego, stwórcy nieba i ziemi (D); Święty Andrzej I w Jezusa Chrystusa, syna jego jedyne, pana naszego (E); Święty Jakub Starszy Który poczęty został z Ducha Świętego, zrodzony z Marii dziewicy (F); Święty Jan Umęczony pod Poncjuszem Piłatem, ukrzyżowany, zmarły i pogrzebany (G); Święty Tomasz Zstąpił do piekieł, trzeciego dnia powstał z martwych (H); Święty Jakub Młodszy Wstąpił do niebios, siedzi po prawicy Boga ojca wszechmogącego (I); Święty Filip Stamtąd ma przyjść aby sędzić żywych i zmarłych (J); Święty Bartłomiej Wierzę w Ducha Świętego (K); Święty Mateusz Świętych obcowanie (L); Święty Szymon Odpuszczenie grzechów (M); Święty Juda Tadeusz Zmartwychwstanie ciała (N); Święty Maciej I życie wieczne amen (O); Oto Baranek Boży, który gładzi grzechy świata (P) Jahwe (R).

Strona 62 i 63

184 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

Na ścianie pierwszej hali, bezpośrednio w murze tablica z inskrypcją.

All Tyrann welch in Ihrn Sünd(e)n steck(e)n.
 Werden hart vor Gottes anblick erschreck(e)n.
 Gottlos, wohlos verfolge Wüttrich
 die Gott richt erschrecklich billich
 welche ab(e)r Ihr(e)n Glaub(e)n auff Gott gericht
 der Herr den gar freundlich zu spricht,
 Werden mit ihm leb(e)n, eingehn zur Fr(e)ude
 Gott wird all from(me)n von bösen scheid(e)n.
 Obschon das Schifflein schwimbt auffm Meer
 wird angfochten mit großer g(e)fehr:
 Doch gohts nicht vnt(e)r, wird gantz erhelte)n
 Nur das der Steuerman thut seiner walt(e)n.
 Wenn man nicht leid vmb Christ Warheit
 dir Warte vor Gott hat kein bescheid.
 dir Marter keinen Wärtrer macht
 sondern die Vrsach, recht betracht.

Tłum.: Wszyscy tyrani, którzy tkwią w grzechach / Przerazą się mocno spojrzeniem Boga / Bezbożników nieskruszonych potraktuje nieprzyjaźnie / I dosięgnie ich Boska sprawiedliwość / Ale tych, których mając wzgląd na ich wiarę na sądzie bożym / Pan bynajmniej łaskawiej osądzi, / Ci będą z nim żyć i wejdą do radości. / Bóg rozdzieli dobrych od złych. / Chociaż statek płynie po [wzburzonym] morzu / I grozi mu wielkie niebezpieczeństwo / Jednak nie zatonie, uratuje się i będzie zachowany / Tylko dlatego, że sternik nim kieruje. / Jeśli nie cierpisz za prawdę chrystusową / To słowa Boga nie dadzą ci odpowiedzi / Udręka nie uczyni ciebie męczennikiem / Lecz trzeba poważnie rozważyć (tej udręki) przyczynę.

Strona 64

185 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

Przy drzwiach, które wiodą z ulicy, naprzeciw szkoły widnieje anioł trzymający tablice z inskrypcjami (A) i (B)

A

Der Herr bewahr deinen eingang / Sowol auch glücklich dein außgang / der Herr
wolle dich seliglich / durch seine Gütte ewiglich / Für allem Vbel vnd vnnfall / Wol
behütt(e)n, benahme Vberal / Mach mit dem gebet ein gutten anfang, / Dann
glangt dein gang zu Gottes danck.

B

Sol drei Gebett erhören Gott / vnd dich errett(e)n alls aller Nott / [...]stu durchaus
nicht schlefrig sein / Nach Zweifeln am gebete Dein, / sondern bitt Gott den Herren
dein, / Durch Jesum Christ den Mietler fein / das Er wolt vorgeben all Sünden dein,
/ durch sein bitte Leiden, Marter vnd fein.

Tłum.: Niech Pan zachowa szczęśliwym twoje wejście jak i wyjście / niech Pan zechce przez swoją
dobroć uchronić/ zachować Ciebie na wieki od wszelkiego zła/ wszelakich złych przygód/
i nieszczęścia. Wszędzie poprzez modlitwę czyni dobry początek, a wtedy twoja droga dotrze/ trafi/
do Boga w podzięcie.(A), Jeśli Bóg ma wysłuchać twojej modlitwy i wybawić cię z wszelkiej biedy/
nędzy/, to nie bądź ośpały / to nie ociągaj się/ i nie wątp w swoją modlitwę, lecz proś Boga twego Pana
przez wstawienictwo Jezusa Chrystusa, żeby przez swoje cierpienie, mękę i dobroć zechciał
przebaczyć Ci wszystkie grzechy. (B).

Strona 66

186 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

W II kaplicy, za amboną, po prawej stronie od wejścia, znajduje się epitafium
drewniane, w zwieńczeniu którego widnieje inskrypcja łacińska, pod którą obraz
ukazujący zdjęcie Chrystusa z krzyża.

PLANTATI IN DOMO DOMINI, IN ATRIO / DOMINI DEI NOSTRI FLOREBVNT

Tłum.: Zasadzeni w domu Pana będą kwitnąć w sieni naszego Pana Boga.

Strona 83

187 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI wiek

W trzeciej kaplicy¹⁾ w wejściu w podłozie znajduje się kamień nagrobny Ludwika
Pfintziga z dwoma herbami i inskrypcją.

LVDOVVIC PFINTZING DES / RATHES ALHIE. / ANNA GEBORNE V(ON)
TARNAVV / SEINE EHLICHE HAVSFRAW

Tłum.: *Ludwik Pfintizg, rajca tutejszy. Anna z domu von Tarnau, jego ślubna małżonka.*

1) Kaplica została odnowiona w 1628 roku przez Adama Säbischa, starostę miejskiego.

Strona 162

188

Kościół pw. św. Elżbiety

XVI w.

W sali chrztów na murze pod epitafium Jerzego Jeschke tablica z długą inskrypcją. Zachowane. Pod inskrypcją wotywną (A) tabela z podziałem na 4 części („Ordo”), każda na trzy klasy (Clase). U dołu inskrypcje (N) i (O).

I	II	III	IV
B	E	H	K
C	F	I	L
D	G	J	M

A

Also saget vnser Herr Christus selbst Warlich ich / sage euch, Was gethan habt einem vnter diesen meinen ge=ringsten Brüdern, das hat ihr MIR gethan Matth. 25

B

Es werde(n)^{a)b)} alle czeit Arme sein in(n)^{b)} deine(m)^{a)b)} Landde^{a)} · Darum gebit JCH dir / und sage, das du dein^{a)} hand^{a)} auffthuest, deine(m)^{b)} Brud(er)^{b)}, d(er)^{b)} bedrangt^{a)} u(n)d arm ^c[ist. Dev. 15.]-^c

C

So I(e)mand diser welt guter^{d)} hat^{a)} Vnd sihet seinen Bruder^{a)} darbenn. Vnnd^{e)} / schleust sein Hertz für Ime^{f)} zu, wie bleibet^{a)} die Liebe Gottes beÿ ime^{f)}. 1 Sam(uel) 3.

D

Brich de(m)^{a)b)} Hungrige(n)^{b)} dein^{a)} brot, und die so im elend sein, füre ins haus^{a)}: So du / eine(n)^{b)} nacket sihest, so Kleid in, und entzeuch dich ni(ch)t^{g)} vo(n)^{b)} deine(m)^{a)b)} Fleisch. Esa. 58.

E

Der von seinem Freunde^{a)} Barmhertzigkeit abwendet, Der hat die / Furchte Gottis verlassen: Der dich bietet deme^{a)} soltu geben^{a)}. Chr.

F

BEATVS QVI INTELLIGIT SVPER EGENVM ET PAVPERE(M) / IN DIE MALA LIBERABIT EVM DOMINVS. PSALM(US) XLI. / Wol dem^{a)} der^{a)} sich uon^{h)} Hertz des^{a)} armen In seinem Elend, thut erbarmen, / Er wirt i(h)n nicht uerlaßen Gothⁱ⁾. Wann er wird stecken inn der^{a)} Noth, / dann werdo Gothⁱ⁾ dem her(r)en leyth Zu rechter czeith^{j)} ers wieder der geyth. Pro. 19.

G

Machet^{a)} euch Seckel, die nicht ueralten: einen schut^{a)}, Der / nimmer abnimpt, im Himmel, da kein dieb czukommet^{k)}, Vnd / dehn^{a)} keine Motten fressenn. ^c[Luc. 12.]^c

H

Wer dem^{a)} Armen gibt, deme^{a)} wird nicht mangeln, Wer aber^{a)} seine / augen abwendet^{a)}, der wird seer^{l)} abnehmen. Solomon Pro. 28.

I

Wer sich des^{a)} Arme(n)^{b)} annemen kan, Der sol alhie guth gemiegen han, / Wer aber^{a)} an Ihm Verspart sein guth. Der Rinet^{m)} ein inn groß Armuth.

J

Vergis des^{a)} arme(n)^{b)} nicht, wen(n)^{b)} du den^{a)} frölichen^{a)} tag hast^{a)}, So wird dir auch / freud widerfahren^{a)}, die du begerest^{a)}. / Bleib treu deine^(m)^{a)}b) freund in seine(m)^{b)} armuth etc. ^c[Syr. 14. vnd 22.]^c

K

Von demen^{a)n)} gütern hilf dem^{a)} arme(n)^{b)}, vnd wende^{a)} dich nicht uom armenn: / vertzeuch di(e)^{b)} gabe^{a)} dem^{a)} dürfftigen nicht, / vnd mach im nicht mehr Leides. ^c[Tob. vnd Syr. 4.]^c

L

Verleu^r gerne dein Gelt vmb deines^{a)} Brudern^{a)} willen, Vnd uorgrab / es nicht unnder^{a)} einen Stein. Do es doch^{a)} Vmmekhom(m)ett. ^c[Syr. 29.]^c

M

Reiche^{a)} dem^{a)} armen deine^{a)} hand, auf das du Reichlich / gesegnet werdest, Vnd deine^{a)} wolthat^{a)} dich angenehme mache^{a)} für alle(n) / lebendigen Menschen. Syr. 7. / Fructus fidei Charitas fidelis^{a)}.

N

Chr(ist)us ein einiger Trost der^{a)} Armen, spricht, Kommet, her^{a)} Zu MIR alle die In müheselig^{a)} vnd beladen^{a)} seid. ICH will Euch erquickken etc. Matth. XI 0-B(Bonaventura) R(ösler) SSF^o

Tłum.: Zaprawdę, powiadam wam: Wszystko, co uczyniliście jednemu z tych braci moich najmniejszych, Mnieście uczynili (ewangelia według Św. Mateusza, rozdział 25, wers. 40) (A); Będzie bieda przez cały czas w Twojej ziemi, dlatego daję Ci ją i powiadam, otworzysz rękę przed Twoim bratem, który jest biedny i prześladowany. Księga powtórzonego prawa rozdział 15. (B); Jeśli ktoś posiada dobra tego świata i widzi swego brata obok, a na zawsze zamyka swoje serce, to jaka jest u niego miłość Boga, 1. Sam(uel) 3.(C); Dziel swój chleb z głodnym. Wprowadź w dom biednych tułaczy, nagiego, którego ujrzysz, przyodziej i nie odwracaj się od współziomków. Księga Izajasza 58 (D) Ten, który odwraca się od przyjaciela i nie okazuje mu miłosierdzia/ litości, utracił owoce Boga. Daj temu, który cię o to prosi. Chr.(E) Błogosławiony, który dba o potrzebującego i biednego: w dzień zły Pan go wybawi. Psalm 41 (40).2 Chwała temu, kto z serca zmiłuje się nad biedakiem w jego biedzie/ potrzebie. Tego Bóg nie opuści, kiedy on będzie w potrzebie/ biedzie, wtedy Bóg przyjdzie mu w czas z pomocą. Pro. 19.(F) Sprawcie sobie trzosa, które nie niszczy, skarb niewyczerpany w niebie, gdzie złodziej się nie dostaje ani mol nie niszczy. (G); Temu, kto biednemu daje, nie zabraknie. Temu zaś, kto swój wzrok odwraca, wiele ubędzie. Solomon. Pro. 28 (H); Ten, który potrafi zatroszczyć się o biednego, temu zostanie tu dodane/ podwojone/ temu zostaną dobra dodane. Ten zaś, który na nim swe dobra zaoszczędzi, popadnie w wielką biedę (I); Nie zapominaj o biedaku, kiedy ty masz dzień radosny. Będzie także tobie odpłacone radością, której tak pożadasz. Zachowaj wierność bliźniemu twemu w biedzie etc. [Syr. 14 i 22]. (J); Dawaj jałmużnę z majątności swojej i niech oko twoje nie będzie skąpe w czynieniu jałmużny! Nie odwracaj twarzy od żadnego biedaka. [Tob. i Syr. 4] (K); Strać raczej pieniądze dla brata i przyjaciela, niżby miały zarzewieć, zmarnować się pod kamieniem. [Mądrość Syracha 29] (L);

Wyciągnij rękę do ubogiego, aby twoje błogosławieństwo było pełne. Miej dar łaskawy dla każdego, kto żyje. Mądrość Syracha rozdział 7.(M); Chrystus, jedyna pociecha ubogich powiada: Przyjdźcie do Mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście, a ja was pokrzepię. Ewangelia wg. Św. Mateusza rozdział 11. (M);

- a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.
- b) W rękopisie suspensja niezaznaczona.
- c-c) Tak w rękopisie.
- d) W rękopisie: Güter.
- e) W rękopisie: Vnd.
- f) W rękopisie: Ihm.
- g) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.
- h) W rękopisie: von.
- i) W rękopisie: Gott.

- j) W rękopisie: Zeit.
 k) W rękopisie: zukommen.
 l) W rękopisie: sehr.
 m) W rękopisie: rennet.
 n) W rękopisie: deinen.
 o-o) W rękopisie brak.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw, Breslau 1860*, s. 74-76.
 Drobne błędy w transkrypcji.

Strona 173-175

189 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1601

Pomiędzy drugą a trzecią kaplicą, za amboną, na murze znajduje się chorągiew nagrobna Henryka von Rottkircha i dwa kartusze z inskrypcjami (A) i (B).

A

A(nn)o 1601 den 7 Juny ist in / Gott seliglich verschieden, der Edle / Gestrenge, Ehrenveste vnd Wollbe=/nambte Herr Heinrich von Rottkirch / vnd Panton auff Marschwitz, Fürst=/licher Liegnitscher Briegischer Rath. / vnd der Herren Fürsten vnd Stende in / Schlesien gewesener bestelter Rittmeister vber 500 deutscher Pried, vnd deroselben Muster vnd Zahlmeister. Seines alters im 41 Jahre. Dem Gott genade.

B

A(nn)o 1601 den 7 Juny ist verschieden, der / Edle, Gestrenge Herr Heinrich von Rottkirch vnd Panten auff Marschwitz, / Fürst(erliche) Liegn(itz) Brieg Rath.

Thum.: W roku 1601, 7 czerwca odszedł w Bogu, szlachetny, wielmożny, czcigodny i szanowany pan Henryk von Rottkirch i panton, pan na Marschwitz, radca księstwa legnicko-brzeskiego i pana księcia von Stende na Śląsku oficjalnie powołany rotmistrz nad 500 niemieckimi Pried, i tam też wzornik i skarbnik/ochmistrz. Jego wiek 41 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); W roku 1601, 7 czerwca odszedł szlachetny i wielmożny pan Henryk von Rottkirch i Panten, pan na Marschiwtz, radca księstwa legnicko-brzeskiego.

Strona 84

190

Kościół pw. św. Elżbiety

1602

Na ścianie kościoła, naprzeciwko wejścia do szkoły, epitafium Katarzyny z domu Rindfleisch¹⁾. Połączana miedź. W zwieńczeniu okrągłe pole z inskrypcją (A). Pod nim krucyfiks, pod którym klęczy zmarła z trojgiem dzieci (zaginione). Poniżej inskrypcja (B). Po bokach 8 herbów; po prawej: Rindfleisch, Monaw, Bancken, Ungeraten; po lewej: Artzan, Reichel, Rappen, Oberger. Wymiary: wys.: 76 cm, szer.: 53 cm.

A †

1 Tim. 2 / Salvabitur mulier per generationem / liberorum, Si manserit in fide.

B

Im Jahr 1602 den^{a)} 12 Maÿ ist in ihrem besten Beruff in / Gott vorschieden, die Edele^{a)}, Vielehrentugendreiche Fraw / Katharina geborne Rindfleischin, des^{a)} Edlen Ehrnuesten Hansen / Puchers^{a)}, vielgeliebte Eheliche^{a)} Hausfraw. Ihres Alters im 22 iahr. / Deren Gott eine fröliche Aufferstehung vorleihen wölle. / Amen.

Tłum.: 1 List do Tymoteusza, rozdział 2 [wers 15]: Zbawiona zaś zostanie przez rodzenie dzieci, jeśli trwać będzie w wierze (A); W roku 1602, 12 maja odeszła w głębokiej wierze w Boga, szlachetna, wielce czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna z domu Rindfleisch, szlachetnego i czcigodnego Hansa Puchera, ukochana ślubna małżonka. Jej wiek 22 lata, której Bóg niech zechce dać radosne zmartwychwstanie. Amen (B).

a) W rękopisie brak zaznaczenia ligatury.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2001, autorstwo epitafium jest przypisywane R. Sebischowi.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 202-203.

Strona 205

191 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1602

Na małym filarze przy wejściu do kościoła epitafium kamienne Zachariasza Nimptscha. W zwieńczeniu inskrypcja (A) i (B). Poniżej scena Ukrzyżowania, pod którą inskrypcje (C) i (D).

A

ICH BIN GEWIES, DAS WEDER TOD NOCH / LEBEN VNS SCHEIDEN MAG
VON DER / LIEBE GOTTES. Rom. 8.

B

ICH WEIS, DAS MEIN ERLÖSER LEBET, / VND ER WIRD MICH HERNACH AVS
DER / ERDEN AVFFWECKEN. IOB. 19.

C

Anno 1602 den 3 Januarÿ zwischen 1 vnd 2 der / halben Vhr, nach Mittag, ist in
wehrem seligmachen=/den erkenntnis J(esus) C(ristus) vnsers Erlösers seliglich
einge=/schlafen der Erbare Zacharias Nimptsch, Bürger al=/hier, seines alters im
39 jahr. Vnd hernach im Jahr / 1604 den 18 Marty, ist nach Gottes gnadigen /
Willen, durch ein traurigen Vnvorsehenen Vnfal, / in seinem Beruff, vmb 10 der
halben Vhr vor Mit=/tag seliglich von dieser Welt abgeschieden, der Erba=/re
Jungegesell Georg Heincke, sein StiffSohn, / seines alters 28 Jahr. Denen vnd vns
allen Gott / eine fröhliche Aufferstehung vorleihen wolle. Amen.

D

Wir leben, oder sterben, so sind wir des Herren. Rom. 14.

Tłum.: Jestem pewien, że ani śmierć, ani życie, nie zdoła nas odłączyć od miłości Boga. List do Rzymian, rozdział 8 (wers 38-39) (A); Ja wiem, że mój Zbawiciel żyje, i on obudzi mnie z ziemi (księga Hioba rozdział 19 (wers 25) (B); W roku 1602, 3 lutego w połowie godziny pomiędzy 1 i 2 po południu, zasnął łagodnie z wiarą w Jezusa Chrystusa naszego Zbawcę, liściowy Zachariasz Nimptsch, mieszczanin tutejszy, jego wiek 39 lat. Potem w roku 1604, 18 marca, z łaskawej woli Boga, poprzez tragiczny, nieprzewidywalny wypadek w swoim zawodzie, w połowie godziny 10 przed południem pożegnał ten świat, liściowy czeladnik Jerzy Heincke, jego pasierb. Jego wiek 28 lat. Którym, jak i nam wszystkim, Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen (C) Żyjemy i umieramy dla Pana. List do Rzymian, rozdział 14 (wers 8) (D).

Strona 196-197

192 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1604

Na elewacji małego kościółka¹⁾, epitafium Jerzego Althoffa zwanego Scholtz. W zwieńczeniu przedstawienie Chrystusa zmierzającego na sąd, poniżej inskrypcja.

Georg Althoff, Scholtz genand

1) Patrz płyta nr 63, przypis nr 1.

Thum.: Jerzy Althoff, zwany Scholtz (sołtysem).

Strona 183

193

Kościół pw. św. Elżbiety

1605

Na IV filarze epitafium Jerzego Kirchenbauersa. U góry herb zmarłego, pod którym obraz przedstawiający ofiarę Izaaka, umieszczony w płycinie pomiędzy dwoma rzeźbami kobiecymi, trzymającymi kartusze herbowe Rothe i Pucher. Pod obrazem wizerunek klęczącej rodziny zmarłego (8 synów, 5 córek i dwie żony) U dołu inskrypcja. Pierwotnie złote litery na srebrnym tle, obecnie całość czarna. Wymiary: wys.: 210 cm, szer.: 90 cm.

A(nn)o 1605 den^{a)} 31 Maÿ, ist in Gott sanfft vnd selig entschlaffen / der^{a)} Ehrnueste Wolbenampte Herr Georg Kirchenpauer, Bürg(er)^{b)} alhier, / seines Alters im 65 Jar. Zuvor aber, A(nn)o 1578 den^{a)} 23 Juny die Erbare Ehren=/tugendreiche Fraw Magdalena^{a)} geborne^{a)} Rothin, seine Erste Eheliche^{a)} Haus=/fraw. Hernach im Jahr <...> den <...> die Edle Ehrntugendreiche / Fraw Maria, geborne^{a)} Pucherin, seine andere eheliche Hausfraw. / Dehnen allensambt der^{a)} Ewig Gott eine fröliche Auf=/ferstehung zum Ewigen leben geben vnd / verleihen wolle. Amen.

Thum.: W roku 1605, 31 maja, zasnął łagodnie i spokojnie w Bogu czcigodny i szanowany Pan Jerzy Kirchenpauer, mieszczanin tutejszy. Jego wiek 65 lat. Wcześniej jednak, w roku 1578, 23 czerwca, (zmarła) miłosierna, czcigodna i cnotliwa pani Magdalena z domu Roth, jego pierwsza ślubna małżonka. Potem w roku (...) (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Maria z domu Pucher, jego druga ślubna małżonka, którym wszystkim wieczny Bóg raczy dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.

a) W rękopisie ligatura nie zaznaczona.

b) W rękopisie suspensja nie zaznaczona.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 42. P. Oszczanowski, *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2002, s. 29-30.

Strona 149

194 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1606

Na XIII filarze kamienne epitafium Doroty Scharff. W zwieńczeniu herb. Poniżej inskrypcje (A) i (B).

A

IOHAN. 14 / EGO VIVO, ET VOS VIVETIS

B

Ann(o) 1606, den 9 April, ist in Gott / selig entschlaffen die Edle, Ehrentugend=/same Fraw Dorothea Scharffin, wei=/land der Edlen Ehrenveste Herren / Lorentz Luckhen von Boguslawitz, / Bürgers vnd des Rathes zur Olßen, / nachgelaßene Wittib, Ihres alters / 75 Jahr, hat nach Gottes willen / verlobet, Kinder, vnd Kindes Kinder / 61. Lieget alhier begraben, welcher / zu Dankbarkeit ihre Kinder dis Mo=/numentum haben auffrichten laßen / Gott verleihe ihr am Jüngsten Tage / eine fröhliche Aufferstehung zum Ewigen Leben. Amen.

Tłum.: *Ewangelia wg. Św. Jana, rozdział 14: Ja żyje i wy żyć będziecie (A); W roku 1606, 9 kwietnia zasnęła łagodnie w Bogu szlachetna i czcigodna, cnotliwa pani Dorota Scharff, świętej pamięci szlachetnego i czcigodnego pana Wawrzyńca Luckhen von Boguslawitz, mieszczanina i rajcy oleśnickiego, pozostawiona wdowa. Jej wiek 75 lat. Za wolą Boga doczekała się 61 dzieci i wnuków. Leży tutaj pogrzebana i której z wdzięczności dzieci to epitafium kazały sporządzić. Bóg da jej w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.*

Strona 78

195

Kościół pw. św. Elżbiety

1606

Na VI filarze chorągiew nagrobna Abrahama Jenckwitza. Na niej inskrypcja po obu stronach.

Den 28 September Anno 1606, vor Mittage nach 3 / an der halben Vhr, ist in Gott seeliglich entschlaffen, / der Edle, Gestrenge H(err) Abraham Jenckwitz von / Goldschmieden, auff Irpa, Kurtsch, vnd Baumgarten, / das Großlauischen Fürstenthumbs Hauptman, sei=/ nes alters im 69 Jahre. Deme Gott eine selige Ruhe, / vnd fröhliche Aufferstehung verleihen wolle.

Tłum.: *28 Września 1606 roku popołudniu, po godzinie 3 w połowie godziny zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, wielmożny pan Abraham Jenckwitz von Goldschmieden, pan na Irpa, Kurczowie i Baruszowicach, starosta księstwa głogowskiego, jego wiek 69 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw i raczy dać radosne zmartwychwstanie.*

Strona 131

196

Kościół pw. św. Elżbiety

1607

Na ścianie pierwszej hali naprzeciw drzwi wejściowych do szkoły drewniane epitafium Fryderyka Schäffera starszego i jego żony Doroty Schimmon¹⁾. W zwieńczeniu tondo z herbem zmarłego, poniżej w prostokątnym polu inskrypcja (A). W centrum obraz przedstawiający Chrystusa dobrego pasterza (obecnie zaginiony). U dołu inskrypcja (B). Wysokość: 200 cm, szer.: 90 cm.

A †

PASTORVM SVMMVS PASTOR / ADESTO OVIBVS PRINCEPS

B †

A(nno) 1607 den 20 Novembris ist in Gott se=lig entschlaffen der Ehrenveste vnd Wolbe=nampte Herr Friedrich Schäffer der Elter, / Bürger alhier, seines Alters im 54 Jahr. / Hernach im 22 dis Monats ist auch in Gott / Seliglich verschieden die Erbare Tugendsame Fraw Dorothea Schimmonin, seiner ehliche / Hausfraw, Ihres alters im 52 Jahr, / denen vnd vns Gott genade.

Tłum.: Pasterzu nad pasterzami wspomagaj owce książę (A); W roku 1607, 20 listopada zasnął łagodnie w Bogu czcigodny i poważany pan Fryderyk Schäffer starszy, mieszczanin tutejszy, jego wiek 54 lata. Potem, 22 tego miesiąca także łagodnie w Bogu odeszła miłosierna, cnotliwa pani Dorota Schimmon, jego ślubna małżonka, jej wiek 52 lata, którym i nam Bóg niech będzie łaskaw.

1) Według karty zabytku przechowywanej u Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, autor: S. Bujak 2001, autorem epitafium był Caspar Rauch.

Strona 67.

197 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1607

Przed trzecią kaplicą wisi chorągiew oraz kartusz poświęcony Nickalsowi von Franckenstein Na kartuszu oraz na chorągwi identyczna inskrypcja.

Anno 1607 den 13 tag des Monats / Novembris ist in Gott dem Heren sanfft / vnd seliglich abgeschieden, der Edle Ehren=veste vnd Wolbenampte Herr Nicklaus von / Franckenstein auff Schweinern, Baudau, / vnd Joschkittel, seiners Alters 65 Jahr. / Denne Gott eine sanffte Ruhe, vnd / fröliche Aufferstehung vorleihen wolle.

Tłum.: W roku 1607 13 dnia miesiąca listopada spokojnie i łagodnie odszedł w Bogu szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Nicklaus von Frankenstein, pan na Schweinern, Baudau i Joschkittel, jego wiek 65 lat, któremu Bóg niech raczy dać spokojne spoczywanie i radosne zmartwychwstanie.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 159-160.

Strona 50

198 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1608
-------	--------------------------	------

Na murze naprzeciw XIII filaru, pomiędzy pierwszą i drugą kaplicą wisi chorągiew, obok której kartusz. Na obu identyczna z inskrypcja.

Anno 1608 den 14 Julÿ ist in Gott / safft vnd seliglich entschlaffen, / zwischen 9 vnd 10 Vhr zu Nacht, / Der Edle, Gestrenge, Ehrenveste / vnd Wolbenambte H(err) Adam Rhe=/diger, von vnd auff Schönborn, / des heiligen Grabes zu Jerusa=/lem Ritter, Seines Alters 40 Jahr, / Lieget alhier begraben, Dem / Gott gnade.

Tłum.: W roku 1608, 14 lipca zasnął spokojnie i łagodnie w Bogu, pomiędzy 9 i 10 godziną w nocy, szlachetny, wielmożny i czcigodny pan Adam Rhediger, pan na Żernikach Wrocławskich, rycerz świętego grobu w Jerozolimie, jego wiek 40 lat. Spoczywa tutaj pochowany. Niech Bóg mu będzie łaskaw.

Strona 79

199 †	Kościół pw. św. Elżbiety	1608
-------	--------------------------	------

W hali chrztów znajdują się trzy epitafia. Pierwsze z nich poświęcone jest Krzysztofowi Albertowi. W zwieńczeniu obraz przedstawiający św. Krzysztofa. Poniżej obraz przedstawiający Chrystusa pokazującego uczniom lilie na polu. Pod nim inskrypcja (A) i (B). Po bokach figury św. Piotra z kluczem i św. Pawła z mieczem.

A

Vestiet ornatu quasi super aethere Sanctos, / qui tali in terris lilia et vestit agri

B

A(nno) 1608 den 11 Septembris ist in dem Herren Christo selig / eingeschlaffen der Ehrwürdige Wolgelehrte Herr Christopho=/rsu Albertus Bolesl(aviensis). Erstlichen in der Schulen zu St. Maria / Magdalena in vnterschiedenen Ordinibus Wolbordienter Col=/lega, Beyneben Prediger auff dem Newen Begräbnis, bis ins 4

Jahr, vnd Hernach Diaconus zu St. Bernhardin, / vnd anitzo getreuer diener
Göttlichen Wortes bey dieser / Kirchen bis ins 10 Jahr. Seines Alters 45 Jahr. Gott /
der Herr verleihe ihm eine fröliche Aufferstehung zum Ewigen Leben.

Tłum.: *Odzieje w szatę świętego na niebiosach Ten, tak jak ubiera pola ziemskie liliami (A); W roku 1608, 11 września zasnął łagodnie w Panu Chrystusie czcigodny, wielce uczony Pan Krzysztof Albert bolesławianin. Początkowo w szkole św. Marii Magdaleny Ordinibus a przy tym kaznodzieja na nowym cmentarzu przez lat 4, potem diakon w kościele św. Bernardyna i wierny służący słowa bożego przy tym kościele przez lat 10. Jego wiek 45 lat. Panie Boże racz dać mu radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego.*

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 149-150.

Strona 97

200

Kościół pw. św. Elżbiety

1608

Obok V filaru na murze, chorągiew (zaginiona) i epitafium w formie kartusza Seyferta Uthmana Starszego (obecnie w dawnej bibliotece Rehdingerów). Na chorągwi po obu stronach inskrypcja (A), na kartuszu z herbem inskrypcja (B). Wymiary: średnica 60 cm.

A †

Anno 1608 den 27 December ist in Gott sanfft / vnd seliglich entschlaffen, zwischen 5 vnd 6 in der / halben Vhr vor Mittag, der Edle Ehrenveste auch / Wolbenammbte Herr Seyfert Vthmann der Elter, / von vnd auff Rathen vnd Hermansdorff, Seines / alters 46 Jahr, dem Gott gnade.

B

Anno 1608 den 27 December ist in Gott / entschlaffen, zwischen 5. vnd 6. Mittag der Edle, / Ehrenveste vnd Wolbenammbte Herr Seyfert Vthmann¹⁾ / der Elter, von Rathen²⁾ vnd Hermansdorff.

Tłum.: *W roku 1608, 27 grudnia zasnął łagodnie i spokojnie w Bogu, w połowie pomiędzy 5 i 6 godziną przed południem, szlachetny, czcigodny i szanowany pan Seyfert Uthmann Starszy, pan na Rathen i Hermansdorff. Jego wiek 46 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); W roku 1608, 27 grudnia zasnął łagodnie i spokojnie w Bogu, w połowie pomiędzy 5 i 6 godziną przed południem, szlachetny, czcigodny i szanowany pan Seyfert Uthmann Starszy, pan na Rathen i Hermansdorff (B).*

1) Według Luchs a: Uttmann.

2) Według Luchs a: Ratten.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 61. Tylko inskrypcja (B). L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 116,

Strona 145

201

Kościół pw. św. Elżbiety

1610

Na zewnątrz, przed drzwiami małego kościółka, epitafium Daniela Kinnera¹⁾. W całości zajęte przez pole inskrypcyjne, flankowane postaciami anielic.

A(nno) Chr(ist)i 1610. den^{a)} 24^{b)} April: Ist Christlich von^{a)} dieser Weltt^{c)} / abgeschieden^{a)}, der^{a)} Ehrenueste vnd Wolgeachte Herr / Daniel Kiennner, Bürger alhier, des^{a)} löbliche(n)^{d)} Allmosen ge=/trewer Vorsteher^{a)}, vnd der^{a)} Erbar(en)^{d)} Kretschmer Zunfft Eltister / ins 11. seiner Pilgramschafft im 47. Jahr^{e)}. Zuvor aber / A(nn)o^{f)} 1595 den^{a)} 19 Jan(uaris) Ist auch selig entschlaffe(n)^{d)}, die Erbare^{a)} / vnd Tugendsame Fraw Hedwigis Nimbtschin: Her=/nach A(nn)o^{f)} 16<..> den^{a)} <...> Fraw Barbara Rumbaumin^{a)}, / seine andere^{a)} Eheliche Hausfraw. Welche in erinne=/rung ihrer Sterblichkeit, vnd Hoffnung des^{a)} Ewigen / lebens, dise Grabschrift Auffgerichtett. / VENI DOMINE IESV VENI

Tłum.: W roku Chrystusa 1610, 24 kwietnia, odszedł po chrześcijańsku z tego świata czcigodny i szanowany pan Daniel Kiennner, mieszanin tutejszy, umiłowanego Allmosen wierny przedstawiciel i czcigodny starszy cechu karczmarzy przez lat 11, w roku swojej pielgrzymki 47. Wcześniej jednak w roku 1595, 19 stycznia także łagodnie w Bogu zasnęła czcigodna i cnotliwa pani Jadwiga Nimbtsch. Potem w roku 16(..) dnia (..) (zmarła) pani Barbara Rumbaum, jego druga ślubna małżonka. Która to pamiętając o swojej śmiertelności i z nadzieją na życie wieczne, ten napis nagrobny ufundowała. Przybądź, Panie Jezu, przybądź.

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: 12.

c) W rękopisie: Welt.

d) W rękopisie suspensja niezaznaczona.

e) W rękopisie: Ja

f) W rękopisie kontrakcja nieuwzględniona.

1) Obecnie wewnątrz kościoła, umieszczone na ścianie kaplicy pomiędzy IX i X filarem.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 110; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 128.

Strona 187

202 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1611

Oprócz poprzedniego epitafium wisi tam chorągiew poświęcona Andrzejowi Smosowskiemu. Na niej kartusz z połączonym rapierem i sztyletem oraz inskrypcją (A). Poniżej inskrypcja (B).

A

A(nn)o 1611 DEN 21 MAI STARB D(ER) EDELE / GESTRENGE ANDREAS SMOSOWSKY / V(ON) OTTENDORF. SEINES ALTERS IM 63 IAHR¹⁾

B

Im 1611 den 21 May ist zwischen 3 vnd 4 / Vhr nach Mietag In Gott seliglich entschlaffen / der edle Gestrenge, ehrenveste, Wolbenambte / Andreas Smosowsky von Ottendorff, sei=/nes Alters im 63 Jahre. Lieget allhier be=/graben. Dem Gott gnedig seÿ.

Tłum.: W roku 1611, 21 maja zmarł szlachetny, wielmożny Andrzej Smosowsky von Ottendorf. Jego wiek 63 lata (A); W roku 1611, 21 maja pomiędzy 3 i 4 godziną w południe zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, wielmożny, poważany i czcigodny Andrzej Smosowsky von Ottendorf, jego wiek 63 lata. Spoczywa tutaj pogrzebany. Któremu Bóg niech będzie łaskaw (B).

1) Na marginesie dopisek: huc reperatur H(err)ans Kittels Epitaphium.

203 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1611

Na IV filarze epitafium Wawrzyńca Köbersa. U góry herb, pod którym inskrypcja (A). Poniżej obraz przedstawiający jak Chrystus z Nicodemem i Józef z Arimają składani do grobu. Poniżej namalowano na miedzi klęczącą rodzinę zmarłego. U dołu inskrypcja (B) pomiędzy dwoma herbami.

A

Wir sind sampt Christo durch die Tauffe begraben in den Tod. Rom. 6.

B

A(nno) 1611 den 6 Novembr(is) ist in Gott seliglich entschlaf=/fen der Edle, Ehrenveste vnd Wolbenambte Herr Lo=/rentz Köber der Elter, Bürger alhier, Seines alters / im 54 Jahr. Zuvorn aber A(nno) 1608 den 11 Aprill / die Ehrentugendreiche Fraw Cathrina Hüblin, Ihres / alters im 42 Jahr. Hernacher A(nno) <...> de <...> die / Ehrentugendreiche Fraw Magdalena Orttin, Ihres alters /

<...> Jahr. Beyde seine gewesene Eheliche Hausfrauen. / Denen Gott eine sanffte Ruhe in der Erden vnd eine / fröliche Aufferstehung zum Ewig Leben Verleihen wolle. Amen.

Tłum.: Zatem przez chrzest zostaliśmy pogrzebani z Chrystusem List do Rzymian, rozdział 6 (wers 4) (A); W roku 1611, 6 listopada zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Wawrzyniec Köber Starszy, mieszczanin tutejszy. Jego wiek 54 lata. Wcześniej jednak w roku 1608 11 kwietnia, (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Katarzyna Hüblin, jej wiek 42 lata. Potem w roku (...) (zmarła) czcigodna i cnotliwa pani Magdalena Orttin, jej wiek (...) lat. Obie jego ślubne małżonki, którym Bóg raczy dać spokojne spoczywanie w ziemi i radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).

Strona 152

204 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1614

Na XV filarze epitafium drewniane Mateusza Säbischa, lekarza. W zwieńczeniu trzy cnoty: dobroczynność, wiara i nadzieja. Poniżej dwie inskrypcje (A) i (B). Po obu stronach rzeźby, po prawej postać trzymająca księgę z napisem (C). Po lewej postać z mieczem w prawej dłoni, prawą podtrzymującą kartusz z inskrypcją (D). U dołu małżonkowie i synowie klęczący pod krucyfiksem.

A

Vivitur humanos bis septem lustra per annos / vix recte ut valeas, lustra bis octo feres¹⁾²⁾

B

Monumentum hoc / Nobiliss(imo) Claris(simo) et Excellentiss(imo) Viro / D(omi)no Matth^{aeo} Säbisch, / Philos(ophiae) et Med(icinae) Doctori solertiss(imo) olim / Serenissimi Archiducis Austriae, Ferdinan=/di Schwarzij Tyrolis per annos V Archia=/tro: dein apud superioris Austriae ordines Wel=/lae per XXI annos continuos Poliatro ordina=/rio: necnon Coniuge Catharina Son=/leutneria defuncta, relict(a)ue). Austria, Illu=/strissimorum Principum Lignicensium & Bergen=/sium Lignitii per annos XI: Archiatro: Parenti eme=/ritissimo Vratislaviae pie & placide defuncto / 16. Maij A(nno) 1614 aetat. Suae 80, posteritatis memor / obsequiale pietate, grata(ue) observantia, an=/no subsequenti Filius relictus unicus / Andreas Wolff Säbisch / Med(icinae) Licentiatu promotus, & tum temporis Invi=.ctissimo Imperatori MATTHIAE a Pala=/tys officiisq(ue) aulicis P(hysicus) F(ecit).

C

Hippocrates

D

Virescit Vulnere virtus.

Tłum.: Żyje się po dwakroć siedem piątek ludzkich lat zaledwie, dwakroć osiem piątek zniósłbyś obyś tylko w dobrym zdrowiu był (A); Pomnik ten najszlachetniejszemu, najznakomitszemu i najznamienitszemu mężowi, panu Mateuszowi Säbischowi, doktorowi filozofii i medycyny wielce uczonemu, przez lat 5 głównemu medykowi świętej pamięci najjaśniejszego arcyksięcia Austrii Ferdynanda w Schwartz w Tyrolu, następnie naczelnemu lekarzowi stanów Górnej Austrii w Wella przez 21 lat, a także po śmierci małżonki Katarzyny Sonleutner i opuszczeniu Austrii, przez 11 lat głównemu medykowi najjaśniejszych książąt legnickich i brzeskich w Legnicy, rodzicowi wielce zasłużonemu, zmarłemu pobożnie i spokojnie we Wrocławiu 16 maja w roku 1614 w wieku 80 lat, pomny na przyszłość z należytą pobożnością i wdzięcznego szacunku w roku następnym jedyny pozostały syn, Andrzej Wolff Säbisch, licencjusz medycyny i natenczas niezwyciężonego cesarza Macieja lekarz urzędów dworskich i nadwornych, wykonał (B). Męstwo hartuje się ranami (D).

1) Dystych elegijny.

2) Psalm 90, wers 10-11.

Strona 57 i 58

205 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1614

Na ścianie kościoła, obok wejścia do szkoły, epitafium kamienne Sebastiana Krebitza. W zwieńczeniu inskrypcja (A). Centralną część płyty zajmuje inskrypcja (B).

A

Ego vivo, & vos vivetis

B

Im Jahr Christi 1614 den 9 Julÿ ist in Gott dem Her=ren sanfft vnd selig entschlaffen, der Ehrenveste / vnd Wolbenambte Herr Sebastian Krebitz, des / Rathes alhier. Zuvor aber A(nno) 1607 den 17 April / seine geliebte erste ehliche Hausfraw, die Tugend=same Fraw Martha Hönschen. Vnd hernach anno / 16<..> den <...> seine andere ehliche geliebte / Hausfraw, die Tugendsame Fraw Anna Beckin. / Denen allen Gott am Jüngsten Tag eine frö=liche Aufferstehung zum Ewig Leben vorleihen wolle, Amen.

Tłum.: Ja żyję i wy żyć będziecie (A); W roku Chrystusa 1614, 9 lipca zasnął łagodnie i spokojnie w Panu, czcigodny i szanowany pan Sebastian Krebitz, rajca tutejszy. Wcześniej jednak w 1607 (roku), 17 kwietnia (zmarła) jego ukochana pierwsza ślubna małżonka, cnotliwa pani Marta Hönsch. Potem w roku 16 (..) (zmarła) jego druga ślubna, ukochana, małżonka, cnotliwa pani Anna Beck. Którym wszystkim Bóg w Dniu Ostatecznym zechce dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego, Amen (B).

Strona 200

206 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1616

Na XIV filarze, pod poprzednim epitafium powieszono drewniane epitafium Alberta Gerstmana. U góry herb, po bokach którego połączone rzeźby aniołów trzymających płonące pochodnie. Poniżej przedstawienie zmarłego klęczącego u stóp Ukrzyżowanego. Poniżej dwie kolumny, pomiędzy którymi pole inskrypcyjne.

Anno 1616 den 26 Feb(ruarii) gegen Abent / ist nach dem Vnwandelbaren Willen / des Allmachtigen Gottes auff das teur / verdienst Jesu Christi Sanfft vnd Selig / vorschieden, der Edle, Gestreng, Ehrenfeste / vnd Wolbenambte Herr Albrecht Gerstman, / von Gros vnd klein Zolnig, Seines alters / 73 Jahr. Deme vnd vns allen Gott der All=mechtiger im herzunahenden Jüngsten tage / eine fröliche aufferstehung vorleihen / wolle, Amen.

Tłum.: Anno 1616, 26 lutego około wieczora, zgodnie z niezmienną wolą Boga Wszechmogącego, odszedł spokojnie i łagodnie wierny służący Jezusa Chrystusa, szlachetny, wielmożny, czcigodny i szanowany pan Albert Gerstman z Wielkiego i Małego Solnika, jego wiek 73 lata, któremu jak i nam wszystkim, Bóg Wszechmogący w nadchodzącym Dniu Ostatecznym, niech raczy dać radosne zmartwychwstanie. Amen.

Strona 69

207 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1616

Na X filarze epitafium ołtarzowe Henryka Schmidta i jego żony Katarzyny von Tarnau. W centrum ołtarz z dwoma skrzydłami, którego centralnego obrazu brak¹). Po bokach przedstawienie Ofiarowania Izaaka oraz wywyższenie węża na pustyni. U góry wizerunek Chrystusa z chorągwią zwycięstwa odlany z mosiądzu. Poniżej inskrypcja (A) także z mosiądzu. Dookoła sceny z życia Chrystusa. Pod nimi klęczący zmarły z rodziną (dwóch synów, żona i trzy córki). Dookoła całości herby. U samego dołu inskrypcja (B). Na krawędzi inskrypcje mistrza (C).

A

CHRISTI PASSIO EST FORTISSIMA ACTIO / QVIA MORS NOSTRA ILLIVS MORTE / EST SVPERATA

B

Im Jahr 1616 den 27 Julÿ ist in Gott selig ent=schlaffen, der Edle, Ehrenveste vnd Wolbenampte / Herr Heinrich Schmid, von vnd auff Schmiede=feld, Höfichen vnd Grünaich, des Rathes alhier / ins 19: der löblichen Ritterschafft Breslaui=/schen Fürstenthumbs vnd Newmärtischen / Weichbildes Steuer einnehmer ins 10: dieser / Kirchen Vorsteher ins 14: Seines Alters aber / ins 58 Jahr. Zuvor aber den 29 May, die Edle / Vielehrentugendr(eiche) Fraw Catharina geborne / von Tarnaw, seine Eheliche Hausfraw, / Ihres Alters im 55 Jahr. Denen Gott gnade.

C

C. R.

Tłum.: *Męka Chrystusa jest najdonioślejszym dokonaniem, ponieważ przez Jego śmierć nasza została pokonana (A); W roku 1616, 27 lipca zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i szanowany pan Henryk Schmid von Schmiedefeld i pan na Schmiedefeld²⁾, Höfichen i Dąbiu, rajca tutejszy przez lat 19, umiłowanego księstwa wrocławskiego i nowomarchijskiego weichbildu poborca podatkowy przez lat 10, przedstawiciel tego kościoła przez lat 14, jego wiek 58 lat. Wcześniej jednak, 29 maja, (zmarła) szlachetna i wielce cnotliwa pani Katarzyna z domu von Tarnaw, jego ślubna małżonka. Jej wiek 55 lat, którym Bóg niech będzie łaskaw (B).*

1) Opis na podstawie Luchs a.

2) Obecnie część Wrocławia.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 137-138.

Strona 102-104

208 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1616

W drugiej kaplicy, chorągiew i tarcza Hansa Heugelsa z inskrypcjami odpowiednio (A) i (B)

A

Im Jahr Christi 1616 den 9 Jan(uar) nach 1 Vhr zu / Mittage, ist in Gott seliglich entschlaffen, der Edle, Gestrenge Ehrenveste Herr Hans Heugel / von Polockowitz, auff Ruckers, Rö(misches) Kay(serliches) May(estätts) / Rudolphi II Christmildester gedechtnüs Truchses. Deme Gott eine fröliche Aufferstehung zum Ewig=/gen leben geben wolle.

B

A(nno) 1616 den 9 Januarÿ ist in Gott s(elig) ent(schlaffen) der edle, / Gestr(enge) Ehrenveste H(er)r Hans Heugel von Polckowitz / auff Ruckers, Rö(misches) Kay(serliches) May(estäts) Rudolphi II Truchses

Tłum.: W roku Chrystusowym 1616, 9 stycznia po godzinie 1 w południe, zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, wielmożny, czcigodny pan Hans Heugel von Polckowitz, pan na Ruckers, rzymskiego cesarskiego majestatu Rudolfa II pamiętny trukczaszy¹⁾, któremu Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. (A); W roku 1616, 9 stycznia zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, wielmożny, czcigodny pan Hans Heugel von Polckowitz, pan na Ruckers, rzymskiego cesarskiego majestatu Rudolfa II trukczaszy (B).

1) Trukczaszy lub strukczaszy=dworzanin, usługujący panującym podczas uct.

Strona 156

209 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1617

W drugiej kaplicy vis a vis poprzedniego epitafium znajduje się przedstawienie dnia Sądu Ostatecznego. Poniżej drugie epitafium kamienne, tekstowe, ze złotą inskrypcją na jasnym tle. Poniżej obraz ukazujący przejście Dzieci Izraela na rozkaz Boga przez Jordan (Jos. 3 i 4.). Poniżej rzędem sześć kartuszy herbowych. Od lewej: Rhedinger, Gebinhofer, Heugelisch von Polckowitz, Laugiger von Augspurg, Heiland, Müller von und zu Malckwitz. Po prawej stronie inskrypcja w złotym kolorze.

A(nn)o 1617 den 29 Septembris ist in Gott / dem Herren sanfft vnd selig eingeschlaf=fen, der Edle, Gestrenge, Ehreveste vnd / Wolbenambte H(err) Hoierus von Gartz / auf Ritze vnd Muschelnitz, Röm(isches) Kaÿ(serliches) / May(estät) / Rath, vnd der Frryen Herr=schafft Wartenburg Landes Hauptmann / Seines Alters 52 Jahr, denen der getrauer / Gott, einen sanffte selige Ruhe, vnd am / Jüngsten Tage eine fröliche Aufferstehung / verleihen wolle, Amen.

Tłum.: W roku 1617, 29 września zasnął spokojnie i łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Hoierus von Gartz, pan na Ritze i Muschelnitz, Radca Rzymskiego Cesarskiego Majestatu i baron na majątku Wartenburg, starosta ziemski. Jego wiek 52 lata, którym miłosierny Bóg, raczy dać spokojne spoczywanie, a w Dniu Ostatecznym, radosne zmartwychwstanie. Amen

Strona 40 i 41

210 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1618

Na I filarze drewniane epitafium Hieronima von Holtz. W centralnej części obraz narodzin Chrystusa, u dołu wizerunek klęczącego zmarłego z synem i jego żony z córką. Nad obrazem inskrypcje (A) i (B), u dołu inskrypcje (C) i (D).

A

DESCENDIT

B

GLORIA IN EXCELSIS DEO

C

Im Jahr Christi 1614 den 8 Junÿ ist in Gott sanfft vnd / selig eingeschlaffen, der Edle, Ehrenveste Herr Hiero=/nymus von Holtz, vornehmer Bürger alhier, seines / Alters im 53 Jahr. Dehme seine Ehliche H(aus) F(rau) die Ed=/le Ehrentugendreiche Fr(au) Magdalena geb(orene) Henneman=/nin, den 1 Maÿ a(nn)o 1627 seliglichen gefolget ist, Ihres alters 63 Jahr.

D

HAEREDES DEBITAE / GRATITVDINIS / ERGO POS(Uerunt) A(NNO) / 1618

Tłum.: Zstał (A); Chwała na wysokości Bogu (B); W roku chrystusowym 1614, 8 czerwca zasnął łagodnie w Bogu szlachetny, czcigodny pan Hieronim von Holtz, szanowany mieszczanin tutejszy, jego wiek 53 lata. Po nim łagodnie odeszła jego ślubna małżonka, szlachetna, czcigodna i wielce cnotliwa pani Magdalena z domu Hennemann, w dniu 1 maja 1627 roku. Jej wiek 63 lata (C). Spadkobiercy z należnej wdzięczności przeto postawili w roku 1618 (D).

Strona 170

211 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1619

W III kaplicy dwie wiszące chorągwie. Po lewej chorągiew poświęcona Łukaszowi Fryderykowi Uthmanowi. Na jednej stronie inskrypcja z tekstem śmierci (A), po drugiej stronie inskrypcja wotywna (B). Poniżej herb zmarłego, pod którym namalowany krucyfiks oraz inskrypcje wotywne (C) i (D). Po prawej stronie u góry bezpośrednio na murze obrazy z przedstawieniem dwóch ewangelistów oraz Chrystusa nauczającego na górze Oliwnej.

A

Im 1619 Jahre den 9 Augusti zwischen 3 vnd 4 / Vhr, nach Mittage, ist in Gott sanfft vnd selig / vorschieden, der Edle Ehrenveste Lucas Fridrich Vthmann vom Schmoltz auff deutsch Leuden, / Neidichen vnd Rosenthal, Seines Alters / 29 Jahr. Dem Gott genade.

B

Johan. Am 3 Cap. / Also hat Gott die Welt geliebet, das Er seinen Eingebor=nen Sohn gab, auff das alle, die an Ihn gleuben, nicht / verloren werden, sondern das Ewige Leben haben

C

CREDO QVOD REDEMPTOR MEVS VIVIT.

D

Durch Creutz wird Hoffnung sehlig

Tłum.: W 1619 roku, 9 sierpnia pomiędzy 3 i 4 godziną po południu, odszedł łagodnie i spokojnie w Bogu szlachetny i czcigodny Łukasz Fryderyk Ulthamnn von Schmoltz, jego wiek 29 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw (A); Ewangelia wg. Św. Jana, rozdział 3, [wers. 16]: Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy, kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne (B). Wierzę, że mój Odkupiciel żyje (C). Przez Krzyż wierni będą zbawieni (D).

Strona 49

212 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1621

Obok V filaru obok załomu muru chorągiew nagrobna Michała Fürstensa oraz kartusz. Na obu identyczna inskrypcja

A(nn)o 1621 den 19 Januarÿ ist in Gott seel(iglich) vorschieden, der / Edel, Gestrenge ^aEhrenveste vnd Wolbenambte^a Herr Mi=/chäel Fürst, von Kupfferberg, auff Keulendorff, Fürst. / Margckgräfflicher Brandenburgischer Rath, vnd des Breß=/lauschen Fürstenthumbs Landrechtsitzer, Seines Alters im 53 Jahr. dem Gott gnade.

Tłum.: W roku 1621, 19 stycznia odszedł w Bogu szlachetny, wielmożny, czcigodny i poważany pan Michał Fürst von Kupfferberg, pan na Keulendorff, radca margrabiego brandenburskiego i księstwa wrocławskiego prawa ziemskiego posiadacz. Jego wiek 53 lata, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

a-a) Według Luchsa tutaj: wolgeborne.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 61. Tutaj brak ostatnich trzech wyrazów.

Strona 142

213

Kościół pw. św. Elżbiety

1622

W piątej kaplicy kamienne epitafium Anny z domu von Dihern. Zachowana. Płyta figuralna. U góry, na wysokości głowy cztery herby w układzie po dwa z inskrypcjami w linii ojcowskiej (A)-(B) i w linii matczynej (C)-(D). U dołu na wysokości dolnej części sukni także cztery herby, w linii ojcowskiej (E)-(F) i matczynej (G)-(H). Dokoła inskrypcja (I). Wymiary: wys.: 190 cm, szer.: 92 cm.

A

Der von Dühr

B

Der von Salisch

C

Der von Buchwitz

D

Der von Wirben

E

Der v(on) Koschlig

F

Der v(on) Gafron

G

Der v(on) Lochau

H

Der v(on) Senitz

I

A(nn)o 1622. den 14. Maj^{a)} ist in Gott seelig vorschied(en)^{b)}, die / WolEdle, vielehrn Tugendsa(m)^{c)} Frau^{d)} An(n)a^{c)}, gebor(ene)^{b)} Dihern v(on) Schenaw, des weiland Ed(le) Gestrenge H(err) Achatius v(on)^{b)} Nafen v(nd)^{b)} Obischew / auf Buchelsdorff

nachgelassene ^d[Wittib, Ihres Alters / im 71]^d Jahr. / Lieget alhir begrab(en)^b). Der Gott gnad. / Ihr gelliebt(er) Sohn H(err) Achatius v(on) Nafe a(uf) Raudnitz, des Münsterberg(ische) Fürst(en)thu(m)bs Land Elster, / Lis diese(n)^b) Stein auffrich(ten)^b) / Zum Gedechnüs.

Tłum.: W roku 1622, 14 maja odeszła łagodnie w Bogu wielce szlachetna, wielce czcigodna i cnotliwa pani Anna z domu Dihern von Schenaw, świętej pamięci szlachetnego i wielmożnego pana Achacego von Nafen Und Obischew, pana na Buchelsdorff pozostawiona wdowa. Jej wiek 71 lat. Spoczywa tutaj pogrzebana, której Bóg niech będzie łaskaw. Jej ukochany syn pan Achacy von Nafe, pan na Rudnicy, starszy ziemski księstwa ziembickiego, kazał ten kamień wznieść na pamiątkę (I).

a) W rękopisie: Maÿ.

b) W rękopisie niezaznaczona suspensja.

c) W rękopisie niezaznaczona kontrakcja.

c) W rękopisie: Fraw.

d-d) Uzupełnienie na podstawie odpisu, pasuje do pustego miejsca pozostawionego po konserwacji.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860, s. 64-65; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 116.

Strona 168-169

214 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1623

Za II filarem, pomiędzy dwoma kaplicami, poniżej poprzedniego epitafium Hansa Engelharta. U góry obraz przedstawiający Chrystusa klęczącego na Górze Oliwnej.

Im Jahr Christi 1623 den 20 Januar ist in Gott seeliglich / entschlaffen, der Edle, Ehrenveste vnd Wolbenambte Herr / Hans Engelhart von Schnellenstein, das Raths alhier, Seines / Alters im 62 Jahr. Darnach A(nn)o <...> die Edle Ehrentugend=/reiche Fraw Ewa, geborne Sebischin, seine Eheliche Hausfraw, Ihres alters <...> Jahr. Denen der Allmechtige Gott eine / fröliche Aufferstehung zum Ewigen Leben geben wolle. Amen.

Tłum.: W roku Chrystusowym 1623, 20 stycznia zasnął łagodnie w Bogu, szlachetny, czcigodny i szanowany pan Hans Engelhart von Schnellenstein, rajca tutejszy. Jego wiek 62 lata. Potem w roku (...) (zmarła) szlachetna, czcigodna i cnotliwa pani Ewa z domu Sebisich, jego ślubna małżonka. Jej wiek (...). Którym Wszechmogący Bóg niech raczy dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen.

Strona 166

215 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1624

W trzeciej kaplicy dwie wiszące chorągwie. Po lewej chorągiew poświęcona Chilianowi Uthmansowi. U góry inskrypcja z tekstem śmierci (A), pod nią inskrypcja wotywna (B) i (C).

A

A(nn)o 1624 den 9 Januarj zwischen 1 vnd 2 der hal=/ben Vhr zu Nacht, ist alhier zu Breslaw in wa=/ror Anruffung seines einiges Erlösers / vnd Seligmachers Jesu Christi sanfft vnd selig=/lichen eingeschlaffen, der Edle Ehrenveste / vnd Wolbenambte Herr Chilian Vthman / von Schmoltz auf Rosenthal, seines Alters / im 41 Jahr, dem Gott gnade, vnd neben al=/len Christglaubigen am Zunahenden Jüngsten / tage eine fröliche aufferstehung geben wolle

B

Vnser keiner lebet im selber, vnd vnser keiner / stribet ihm solber. Leben wir, so leben wir dem / Herren, Sterben wir, so sterben wir dem Herren. / Wir leben oder sterben, so sind wir des Herren.

C

Christus hat gelitten für Vns, vnd uns ein / Fürbilde gelaßen, das ihr solt nachfolgen / seinen Fußtapffen. 1. Petri 2.

Tłum.: W roku 1624, 9 stycznia pomiędzy pierwszą i wpół do drugiej w nocy, tutaj we Wrocławiu, na wezwanie swojego jedynego Zbawcy i Stworzyciela Jezusa Chrystusa spokojnie i łagodnie zasnął, szlachetny, czcigodny i wielmożny pan Chilian Uthmann von Schmoltz, pan na Mirosławicach, jego wiek 41 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw, i tak jak wszystkim chrześcijanom w Dniu Ostatecznym raczy dać radosne zmartwychwstanie (A). Nikt zaś z nas nie żyje dla siebie i nikt nie umiera dla siebie: jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. I w życiu więc i w śmierci należymy do Pana. [List do Rzymian, rozdz. 14, wers 7 i 8] (B) Chrystus przecież również cierpiał za was i zostawił wam wzór, abyście szli za Nim Jego śladami. 1 List św. Piotra, rozdział 2, wers 21 (C).

Strona 48

216

Kościół pw. św. Elżbiety

1624

Na V filarze chorągiew nagrobna Adama Dobschütza z inskrypcją (A). Poniżej kartusz z inskrypcją (B), dookoła którego po krawędzi biegnie inskrypcja (C).

A

Anno 1624 den 6 Decembris, des Morgens früh vmb 3 Viertel auff drey, der halben / Vhr, ist in Gott sanfft vnd selig von dieser Welt abgeschieden der Edle Gestrenge Herr Adam Dobschütz von Plaw=/en auff Silmenau, Lobetintz vnd Radixdorff, des / Großlauischen Fürstenthumbs, Neumargtischen vnd Namß=/lauischen Weichbildes Hauptmann, Seines alters im 67 Jahre. / Deme Gott eine fröliche Aufferstehung zum Ewigen Le=/ben aus Gnaden Verleihen wolle.

B

SI DEVS PRO NOBIS, QVIS CONTRA NOS

C

Adamus Dobschütz a Plauen in Silmenau, Lobe=/tincz Radixdorff Capit. Wratisl. AEtatis suae 67 A(nno) 1624

Tłum.: W roku 1624, 6 grudnia rano, pomiędzy połową godziny a trzy kwadranse na godzinę trzecią, odszedł spokojnie i łagodnie z tego świata szlachetny i wielmożny pan Adam Dobschütz von Plawen, pan na Silmenau, Lobetintz vnd Radixdorff księstwa głogowskiego, i namysłowskiego weichbildu starosta. Jego wiek 67 lat. Któremu Bóg niech raczy łaskawie dać radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen(A); Jeżeli Bóg z nami, to któż przeciw nam? [List do Rzymian, rozdział 8, wers 31] (B);

Strona 139

217

Kościół pw. św. Elżbiety

1625

W drugiej kaplicy po lewej stronie od wejścia, jako pierwszy na ścianie licząc od lewej, epitafium Martina Willera. W zwieńczeniu kartusz herbowy podtrzymywany po bokach przez putta. Poniżej prostokątna biała kamienna tablica z rytą inskrypcją (A). U dołu dwa herby: Uthmann i Schmolz oraz Horning. Wymiary: wys.: 220 cm, szer.: 100 cm.

Zum Ehren Gedechnis / Dem Weÿlandt^{a)} Edlen, Ehrenvesten, wolbenambten^{a)} Herrnn Martin / Willern dem Eltern, welcher den 23 Februarÿ A(nn)o 1621 seines alterß im / 71 iahr^{b)}, sanfft v(n)d^{a)c)} selig alhir zu Breßlaw in Gott eingeschlaffen zuvor aber / im 1595 iahr^{b)} die Edle, vielehrentugendreiche Fraw Helena Geborne Vthma(n)=nin vo(n) Schmoltz, seine erste ehlich Hausfraw, ihres alters 37 iahr^{b)} mit welcher / er in(n)erhalb^{c)} 13 iah(r)^{b)}, in werendem ehstande erzeugt Mertin willern^{d)} den Jün=/gern, so in der^{a)} Chürfürstlichen Stadt^{a)} Leipzig A(nn)o 1604 gestorben, seines alterß im 21 / iahr^{b)}, auch daselbst in der^{b)} pauliner^{d)} Kirchen ehrlichen Zur erden bestattet worden, / wie an demselben orth sein Epitaphium

ausweist. Mehr zwene Söhne, Gott=/fried v(n)dt^{a)}c) Friedrich v(n)dt^{a)}c) zwo Töchter Martha vndt^{a)} Helena, so klein gestorben. Hat / die Edle vielehrentugendreiche^{a)} Fraw Martha, Geborne Hörnigin von Malck=/owitz sein ander ehliche Hausfraw, dieses Epitaphium machen lassen, wel=/che A(nn)o 16<30>^{e)f)} dem <14. Julij>^{e)} ihres alterß <56>^{e)} Jahr in Christo Gottseh=/liglich verschieden, von welcher seiner letzten Ehelichen Hausfrawen / ihme in vier vndt^{a)} zwanzigste halb jahren geboren worden Zwene söhne / alß Otto vndt^{a)} Martin willer^{d)}, vndt^{a)} drei Tochter, Helena, Martha vndt^{a)} Anna=/Maria, vnter welchen der eine Sohn Otto A(nn)o 1610, seines alterß 7 Jahr / seligentschlaffen, vndt^{a)} nebedem^{a)} andern verstorbenen alhier vor dieser Cap=/ellen ruhet, welchen alle sambt der Ewige Allmächtige Gott in der erden ei=/ne sanffte ruhe, vndt^{a)} am herZunahendem grossentage deß Herren sambt / alen Christgleübigen eine Fröliche aufferstehung Zum ewigen leben ge=/ben vndt^{a)} vorleihen wolle. Amen / Anno Salutis nostrae M. D. CXXV.

Tłum.: Na honorową pamiątkę świętej pamięci szlachetnego, czcigodnego i wielmożnego pana Marcina Willerna starszego, który 23 lutego 1621 roku w wieku 71 lat, spokojnie i łagodnie tutaj we Wrocławiu zasnął w Bogu. Wcześniej jednak w 1595 roku (zmarła) szlachetna i wielce cnotliwa pani Helena z domu Uthmann von Schmolz, jego pierwsza ślubna małżonka, jej wiek 37 lat, z którą spędził 13 lat w zgodnym związku małżeńskim poświęconym (narodzinami) Marcina Willerna młodszego, który w elektorskim mieście Lipsku w roku 1604 zmarł, w wieku 21 lat, także tam w kościele Paulinów, z honorami został złożony do ziemi, o czym świadczy epitafium umieszczone w tamtym miejscu. Kolejni dwaj synowie: Godfryd i Fryderyk oraz dwie córki: Marta i Helena zmarły, jako małe (w dzieciństwie). To epitafium nakazała postawić wielce cnotliwa i czcigodna pani Marta z domu Hörnig von Malckowitz, jego druga ślubna małżonka, która odeszła w Bogu w roku 1630, 14 lipca w wieku 56 lat, z której to ostatniej ślubnej małżonki, z którą w związku spędził 24 i pół roku, urodziło się dwóch synów: Otto i Marcin oraz trzy córki: Helena, Marta i Anna Maria, z których Otto w roku 1610 w wieku 7 lat zasnął łagodnie (w Bogu) i obok tego jednego wymienionego, inni zmarli spoczywają tutaj przed tą kaplicą, i którym to wieczny Wszechmocny Bóg w ziemi spoczywanie, a w chwili nadejścia Dnia Ostatecznego tak im, jak i wszystkim chrześcijanom, radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego dać raczy. Amen. Roku od Zbawienia naszego 1625.

a) W rękopisie ligatura niezaznaczona.

b) W rękopisie: Jahr.

c) W rękopisie kontrakcja niezaznaczona.

d) Tak Or.

e) W rękopisie lakuny puste, pierwotnie rok 1629, przekuty następnie na 1630.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 80-81. Drobne błędy w transkrypcji; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 117.

218 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1627

Obok V filaru na murze, chorągiew nagrobna Henryka Uthmana z inskrypcją.

An(n)o 1627 den 1 Septemb(e)r vmb 8 Vhr des Abends / in Breslaw ist nach langeririgen ausgestendener / Kranckheit, iedoch großer gedult, mit hertzlichem Vor=/langen nach der ewigen Himmelsfrewde vorschie=/den, der Edle, Ehrenveste vnd Wolbenambte Herr / Heinrich von Vtman vnd Rathen, Seines Alters im / 37 Jahr. Dem Gott gnade.

Tłum.: W roku 1627, 1 września o godzinie 8 wieczorem we Wrocławiu, po długiej i wyczerpującej chorobie, jednak z wielką cierpliwością (znoszoną), z serdecznym oczekiwaniem wiecznej szczęśliwości w niebie odszedł, szlachetny, czcigodny i szanowany pan Henryk von Uthmann, rajca. Jego wiek 37 lat, któremu Bóg niech będzie łaskaw.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 112.

Strona 143

219

Kościół pw. św. Elżbiety

1627

Na ścianie kościoła, przy ostatnich drzwiach, naprzeciw wejścia do szkoły, epitafium kamienne Anny Marii z domu Rehdingera, żony Samuela Riedela. Epitafium zdobione alabastrem, inskrypcja na miedzi. W zwieńczeniu 8 herbów na miedzi, połączonych¹⁾. U dołu wizerunek klęczącego zmarłego²⁾.

Im Jahr nach / Jesu Christi vnseres / einigen erlöser Geburt / 1627, den 13 Aprilis, ist / nach Gottes gnedigen Wüllen / von dieser mühseligen Welt selig abgeschieden, / vnd an diesem ort begraben, die Edle, Viel Ehren=/tugendreiche Fraw Anna Maria, geborne Rehding=gerin, aus dem Hause Schliesch, des Edlen, Ehren=/vesten HERRN Samuel Riedels alhier eheliche vielge=/liebte Hausfraw, Ihres Alters 25 Jahr. Zu guter gedecht=/nis aber Ihrer erzeugten Ehelichen Liebe vnd Trew, / hat gemelter ihr Ehman dieses Epitaphium machen / laßen. Welcher Gott sambt allen / Auserwohleten am Jüng=/sten Tage eine fröliche / Aufferstehung Zum Ewi=/gen leben vorleihen / wolle. Amen.

Tłum.: W roku po narodzinach naszego zbawcy Jezusa Chrystusa 1627, 13 kwietnia, odeszła łagodnie z tego świata z łaskawej woli Boga i w tym miejscu została pogrzebana szlachetna, wielce czcigodna i cnotliwa pani Anna Maria urodzona Rehdingera, z domu Schliesch, szlachetnego czcigodnego pana Samuela Riedela tutejszego, ślubna ukochana małżonka. Jej wiek 25 lat. Na dobrą pamiątkę,

poświadczenie małżeńskiej miłości i wierności, postanowił wspomniany mąż to epitafium postawić. Niech Bóg jej raczy dać, jak wszystkim wybranym w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego Amen.

1) Według Luchsa nie było ich już w 1860 roku.

2) Według Luchsa zaginiony po 1824 roku.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 200-201.

Strona 207

220 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1627,1629

Na zewnątrz, przy prawych drzwiach do kościoła, epitafium Tomasza Schröera. W zwieńczeniu duża piramida, w niej okrągłe pole z zegarem słonecznym i inskrypcją (A) Po obu stronach piramidy czaszki z inskrypcją (B) po lewej i (C) po prawej stronie. Poniżej inskrypcje (D)-(E) pod którymi przedstawiono klęczących zmarłego i jego żonę. W centrum epitafium widnieje duży krucyfik. Po jego prawej stronie inskrypcja (F), po lewej (G). U dołu inskrypcja (H). Pod nią dwie figury; Mojżesza po lewej z inskrypcją (I), i Św. Jana po prawej z inskrypcją (J). Na prawo od figur, po 4 okrągłe kartusze w dwóch kolumnach, na nich wizerunki zmarłego i jego rodziny oraz inskrypcje (K)-(N). Po prawej stronie cztery emblematy z inskrypcjami (O)-(S), a pod nimi inskrypcja (T). Na ziemi kamień z inskrypcjami (U)-(X).

A

Et SOL & umbra transeunt, / Tui memento transitus / 1629.

B

Ich habe gelebt, bedenckt das Endt.

C

Ich leben werd, Gott vnd euch kennt.

D

TOLLE CAPVT SVRSVM, PROPE NOSTRA REDEMPTIO, CHR(ISTO) / FVNDE PRECES, VIGILAQ(ue), CADANT NE CORDA DEORSVM.

E

HIC EGO CVM NEQVEAM TE NOSCERE, NOSCE TEIPSVM, / HOSPES. ET ABSENTI DIC BENE, VIVE, VALE.

F

D(EO) O(PTIMO) M(AXIMO) S(ANCTISSIMO) / Qui THOMAM sibi charitate
 Patrem / Et Matrem probitate iunxit VRSLAM^{a)} / Et qui spem dedit indolis vigentis,
 / Nunc THOMAS puer hie Schroer quiescit / Octobris decimo peremptus ortu
 A(nn)o 1627. / Et septem ante dies prius sepulta, / MARGARETHA Soror, puerpera
 infans, / Et frater GODEFRID Schröer Novennis / Mentis Regna tenent beatiora, &
 / expectant caput ad tubam sonoram, / Tu, si tempora vis item beata, / Sursum
 tende animas ad has, Viator. / In mundo nec enim quies superstes. / Hinc
 THOMAS pater, VRSVLAE MEHWALDIN / Coniux, qui studio Notariatus /
 Scabinos colit, hoc sibi sepulchrum / Vivus composuit, DEO volente / Adnatos
 satagens & huc reponi¹⁾.

G

Gedechnüs / des Edlen, Ehrenvesten Thomae Schröers Icti vnd /
 Schöppenschreibers alhirr, mit der Ehr vnd tugend sa=men, Frauwn Vrsula
 geb(orene) Mehwaldin in dero den 26 / Febr(uaris). A(nn)o 1618 volzogennen
 Ehestande, vnterschiedentlich gezei=geter, vnd A(nno) 1627 den 29 Septemb(ris),
 10 vnd 27 Octob(ris) bald nach /einander verstorbener 3 Kinder, Gottfrid, Thomas
 vnd Mar=garetha genand, ihres Alters diese 6 Wochen, die andren / im 3 vnd 9
 Jahre welchen dero Eltern, so ihne beÿ lob=zeiten dis auffgerichtet, nach Gottes
 gnädigen willen, seelig gefolget, der Vater Thomas Schröer Zwar, A(nn)o 16<..> /
 den <...> seines alters im <..> Jahre. Die Mütter / Vrsula Mehwaldin aber den <...>
 des 16<..> Jahres, / AEtatis <..> vnd dero itzt Vberbliebene Tochter Anna Maria
 A(nn)o 16<..> den <...>

H

Gott helff dem der folgt nuh / vnd die Figurn betracht, / Durch Christi todt zur
 Ruh, / Der frölich Ostern macht. / Wann all's volbracht, / Hab gutte nacht.

I

Durch Moysen Gott sein Gesetze treibt.

J

In Christo Gnad vnd warheit bleibt.

K

POSTERITATI

L

HODI MIHI CRAS TIBI

M

NON GENS SEO MENS

N

HOMO BVLLA

O

Das Haupt der Kirchen JESVS christ / Mit Sieg vom todt erstanden ist, / der führt,
halt dich fast an, noch heut, / vom Creutz, durch grab, zur Herrlichkeit

P

Drückt dich das Gesetz, auff Christum baw, / Bitt Gott vmb hülff, der Tauffe traw,
/ Nim Christi Leib, hört Wort, gib gern, / Gott wird ein selig vnd beschern.

R

So viel wird aus der Welt gebracht, / das ander lachend Erben macht, / Doch
tugend bleibet, darnach man tracht.

S

Ein grab hier ohne leiche steht / vnd auch ein Leich ohn grab vordreht, / vnd doch
bey sammen grab vnd leich, / Erraths, vnd nicht zurücke weich

T

Quid Serpens, vetus & quid victima Moysis, adumbret: / Baptistae nova vox, crux
Dominiq(ue) docent.

U

Qua templa Sancti Spiritus / Fuere viva corcula, / Thesaurus ut reconditus, / Hic
nunc iacent abscondita / Redibit horum Spiritus / Et haec resurgent corpora, /
Quando dies novissimus, / Reddet patri cum gloria.

W

L(ex) 7. Ff (Pandectarum) de Sepulchro violato: Sepulchri deteriore conditio nem
/ Fieri, prohibitom Est: sed corruptum & lapsum monumen=tum, corporib(us) non
contactis, licet reficere²⁾.

X

Die Conterfect der Kind, hier vnter diesem Stein, / Schaw Mensch, vnd selig preis,
die wolgestorben sein.

Tłum.: *I Słońce, i ciemności przemijają; o swoim przemijaniu pamiętaj 1629 (A); Żyłem oczekując końca (B); Będę żył, Bóg i wy to wiecie (C); Unieś głowę ku górze, blisko jest nasze zbawienie, zanoś*

modły do Chrystusa, czuwaj, niech nie upadają serca (D); Skoro ja nie mogę poznać tutaj ciebie, ty gościu, poznaj sam siebie i nieobecnemu życz dobrze, żyj, żegnaj (E); Bogu najlepszemu, największemu, przenaświętszemu, który połączył ze sobą w miłości ojca Tomasza i w prawości matkę Urszulę i który dał nadzieję na żyjące potomstwo. Teraz spoczywa tu Tomasz Schroer, dziecę, dziesiątego października roku 1627 zabity przy narodzinach i siedem dni wcześniej pochowana siostra Małgorzata, niemowlę ledwo narodzone, i brat Godfryd Schroer, dziewięciolatek. Duchy zamieszkują królestwa szczęśliwsze i czekają na dźwięk pierwszej trąby. Przechodniu, jeśli także pragniesz szczęśliwości, zwracaj się ku tym duchom ku górze, gdyż na świecie spokoju nie zaznasz. Przeto ojciec Tomasz, mąż Urszuli Mehwaldówny, który sprawował funkcję pisarza ławników, za życia sobie tutaj grobowiec wykonał, z woli Boga pozbawiony potomków, żeby tutaj być pogrzebanym (F); Pamiątka szlachetnego i czcigodnego Tomasza Schröera, tutejszego pisarza ławniczego, który z szanowaną i cnotliwą panią Urszulą z domu Mehwald w dniu 26 lutego roku 1618 zawarł związek małżeński, poświadczony, jednak w roku 1627 w dniach 29 września, oraz 10 i 27 października szybko po sobie zmarłymi dziećmi: Godfrydem, Tomaszem i Małgorzatą, ich wiek: pierwszego 6 tygodni, pozostałych 3 i 9 lat, którym to rodzice w lepszych czasach ufundowali. Za łaskawą wolą Boga, łagodnie podeszli: ojciec Tomasz Schröer, w roku 16(..), dnia (..) jego wiek (..); Matka Urszula Mehwald w roku 16 (..) w dniu (..) jej wiek (..) lat i następnie obecnie pozostawiona córka Anna Maria w roku 16 (..) dnia (..) (G). Poprzez Mojżesza Bóg wprowadził swoje prawo (H). Pozostań w łasce Chrystusa i prawdzie (I) Co mnie dziś, jutro tobie (L); Nie pochodzenie a intelekt (M); Głową kościoła jest Jezus Chrystus, który po zwycięstwie śmierci prowadzi od krzyża przez grób do wieczności (O); Przestrzegaj prawa Chrystusowego, proś Boga o pomoc, ochrzczij się, przyjmuj ciało Chrystusa, słuchaj słowa [Bożego], a Bóg Ci pobłogosławi i obdaruje (P); Tak wielu już odeszło, niektórzy pozostawili uśmiechniętych spadkobierców, lecz cnota pozostanie na zawsze (R); Grób bez ciała tutaj się znajduje, a ciało bez grobu spoczywa, i choćbyś wspólnie odnalazł grób i ciało, to nie się nie uda cofnąć (S); Co wskazał wąż i stara ofiara Mojżesza, tego nauczył nowy głos Chrzciciela i krzyż Pana (T); Żywe serduszka, które były świątyniami Ducha Świętego, jak ukryty skarbiec, tu i teraz leżą schowane. Powróci do nich Duch i z martwych wstaną ciała, skoro dzień najbardziej nowy zwróci ojcu w chwale (U); Siódme prawo Pandektów o grobie naruszonym. Zakazane jest dopuszczanie do pogarszania się stanu grobowca, ale wolno grób uszkodzony i obalony odbudować bez naruszania szczątków ludzkich (W)

a) Tak Or.

1) 11-zgłoskowiec falecejski (przyp. P. Madejski).

2) Dig. 47.12.7. (przyp. P. Madejski).

Strona 189-193

221 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1628

Za VIII filarem, chorągiew nagrobna z wieńcem. Na obu stronach inskrypcja.

Anno 1628 den 28 Februarj, 1 Viertel vor 12 Vhr, in der / Nacht, ist in Gott selig entschlaffen, der Wohl Edle, Ge=strenge vnd Mannhaffte Herr Hans von Zedlitz,

vnd / Wielkau, der Herren Fürsten vnd Ständen in Schlesien, / des vierdten Kreyßes gewesener Hauptmann Vber ei=/ne Compagnie Hochdeutscher Soldaten zu Fuß, Seines al=/ters 33 Jahr, 6 Woch(en) 3 Tage. Deme Gott genade.

Tłum.: W roku 1628, 28 stycznia, kwadrans przed 12 godziną w nocy, zasnął łagodnie w Bogu, wielce szlachetny, wielmożny i mężny pan Hans von Zedlitz i Wilkau, panów księstwa i stanów Śląskich czwartego okręgu uznany starosta i dowódca kompani niemieckiej piechoty. Jego wiek 33 lata, 6 tygodni i 3 dni. Któremu Bóg niech będzie łaskaw.

Strona 125

222 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1643

Na zewnątrz kościoła na elewacji, na ścianie wieży epitafium Hansa Lorentza. U góry figura anioła stojącego na czaszce Poniżej inskrypcja (A), poniżej na kwadratowej tablicy miedzianej inskrypcja (B) i (C). U dołu inskrypcja (D).

A

MEMORARE NOVISSIMA

B

Im Jahre CHRISTI 1643 den 5 Decembr(is) des mor=/gens. Zwischen 5 vnd 6, ist in Gott seliglich entschlaffen / der Ehrenvest H(err) Hans Lorentz, Bürger, Vnd der Löbli=/chen Krätschmer Zunfft Eltister alhier, seines Alters im / 43 jahre, deme Gott in der Erden eine sanffte Ruhe, / vnd am Jüngsten Tage, sambt allen auser wählten, eine / fröhliche Aufferstehung zum Ewigen Leben Verleihen wolle.

C

Rom. 14. V(erso) 7 [i] 8. / Unser keiner lebet ihm selber, vnser keiner stirbet ihm sel=/ber, leben wir, so leben wir dem HERRER, Streben wir / so streben wir dem HERREN, darumb wir leben, oder sterben, so sind wir des HERREN

D

Gestern wars an mir, heute ists an Dir¹⁾

Tłum: Pomnij na rzeczy ostateczne [Ekl. 7.40] (A); W roku Chrystusa 1643, 5 grudnia rano pomiędzy 5 i 6 (godziną) zasnął łagodnie w Bogu czcigodny pan Hans Lorenz, mieszczanin i starszy umiłowanego cechu kramarzy, jego wiek 43 lata, któremu Bóg niech raczy dać spokojny spoczynek w ziemi a w Dniu Ostatecznym, jak innym wybranym, radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego (B). List do rzymian, rozdz. 14, wers 7 i 8: Nikt zaś z nas nie żyje dla siebie i nikt nie umiera dla siebie: 8 jeżeli bowiem żyjemy, żyjemy dla Pana; jeżeli zaś umieramy, umieramy dla Pana. I w życiu więc i w śmierci należymy do Pana (C); Co dziś mnie jutro Tobie (D).

1) Niemieckie tłumaczenie łacińskiej maksymy: Hodie mihi cras tibi.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 177-178.

Strona 180-181

223 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1645

Po lewej stronie poprzedniczki (przy przejściu na chór), u góry nad schodami umieszczono kamienny biały kwadrat ze złotą inskrypcją pod którą wrocławski herb miejski.

Zu stäts wehrendem / Gedächtnüs vnd Nachricht / den Nachkommen, dieses sammp den Vntern Fenstern, Welche im Jahr 1645 den 29 Junÿ, an Tage Petri vnd Pauli gleich in der Mittagstunde / durch einplötzliches vnd beMenschen gedenden Vnerhörtes / Hagel vnd Schloßwetter, / Neben Vielen andern durch die Stadt gegen Abend stehenden / Fenster, ganz zerschmettert vnd zudrimet worden, Seind in August Monat obgedachten Jahre, als / Ihr Gestt(renge) Ditrich von Hartz des Rahts Colleg(ium) Praes(ident), / wie auch, / Ihr Gestr(enge) Herr Heinrich Reichel, des Rahts, vnd / Titulo Herr Balthasar Schnabel fürnerner Bürger alhier, / Kirchväter vnd Fürsteher waren, / wieder renovirt worden. / So hat sich gegen vns Gott wollen Zornig stellen, / Wie Er die schnöde Welt im Grimme werde fällen

Tłum.: Znak pamięci i informacji dla przyszłych pokoleń został umieszczony pod oknem, które w 1645 roku, 29 czerwca w dniu świętych Piotra i Pawła w godzinach południowych przez niespodziewany, nieludzki i niesłyszany grad i burzę, obok wielu innych w mieście przed wieczorem było całkiem pogruchotane i poskręcane. Zostało w sierpniu tegoż roku poddane renowacji na zlecenie wielmożnych Dytryka von Hartz radcy Praesident Collegium, Henryka Reichela, rajcy i utytułowanego Baltazara Schnabel, dawnego tutejszego mieszczanina, przedstawiciela rady kościelnej. Tak Bóg może rozgniewać się na nas i ten podły świat we wściekłości zniszczyć.

Strona 56c

224 †

Kościół pw. św. Elżbiety

1647

W tym samym miejscu kamienne epitafium Ambrożego Hadamera¹⁾. U góry, miedziane pole inskrypcyjne z inskrypcją (A). Złote litery na srebrnym tle. Poniżej obraz ilustrujący scenę biblijną zmagają Jakuba z Aniołem. Pod nim inskrypcja (B).

A

SISTE VIATOR, ET SI LVBET, LEGE; / EX NOBILI ET PERVETVSTA /
HADAMERORVM / GENTE, PATRE QVIDEM VIRO NOBILI ET MAGNIFICO /
AMBROSIO HADAMER, / I(uris) V(triusque) D(octori) BVDISSINATVM
SYNDICO; ET AD D D(ominos) IMPP(eratores) / RVDOLFVM II. ET MATTHIAM
II. / DE HEXAPOLIONIS LVSATIONVM LEGATO ORDINARIO; / MATRE VERO
NOBILI ET CASTA / ELISABETHA GOLDBECKIA, / BEROLINI IN MARCHIA,
ANNO MDCI PROGNAVVS, / VIR INTEGER ET HONESTAE VITAE, /
IOHANNES FRIDERICVS HADAMER, / CIVIS ET MERCATOR APVD
VRATISLAVIENSES / FAMIGERABILIS, POSTQVAM IN CONIVGO
SVAVIS=SIMO PARENS DVARVM NATARVM FACTVS / FVISSET, SCENAM
HVIVS VITAE RELIQVIT, / III EIDVS IANVAR. ANNO MDCXLVII / SVB HOC
SAXO LITERA C SIGNATO SITVS, / DIEM OECVMENICVM PRAESTOLATVR,
VT CORPVS / ANIM[a]E SVAE SVAVISSIMAE AD VITAM AETERNAM /
RESVMATVR, / HELENA HADAMERIA EX SEIFFARTORVM / FAMILIA,
CONIVX DVLCISSIMA ET FIDISSIMA, / NVNC AD LACRIMAS RELICTA,
ORBAEQVE / PARENTE SVO FILIAE DVAE, / ELISABETHA ET HELENA /
POSTHVMA, HOC MONVMENTVM QVOD NOLLENT, / BENE MERITO
POSVERVNT.

B

O HERR, / ich lasse Dich nich, / Du segnese mich denn. / Genes(is) XXXII

Tłum: Przystań przechodniu i czytaj, jeśli [ci] odpowiada. Ze szlacheznego i starożytnego rodu Hadamerów, z ojca właśnie Ambrożego Hadamera, męża szlacheznego i dostojnego, doktora obydwu praw, syndyka budziszyńskiego i pośta zwyczajnego do panów cesarzy Rudolfa II i Macieja II od Związku Sześciu Miast Łużyckich, z matki zaś szlacheckiej i czystej Elżbiety Goldbeck, urodzony w Berlinie w Marchii w roku 1601, mąż prawy i poczcivego życia Jan Fryderyk Hadamer, obywatel i kupiec pośród Wrocławian znany, po tym, jak w najmilejszym małżeństwie został ojcem dwóch córek, opuścił scenę tego życia trzeciego [dnia przed] Idami stycznia¹⁾ w roku 1647. Pod tym kamieniem, oznaczonym literą C, złożony, na dzień rozliczenia gotuje się, ażeby na nowo oblec swą duszę najmilejszą w ciało na życie wieczne. Helena Hadamerowa, z rodziny Seiffartów, małżonka najśłodsza i najwierniejsza, teraz łzom pozostawiona, i osierocone przez ojca dwie córki Elżbieta i Helena pogrobowczyni, pomnik tego, którego nie chciały, postawiły (A). O Panie, nie puszczaj Cię, dopóki mnie nie pobłogosławisz. Księga Rodzaju, rozdz. 32, wers 27 (B).

1) Według Luchs a, w kolejnych latach poniżej zamieszczono kolejną inskrypcję: Helena Hadameriana natalibus Seifartia, incomparabilis In meritum pietatis matrona, cui indivulso amoris nexu adhaeserat, eodem tumulo sociari voluit, postquam in vida solitudine XXX A. peregerat, exque unica filia Elisabetha, nobili ey strenuj Dn. Georgio Miltnero a Mildenberg, Senatori et Camerario Vratisl. Feliciter elocata, binos nepotes filios, delicias suas reliquisset, de omnibus optime merita, hic, quod mortale habuit, posuit. Aetatis suae LXII. Mens. IV. Ann. O. R. MDCLXXVI. (tłum.: Helena Hadamer z domu Seiffar, która niezrównaną miłością i niekończącą się czułością przez swojego małżonka była obdarzona, zażyczyła sobie w tym grobie

ponownie się z nim połączyć, po tym jak 30 lat przeżyła w stanie wdowieńskim i jak jej córka Elżbieta, która wyszła za czcigodnego Jerzego Miltnera z Mildenburga, senatora i członka kamery we Wrocławiu i powiła jej dwoje ukochanych wnuków. Po pełnym obowiązków życiu złożyła swoje śmiertelne szczątki tutaj na spoczynek w wieku 62 lat i 4 miesięcy w roku 1676).

1) = 11 stycznia.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 92-93.

Strona 56a-56b

225 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVII w.

Naprzeciw XV filara, na ścianie kolejne epitafium kamienne, przy którym trzy figury z alabastru. Pod nimi obraz ukazujący chrzest Chrystusa w Jordanie przez Jana Chrzciciela. Poniżej 8 pól w dwóch kolumnach. U góry po lewej inskrypcja (A). W trzecim polu od góry po lewej stronie inskrypcja (B), w czwartym polu od góry, po lewej stronie inskrypcja (C). U dołu wizerunek leżącego nagiego dziecka.

A

Hans Rittel / der Elter ist im / Herr see(liglich) entschlaf/fen A(nn)o 16<..> den <..>

B

Psalm 39 / Herr lehre doch mich / das es ein ende mit mir / haben mus, vnd mein / Leben ein Ziel hab, / vnd ich davon mus.

C

Syr. 38./ Gedencke an ihn, wie / Er gestorben ist, / So muste auch sterben. / Gestern wars an mir, / Heut ists an dir.

Tłum.: Hans Rittel starszy zasnął łagodnie w Panu w roku 16(..) dnia (...) (A); Psalm 39: O Panie, mój kres pozwól mi poznać i jaka jest miara dni moich, bym wiedział, jak jestem znikomy¹⁾ (B); Mądrość Syracha, rozdz. 38: Pamiętaj o moim losie, który będzie też twoim: mnie wczoraj, tobie dzisiaj²⁾ (C).

1) Tłum. Na podstawie Biblii Tysiąclecia (tutaj dosłownie: Panie naucz mnie jaki będzie mój koniec i jaki ma cel me życie, i co muszę czynić).

2) Tłum. Na podstawie Biblii Tysiąclecia (tutaj dosłownie: Pamiętaj o nim, jak on umarł, wszystko umrze, co mnie wczoraj, dzisiaj Tobie).

Strona 52a i 52b

226 †

Kościół pw. św. Elżbiety

XVII w.

Na zewnątrz, nad drzwiami małego kościółka, u góry po lewej stronie epitafium Hermana Müelpforta¹⁾. W zwieńczeniu dwa herby, pod którymi inskrypcja wotywna (A). U dołu przedstawienie Chrystusa Ukrzyżowanego, pod którą kłęczy zmarły i jego małżonka. Poniżej inskrypcja (B).

A

CHRISTVS DILEXIT ME, ET TRADIDIT SEMET IPSVM PRO ME. Gal(atos) 2

B †

Im Jahr Christi 16<.> den <...> ist in Gott selig entschlaffen, / der Erbare Ehrenveste Herman Müelpfortt, Bürger alhier, / Seines alters im <.> Jahre. Zuvor aber im 1606 den 2 Febr(uaris) / die Erbare Ehrentugendreiche Fraw Maria Rottin, seine Eh=/liche Hausfraw, Ihres Alters im 38 Jahr, denen vnd vns allen / Gott der Allm(ächtiger) am Jüngsten tage, eine frö(liche) Aufferstehung zum / Ewigen Leben vorleihen wolle, Amen.

Tłum.: Chrystus umiłował mnie i samego siebie wydał za mnie. List do Galatów, 2.[20] (A). W roku Chrystusa 16(..) dnia (..) zasnął łagodnie w Bogu litościwy i czcigodny Hermann Müelpfortt, tutejszy mieszczanin. Jego wiek (..) lat. Wcześniej jednak w 1606 roku, 2 lutego (zmarła) litościwa, czcigodna i cnotliwa pani Maria Rott, jego ślubna małżonka. Jej wiek 38 lat, którym, jak i nam wszystkim, Bóg Wszechmogący raczy dać w Dniu Ostatecznym radosne zmartwychwstanie do życia wiecznego. Amen (B).

1) Obecnie wewnątrz kościoła, umieszczony na ścianie kaplicy pomiędzy 9 i 10 filarem. Zachował się kształt, w tym dwa herby, oraz inskrypcja (A) prawie nie widoczna, w kolorze tła.

Lit.: H. Luchs, *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslaw*, Breslau 1860, s. 109; L. Burgemeister, G. Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Bd. II, Breslau 1933, s. 128.

Strona 185

Adam Górski

INDEKS OSOBOWY

Albert, Krzysztof	199	Büttner, Barbara (Reichel)	115
Althoff, Katarzyna (Krayyin)	137	Büttner, Kacper	109
Althoff, Jerzy	137	Büttner, Wolff	115
Althold, Jerzy (Scholtz)	178	Craft, Anna (Bidermann)	91
Ashelm, Szymon	94	Craft, Krzysztof	91
Außlinger, Hanß	52	Crato, Anna Maria	91
		Crato, Anna	91
von Bedaw, Kacper	166	Crato, Jan	90
von Bedaw, Edward	166	von Crato, Jan Baptist	147
von Bedaw, Hanos (Starszy)	166	Crato, Jan	76
Behm, Michał	52	Crato, Maria (Scharff)	147
Bockwitz, Elena (Saurmann)	88	von Cronweißen, Jerzy Artzat	104
Bockwitz, Hans	88,89	Cronweißen, Magdalena	
Bockwitz, Helena (Saurmann)	89	(Reichel)	104
Bockwitz, Magdalena (Wolfen)	88	Cronweißen, Małgorzata	
von Boguslawitz, Dorota		(Kaufmann)	104
(Scharff)194			
von Boguslawitz, Wawrzyniec		Dirtzen, Chryzogon	52
Luckhen	194	von Domelau, Anna (Arnolds)	41
Boner, Barbara	34	von Domelaw, Arnold	41
Boner, Jakub Andreas	34,35	Dudycz, Andrzej	157
Bregel, Baltazar	37	Dudith, Elżbieta (Zborowska)	157
Bucher, Zygmunt	54		
Buchers, Magdalena (Heuzelin)	69	Ebenns, Anna (Suß)	120
Buchers, Zygmunt	69	Ebenns, Bartłomiej (Starszy)	120
von Busowoŷ, Otto	1	Ebenns, Bartłomiej	120
Büsthube, Benigna	15	Ebenns, Jerzy (Młodszy)	120
Büsthube, Stanisław	15	Ebenns, Jerzy	120
Büthner, Anna	60	Ebenns, Maria (Uthmann)	120
Büthner, Kacper	60	Ebenns, Nicklas	120
Büthner, Hans	129	Ebenns, Zuzanna	120
Büthner, Marina (Redinger)	129	Egner, Klaus	27

Egner, Małgorzata	27	von Hardeck Fendrich, Hansen	43
Eisenreich, Łukasz	24	Hartz, Dytryk von	223
Ellinger, Hans	27	Haunoldt, Marta (von Holtz)	80
Erazm	16	Haunoldt, Peter	80
Eszlingern, Katarzyna	10	Haunoldt, Urszula (Lindner)	80
		Heidenreich, Agnieszka	
Fischer, Narcyz	66	(Liebitzen)	138
Fleischer, Anna (Georg)	149	Heidenreich, Agnieszka(Libbis)	156
Fleischer, Elżbieta (Crostin)	149	Heidenreich, Izajasz	138
Fleischer, Jan	149	Heidenreich, Ewa (Rindfleisch)	156
von Frankenstein, Nicklaus	197	Heidenreich, Izajasz	156
Fürst, Michał (von Kupffenberg)	212	Heiland, Erazm	44
		Heincke, Jerzy	152
von Gafron, Jerzy von Pritwitz	175	Hellmann, Hans von	145
von Gartz, Hoierus	208	Helvigius, Marcin	111
Gebinhofer, Krzysztof	106	von Hemmerdey, Henryk	14
Gebinhofer, Magdalena (Reginger)		von Hemmredey, Henryk	9
	106	von Hemmredey, Urszula	9
Geißler, Elias	142	Hertwig, Andrzej	96
Geißler, Nickel	142	Hertwig, Anna (Pippleß)	125
von Gersdorff, Krzysztof Zedllitz	13	Hertwig, Hanns	125
Gerstman, Albert	206	Herwig, Tilman	55
Goldschmidt, Jan	113	Heseler, Kacper	131
Goldschmidt, Sara (Hess)	113	Heseler, Elżbieta (von Domolav)	131
von Goldschmieden, Abraham		Hess, Jan	113
Jenckwitz	195	Heugel, Andreas	39
Grund, Grzegorz	42	von Heugel, Anna (Kromayer)	167
Guttschaller, Jan	52	Heugel, Anna (Wolff)	123
		Heugel, Barbara (Nins)	71
Hadamer, Ambroży	224	Heugel, Godfryd	123
Hadamer, Elżbieta (Goldbeck)	224	Heugel, Hans (Młodszy)	81
Hadamer, Elżbieta	224	Heugel, Hans	123
Hadamer, Helena (Seiffart)	224	Heugel, Klara	30
Hadamer, Helena	224	Heugel, Łazarz (Trzeci)	123
Hadamer, Jan Fryderyk	224	Heugel, Łazarz	123
de Hammelborg, Jan	17	Heugel, Wawrzyniec	30

von Heugel, Wawrzyniec		Młodszy)	100
(von Polkowitz)	167	von Jeltsch, Walentyn Saurman	100
Heugel, Małgorzata	39	Jenckwitz, Anna (Heugel)	123
Heugel, Małgorzata	42	Jenckwitz, Mikołaj	50
Heugel, Regina (Kromayer)	161	Jenkowitz, Abraham	123
Heugel, Sebastian	161	Jenkowitz, Apolonia	6
Heugell, Hannes	71	Jenkowitz, Hans	51
Hirsch, Helena (Kaldenbrunn)	117	Jenkowitz, Piotr	6
Hölczel, Hans	29	Jeschke, Jerzy (Strunzke)	127
Hollman, Barbara	46		
Holtschuer, Bartłomiej	2	Karn, Marcin	7
von Holtz, Hieronim	210	Kienner, Barbara (Rumbaum)	201
von Holtz, Magdalena		Kienner, Daniel	201
(Hennemann)	210	Kienner, Jadwiga (Nimbtsch)	201
Holtzbecher, Magdalena		von Kinast, Ulryk Schafgottsch	98
(Heugelin)	112	Kunegunda,	52
Holtzbecher, Paweł	112	Kirchenpauer, Jerzy	194
Hörnig, Agnieszka	83	Kirchenpauer, Magdalena (Roth)	194
Hörnig, Antoni	83	Kirchenpauer, Maria (Pucher)	194
Hörnig, Kacper	83	Köber, Katarzyna (Hüblin)	203
Hörnig, Jadwiga	83	Köber, Wawrzyniec (Starszy)	203
Hörnig, Hieronim	32	Köber, Magdalena (Orttin)	203
Hörnig, Katarzyna	83	Kolb, Mateusz	174
Hörnig, Małgorzata	32	Kollman, Gertruda	78
Hörnig, Paweł	84	Kollman, Hans	78
Hörnigen, Magdalena	52	Krebitz Marta, Hönisch	204
Hörning, Jadwiga	44	Krebitz, Anna (Beck)	205
Huber, Sebald	20	Krebitz, Sebastian	205
Hübner, Hanß	23	Kreveter, Jerzy	48
Hübner, Róža	23	Krichel, Anna (Petzolt)	160
von Hundorff, Jerzy Rohn	46	Krichel, Małgorzata (Krußser)	160
		Krichel, Mateusz	160
Jastensky, Barbara (Uthmann von Schmolz)	152	von Kronenbergkz, Lamprecht	19
Jastensky, Wawrzyniec	152		
von Jeltsch, Konrad Saurman		Ladebach, Jerzy	38
		Ladebach, Małgorzata	38

von Landaw, Jakub Boner	35	Müelpfortt, Maria (Rott)	226
Laußnitzek, Jadwiga (Uthmann)	121	Müller, Anna (Gebinschofferin)	155
von Laußnitzek, Maciej	121	Müller, Erazm	155
Laußnizek, Helena (Kromayer)	121	Muller, Erazm	154
Lier, Katarzyna (Hannemann)	174	Mümlerin, Dorota	52
Lier, Mateusz	174		
Lindner, Petronella	67	von Nafen, Achacy	213
Lindner, Zygmunt	67	von Nafen, Anna (Dihern von	
Liptz, Poppe Jan	17	Schenaw)	213
Lorentz, Hans	222	Nimptsch, Zachariasz	192
		Nins, Klaus	71
Mass, Wawrzyniec	12	Nonhart, Hansen	96
Meissner, Jan	124	Nonhart, Magdalena (Heßin)	96
Meissner, Marta (Fischer)	124	Nungart, Jadwiga (Rybisch)	90
Mettel, Bartłomiej	102	Nunhart, Elżbieta	74
Mettel, Magdalena (Kromayer)	102	Nunhart, Piotr	90
Metzler, Jan	69	Nunhart, Stanisław	74
Michäel, Jadwiga (Schauff)	144		
Michäel, Hieronim	144	von Ottendorf, Andrzej	
Michellsdorf, Wolff Nostitz von	107	Smosowsky	201
Moibanus, Ambroży	84		
Moibanus, Anna (Bonickin)	84	Partsch, Wincenty	21
Monau, Lomera (Rindfleisch)	93	Pecherer, Andrzej	30
Monau, Stanisław	93	Pfintzig, Anna (Tarnau)	187
Monaw, Sebastian	47	Pfintzig, Anna	57
Morenberg, Hans (Starszy)	108	Pfintzig, Ludwik	57
Morenberg, Hans	70	Pfintzig, Ludwik	187
Morenberg, Małgorzata (Heugelin)	108	Pfintzing, Anna (von Tharnaw)	126
		Pfintzing, Ludwik	126
Morenberg, Marta	70	Pfintzingk, Jeremiasz	87
Morenberger, Grzegorz	36	Pfintzingk, Marta	87
Morenberger, Hans (Starszy)	69	Pflogs, Erazm	52
Morenberger, Małgorzata (von		Pfolgk, Erazm	56
Hemmerder)	36	Pfolgk, Helena	56
Mornbergk, Joachim	62	Pfolgk, Magdalena	4
Müelpfortt, Hermann	226	Plawen, Adam Dobschütz von	216

Pockwitz, Anna (Epler) von	61	Reimann, Jan	164
von Pockwitz, Barbara (von der Burga)	61	Renisch, Barbara	158
Pockwitz, Hans	28	Renisch, Maciej	158
von Pockwitz, Heugel, Łazarz	61	Reyvnicz, Diprand	13
Polckowitz, Hans Heugel von	208	Rhediger,	
Polsche, Jerzy	77	(rodzina ze Strzeszowa)	178
Poppius, Krzysztof	128	Rhediger, Adam	198
Prockendorff, Fabian	119	von Rhedinger, Karol	165
Prockendorff, Jan	32	Rhedinger, Nicklas(Starszy)	150
Pucher, Anna (Eichhauser)	159	Rhedinger, Rosina (Herbrott)	150
Pucher, Katarzyna (Willinger)	177	Riedel, Anna (Binder)	161
Pucher, Katarzyna (Willinger)	159	Riedel, Anna Maria (Rhediger)	219
Pucher, Hans	103	Riedel, Ewa (Lucke)	161
Pucher, Hans	177	Riedel, Piotr	161
Pucher, Hans	190	Riedel, Samuel	219
Pucher, Hans	159	Rindfleisch, Anna	66
Pucher, Katarzyna (Eilinger)	103	Rindfleisch, Hanna	5
Pucher, Katarzyna (Rindfleisch)	190	Rindfleisch, Jadwiga	7
Pucherinn, Elżbieta	11	Rindfleisch, Józef	170
		Rindfleisch, Justyna (Linderin)	170
		Rindfleisch, Katarzyna	5
Rache, Benedykt	142	Rindfleisch, Magdalena (Artztin)	170
Redinger, Adam	134	Rindfleisch, Magdalena	
Redinger, Adam	135	(Morenberger)	170
Redinger, Anna (Morenberger)	83	Rindfleisch, Marta	53
Redinger, Corona (Frentzl von Königshain)	135	Rindfleish, Piotr	49
Redinger, Corona (Frentzl von Königshain)	134	Rindfleish, Prisca	49
Redinger, Daniel	100	Rindleischin, Dorota	52
Redinger, Nicklaus	81	Rittel, Hans	225
Redinger, Nicklaus (Starszy)	83	Roessler, Bonawentura	40
Reichel, Henryk	223	Roslerus, Bonifacy	111
Reif, Fabian	86	Roßsler, Bonawentura	40
Reif, Jadwiga (Greusser)	86	Rothenburg, Hans (Starszy)	166
Reimann, Eliza(Winckler)	164	Rotten, Jakub	52
		von Rottkirch, Henryk	189
		Rybisch, Henryk	54

Rybisch, Katarzyna (Czeschau)	118	Schewrl, Barbara	52
Rybisch, Zygmunt	118	Schewrl, Bartłomiej	52
Ryntfleisch, Krzysztof	7	Schewrl, Bernard Albert	52
		Schewrl, Krzysztof	52
Säbisch, Marta (Heugelin)	122	Schewrl, Hieronim	52
Säbisch, Szymon (Starszy)	122	Schewrl, Jan	52
Säbischowi, Andrzej Wolff	204	Schewrl, Jan	52
Säbischowi, Katarzyna		Schewrlin, Anna	52
(Sonleutner)	204	Schewrlin, Anna	52
Säbischowi, Mateusz	204	Schewrlin, Dorota	52
von Sagewitz, Henryk Kramayer	169	Schilling, Apolonia (Reichel)	92
von Sagewitz, Marta (Uthmann)	169	Schilling, Daniel	92
Sarczedel, Hans	19	Schilling, Jadwiga (Redinger)	92
Saurman, Anna (Schilling)	132	von Schliesaw, Barbara (Bütner)	101
Saurman, Sebald	26	von Schliesaw, Daniel Rehdinger	101
Saurmann, Albert	132	Schmid, Anna (Bucher)	153
Saurmann, Konrad	114	Schmidt, Katarzyna (Büthner)	143
Saurmann, Sebald (Młodszy)	132	Schmidt, Fryderyk	143
Saurmann, Sebald	132	von Schmiedefeld,	
Sawermann, Anna	58	Henryk Schmid	207
Sawermannn, Albert	58	von Schmiedefeld, Katarzyna	
Sawrmann, Albert	117	(von Tarnaw)	207
Sawrmann, Jerzy	117	von Schmoltz, Hans Uthman	133
Sawrmann, Helena (Schilling)	117	Schnabel, Baltazar	223
Schäffer, Dorota (Schimmon)	197	von Schnellenstein, Ewa	
Schäffer, Fryderyk	197	(Sebisch)	214
Scharff, Jan	76	von Schnellenstein, Hans	
Schawrl Helena	52	Engelhart	214
Schawrl, Barbara	51	Scholtz, Hans	22
Scheller, Krzysztof	162	Scholz, Wawrzyniec	113
von Scheuerlin, Scheuerl	52	Schroer, Anna Maria	220
Scheurl, Albert	52	Schroer, Godfryd	220
Scheurlen, Bartłomiej	52	Schroer, Małgorzata	220
Schewrl Krzysztof	52	Schroer, Małgorzata	220
Schewrl Walentyn	52	Schroer, Tomasz	220
Schewrl, Albert	52	Schubert, Anna (Althoff)	75

Schubert, Wawrzyniec	75	Uthmann, Anna (Fauerbach)	140
Schuler, Jadok	24	Uthmann, Anna (Kromayer)	68
Schultz, Magdalena	54	Uthmann, Anna (Rybisch)	68
Scipio, Walery (Schelnschmid)	52	Uthmann, Chilian	215
Sebysch, Adam	171	Uthmann, Ewa (Morenberg)	136
Sebysch, Ewa (Kaufmann)	168	von Uthmann, Henryk	218
Sebysch, Regina (Kirchenpawer)	171	Uthmann, Hieronim (Starszy)	136
Sebysch, Walentin	168	Uthmann, Łukasz Fridrich (von	
Sedlnitzki, Jerzy (Starszy)	173	Schmoltz)	211
Sedlnitzki, Nicklas	173	Uthmann, Michał	140
Seidel, Melchior	59	Uthmann, Nicklas	63
Shroer, Urszula (Mehwald)	220	Uthmann, Nicklas	68
Smodin, Charitas	53	Uthmann, Seyfert (Starszy)	200
Spremberg, Katarzyna			
(Rindfleisch)	130	Venediger, Jeremiasz	148
Spremberg, Jan	130		
Starczdel, Elżbieta	19	Vietz, Marcin	139
Steffan, Elżbieta (Michalin)	172	Vietz, Piotr	139
Steffan, Henryk	172	Vietz, Wolfgang	139
Stephann, Anna (von Domelaw)	94	Voeder, Ludwika (Woyszel)	64
Stephann, Jerzy	94	Vogt, Anna (Saurmann)	132
Stephann, Marta (Kößler)	94		
von Sterlitz, Baltazar Mehl	66	Weßki, Hirro	52
von Sterlitz, Magdalena	65	Weßski, Hieronim	52
von Strifa, Jakub Rhediger	141	Wewerske, Anna (Ihrmisch)	77
Strycher, Jerzy	41	Wewerske, Jerzy	77
von Styr, Jadwiga (Hörning)	151	Wewerske, Jadwiga (Polsche)	77
von Styr, Wawrzyniec Fentzel	151	Willern, Anna Maria	217
Swabe, Jerzy	18	Willern, Fryderyk	217
		Willern, Godfryd	217
Tammen, Melchior	52	Willern, Helena (Uthmann)	217
Thom, Maciej	4	Willern, Helena	217
Tucherinn, Helena	52	Willern, Marta	217
		Willern, Marta (Hörning von	
Undeci, Jan	52	Malckowitz)	217
Uthamn, Hieronim	52	Willern, Marcin (Starszy)	217

Willern, Otto	217	Woyssel, Zygmunt	116
Wolff, Hans (Starszy)	105	Wunderlich, Małgorzata	
Wolff, Katarzyna (Pfintzig)	105	(Ebenns)	120
Woyssel, Barbara	64	Zedlitz, Hans (von Wilkau)	21
Woyssel, Hans	64	von Zedllitz Krzysztof	
Woyssel, Jan	64	Gersdorff	43
Woyssel, Regina (Ceckhorn)	116	Zinglinn, Anna	52

Bibliografia

Akta Miasta Wschowa, Księga zgonów z lat 1776-1827. Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygn. 4.

Akta miasta Wschowy, Księga testamentów, Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, sygn. 154.

Banacka M., *Andrzej Stanisław Kostka Załuski – inicjator i promotor budowy nagrobków królewskich,* BHS, 1992, nr 2.

Barcikowski S., *Pomnik grobowy Waleryna Olszowskiego,* „Tygodnik Ilustrowany”, t. 4, nr 101, 1861.

Bartoszewicz J., *Kościół św. Mikołaja w Końskich,* "Kalendarzyk polityczny na rok 1848".

Bartoszewicz J., *Modliszewice,* „Przegląd Naukowy” R. 7, 1848.

Berenger J., *Tolerancja religijna w Europie w czasach nowożytnych (XV-XVIII wieku).* Poznań 2002.

Białostocki J., *Kompozycja emblematyczna epitafiów Śląskich XVI wieku,* [w:] *Ze studiów nad sztuką XVI wieku na Śląsku i w krajach sąsiednich,* pod red. B.Stenborn, Wrocław 1968.

Bimler K., *Die schlesische Renaissanceplastik,* Breslau 1934.

Broniewski T., *Wrocław Przewodnik po dawnym i współczesnym mieście,* Warszawa 1970.

Burgemeister L., G.Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau,* Bd. I i II, Breslau 1933

Burgemeister L., Grundmann G., *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau,* Bd. I, Theil 2.

Cieślak K., *Sztuka reformacji 1557-1793,* [w:] *Aurea Porta Rzeczypospolitej. Sztuka Gdańska od połowy XV do końca XVII wieku.* T. 1 – Eseje, Gdańsk 1997.

Corpus inscriptionum Rudensium, oprac. J. Szymczak i A. Szymczakowi, Katowice 1996.

Dokumenty miasta Wrocławia, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, nr 2, nr 3, nr 473; nr 618; nr 868; nr 4096.

Dziewulski W., *Zaludnienie Śląska w końcu XVI i na początku XVII wieku,* „Przegląd Zachodni”, t. 8, 1952, zeszyt dodatkowy „Studia Śląskie”.

Erhardt J., S., *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens,* T. I, Liegnitz [1780-1791].

Ezechieli Ch., *Monumenta et Inscriptiones Vratislaviensis[...],* gesammelt von

Ch. Ezechiel. Abgeschrieben von Ch. F. Paritius, t. I-IV, Breslau 1802, BUWr.OR, sygn. R 2799-2801a, Mf. 20231.

Goliński M., *Ludzie, przyroda i gospodarka na Dolnym Śląsku (1526-1618)*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 2006.

Gomolcke D., *Der heutigen Schlesiischen Kirchen-Historie Zweyter Theil*, Oels 1733,

Grunaei S., *Monumenta et Inscriptiones*, T. I-III, BUWrOR, sygn. Akc 1950/781, mf. 9941.

Harasimowicz J., *Mors Janua Vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*, Wrocław 1992.

Inskrypcje polskich grobów na cmentarzach Podola, pod red. W. Drelicharza, Kraków 2004.

Instrukcja wydawnicza dla źródeł epigraficznych, oprac. J. Szymański, B. Trelińska, Lublin 1992

Jujeczka S., *Regesty wybranych dokumentów z XIII-XVI wieku dotyczących kościoła parafialnego św. Marii Magdaleny we Wrocławiu*, [w:] *Śródmiejska katedra, Kościół św. Marii Magdaleny w dziejach i kulturze Wrocławia*, red. B. Czechowicz, Wrocław 2011.

Kaczmarek R., *Kościół św. Elżbiety, ul. św. Mikołaja* [w:] *Leksykon architektury Wrocławia*, Wrocław 2011.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska, t.I (do 1300 r.), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. II (1300-1327), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. III (1328-1350), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. IV (1351-1365), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. V (1366-1379), opr. R. Stelmach, Wrocław 1991.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. VI (1380-1391), opr. Mieczysława Chmielewska, Wrocław 1995.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. VII (1392-1400), opr. Roman Stelmach, Wrocław 1993.

Katalog dokumentów przechowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska t. VIII, Indeksy do t. I-VII (do 1400 r.), opr. R. Stelmach i R. Żerelik, Wrocław 1998.

Kramer A., *Die Entwicklung und der Wirkungskreis des Breslauer Stadtvermessungsamtes*, [w:] *Beiträge zur Geschichte der Stadt Breslau*, H. 9, 1939.

- Księgi Miasta Wrocławia*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, sygn. 3988.
- Kunisch J. G., *Elisabet-Kirche zu Breslau und ihre Denkmäler*, Breslau 1841.
- Luebke, *Geschichte der Architektur*, Leipzig 1855.
- Luchs H., *Die Denkmäler der St. Elisabeth=Kirche zu Breslau*, Breslau 1860.
- Lutsch H., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien, Bd. I: Die Kunst-denkmäler der Stadt Breslau*, Breslau 1886.
- Machner M., *Epigramma Sepulcrale*, BUWrOR, sygn. R 648.
- Machner M., *Inscriptiones Silesiaca*, vol. I-V, BUWrOR, sygn. R. 643-647, Mf 20230.
- Mandziuk J., *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w Archidiecezji Wrocławskiej*, t. 1, Wrocław 1982.
- Manfeld B., *Schläsische Grabdenkmäler und Grabinschriften*, Breslau 1870-1872, BUWrOR, sygn. R. 2113-2134.
- Manfeld B., *Schlesiens Grab-Denkmaale und Grab-Inschriften, Alphabetisch und Chronologisches Register der Graf Hoverderischen Sammlung*, B. I-IV, Breslau 1870-1872.
- Markgraf H., *Beiträge zur Geschichte des evangelische Kirchenwesens*, Breslau 1877.
- Maroń J., *Dolny Śląsk w czasach habsburskich i pruskich*, [w:] *Dolny Śląsk. Monografia historyczna*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 2006.
- Michalski S., *Protestanci a sztuka*, Warszawa 1989.
- Monumentum epigraphica Cracoviensia mediiaevi*, fasc. 1, ed. J. Łepkowski, Kraków 1885.
- Niemieckie inskrypcje w Polsce, t. I Kozuchów (Freystadt). Epitafia z murów i kaplic starego cmentarza ewangelickiego*, oprac. W. Krawczuk, Kozuchów-Kraków 1999
- Okólska H., *Dzieje Samorządu Wrocławia w XIX wieku*, Wrocław 2002.
- Oszczanowski P., *Kościół św. Elżbiety*, Wrocław 2002.
- Oszczanowski P., *Renesansowe i manierystyczne epitafia z kaplicy św. Materna w kościele św. Elżbiety we Wrocławiu*, [w:] „Quart” Nr 1(19)/2011.
- Paritius Ch.F., *Monumenta et Inscriptiones*, Pars III, Breslau 1800, BUWrORp, sygn. R 2801.
- Paritius Ch.F., *Ezechiel Ch., Monumenta et Inscriptiones Vrat. Pars II* 1802, BUWrOR, sygn. R 2800.
- Paritius Ch. F., *Monumenta Sepulchralia Silesiaca*, t. I, 1813, BUWrOR, sygn. Par 2671.
- Paritus CH.F., *Beschreibung der Alatre, Minumentae und Epitaphien in Pfarr-Kirche St.Elisabeth in Breslau*, Breslau 1833; (rękopis BUWrOR, sygn. R 689.
- Paritius Ch. F.: *Beschreibung der Altare, Monumente und epitaphien in der evang. Hauptpfarrkirchezu St. Elisabeth in Breslau aufgenommen 1822-1824 durch [...]*, BUWrOR, sygn. R. 2803.

Plany i sprawozdania z działalności WAP oraz archiwów terenowych 1954 -1956, sygn. I/71.

Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie, pod red. W. Drelicharza, t. I *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005.

Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie, pod red. W. Drelicharza, t. 2, *Dawne województwo podolskie*, oprac. P. Kuliszewicz, Kraków 2005.

Potkowski E., *Książka w mieście polskim XV w.*, [w:] *Czas, przestrzeń, praca w dawnych miastach. Studia ofiarowane Henrykowi Samsonowiczowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red.: A. Wyrobisz, M. Tymowski, Warszawa 1991.

Schmeidler J. C. H., *Die evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabet. Denkschrift zur Feier ihres 600- jährigen Bestehens im Auftrage des Magistrat zu Breslau (...)*, Breslau 1857.

Sobieszczański F. M., *Wiadomości historyczne o sztukach pięknych w Polsce*, Warszawa 1847-1848.

Starovolscius S., *Monumenta Sarmatorum viam universae carnis ingressorum*, Cracoviae 1655.

Stelmach R., *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*, Wrocław 2014.

Stronczyński K., *Pomniki książęce Piastów*, Piotrków 1888.

Sztuka Wrocławia, pod red. M. Złata i T. Broniewskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.

Szymański J., *Problemy i możliwości polskiej epigrafiki*, [w:] *Problemy Nauk Pomocniczych Historii*, t. II, *Materiały na drugą konferencję poświęconą naukom pomocniczym historii. Katowice- Wisła, 26-29 V 1973*, t. 2, red. J. Szymański, Katowice 1973.

Testamenty szlacheckie z ksiąg grodzkich wielkopolskich z lat 1657-1680, wyd. P. Klint, *Źródła Dziejowe*, red. M. Górny, t. 28, Wrocław 2011.

Tomkiewicz S., *Napisy domów krakowskich*, „Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej”, t. 1, 1899.

Tomkiewicz S., *Teka Grona Konserwatorów Krakowskich Galicji Zachodniej*, t. 1, *Powiat gorlicki*, Kraków 1900.

Valentinisch H., *Grabinschriften und Grabmäler als Ausdruck Sozialen Aufstiegs im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit*, [w:] *Epigraphik 1988, Veröffentlichungen der Kommission für die Herausgabe der Inschriften des deutschen Mittelalters*, Bd. 2, Hrsg. W. Koch, Wien 1990.

Varia Inscriptionis in templis Wratisl., [1565?], BUWr.OR, sygn. R 390.

Wagner O., *Wpływ reformacji, kontrreformacji i baroku na tworzenie się narodu na Śląsku*, [w:] *Śląsk i Pomorze w stosunkach polsko-niemieckich od XVI do XVIII w.*, Poznań 1987.

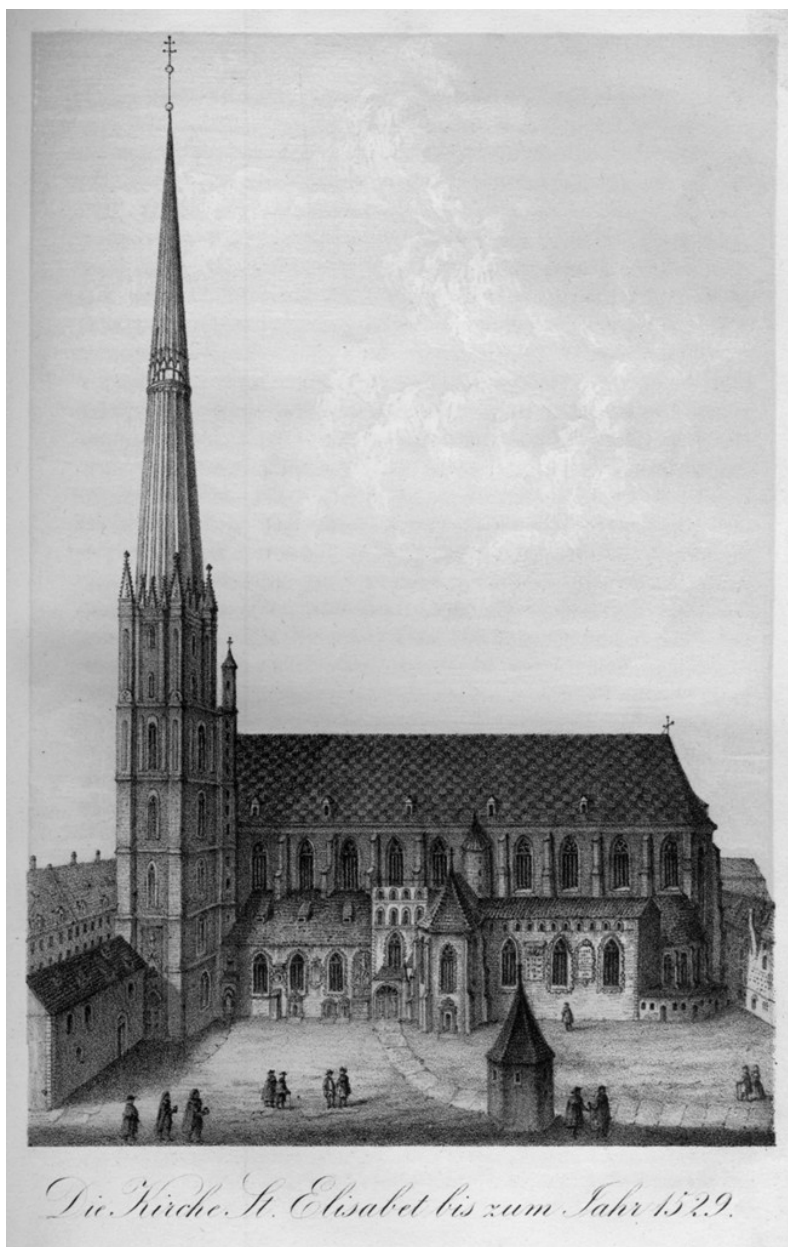
Wytyczak R, *Wśród starych planów Wrocławia*, „Rocznik Wrocławski”, T. 7: 2001.

Zimmermann F.A., *Beiträge zur der Beschreibung von Schlesien*, Brieg 1794.

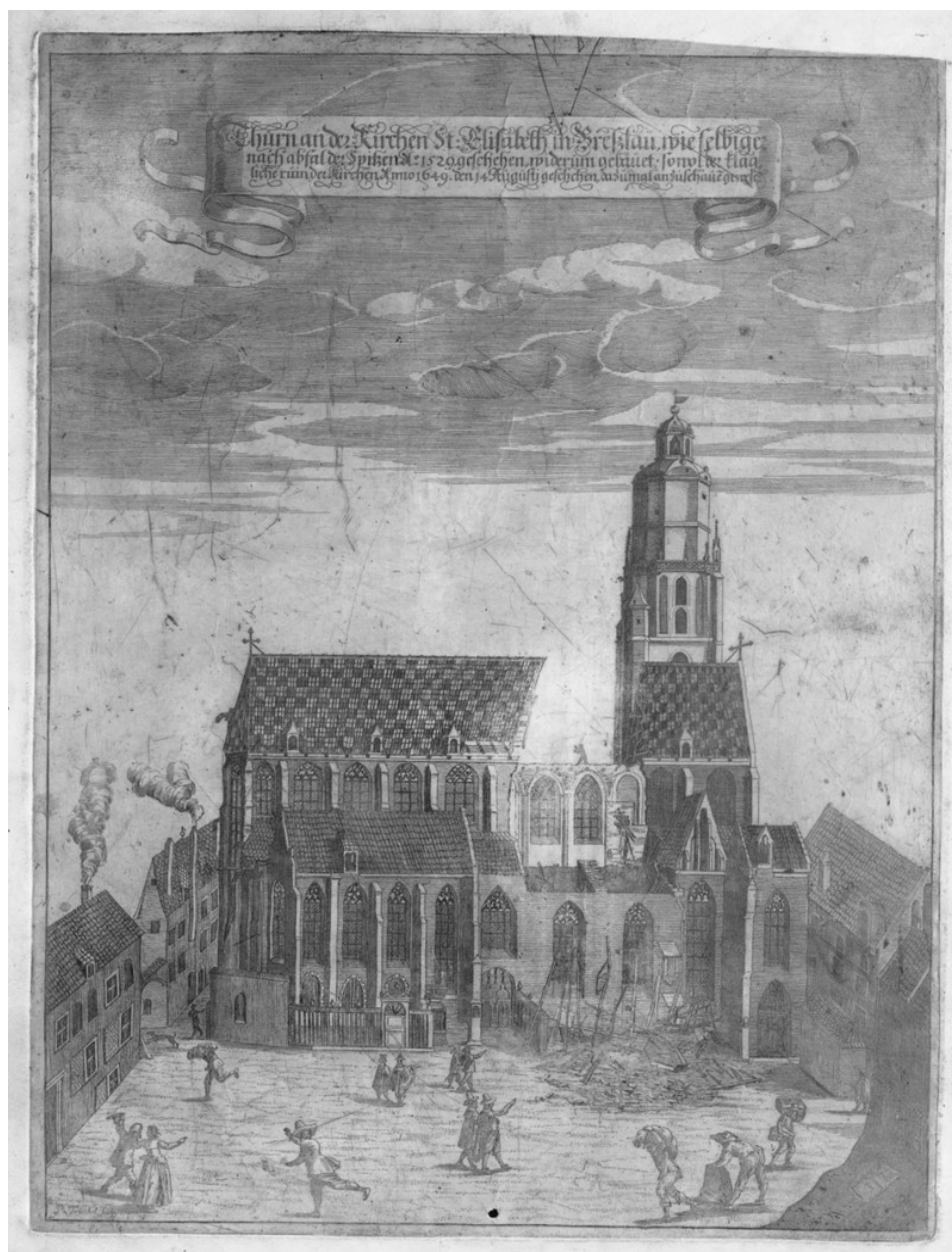
Zlat M., *Rzeźba i malarstwo w latach 1525-1650. Rzeźba 1560-1650*, [w:] *Wrocław – jego dzieje i kultura*. pod red. Z. Świechowskiego, Warszawa 1978.

Zlat M., *Z dziejów wielkomiejskiej fary. Wrocławski kościół św. Elżbiety w świetle historii i zabytków sztuki*, Wrocław 1996.

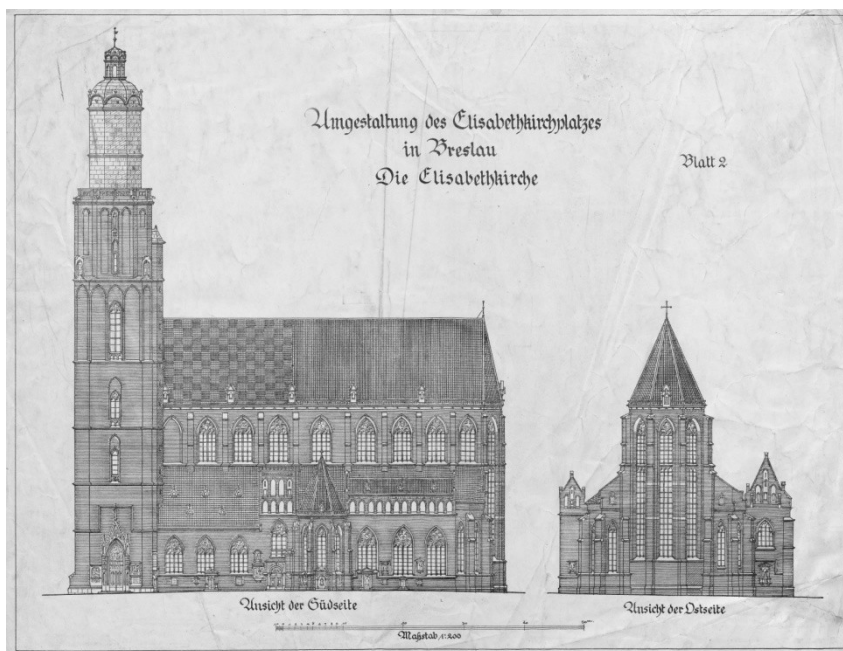
ILUSTRACJE

Fot. 1. Widok kościoła od strony południowej na początku XVI w. Wieża zwieńczona jest wysokim strzelistym hełmem, zbudowanym w 1452 r. a strąconym w 1529 r. przez silny podmuch wichury. Na placu przed kościołem widoczna kaplica, tzw. Maternichkapelle, wyburzona w 1848 r. J.C.H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt- und Pfarr-Kirche zu St. Elisabet. Denkschrift zur Feier ihres 600jährigen Bestehens im Auftrage des Magistrats zu Breslau (...)*, Breslau 1857, s. 32.

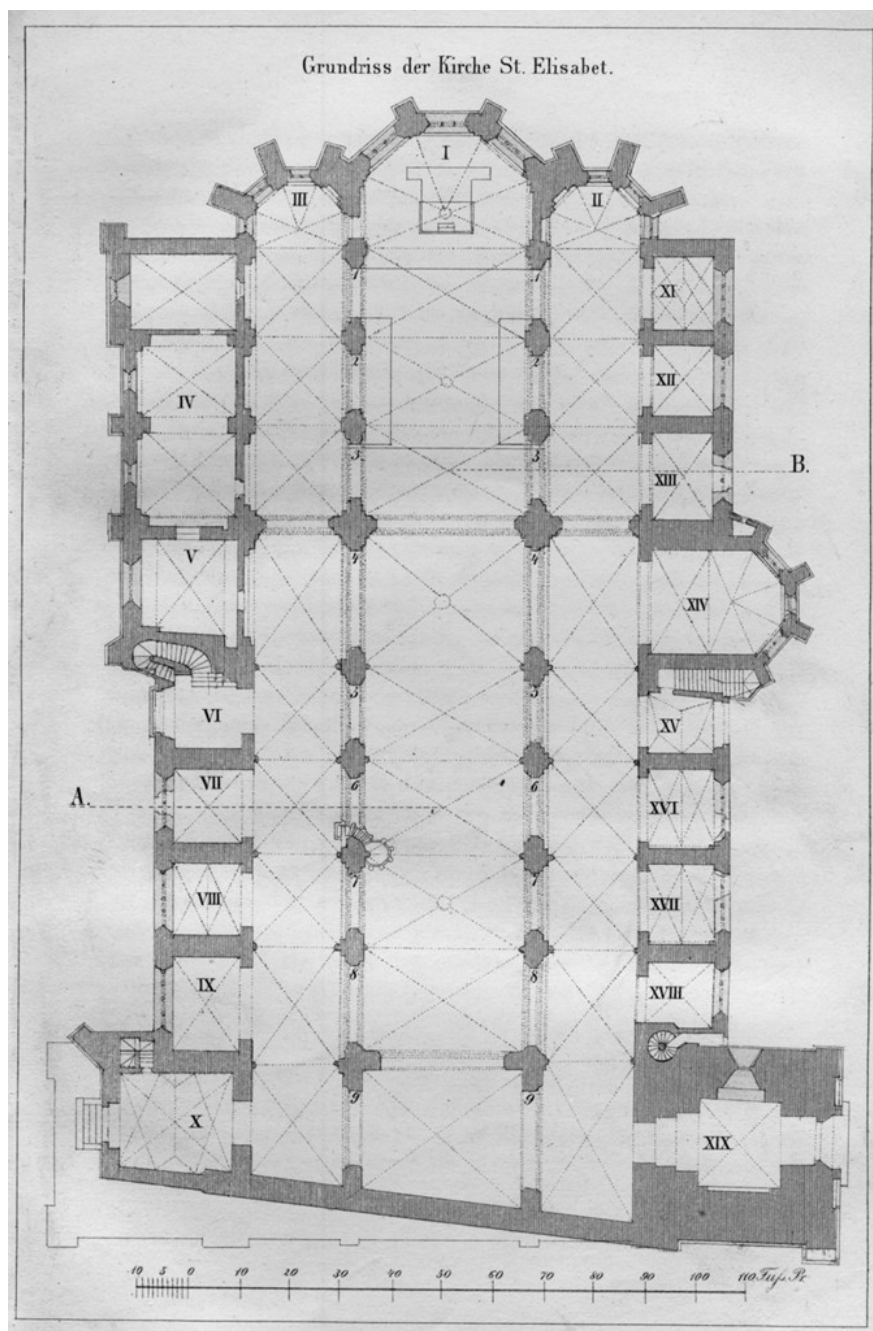
Fot. 2. W środku lata 14 sierpnia 1649 r., na skutek zawalenia się filarów runęło częściowo sklepienie w nawie głównej. Wieża posiada renesansowe zwieńczenie. Widok od strony północnej. APWr. Rejencja Wrocławska I, sygn. tymczas. I/333

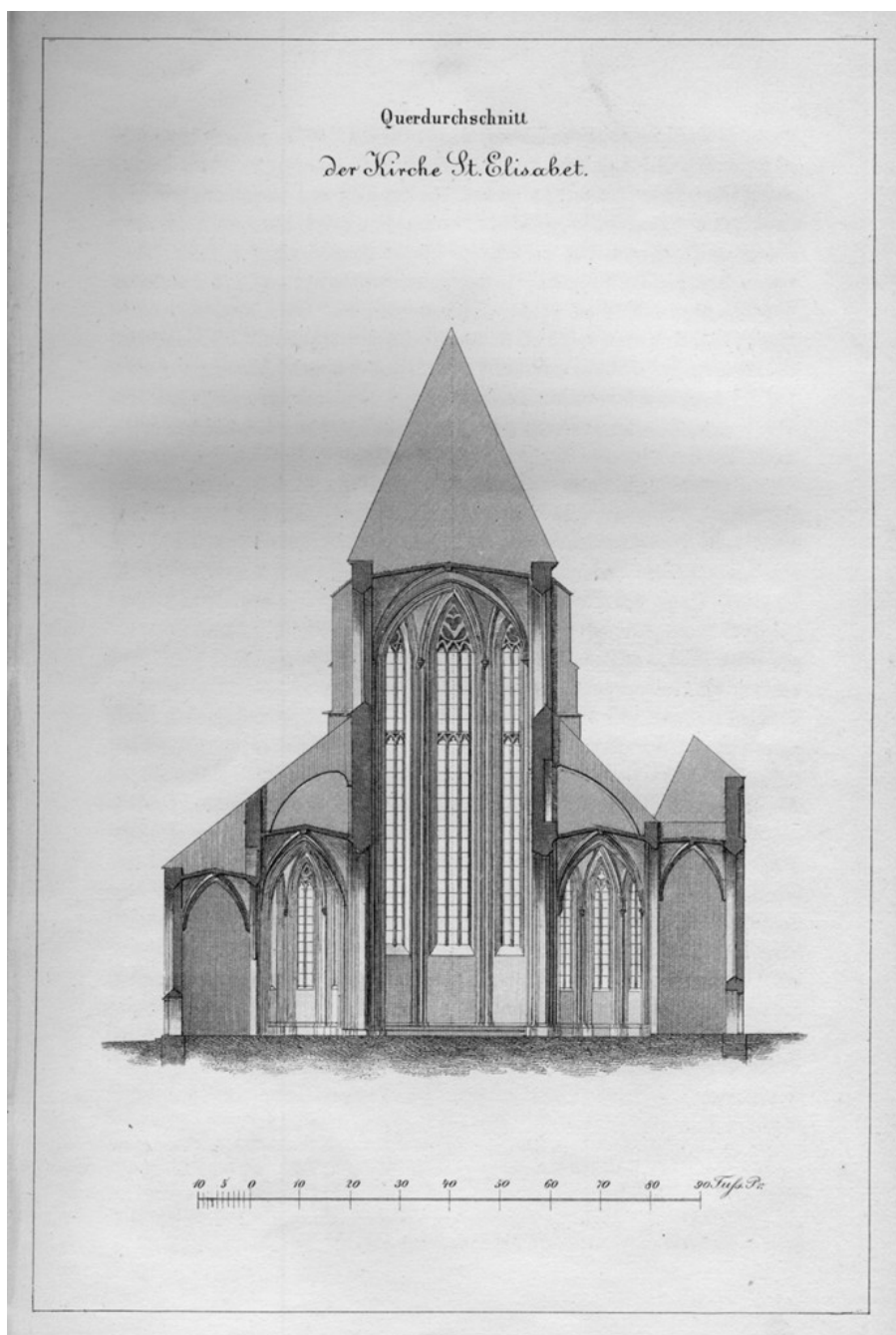
Fot. 3. Południowa elewacja kościoła i wieży. Rysunek architektoniczny. APWr. Rejencja Wrocławska I, sygn. tymczas. I/332

Fot. 4. Kościół widoczny od strony południowo-wschodniej. Fotografia z lat 20-tych XX w. APWr., Zbiór Ikonograficzny, sygn. 767.

Fot. 5. Rzut przyziemia z naniesioną numeracją absyd zamykających nawy i kaplic.
J.C.H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt-...*, s. 241.

Fot. 6. Przekrój poprzeczny przez trzy nawy i kaplice boczne.
J. C. H. Schmeidler, *Die evangelische Haupt- ...*, s. 64.

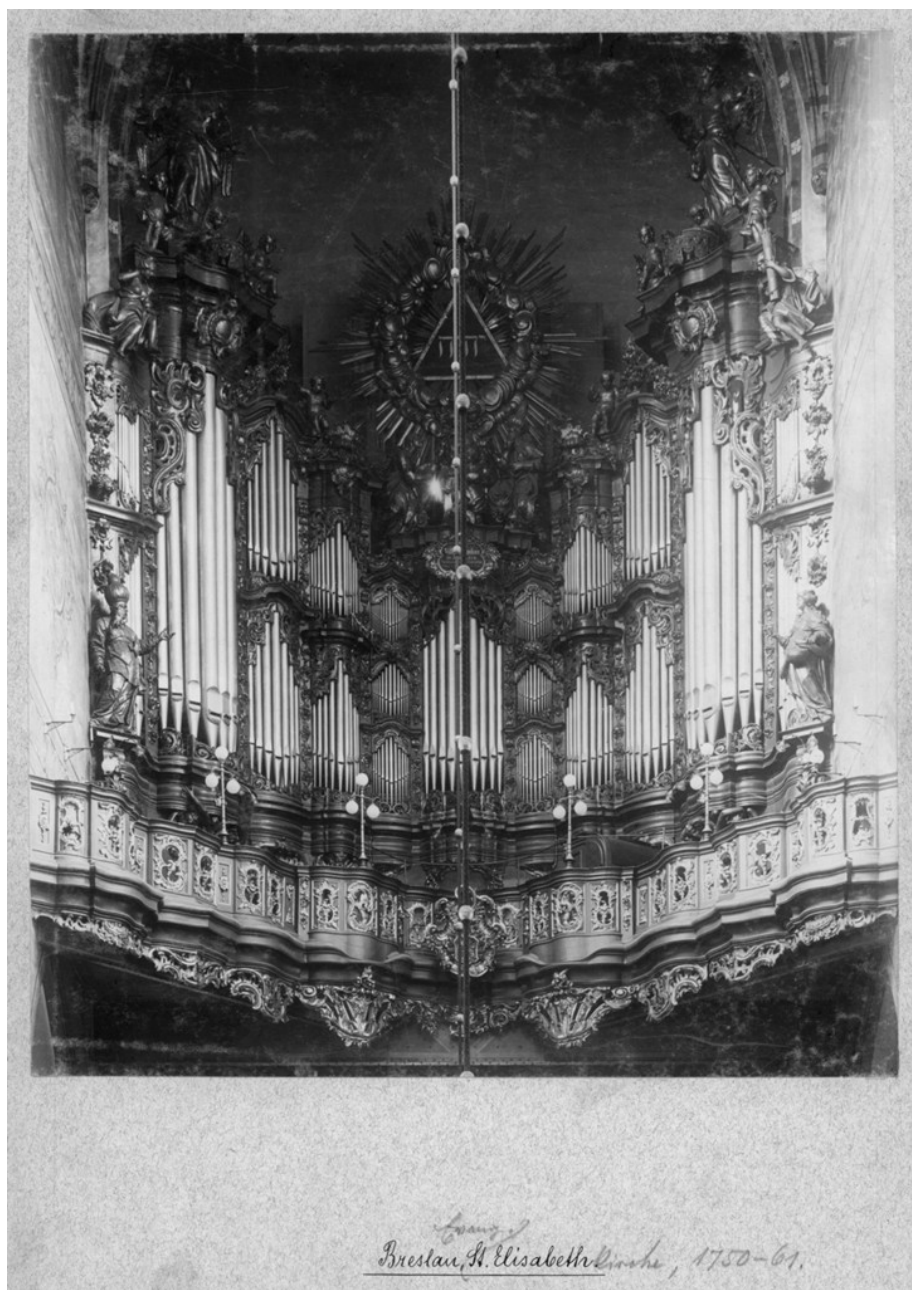
Fot. 7. Kościół od strony północno-wschodniej. Unikatowe zdjęcie zrobione ze strychu kamienicy przy ul. Odrzańskiej. W lewym dolnym rogu widoczne kamieniczki dawnych altarystów, z których do dzisiaj pozostały tylko dwie. Stan sprzed 1945 r. APWr. Zbiór Ikonograficzny, sygn. 768.

Fot. 8. Wnętrze bazyliki. Widok na prezbiterium. Na pierwszym planie stalle, w głębi po lewej stronie ołtarza głównego widoczne sakramentarium. Stan sprzed 1945 r. APWr. Zbiór ikonograficzny, sygn. 774.

Fot. 9. Wnętrze nawy głównej. Widok w kierunku zachodnim.
APWr. Zbiór ikonograficzny, sygn. 775.

Fot. 10. Prospekt organowy z lat świetności instrumentu.
Organy doszczętnie strawił pożar w 1976 r.
APWr. Zbiór Ikonograficzny, sygn. 776.

Fot. 11. Nagrobek Heinricha Rybischa.
APWr. Zbiór Ikonograficzny, sygn. 805.

Fot. 12. Nagrobek Heinricha Rybischa obecnie (fot. A. Górski).

Fot. 13. Epitafium Hieronima Uthmanna Starszego (fot.A. Górski).

Fot. 14. Epitafium Katarzyny Rybisch (fot. A. Górski).

Fot. 15. Epitafium Kacpra Heselera (fot. A. Górski).

Fot. 16. Epitafium Lorentza Heugela (fot. A. Górski).

Fot. 17. Epitafium Anny von Nafen, z domu von Dihern (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 18. Epitafium Sebalda Saurmana (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 19. Epitafium Andrzeja Dudycza (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 20. Inskrypcja z epitafium Daniela Rehdingera (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 21. Fragment epitafium Niclasa Rehdingera i jego żony Rosiny (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 22. Epitafium Ulricha Schaffgotscha. (fot. R. Kazimierczak).

Fot. 23. Inskrypcja z kamienia poświęconego pamięci Wolffa von Nostoyt (fot. R. Kazimierzak).

Fot. 24. Epitafium Stenzla Monau (fot. R. Bacmaga).